

ВИТОМИР ТЕОФИЛОВИЋ

КЊИЖЕВНИ ЕСЕЈИ

ВИТОМИР ТЕОФИЛОВИЋ

КЊИЖЕВНИ
ЕСЕЈИ

Геа
Београд
2020.

ВИТОМИР ТЕОФИЛОВИЋ

**КЊИЖЕВНИ
ЕСЕЈИ**

Издавач
Геа

Уредник
Бранко Лазич

Цртеж на корици
Милутин Дедић

Лектор
Гордана Теофиловић

Коректор
Снежана Качавенда

Тираж
200 примерака

Штампа
Геа

Београд, 2020.

ПОРТРЕТИ АФОРИСТИЧАРА

САВО МАРТИНОВИЋ (1935)

Саво Мартиновић је један од корифеја српског хумора и сатире, жанровски и стилски врло разноврстан мајстор кратких форми, прави *maestro multiplexus*. Велики је поштовалац Чеховљевог савета људима од пера да *треба писати тако да речима буде тесно а мислима широко*. То важи и за Мартиновићеве дуже прозе – приче и роман од прича – *Saga o Saгу*. Све његове књиге су језгровитог стила, његова концизност је обуздала чак и епску опширност традиције, мега-наративе *чојства и јунаштва*. Та сведеност је тако мајсторски остварена да је и не запажамо – сачувана је егзотика и наративно богатство митско-историјске баштине, као и њена особена фолклорна лексика и идиоматика... Мартиновићев разноврстан опус заслужује студиозно и семантичко и стилско истраживање, реч је о писцу светске вредности. У овом есеју биће речи о Мартиновићевим афоризмима; жао нам је што овом приликом, због сведености простора, не можемо представити *Saгу o saгу*, роман саздан од афористичких реченица. Није ово једини подвиг те врсте у нашој савременој књижевности, али је врхунски, маестрално изведен – афоризми нису засебне цигле у овој импресивној грађевини, не ремете основну нарацију и дух целине, али је прожимају духовитошћу и мисаоним вибрацијама од почетка до краја. Делим своје одушевљење са критичарима и читаоцима и уверен сам да ће не само ова већ и све друге Савове књиге добијати и даље највеће похвале и да ће привући пажњу и будућих магистара и доктора наука. Као писац склон иновирању и древних образаца, Саво је увео у историју идеја и нов књижевни термин – епифоризам. То је синтеза афоризма и епиграма – значење је у знаку афоризма, а форма у знаку епиграма.

Невероватан је лук између Мартиновићеве живости духа и оловне тежине његових порука, лакоће стила и тегабе збиље. Тај логички бескрајан а фактички до нултог растојања сведен распон, ту близину, чак и преплитање истине и лажи, здравог и болесног, сублимира афоризам *Данас је у региону једино атмосферски притисак био нормалан*. Лажирање стварности зарад себичних, властодржачких, народу супротстављених интереса, Саво нам је ефектно дочарао оксиморонском синтагмом *демановати догађаје: Званична верзија је демантовала догађаје*.

Многи су разлики што нам је тако како је. Врсни хумористи знају – а Саво је међу врхунским – да је најлековитији *смех на свој*

цех. То није само израз моралне самосвести и грађанске културе већ оваплоћење спознаје да, чак и упркос неповољним околностима, највише за себе и своје друштво можемо чинити ми сами, а међу нама највише они који нам кроје судбину – политичари. Од њих зависи брзина наших возова: *Наши возови касне зато што им није прилагођен ред возње*. Овде придев *прилагођен*, разуме се, има метафоричко значење – реч је о прилагођавању, тачније речено из неверавању морала: *Лопов се нагодио са судом – да пола задржи а пола издржи*. У речи суд овде назиремо фолклорни идиом: *кадија те тужи, кадија ти суди*, супротнoј етици суда као руци правде: *ни по бабу, ни по стричевима*.

Друштвена последица оваквог односа према истини и правди је погубна, крах система вредности угрожава сам опстанак: *Месечна примања прилагођена су дневним потребама*. Уместо да на младима свет остаје, што је темељна претпоставка опстанка свих живих бића, код човека се догодила регресија: *Мени тата редовно даје џепарац – хвали се један пензионер*. Наопаки ход није само тренутни стицај околности већ постаје константа и добија и правну верификацију: *Ти си и по закону дужан да ме издржаваш – упозорио је пензионер свога оца*.

Наопако постаје нормално кад наопаки не само освоје власт већ и стекну моћ да по својој слици и прилици створе правни поредак и њему саобразе систем вредности. Другим речима, кад држава постане партијска а не друштвена заједница општег добра, кад узурпира сву власт. Шта преостаје грађанину: *Ушао сам у владајућу партију. Нисам имао другог излаза*. Минимална егзистенција се обезбеђује редукацијом, боље рећи суспензијом свести и савести: *Учланите се у нашу партију. Обезбеђени стан, храна и мишљење*. Ништа се, дакле, чак ни елементарна егзистенција лишена морала, не добија бесплатно; није довољна само слепа оданост: *Строго поверљиво: Ко није платио партијску чланарину, нема право да краде*.

Мада у партијској држави нема истинског мишљења, власт зна да мишљења не може у новомовору дословно да значи немишљење; појам мишљења, попут других аксиолошких појмова – истине, правде, морала, хуманости – изборио се током историје за извесан степен општег важења и достојанства. Не може се ни удруженим дејством репресије и манипулације из речи сасвим извадити њихово изворно значење (*nomem est omen*) и улити им супротнo. Преокрет мора да се обави заобилазно, не декретом: мишљење је немишљење, већ његовим посредним поништавањем, радикалним раздвајањем мишљења од делања: *Ко једно мисли а друго говори, има*

највише истомишљеника. Ова манипулација је врло лукава – то није наређење одозго другим речима већ много више од тога: наређење које може да се филује безбројем поштапалица уверљивом аргументацијом: *не можемо одмах учинити оно што је најбоље, најправедније, најхуманије... због тренутних околности.* На тај начин власт у начелу поштује систем вредности, али га, под маском прилагођавања државним или међународним околностима, привремено прилагођава себи. Речи *тренутно* и *привремено* могу у пракси да трају *во вјеки вјеков*, неодређени број мандата. При том је, разуме се, све по правилнику; политички живот тече, али се ништа у суштини не мења; све је привид збивања, пракса *рђаве бесконачности*: *Све је по правилнику. Посланици подносе амандмане, а народ подноси посланике.*

Разуме се, маскирана истина може само привремено и делимично да фингира као права истина, ни највештија маска не може да буде лице. Ма колико политичким манипулацијама и демагошким триковима *обрађени* и *ментално препарирани*, поданици у већем или мањем броју називу право стање ствари. А пошто тај разабир стварности не може да буде делатан, испољава се духовитим опаскама, отвореним колико то цензорске маказе допуштају. Ево црнохуморне линије разграничења повлашћених и неповлашћених грађана: *Господине, а зашто лажете ако нисте члан ниједне партије!?* А политичка расправа није конструктивни дијалог већ унакрсно *прање прљавог веша*: *Кад два политичара блате један другога, обојица су у праву.* О стању на терену не може се питати *обичан* грађанин. Оно што би требало да му је предност – позиција сведока – овде је мана! Не сме да каже оно што види јер ће испаштати. То нам Саво упечатљиво предочава ироничном употребом речи *одавде*: *Ништа ме не питајте. Ја сам одавде.*

Иронизацијом фолклорног идиома *преко сваке границе* Саво објашњава одлазак младих у далеки свет: *Млади воле отаџбину преко сваке границе.* Лакше је разумети одлазак младих него остатак старих: *Млади знају зашто одлазе. Стари не знају зашто остају.* Одлазак у свет буди носталгију, а ево како ту снажну емоцију тематизује наш сатиричар: *Тек кад сам се вратио у домовину схватио сам да је носталгија боље решење.*

Национално раздвајање по сваку цену, по апсолутистичком моделу *или* – *или* уместо у духу демократије *и* – *и*, наш сатиричар осуђује на маштовит начин, дискретно, минималним графичким средством – цртицом: *Ја сам Србин, цртица, Црногорац. Непотребно прецртати.*

Како раде банке, школе и друге институције? Стање у банкарском систему најбоље илуструје афоризам: *Штедите у нашој банци. За улог јамчи улагач.* А ризик штедње сатиричар нам предочава прећутном метафором спојених судова: *Наслов столећа: Пљачка банке и обрнуто.*

Одвајање цркве и државе поништава се обрнутим поступком: у државу се враћа вера, а избацује световна наука. Ту радикалну реформу образовања, протеривање световности у име светости, сатиричар нам дочарава ироничном игром речи, верско-фолклорном синтагмом у *божјим рукама: Дарвин је избачен из школе. Сад је у божјим рукама.*

Саво није песимиста. Напротив, одушевљава га потенцијал власти: *Наша власт има огроман потенцијал. Може да буде десет пута боља.* Само треба издржати прелазно стање: *Нама с њима нема живота. Њима с нама нема смрти. Најбоље би било да није овако како је.*

Ако је за утеху (а не би смело да буде!), регресија није само наш већ много шири феномен. За разлику од просветитељски оптимистичке визије еволуције, данашња природа увиђа да је еволуција била њен погрешан корак: *Да мајмун проговори, рекао би: Боже, у шта смо се изродили!?* Из тог разочарења следи логичан закључак: *Данашњи мајмун је издајник еволуције. Никад од њега човек!*

Да не би читалац помислио да је реч о тренутној залуталости и сходно томе потенцијално лако изласку из хаоса, писац нас уверава да је у самом начелу тај пут погрешан, пука жеља а не достижан циљ. И кад смо чврсто веровали да хрлимо у светлу будућност, то је била само илузија: *Социјализам је почео добровољним радом, а завршио се принудним одморима.* Игром контразначења, идеолошком манипулацијом језика да говори супротно од изворне конотације, орвеловским новогovorом, пројекат срећног бескласног друштва указује нам се као у-топизам (нигдина, немогућност постојања) те оптимистичке пројекције људског друштва: *добровољни рад* је синтагма која значи: *принудни рад*, а синтагма *принудни одмор* означава *губитак посла.*

Да ли је доиста реч о истинском утопизму, априорно неостваривом сну или о моралној и интелектуалној инвалидности политичке елите, твораца историје? Рекло би се да Мартиновић није метафизички песимиста или нихилиста, да је само разочаран у историјску, конкретну истину; да се могло и другим, истинским путем напред да смо пред собом одиста имали *људе посебног кова*, а не

људе сурогате, вођене личним и партикуларним уместо општим интересима. Зато их је и сама природа, логика живота, казнила, као што нам ефектно казује афористички дуал: *Десничар је доживео шлог, али је добро прошао. Одузета му је само лева страна. / Левичар је доживео мождани удар, али је добро прошао. Одузета му је само десна страна.* Та извитопереност, инвалидност идеолошке свести резултирала је из олако схваћене револуције – не као стратешког цивилизацијског искорака у будућност већ као коришћење најближе пречице, макар се газило и преко лешева: *Најкраћи пут до власти води са улице.* На путу до циља и мртви су средство: *На бирачком месту десио се смртни случај. Срећом, листић је био важећи.* Само тако освојена власт може сама себи да стави светачки ореол, достојан промене имена градског булевара: *Булевар је променио назив. Одлучила је улица.* И да сваки свој поступак, чак и ни-подаштавање поданика, сматра хуманизмом, толеранцијом без граница: *Влада је забранила (...) штрајк глађу. Али, док траје криза, према штрајкачима неће бити предузимане никакве мере.*

Власт може да игнорише сопствени народ све до границе његове издржљивости, а она је често граница саме егзистенције, линија која одваја човека као људско биће од ништавила, става да свако битисање, па и бити нико и ништа, спада у *modus vivendi*, а није редак случај да се поима – ако смемо овај глагол да сведемо на пуку разговетност разабира – и као „философија живота“: *Бела застава нам је спасила животе. За њу се мора наћи место у националном музеју.*

Човек је човеку вук! – као да је лајтмотив, заједнички имени-тељ Мартиновићевих афоризама. Тек кад умре, човек увиди да није био тако црн као што је видео себе у очима других, рачунајући и ближње. Толико се изненади да би се вратио међу живе: *Да је по-којник чуо опроштајни говор, радовао би се. Мислио би да је умро неко други.* Но то је само представа за наивне. Прави однос, поимање другог као инфериорније биће од себе, наставља се и после смрти, а разлози те безразложне омразе правдају се и псеудо-логи-ком: *Нећу да идем комисији на сахрану, иако би он мени радо дошао.* Овај црнхуморни афоризам има и своју блажу, чисто хуморну варијанту: *Нећу да идем комисији на сахрану јер неће ни он мени.*

Тематизовање мушко-женских односа је врло деликатно. Већина хумориста овог надахнућа склизне у једну од две најчешће

замке: или у надгорњавање полова или у огољену еротику. Мартиновић је међу реткима коју ову тематику, варирајући на мноштво начина дијалектику мушко-женских односа, у распону од складних односа до борбе полова за престиж, успешно смешта у најшири друштвено-историјски контекст, створивши читаву ризницу бисера духа о овој вечној теми.

Корпус афоризама о вечној чегрсти међу половима, надгорњавању на стотину начина – ко је од кога бољи, вреднији, способнији, искренији, паметнији... Мартиновић отвара подсећањем на први сусрет: *Ако ћемо о заслугама, да није било мене, нас двоје се не бисмо ни срели*. Биланс међу супружницима, ко је од кога боље прошао у браку, маштовито је релативизовао афористичким дублетом у коме премисе и закључци праве рокаду: *Жена је паметнија од мене. Боље се удала но што сам се ја оженио. / Паметнији сам од жене. Боље сам се оженио но што се она удала*. Саво је специјалиста за афоризме дублете – импресивно показују колико су и наши утисци и наши закључци на стакленим ногама ако нам слично и звуче и значе наоко супротни искази. Користећи фолклорне синтагме са глаголом фалити као значењским језгром, Саво је саздао прегршт ефектних афоризама. Ево једног квартета из тог корпуса: *Ако ти само ја недостајем, теби не фали ништа. / Ако ти само ја недостајем, теби нешто фали. / Нама за идеалан пар фали само једна особа. / Нама за идеалан пар фале две особе*. А ево како је прстен као амблем и метафора дочарао почетак и ток брачног живота: *Прстен сам купио јефтино, а после сам га скупо платио*.

Однос разума и емоције у браку је непредвидива и узбудљива смеша: *Оженио сам се паметном женом. То сам схватио тек кад ме је оставила*. Но, и у брачној заједници се расположење мења и не ретко прелази из крајности у крајност, из малодушности у одлучни инат, макар био и само на речима: *Нећу да живим са женом која ме је оставила!* Ако у претходном афоризму није назначено да ли је одлазак супруге последица прељубе или неке друге љубавне невоље, следећи преплиће два неверства, жене и пријатеља, са понтом која на ироничан начин, коришћењем двоструког значења прилога *колики*, осветљава и супружничке односе и односе међу пријатељима: *Док сам спавао, пријатељ ми је отео жену. Нисам ни сањао колики ми је то пријатељ*.

А ево колико су у браку важне и руке и ноге: *Носио сам је на рукама све док ме нису издале ноге*. А удовицу је у цигло две-три речи описао: *Удовица је жена која је и после брака остала жива*.

Није се Саво бавио само поетиком брака, осмотрио је мушко-женске односе и у већим геометријским сликама од двоугла и тро-

угла. А где је већа променада жена него код гинеколога. Но, и поред толиког знања и искуства, и он понекад погреша, бар наоко: *Најружнију жену у граду оженио је гинеколог. У шта ли се то он загледао?!* А вечни наратив о прикривању женских година и уверљивости тог прикривања Саво је бриљантно оваплотио позитивном хиперболом и њеном неизбежном сенком: *Најстарија жена је признала да има сто девет година. Боже, колико ли тек има!?*

Саво није мимоишао ни вечне зајевнице између снахе и свекрве, мајке и снахе: *Што ташта роди, то мајка не рађа!* Макар прославили и златну свадбу, јединство супружника не досеже златно доба – идеалну хармонију: до краја живота родбина је подељена на *своје* и *њене*. Наративно сазвежђе *моји* и *њени* Саво је језгровито представио управо тим топосима фолклорног миљеа: *Имају ли где доћи твоји од њених?* Тематизовао је и наратив *каква мајка, таква ћерка*, са прећутним, подразумевајућим фолклорним идиомом као фоном *не пада ивер далеко од кладе: Моја ташта је глувонема, а њена кћер је тежи случај. Само је глува.* А да би породични круг био целовит, нису заобиђени ни мајка и син, пресеком традиционалног патријархалног односа и модерне иронијске дистанце: *Хвала ти, мајко, што си ме родила. Не захваљуј, сине, нема на чему.*

Дотичући већ и сам *златно доба*, није фер не осврнути се и на еротику *озбиљних година*. Саво је то варирао на више начина, често користећи фолклорну лексику и симболику. Ево како је искористио фолклорни идиом *Што је баби мило: Што је баби мило, dedu би убило*. А фолклорна синтагма *она ствар* је срж мини-драме: *- Је ли ти још мила она ствар? - Која? - Доста си ми рекао.* А ево како и митска, *прва љубав*, под теретом година одлази у маглу сећања: *Прва љубав заборавна нема. Да ли беше Ева или Ема?*

Мада у свакој књизи особен и занимљив, Саво је посебну пажњу привукао књигом „Питамтеја“ – збирком афоризама у облику питања. Тако је полуотворену форму, афоризам као парадокс, промовисао као широм *отворено дело* и врхунски оваплотио тај информатички и поетички концепт Умберта Ека, оптимално мотивишући читаоце да сами потраже одговоре на актуелна питања. Ово није само поетички мотивисан подухват већ и прећутна побуна против инерције духа и традиције послушности; критика друштва посредством критике свезнајућег аутора и читалачке рецепције у

духу послушне раје. Већ прво, уводно питање збирке, има ту дво-струку конотацију: *Да ли би вам на почетку добродошла завршна ријеч?* Наредбодавно-послушни систем усадио нам је у душу послушнички синдром: решење је наређење, само га треба извршити. Послушничка свест свих времена и простора никад не перципира своју апологетику као слепо поковавање, као *морање без остатка*, већ у широком распону, од нужности прилагођавања датим околностима: *опасно је тражити боље, а није ни ово лоше, боље је него код многих других*, до другог пола, дивинизације својих вођа, па би критички став не само био погрешан већ и грешан. Зато Саво одмах поставља граничник – имплицира становиште да су изгубљеност и (с)нађеност релативни и динамични појмови. Већ други афоризам књиге је наоко једноставно питање, али садржи далекосежну импликацију: *Може ли изгубљен случај да нађе себе?*

Радијус питања у књизи *Питамтеја* је толико велики да га можемо себи предочити само уз помоћ основних питања људске егзистенције: *ко смо, шта смо и куда идемо?* Другим речима, то је морално-интелектуална вивисекција кључних питања наше есенције и егзистенције. Величину тог радијуса и важност постављених питања можемо увидети само лагано читајући књигу и размишљајући о сваком афоризму. Овде, као симболичну презентацију те импресивне мисаоности, раскошне духовитости и особене стилистике, наводимо само једну прегршт од хиљаду бисера: *Је ли тежак живот од своје памети?* / *Може ли човјек да упозна себе без туђе помоћи?* / *Идете ли у сусрет судбини или вас она прати?* / *Мислите ли да је тиранија дјело једног човјека?* / *Треба ли спојене судове подићи на виши ниво?* / *Је ли нормалан ко је моралан?* / *Може ли се хаос добро организовати?* / *Треба ли истину рећи само у крајњој невољи?* / *Може ли се у свијетлу будућност широм отворених очију?*

Мартиновићева књига епифоризама *Дијалог са собом*, као што већ њен наслов сугерише, у знаку је стваралачко-моралне интроспекције, али садржи и далекосежне поетичке и метатеоријске импликације. Ако је у *Питамтеји* тематизовано основне матрице наше упитаности о друштвеним противречностима, овом књигом је направимо даљи помак: увидео је да су и најозбиљнији одговори махом проблематични, да то нису прави одговори већ само формални. Другим речима, ми поимамо априорне, у опажајност и свест утиснуте одговоре, не увиђајући да су то само граматичко-психолошке преформулације питања. Зачарани круг спојених судова. До истинских одговора можемо стићи само ако пробијемо тај круг, ако уви-

димо да су *одговори* чешће одједи питања него њихово разрешење. Зато Мартиновић ове своје мисаоно-поетске медаљоне оставља значењски отвореним оку и духу читаоца, како би то рекао Морис Мерло Понти. Ево којим нам умећем и којом мисаоном суптилношћу писац открива невеселу чињеницу да привидна или формална правда може да буде супстанцијална неправда: *Коме смета правна држава у којој свако може да ради што хоће? Не смета ми таква држава. Сметају ми искључиво таква права.* Истом феномену сатиричар прилази и из другог угла, из перспективе дијалектичког односа узурпације закона и следе послушности: *Ко вам је дао право да заузмете став? То могу и овако да узмем: Ко ми је дао став да право заузмем?!*

Усредсређен на есенцијалне теме и дилеме, наш кроки-есеј није готово ни дотакао Мартиновићев ненадмашни хумор, духовите и маштовите игре речи и смисла које нас задивљују од почетка до краја сваке његове књиге. Наведимо овде бар један симболичан пример, ефектну триптих синестезију: *Ако те боли грло, немој да те боли уво. За то мораш имати нос.*

Ја-форма је код Мартиновића само стилско средство зближавања са читаоцима и погрешно је перципирати га као ауторско ја. То би сузило ширину и заклонило дубину и далекосежност његових опсервација. *Ја* је овде глас свих нас, *vox populi* моралнијег и умнијег нивоа од оног на коме данас обитавамо. Мартиновићеве опаске јесу плодови богатог личног искуства, али су и виспирени социо-психолошки и политолошки увиди који осветљавају и преиспитују и наше лично и наше колективно ја, то је морално-духовна дијагноза читавог друштва, погледа на живот и свет. Кад Саво каже – *Ко је од јуче, верује у боље сутра* – то није опаска о личној политичкој наивности већ о поразној константи, несвесном подаништву масовних размера – олаке вере политичким обећањима.

Саво Мартиновић припада плејади наших врхунских сатиричара, који су већ пола столећа у светском врху. Другим речима, припада врху врхова.

У току писања овог есеја – крокија за портрет Сава Мартиновића као афористичара – сматрао сам умесним да свој текст опленим и цитатима других аутора које су задивили његов хумор и сатира. Но тих умних и духовитих цитата је толико да је боље пред-

ставити их, у додатку, у најкраћем, симболичном избору. Ово је, дакле, избор избора.

Матија Бећковић: *Сага о сагу* није књига но декрет којим је Саво Мартиновић прогласио Миладина Калезића Сага за црногорског народног мудраца.

Дејан Миличић: Ко није читао *Библију хумора и сатире*, нека узме књиге Сава Мартиновића.

Брана Црнчевић: Кад ми дођу у кућу Ђого, Ного, Капор... ја им читам *Сагу о Сагу* и *Новелу о Новели*, а прво им кажем само да чујете што је жив човек написао!

Симка Црнчевић: Не могу да замислим ниједну црногорску кућу која нема *Горски вијенац* и *Сагу о Сагу*.

Милосав Бато Клезић: *Сага о Сагу* је енциклопедија живота на црногорским просторима.

Ратко Божовић: Није могуће да ти лично Бог није помагао док си писао *Кључ за бравуру*... Честитам обојици.

Владимир Јовићевић Јов, машући Савовом *Питамтејом*: *Погледајте што је написао српски Сократ!*

Олга Пижурица: Причу *Дијалог о дијалогу* као да је писао Иво Андрић!

Вељко Радовић: Сагова (Савова) ријеч сијече, али не позљеђује. Сијече као дијамант стакло – срче ту нема. (...) Све је у ову мудру књигу стало колико је тачна мјера, као у орах.

Никола Рацковић: Моја надреална радозналост би нестала кад бих икако могао дознати како би *Сага о Сагу* била примљена у Латинској Америци или Скандинавији.

Драгослав Андрић: Битна карактеристика Мартиновића је поетски стил. Знатан број његових афоризама има одлике јапанске традиционалне поезије, посебно жанра који се зове *сенриу*. Разликују се од *хаикуа* по томе што су световније, забавније (...) и што су најчешће сатиричне, али на посредан, дискретнији начин у поређењу са европском сатиричном поезијом.

Матија Бећковић: *Сага о Сагу* је грађена од сува камена, без *Ништа између*, а Сагов *Хазардни речник* увезан је *Мртвим узловима*. Ниједна реч у овој књизи није рођена на папиру, а што на папиру није рођено, на папиру и не умире.

ЗОРАН СТАНОЈЕВИЋ (1942)

Зоран Станојевић је врхунски *мајстор разних заната* – писац, преводилац и радио-водителј. Написао је двадесетак књига разних жанрова, од песама и прича за децу до фантастичних прича *са благим укусом сатире*, и више од четрдесет радио-драма. Превео је низ књига из области научне фантастике, међу којима су *Бил, херој Галаксије* Харија Харисона, *Трампа свести* Роберта Шеклија, *Дела Времена* Џона Бранера и широм света прослављени роман *Господар прстенова* Џона Роналда Толкина. Већи део радног века био је радио-водителј разних канала Радио-Београда, а његови серијали *Време радозналости*, *Ловац на бисере*, *Клуб два*, *Хобископ...* били су толико омиљени да су на захтев слушалаца више пута репризирани.

Иако то није његова примарна вокација, Станојевић је и врхунски афористичар, а по маштовитости и слободи стила је јединствен у овом жанру. Док је заједнички поетички именитељ наших афористичара, усредсређених на сатиричне теме и дилеме, реализам, Станојевићу је *licentia poetica* исто тако велики изазов као и сржни мотив сатире – критика друштвених аномалија. Он је час реалиста, час надреалиста; час дадаиста, час експресиониста... зависно од асоцијација које му теме изазову. Но Станојевићу је недовољна стилска слобода само на макро-нивоу, он се поиграва и са синтаксом и лексиком. Поигравајући се језичким и мисаоним структуром, прожимајући их сочним хумором и бујном маштом, створио је фантастичнију смешу од чувене *Смеше* Огдена Неша.

Ево најпре констатације гвозденог континуитета у нашем наоко трошном и свакодневно угроженом дисконтинуитету: *Нема никаквих противречности. Невиђени успеси о којима се онда говорило не виде се ни данас.* Хиперболична синтагма *невиђени успеси*, непрестано у медијском оптицају, добила је статус идеологеме, а кројачи друштвеног развоја неприкосновени статус култа. Макар био и непреводив на језик стварности, сваки налог *одозго* има ореол светиње, зато и нијансе прописа завређују велико слово: *Донете су перфектне Измене и Допуне. Још само да видимо на шта би било zgodно да се односе.* Орверловска негативна утопија овде је доведена до врхунца – друштвено биће више није достојно ни своје адресе и имена, нека само себе пронађе у хиру моћника. Рад без мотивације не може бити нарочито ефикасан, али и крајња неефикасност може да се подведе под синтагму симболизује идеалну

слогу: *Њхов учинак потврђује стасв да код њих хиљаде запослених раде као један човек.* Хамлетово иронично *Речи, речи, речи...* као синоним празнословља овде је добило имприматур култне синтагме: *као један човек.* Биће се преселило у речи, а понижена егзистенција уклоњена и са видела.

Спољна политика се мистификује на разне начине, а најчешћи је паралелизам са комшилуком: *Свака земља има најгоре могуће суседе. Најбољи суседи увек су далеко.* Невоља од рђавих суседа само је део наше несрећне судбине. Наша рђава бесконачност је космички феномен, наш историјски усуд. То стање непрестаног привидног догађања а стварног недогађања сатиричар нам иронично дочарава муњевитом сменом глагола *дешавати се* и *догађати се* као индикаторима наше друштвене динамике. Ево и надреалне инверзије *прошлог* и *садашњег времена*: *Нама се историја дешава тако великом брзином да нешто не стигне честито ни да нам се догоди а већ нам се одавно десило.*

Наш писац нежног стила уме каткад да буде и суров. Ево како нам убија метафору наде *светло на крају тунела* – не уклања јој прогностички оптимизам, само просто констатује бездушну чињеницу да смо побркали нашу ближњу и неку даљу топографију: *Светло јесте на крају тунела, али не овог у коме се ми налазимо.*

Ево како писац суптилном иронијом на сликовит начин маскира морално питање, тобоже имајући пред собом особу која се труди да помоћу више апарата са врхунском техником установи важну истину: *Сумњив ми је свако ко има више од пет ручних часовника скупљих од две хиљаде евра... Што ли њега толико занима колико је сати?* А поразно ментално стање нашег друштва и јавног мњења упечатљиво нам је предочио још тривијалнијом сликом: *Стајао сам данас у једном повећем реду и слушао разговоре. Одговорно тврдим да је сваки даљи рад на заглупљивњу маса непотребан.* Млађи читаоци можда неће уочити да овде синтагма *заглупљивање маса* двоструком асоцијацијом – по звучности и по значењу – призива некадашњу комунистичку програмску синтагму (*идејно*) *освеићивање маса*, које је практично било *истирање мозга*, у данашњем смислу *заглупљивање маса*. Круг је затворен, пред нама је *circulus vitiosus*.

Хипокризија је у сразмери са алтруизмом – колико год велико и чисто било неко осећање, толика је и његова сенка, тамна страна људског бића. Писац нам то не предочава сучељавањем афирмације и негације већ патетизацијом племенитости, довођењем емпатије до стадијума *ad absurdum*, призивом несреће да би показали своју

солидарност са жртвом: *Пријатељи су толико спремни да ми притекну у помоћ да једва чекају да ми се нешто догоди.* Та спремност на солидарност и пре но што јепотребна у тесној је вези са темпом живота, са непрестаном журбом тамо и овамо. Хитност је постала хит, *elan vital*, темпо који надмашује самог себе. Поетику живота у коме је сав смисао ђживота сведен на непрестану стрку писац нам је дочарао духовитто контрастирајући сродне, комплементарне појмове *журба* и *хитност*: *Нема се кад ни журити, толико је све хитно!*

Каткад је афоризам тесан да изрази извештан утисак или доживљај, па га писац претвара у микро-нарацију. Ево једне од тих малих бравура, инверзије субјекта и објекта, ишчашеног хумора о нашој вечној теми – чекања у редовима: *Чекаћете дуго. Човек кога сте изгазили зато што је хтео да уђе преко реда у амбуланту био је доктор код кога сте кренули.*

Ми волимо да гунђамо, оговарамо, чак и јавно протестујемо, али чешће је то привид, самозаваравање гледе свог моралног имица и друштвеног ангажмана, него истински критички став. Ту самоилузију писац је мајсторски деструирао онеобичавањем протестне сцене, премештањем подразумевајуће нелагоде у лагодни миље: *Кад има неки протест, ја увек одем тамо дан раније да бих избегао гужву.*

Борбу за равноправност полова писац је довео до апсурда – трансформишући у име култивисања осећања робустну мушкост у женствену осећајност, дошло се дотле да феминизирана мушкост призива женску мужевност: *Свиђа ми се ова ђевојка! – каже Црногорац – личи на војводу Марка Миљанова!*

Ево и дадаистичког алогизма, вести о новом производу чији је једини резон постојања у томе да је произведен: *Пронађен препарат који нема никакав утицај ни на шта. Најзад и здравима има лека!*

Са митификацијом садашњости, призивом мита у доба рационалности и идолатријом кад јој време није, сатиричар се обрачунава без пардона, директним претварањем благослова у покуду: *То стварно мајка више не рађа, а да је било среће, не би ни онда.*

Није Станојевић пропустио да стави под критичку лупу и своју браћу по перу, списатељску браншу. Премда билато користи све изазове уметничке слободе, сматра да и *licentia poetica* има неке поетичке узусе, да не може бити пука произвољност или хировито иживљавање. Ево црнохуморне аутопоетичке хиперболе у форми микро-прозе, са ироничном поентом у виду реторског питања: *То*

је доследан писац. Прву запету ставља тек на седамдесетој страни, а нов ред не употребљава ни кад пређе на нову књигу. Има ли икаквог спаса од даљег Напретка?

Човек који не само прође кроз многе земље већ и дуго ради ван домовине, човек са више вокација и узорне вредноће, једног дана осети и засићење, умор од живота, *taedium vitae*: *Ухватила ме је таква апатија да немам воље ни да будем равнодушан.* Разуме се, ово је литерарна пројекција *ја-форме (ich-Forma)*; писац је још пун стваралачке енергије и ради на низу књига разних жанрова... Но о том – потом.

РАДМИЛО МИЋКОВИЋ (1954)

Попут својих многобројних колега по перу, и Мићковић има разуђену поетику кратких форми и у својој мајсторској радионици користи разне стилске поступке, од пародирања неологизама, политичких синтагми и идеологема, до литерарних асоцијација и других видова цитатности као подстицаја за своје сатиричне жаоке. У том мноштву стилских поступака посебно га мотивише варирање фолклорних и новокомпонованих идиома, њихово *превођење* у савремене теме и дилеме, махом политичке, али не ретко и са историјским и социо-психолошким реперима и импликацијама.

Наслов прве збирке Мићковићевих афоризама *Све ће то народ отплатити* је варијација наслова Лазаревићеве приповетке *Све ће то народ позлатити*. Код Лазе је метафора за изгубљену ногу у рату, а код Мићковића метафора за испаштање читавог народа. У истој збирци је и игра речи и асоцијација по значењу и звучности *дотерати* и *отерати*: „*Доле ТВ шминкери! Ви дотерујете оне које би требало отерати!*“ Оба глагола, са истим језгром, имају дупло дно – и дословно и метафорично значење – глагол *отерати* је остао у дословном, а *дотеривати* је добио метафорично значење. Укрштај ових значења као флеш-бек иронизује синтагму *ТВ шминкери*.

Збирка афоризама *Волим и ја вас (1999)* је дослован цитат тадашњег председника државе, измештен из политичког у литерарни контекст, из политичке реторике у дискурс сатире и ироније. Погубан ефекат ратних труба и добоша кад им време није на упечатљив начин сажима афоризам: *Површина домовине драстично се смањила. Појавио се вишак патриотизма по километру квадратном.*

Иако довољно храбар да каткад умује *иако је све већ речено*, како постмодернисти оправдају своје начелно избегавање нових аподиктичких исказа и своју љубав према цитатности, односно комбиновању и прекомпоновању постојећих увида, синтагми, идиома... односно да креира нове увиде не укрштањем постојећих већ на основу саме грађе, Мићковић је писац са уграђеном скепсом и иронијском дистанцом као знацима препознавања духа модерног сензибилитета и дубоко свестан да се наше разумевање света, па чак и своје средине, ослања на увиде наших претходника, да ми не почињемо већ настављамо све видове људског битисања – историјског, научног, уметничког... Сваки свој *запис* – песму, причу, афоризам – ми исписујемо не на празном папиру (*tabula rasa*) већ на палимпсе-

сту, назначеном или подразумевајућем интелектуално-уметничком трагу својих претходника. Збирка Мићковићевих афоризама из 2001. године насловљена је управо једним таквим подразумевањем – алузијом на библијски *потоп*, али уједно и на свеукупан наратив потопа као катастрофичне претње по себи, независно од митског или историјског адресата: *После потона*. Претходна деценија нашег друштва била је у знаку атмосфере опште угрожености, метафорично речено *потона*, али употреба ове хиперболе има овде и дискретну конотацију – крај миленијума је сам по себи топос који симболизује долазак опште опасности, чак и смака света, или, из другог угла, коначну победу добра над злом, очишћење од свих греха, отварање рајских врата... Такву једну наду, осенчену тоном патоса као иронијском дистанцом, тематизује наш сатиричар. Ево како он то поље великих очекивања тематизује. Већ први афоризам збирке, уместо обећавајућег контраста *нећемо владати као они пре нас (не безумно и неправедно већ мудро и праведно...)*, добијамо релативизацију *њих и нас* и то са крајње неочекиване стране, стране победника, нових владара: *Оно што другима могу да опростим то и себи могу да дозволим*. Сатирични исказ у форми првог лица јединине примарно поимамо као глас одозго, као владарско *ја*, али опозитни пар *другима – себи* укључује и ауторско *ја* и *ја* свих нас, *vox populi*. Другим речима, овде није реч само о прилагођавању високом стилу живота већ и о општој моралној лежерности.

Мићковић је свестан да писац, поготову ако је сатиричар, није научник и зато и своје најопштије увиде мора да ситуира у друштвени контекст. И кад прави афоризам типа гноме или сентенце, опаску са сазнајном претензијом, сатиричар уграђује у свој исказ политичку импликацију. То постиже употребом неке речи, синтагме или стилског средства нетипичног за информативно-теоријски дискурс. Ево како је наш сатиричар тај ефекат постигао вантекстуалном употребом речи *злоупотреба* и синтагме *три тачке*: *Права је бесконачна злоупотреба три тачке*. Исти ефекат Радмило је проузвео варницом која је заискрила из судара различитих значења појма *време*: *Временска прогноза за сутра: Време је!* Знак узвика је, попут црвеног светла на семафору, стандардну синтагму најаве временске прогнозе осветлио политичком конотацијом.

Радмило има у списатељском репертоару и аутопоетичке афоризме. Ево једнога од њих у истој збирци, који на дискретан начин велича ову форму, али са свешћу да су и у овој књижевној области драгуљи реткост: *Сви афористичари су помало алхемичари. Понеки графит временом прерасте у дијамант*.

Наслов збирке *Неподобна књига* (2003) има наглашену полемичку конотацију, порицање конформизма као вредности. Преокретање вредности писац постиже методом директне провокације, инхерентне конфронтације, демантија исказа њим самим: придев *неподобна* овде наглашено значи *подобна*, предзнак минус се ауто-пројективно претвара у плус. Ово радикално превредновање афористичар заснива на некомпетенцији евалуатора, аутодискредитацији проценитеља других: *Наши политичари су у годинама када могу много да прузе, али још више да узму*. Демагошку реторику самопроглашених богомданих бранилаца домовине сатиричар демонтира ефектним сударом речи и смисла – укрштањем политичке синтагме *за свој народ*, фолклорне синтагме *изгубити главу* и метафоре *образ* као синонима за карактер: *За свој народ спремни су и главу да изгубе. Ево, почели су од образа*.

О тематском распону збирке *Исповест тровача смехом* речито говори сам наслов. То је дијапазон од комичне самодивинизације политичара – *Мислите о себи све најбоље! Нико то не уме боље од вас!* – до тајне опстанка у недемократском поретку, ефектно изражене фолклорним идиомом (*од*)*летети*: *Да нисам пузио, одавно бих одлетео*. Глаголи *пузити* и *летети* су и у речнику свакодневице опозити, али сатиричар се сетио фолклорне лексике, у којој глагол *летети* и његове изведенице из њега – *одлетети*, *слетети*... – имају и иронично значење *одлетети* или *слетети* са положаја, изгубити посао, *пасти* у животу.

Збирка са насловом у преплету књижевног и шатровачког жаргона *Литерарни узлет мамлаза Баљошевића* (2008) има читаву ниску бисера – афоризама високе вредности, то је већ зенит књижевног умећа развијаног током претходне деценије и по. Ево најпре два афоризма која на ефектан начин реинтерпретирају топосе народног и историјског искуства – *Ко се удаљи, биће приведен. / Игара на срећу – имамо. Хлеба, на несрећу – немамо!*

Ево и досетке која на духовит начин укршта дословно и метафоричко значење речи *пуно* и *тешко*: *Пуни сте себе. Зато сте тешки другима*.

Афористичари сатиричног кова ретко кад се препуштају лирској атмосфери, њихов емотивно-интелектуални профил је у знаку морално-политичког ангажмана. Но (бар да се зна!), и сатиричари имају душу! Ево једног финог лирски интонираног аутопоетичког афоризма: *Песма је слика усталасане душе, а афоризам је траг потиснутог гнева*. Разлога за гнев је, нажалост, много више, па је и много више афоризама у знаку реске сатире него у знаку лирског

расположења. Одмах иза цитираног је афоризам у знаку цинизма – уместо истинског знања цени се једино његова потврда на папиру, макар папир био и лажан: *Диплома ће у овој земљи бити на цени све док буде озбиљних купаца*. Овде свака реч контекстуално потиरे своје изворно значење – лажна је диплома, лажно поштовање знања, а купци су озбиљни само у погледу своје куповне моћи.

Безакоње је толико зацарило да више не важе ни закони физике, а побунила се и техника: *Кад год је неко убијен, видео надзор је био у квару. И техника затвара очи пред гнусобама*. Физички појам *тежина* и његов ментални пандан *тешкоћа* симбиотички су саздали афоризам који нам је рељефно, готово остензивно, предочио корупцију на највишем нивоу – власти и судства: *Случај је био необично тежак. Истрагу нисмо могли ни покренути, а камоли подићи*.

Опозитни наслов збирке *Млеко и кукута (2012)* призива нам, на фону палимпсеста, две литерарне асоцијације. Прва је Сократова чаша кукуте као осуде на смрт због *идејног тровања омладине*, а друга је фолклорни топос у Његошевом *Горском вијенцу о чаши меда* која *иште чашу жучи* – метафора која читавау хоризонталу нашег постојања, и митску и историјску прошлост, симболизује као борбу између светла и таме, добра и зла, туге и радости... Први, структурално фаворизовани афоризам збирке на ироничан начин пориче ту црно-белу слику: *Сива економија, жута штампа, бело робље. Шта је ту црно?* Већ наредни афоризам открива зашто нам је тако како је – тако нам што ми слушамо глас народа, фолклорни идиом *према свецу и тропар*. Древну изреку афористичар преводи на језик модерне политике и технике: *Ситне лопове прати полиција, а крупне телевизија*.

Постоји ли сигурно боравиште или смо угрожени читавог живота? Афористичар је песимиста, сматра да постоји само једно уточиште: „Само вечна кућа је сигурна кућа.“ Но симболични политички топос *сто дана владе* нуди много више оптимизма, боље речено то је оптимизам без граница: *Сто дана владе. То је за народ хиљаду и једна ноћ*.

Измишљотине (2018) су симптоматичан, готово пежоративан наслов најновије Радмилове збирке, која је и волуменом и квалитетом афоризама круна његовог афористичарског умећа. Као да је читаво досадашње животно и књижевно искуство сублимирано скепсом, самоироничним увиђањем да нас ни најумнија запажања можда нимало не приближавају истини, да су више у сфери произвољности него извесности. Но као што сазнајни оптимизам треба

увек примити са резервом тако ни критичку саморефлексију не треба примити здраво за готово већ у сократовском смислу. Бисери духа најбоље поричу ту наглашену скромност, зрачећи као капи росе на јутарњем сунцу. Из те перспективе виђен, наслов поимамо као посредну критику наопако окренутог система вредности, у коме битно и небитно замењују места: *Бити небитан. То је битно!* Другим речима, у времену суспендоване истине, сведене на визуру једног човека, сви други људи вреде само као поданици, и најмања индивидуалност осим вођине је сувишна и чак ризична. Формула *бити небитан* постаје *modus vivendi*, а одрицање од свог погледа на свет једина животна философија, ако ову синтагму смемо да сведемо на пуку констатацију свакодневног стања.

Писцу је ова рогобатна именица средство да њену какофоничност употреби као паралелу друштвених противречности. Наиме, именица *измишљотине* има шире значење од пуке множине именице *измишљотина*, коју, као синоним за трач или оговарање, користимо у приватној сфери, док нам је у множини синоним за *гласине* у друштвенополитичкој и медијској сфери. У овај други корпус значења спада цинично објашњење једнакости пред законом: *Пред судијом смо сви једнаки. Истакао је тарифу!* У истом корпусу је и значењски попразна а стилски бриљантна алегија о неслободи: *Ишчупали смо му језик из контекста. Није био за зубима!* Песимиста би помислио: нема нам лека, слобода и памет су забрањене, али паметан и присебан (прилагодљив) оптимиста налази излаз и из безизлаза: *Паметан сам таман толико да ми памет не смета!* Ово су широке вратнице – не мора човек да буде полтрон, довољно је да буде небитан, нико и ништа на видику и у друштвеној хијерархији. Но, ни бити нико и ништа није дно дна – ту је, и поред социо-психичке ништавности, бар реч о телесном интегритету. Могућа је и дубља ништавност, оксиморонска једначина у којој делови вреде више од целине: „Како то да људски живот нема цену, а телесни органи имају?!“

Иако сатиричар најбоље међу људима од пера зна ко су главни виновници невеселог друштвеног стања, не сматра политичаре јединим кривцима. И они би, хтели не хтели, морали да буду друкчији да поданици нису само послушници: „Човек је сам себи казна и награда!“ Знак узвика наглашава да човек није по природи немоћан и ништаван, да је немоћ више препуштање линији мањег отпора него последица више силе. Тужна је али истинита константа да је многим лакши пасив, трпно стање, него активан однос – поштен рад и усправан карактер. Поштење је чак постало негативан

појам, знак несналажења, предмет подсмеха: *Дабогда био поштен целог живота!* Примарни животни образац постао је грех достојан клетве!

Поштење није случајно заслужило ниподаштавање, поштен човек већ својим изгледом изазива подсмех: *Кад буде видео моје зубе, зубар има да зине!* Но догађа се да нас визуелна идентификација каткад и обрадује. Ево у том контексту једне маестралне синестезије: *Препознао сам те на потерници. Твоје лице звучи познато!*

Оксиморонске метафоре нису ретке у Радмиловој мајсторској радионици. Ево једне о нашој историјској судбини: *Изгубили смо све ратове. Чак и оне у којима нисмо учествовали!* Можемо ли друкчије кроз историју. Изгледа да не можемо, да су нам порази у гене усађени: *Потомци дремају у прецима!* Ту не помаже ни ако лично вођа обећа промену: *Вођа је обећао да ћемо сутра живети боље, али Срби к`о Срби, терају инат!* Но, можда је то само књишка, историја на папиру, имамо ми и суштаственију, оваплоћену у нашој знаменитој епској традицији: *Да није слепих гулсара, испало би да смо све ратове изгубили!*

Радмило је настојао – и често успевао – да се игром речи, енергијом из судара њихових значења, вине до истине. Разуме се, то није била произвољна, игра ради игре, већ суочавање речи и реченица које не казују оно што казују већ махом обратно, које више скривају него што откривају, које су више странпутице него путокази... Радмило их је кроз та суочења са самима собом и својим стварним или умишљеним контекстом *натерао* да се отворе и да проговоре истином а не њеним лажним представљањем.

ЗОРАН Т. ПОПОВИЋ (1957)

Зоран Т. Поповић се већ на свом списатељском почетку, још пре три и по деценије, виноу у сазвежђе наших врхунских сатиричара као афористичар раскошног талента и суптилне мисаоности. Његов афористички опус представимо у два дела – до и након двехиљадите године, која се као политичка вододелница одразила и на књижевно стваралаштво. Поповић је на књижевну сцену ступио средином осамдесетих година, које су биле у знаку девизе *И после Тита – Тито!*

& & &

Као чедо најбољег, идеалног друштва, урушеног завером лажне браће и светских моћника, Поповић је најпре одредио оквирни и вредносни оријентир своје сатиричне мапе: *Идеално друштво је оно у коме свако може да живи од туђег рада*. У овом наоко лежерном исказу, у стилу псеудо-констатације, назиремо дво-струку иронију. Прва се тиче нашег националног менталитета, а друга има дискретну полемичко-идеолошку жаоку – демистификује прокламовану девизу *да свако треба да живи од свога рада*. То је била реторичка мантра а не стварни циљ. Иронија се превасходно односи на политичку елиту, која насупрот начелу које је сама формулисала живи од туђег рада. Писац не сматра светињом ни фолклорно наслеђе, релативизује и мудрост народних изрека. Ево наоко доброћудне а у суштини разорне ироније, судара фолклорне синтагме *учење на грешкама* и слике поратног друштвеног стања: *Учили смо на грешкама. Других наставних средстава није било*. Констатација је наоко безлична, али је јасно адресирана – зна се ко одређује и обезбеђује наставна средства.

Политичку хипокризију наш сатиричар непрестано скенира и сецира. Комунистичка власт је тобоже преузела цивилизацијске тековине пораженог друштва и доградила их великим, револуционарним променама, али не само да их није ни за милиметар доградила већ их је – укинула! У такве називи-тековине спада и *предизборно ћутање*. То по дефиницији врло кратко предизборно време писац је растегао на пола столећа: *Поштовали смо предизборно ћутање. Педесет година нико није смео да писне*. У истом тематском корпусу је и слобода јавне речи. Комунисти су и то право максимално уважавали, доделивши му статус личног права: *Пазим шта говорим. То је моје демократско право!*

Рођен и школован у комунистичком режиму, у коме је догурао до својих средњих година, Поповић га је скенирао уздуж и попреко. Иако се комунизам обзнањивао као чисто људски производ, тумачећи постање света и људског друштва као еволуцију материје у времену и одбацујући сваку вишу силу као *искривљену свест*, тај режим се непрестано користио мистификацијама, пре свега ауто-дивинизацијом. Место религије као *опијума за народ* заузела је Партија. Тај парадоксални *salto mor(t)ale* писац нам је упечатљиво предочио сучељавајући ирационални дух тоталитаризма и дух науке: *Партија му је и отац и мајка. Биолошки гледано, он је прави феномен*. Тај апсурд је још драстичнији кад је у питању *Вођа*, у прокламованој идеолошкој хијерархији само *први (друг) међу једнакима*, а у пирамиди власти врх врхова, свје и свја. То је писац речито представио управо списатељским невеселим искуством, у коме се логика природе преточила у политички нонсенс: *Писао је о вођи као о човеку од крви и меса. То је у најмању руку скандалозно*.

Ликвидација људи због погрешног мишљења, руку на срце, била је релативно ретка, чешће се практиковало преваспитавање: *Народ чини почетничке грешке у демократији, на власт мора често да интервенише*. Резултат није могао да омане: *Извршено је успешно пресађивање мишљења. Пацијент се добро осећа*.

Тоталитарни режим није био свеобухватан само као опште начело и њему саобразна пракса да се без поговора поштује већ је био и свеобухватно тумачење света и мисионарске улоге наше државе у њему. Свесни своје мисије, ми смо као комунистичко друштво у замаху свог развоја помагали гладне у свету чак и кад смо и сами били гладни: *У време највеће глади ми смо извозили жито. То само говори колико смо били економски моћни*. Ми смо у привредном погледу били феномен – свега смо имали перспективно, само смо у конкретним намирницама оскудевали од данас до сутра: *Ми имамо хране за дужи период, а сутра ћемо већ некако да се снађемо*. Свакодневно сналажење у оскудици и другим недаћама је за нас колај работа, као *добар дан* комшији: *Кад је најтеже, нама цветају руже*.

Било је људи, чак и песника, који то нису разумевали, па су глад и друге наше муке поимали буквално а не метафорично, као оптичке варке. Зато су идеолошки душебрижничи морали да их преваспитавају: *Власт с разлогом затвара песнике. Након повратка с робије надахнутије певају о слободи*. А оптичку варку да се на *трулом Западу* живи боље и илузију тамошњих радника комунистичка партија је такође лако протумачила свом највећем стаду

– радничкој класи, као и вредним сељацима и поштеној интелигенцији: *Радници на Западу живе у благостању, па нису ни свесни колико их капитализам експлоатише!*

& & &

Ако је комунистички поредак тако савршено функционисао за добро народа, зашто се срушио? Баш зато што је претерао у својој доброти: *Комунизам се срушио сам од себе. Није издржао терет популарности.* Колико је то био велики систем види се и по величини вође, који је био много већи но што је и најоданијим поданицима изгледао: *Монументални споменик приказује вођу у природној величини.*

Тотални режим није истински умро, његов тоталитарни дух само се из глобалистичког духа интернационализма преточио у добри дух свог племена и његове свете традиције – у национализам. То је писац ефектно изразио сучељавајући фамозни политички слоган са новокомпонованом колоквијалном синтагмом: *Сви Срби у једној држави. Концентрација која убија.* Но док је метафора *концентрације која убија* у колоквијалном жаргону синоним ерупције позитивне енергије и оптимистичког исхода, у друштвеним сукобима који прерастају у братоубилачки рат добија трагичну конотацију. О томе потресно сведоче афоризми којима није потребан коментар: *Непријатељ не бира средства. Гине и од ножа и од метка. / Непријатељски градови и села изгорели су у жару борбе. / То што је вођа слеп његов је проблем. Наш је да га следимо. / Ми ровни процес је на прекретници. Или ми њих, или они нас. / Одлив мозгова је доказ да и ми имамо памети за извоз. / Посматрајмо нашу судбину са ведрије стране. Бићемо славни као диносауруси.*

& & &

Комунистичка и посткомунистичка ера нису гајиле само љубав према радничкој класи и осталом поштеном народу већ и према деци. Наш писац није хтео да изостане ни са дејчјим игралишта духа. Ево најпре озбиљно-комичног односа између разних нивоа постојања, односа између деце и родитеља: *Ја се не свађам са родитељима. Нису мој ниво.* Децу не ваља оптерећивати немаштином, зато разлог неодласка на летовање није оскудица већ укус морске воде: *Ове године не идемо на летовање јер је море слано.* Чуло укуса је поуздан дејчји оријентир и чест регулатор њиховог понашања: *Не дирам мамину шминку. То је какано.* У истом штосу је и разлог зашто се пас Цеки не купа: *Мој Цеки не воли да се купа. Није он морски пас.* Дејчји страх није апстрактан већ сасвим конкретан:

Јако сам се уплашио кад се мама разболела. Мислио сам да ће тата да нам кува. Деца лако разумеју кад нешто немају – неки родитељи раде за паре, па могу свашта да купе својој деци, а родитељи који не раде за паре то не могу: Тата нема пара да ми купи чоколаду јер он ради за ексер.

Родитељи махом нису свесни да брачне размирице деца и те како запажају. Срећа што их махом поимају више маштом него срцем, у знаку родитељске забаве и игре а не као њихову борбу за престиж: *Мама и тата се свађају јер је мама увек у праву. У знаку мајчине доминације је и афоризам у коме назиремо чест лајтмотив родитељских чарки: Мама се удала из љубави. Нико јој није крив. Иако мајка доминира у породици, деца јој не дају безрезервну подршку: Хтео сам секу, а мама је родила бату. Увек мора да буде по њеном. Каткад критику заслужују и мама и тата: Родитељи ме стално критикују. Никако да се поправе.*

Поправљање је чест захтев који се поставља деци – да поправе понашање, школске оцене, хигијену... То је понекад чисто начелан налог, неодређен задатак: Траже од мене да се поправам, а нисам био у квару. Превођење менталног у физикални простор, психологије у механику, може каткад да буде и драматично: Поправио сам тату. Ударио сам га чекићем.

Деца су свесна и драме ишчежавања села, масовног преласка сеоског живља у градове: *Деда је одрастао на селу. Он је видео краву уживо. Деца са љупкије и ведрије стране, као живописну и маштовиту представу попут луткарског позоришта, поимају и друге животне ситуације: Моја бака нема зубе. Њој чика зубар не може ништа. Ево и финог објашњења зашто је куцина храна таква каква је: Куца једе оно што нама остане од ручка. То је храна за псе. А ево и универзалног оправдања за понашање родитеља, који заслужују захвалност самим тим што су родитељи. То нам писац суптилно предочава стављањем у први план рођење родитеља а не деце: Да се тата и мама нису родили, ја бих био дете без родитеља.*

Треба истаћи и важну истину: деца више мисле на будућност него одрасли. Нема детета без стратешког циља: *Кад порастем, бићу велики.*

Иако по основној вокацији сатиричар, Поповић је саздао афоризме који га сврставају и међу најбоље писце за децу.

& & &

Видели смо да је Поповић био жесток критичар комунизма. Да ли га је усрећио политички плурализам, друштвени систем који је

на нашу политичку сцену ступио пре три деценије? О томе најбоље сведочи књига у чији наслов су уткане две варијанте фолклорне синтагме – узданице у Божју помоћ: *Ако Бог да. Даће Бог*. Призив Бога није чест у нашој световној традицији и већ сам по себи имплицира да живимо у драматичном а не у *златном добу*, како га назива актуелна власт. Наш врхунски сатиричар је брзо увидео да није довољно нешто срушити да би се самим тим нешто друго изградило. Другим речима, није довољан антикомунизам да би се из монизма стигло у плурално демократско друштво; тај пут је много дужи и тегобнији. Зато на почетку ове монументалне књиге, са хиљаду афоризама, немамо анатему урушеног режима и антиципативно слављење будућег већ најпре призив новог, моралног и храброг човека: *Најтеже је победити себе, јер то је борба Давида и Голијата*. Свако од нас има у себи огромног Голијата, али ретко ко има маленог Давида. А без Давида не помаже увек ни сила провиђења: *Бог је само један. Мало је то на оволики број безбожника*.

Одлазак комунизма призвао је нагли повратак вери. Тај цинични душевни преокрет оних који су религију прогласили *опијумом за народ* Поповић је тематизовао у многим афоризмима. Преображај антитеиста у анђеоске вернике није мимоишло ни *највеће другове: Велики комуниста је преко ноћи постао верник. То му је божја казна*. Душевну драму хипокризије сатиричар нам је упечатљиво предочио у ја-форми: *Ја у Бога верујем на неки свој, атеистички начин*. Кад је вера пуко прилагођавање духу времена и политичкој конјунктури а не истинска душевна потреба, неопходно је позивање на највише ауторитете. То је често само маска мимикрије: *Многи се често позивају на Библију, као да су је читали*.

Као што су од неверника по кратком поступку и хитном задатку историје постајали верници, политички вођи су по кратком поступку прешли и са начелне борбе за братство-јединство у конкретну братоубилачку борбу. Светски пролетери су за трен ока постали локал-патриоти; борба за светску правду претворила се у борбу за надмоћ, ако не у глобалним размерама бар у региону. Издајица је ко год не похрли у ту борбу: *Изгинућемо сви за отаџбину, макар нам то и последње било*. Плеонастичка друга реченица изражава и иронијску дистанцу спрам рата – рат има смисла само ако је последње, изузетно, а не често, поготову не ирационално средство политике: *Ми имамо много ратног искуства. Није нам први пут да улудо гинемо*.

Олако улажење у рат последица је неповерења у мир. Ми чак имамо крилатицу која имплицира позив у бој: *Србија у рату добија*,

а у миру губи. Зато и шансу за мир претварамо у рат: Споразумели смо се да се разиђемо без зрна барута. Договор је прослављен шен-лучењем које се претворило у грађански рат. Додуше, политичка реторика је увек призивала мир и дистанцирала се од ратне реторике, али у пракси су се слагале као рођене сестре: Паљењем непријатељских кућа послали су димне завесе да су за мир. Не само у име мира, ратна злодела су чињена и у име највиших верских и патриотских циљева: Ратне злочине су чинили с вером у Бога и отаџбину, тако да им је све опроштено. А злочинци су храбри људи, не боје се ни судске казне: Ратни злочин не застарева. Сви ће они једног дана завршити код судије за прекршаје.

Сатиричар у многим афоризмима ефектно објашњава зашто Србин радо иде у војнике. У нашем појмовном и вредносном систему рат и мир су међусобно заменили одлике – рат није расадник смрти већ начело живота, *elan vital* наше историје: *Већ двадесетак година нисмо ратовали. То је мртав период у српској историји. А чим крене рат постаје наша свакодневица и из пепела наше епске традиције, попут Феникса, похрле јунаци: Има оних који сваки дан гину за отаџбину. То су дежурне патриоте.*

& & &

Но и ако девизу да нам је берићетнији рат него мир појмимо као мистификацију ратних профитера, извесно је да се не можемо поносити ни миром. Епском народу је мученичка јуначка прошлост боља од лагодне и кукавне садашњости: *Уместо да се радује што му је све боље и боље, народ се сећа и лепших дана. Терет мира није ништа лакши од терета рата јер у нашој традицији победа захтева вечно прослављање, иначе би пала у заборав: Оне које смо носили на рукама сад не можемо да спустимо на земљу. Можда не бисмо били гладни и лагодније бисмо живели кад бисмо делили судбину са својим вођама, али нашем народу је жао да секира своју рођену власт, довољно је што је на мети непријатеља широм света: Народ гута све што му се сервира. Зато је увек гладан. Феноменологију глади и свакојаке оскудице наш сатиричар нам је ефектно предочио низом афоризама: Држим строгу дијету. Једем кад имам шта. / Има људи који једу сваки трећи дан, по препоруци нутрициониста блиских влади. / Ја могу да не једем три дана. Све се може кад се нема. Немаштина је некад мучила само сиротињу, данас је много праведније распоређена – обухвата и средњу класу: Ја припадам средњој класи. Не морам баш сваки дан да се храним из контејнера.*

Наша немаштина не би досезала толике размере да није здрава и да не призива живот у складу са природом: *Идемо голи и боси да бисмо сачували контакт са природом.* Осим тога, сиромашење је глобални тренд – није добро да заостајемо за светом: *Солидарисали смо се са целим светом. И ми смо у кризи.* Какав је наш однос према чувеној Хамлетовој дилеми: *Бити или не бити? Нисмо у прилици да бирамо.*

Иако смо већ две деценије у миру, није свака наша смрт мирнодопска: *Обдукција је показала да је узрок смрти то што жртва није носила панцир.* Срећа је што је наша национална особина да смо јачи од судбине: *Ми смо најјачи кад је најтеже, и све смо јачи и јачи.*

Ако није како би требало да буде, да ли нас нови режим води у светлу будућност? Не може се рећи да није предузимљив: *Кренули смо у реформе, па куд нас пут нанесе.* Има критизера који од дрвећа нашег хаоса не виде шуму наше хармоније: *Код нас само привидно влада хаос, а у ствари то је креативни неред.* Ми исправљамо не само своје криве Дрине већ и светске: *Не само да су Срби највећи православци већ су често већи католици од папе.* Наш углед је чак већи у свету него код нас, ми смо светски феномен: *Ми имамо свуда пријатеље у свету, чак и у земљама у којима нико никад није чуо за нас.* То је историјски континуитет без преседана – и након одласка Тита на онај свет остали смо великани овога света.

& & &

Иако је књига пред нама превасходно у знаку сатире и сивила свакодневице, Зоран није заборавио ни чаробни свет мушко-женских односа, старински речено: љубав. Иако још далеко од старости, писац признаје да припада старој гарди љубавника: *Ја сам се родио у она времена кад су децу доносиле роде. За секс се тада није ни знало.* Романтичарско уверење да прва љубав заборавља нема није увек лирско искуство: *Заљубио сам се на први поглед, а кад сам мало боље погледао, већ је било касно.* Писац је под лупу иронијске дистанце ставио читаву скалу романтичарске метафорике, од анђела до ђавола: *Оженио је анђела, који га сад кошта ђаво и по.* Није остављен на миру ни тандем снова: *Моја жена и ја смо у кревету тандем снова. Чим легнемо, заспимо.*

Неко би помислио да је недостатак љубавног искуства мана, али наш писац се сетио да терет искуства пребаци на женска плећа: *Жене немају потребу да се посебно труде око мене. Ја сам за њих лак залог.* Разуме се, лако је имати среће у љубави онемо ко је леп

и има разне друге врлине: *Ја сам најлепши, најпаметнији и најбољи. Права је штета што због недостатка простора морам да прекинем.* Но ни лепота и сви други адути привлачности нису довољна брана од могућих опасности: *Чувајте се секс бомби. Могу да вас разнесу.* Лепе жене могу да буду и посредна, одложена опасност: *Лепе жене су опасне. Нарочито ако имате љубоморну супругу.*

Дијалектици удварања наш писац је пришао из разних углова. Ево дискретног маскирања неуспелог удварања: *Има жена које јако пазе на себе. Не дозвољавају ми да им приђем.* Исти мотив, у садејству са медицинским гледиштем да је секс показатељ и чувар здравља, суптилно је изражен и логичним закључком: *Ако је истина да секс одлаже инфаркт, ја сам онда одавно клинички мртав.*

& & &

И спорт је битна животна тема. На првом месту је фудбал, наша најважнија споредна ствар на свету: *Наши фудбалери су одлично припремљени, тако да им порази нису тешко пали.* Као што је у наведеном афоризму ефектно сучелио колоквијалне синтагме *одлична припрема* и *тешко пасти*, следећи је изврсно поентирао спортском синтагмом *гладни голова*, претворивши при том субјекат у објекат: *У првом полувремену примили смо пет голоова. Видело се да су наши фудбалери гладни голова.* Ево како нам је ефектно предочена вечна прича о судијској пристрасности: *Арбитар је измислио једнаестерац, искористивши своје право на слободно судијско уверење.*

Велику загонетку зашто имамо лоше резултате иако имамо изванредне појединце писац објашњава управо том чињеницом: *Ми имамо одличне појединце, али због њих трпи цела екипа.* За пораз наше сјајне екипе главни кривац је појединац који није био на свом нивоу. То нам је духовито речено стављањем синтагме са позитивном конотацијом у негативан контекст: *Наш голман је играч утакмице. Крив је за све примљене голове.* Битно је ради нашег имиџа у свету да смо култивисали навијаче: *Замолити смо своје навијаче да навијају фер и коректно и да се за време утакмице уздрже од употребе ватреног оружја.* Молба је готово излишна јер наши навијачи никад нису испод свог нивоа: *Ми увек навијамо спортски, у границама својих могућности.* Насупрот навијачкој страсти без преграда, од посетилаца ни корова! Но понекад их је више од шаке јада: *Посета је премашила сва очекивања. Било је више гледалаца него играча.*

Серију афоризма писац је посветио и аутопоетичкој рефлексiji – шта све афоризам као минијатурна форма успева или бар настоји да каже. Уместо да, као већина сатиричара и њихови симпатизери, хвали *свога коња*, аутор крајње строго суди о својој све бројнијој братији: *Све је више афористичара, а многи од њих мисле да то и јесу*. Ево аутопоетичког афоризма који *дуплим дном*, двоструким значењем синтагме *лични став*, указује на неминовну личну пристрасност и кад смо мотивисани тражењем и обелодањавањем истине: *Ја се као писац ограђујем од неких својих афоризама јер сам у њима износио своје личне ставове*.

Врхунски афористичар зна колико је дуг и мукотрпан пут од надахнућа до избрушеног дела, од рудника злата до дуката, али многи не само читаоци већ ни писци то не знају. Тај увид нам је предочен укрштајем псеудо-нарцизма, суптилне самоироније и имплицитне осуде (о)лаког баратања пером: *Моји афоризми су најчитанији*. Сваки сам прочитао најмање хиљаду пута. Најчешће се обликује и клеше грађа из магме опоре стварности, али каткад је то чисто естетска игра, претакање једне форме у другу. То нам је изврсно предочено у афоризму-арабески, афоризму у којме се стварносна грађа и не назире: *Скратио сам причу и тако је настао овај мој афоризам*.

& & &

При завршетку рада на текстовима ове своје књиге стигао ми је рукопис нове Поповићеве збирке афоризама, с молбом за рецензију. Немајући времена за темељнији увид и студиознији приступ, какав свака књига овог писца заслужује, а и ово је збирка врхунских рефлексивних афоризама прожетих раскошним хумором, овом приликом можемо изложити само први утисак о значењској слојевитости и стилским одликама нове књиге, а опсежнију анализу одложити за наредну књигу есеја... Као критичар и теоретичар, уз то и антологичар афоризама нашег језичког простора, дакле на основу широког увида и замашног искуства, слободан сам да кажем да је Поповић у најужем врху српских, а уједно и светских афористичара, и да заслужује не само опсежан есеј или студију већ монографију.

Већ сам наслов нове збирке – *Дођох, видех, побегах* – заслужује пажњу. Ово није само аутоиронична варијација Цезареве историјске изјаве *Veni, vidi, vici* (*Дођох, видех, побегах*) већ има и далекосежну импликацију о природи нашег (српског) идентитета: ми себе перципирамо у епској пројекцији наше јуначке традиције, а у стварности смо врло далеко од те литерарне пројекције: наша

историја више је у знаку пораза и трагике. Ту нашу самоилузију вечних ратника и победника Поповић раствара већ уводним афоризмом збирке: *Ми смо се ослободили Турака после петсто година. Доказали смо да смо на домаћем терену непобедиви*. Већ само трајање овог ропства чијим се окончањем дичимо захвалан је мотив и са разлогом је више пута вариран у овој књизи. Ево афоризма који ефектно релативизује време – некадашњих пола миленијума и садашњи тренуци нису у нашој психи неупоредиви, могу бити и блиске јединице у селективној свести: *Били смо пет векова под Турцима. То су незаборавни тренуци у нашој историји*.

Поповић је већ у првим збиркама афоризама – *Организовано расуло* (1994) и *Периодични обрачун* (1997) – тематизовао све битне аспекте друштвеног живота, а у потоњим књигама – *Афоризми и друге приче* (2002), *Спојени судови* (2004), *Одабрани афоризми* (2009), *Главом без обзира* (2010) и овим двома најновијим – својим животним и литерарним искуством подубљавао и оплемењивао своју ренесансну знатижељу. Поменимо најпре религију. Однос према врховном бићу света – према свемоћи, свезнању и вечности – као људско искуство је двојако: јавно себе декларишемо као биће склоно идеалности, а живимо и понашамо се далеко од хришћанског морала. Ту хипокризију самоперцепције недостојне егзистенције као идеалне есенције Поповић суптилно раскринкава користећи интимистичку форму ја-исказа: *Поштујем божје заповести, али се не може рећи да сам неки зависник*. Верско осећање је и свеобухватно и вертикала у душевном животу, зато му писац приступа из разних углова. Чак и из антихришћанског, из визуре Сатане, принципом силе уместо начелом љубави. То нам предочава имплицитно, људском склоношћу да овлада целим светом, са подразумевајућим наративом да не могу упоредо да постоје два господара: *Бог је само један, тако да смо лако успели да га савладамо*. Писац иде и даље у сецирању верског осећања – доводи само то осећање до парадокса: *Зашто верујем у Бога? Ђаво би га знао*. Верско осећање, исконска веза између оностране пролазности и оностране вечности, претворило се из аскетизма у хедонизам, из етоса рада у прилику за уживање: *Ускрс је најрадоснији хришћански празник јер увек пада на нерадни дан*. Ова наоко лежерна досетка, заснована на значајском контрасту синтагми *празник и нерадни дан*, указује дубинском импликацијом на сву дубину нашег друштвеног расула и краха система вредности, на угроженост голог опстанка: *Црква је одвојена од државе, држава од народа, народ од живота*. Но и у тако очајном стању, ми и даље верујемо политичарима. Ево

објашњења тог феномена: *Ми и даље слушамо обећања политичара јер ми смо верујући народ.*

Поповић је писац изграђене културолошке самосвести, увек свестан да и најоригиналнији науми имају своју непосредну или посредну историју, сходно античком уверењу које је у нашу баштину дошло из латинске културе: *ex nihilo nihil fit* (*ништа не настаје из ничега*). Другим речима, ми не пишемо на празном папиру (*tabula rasa*), већ на палимпсесту – наше и емпиријско и интелектуално искуство наслањају се, сходно личној знатижељи и вокацији, на памтивеку васколиког људског искуства. Поповићева иронијском дистанцом прожета интелектуална игра речи и смисла одвија се на светском игралишту духа. Важно место у том мега-тексту, у тој Борхесовој библиотеци свих библиотека, представља и митска традиција. Зато наш писац луцидно и маштовито посеже и за митовима, правећи одувек изазовну паралелу између *некад* и *сад*. Посебно је изазовна грчка традиција, у којој се *митос* – тако је настала *колевка европске цивилизације* – најуспешније преобразио у логос. Ево најпре афоризма никлог на контрасту између некадашње и данашње перцепције времена и темпа живота: *Пенелопа би данас чекала Одисеја 48 сати, а онда би пријавила нестанак*. Није овде само реч о темпу живота и свођењу десет година на 48 сати, већ и о ишчезавању емоције и романтике из живота од данас до сутра. Пораз духа романтике у сукобу са духом реализма упечатљиво нам је предочен и актуелизовањем наратива Давида и Голијата: *Давид је победио Голијата искористивши тренутни однос снага*.

У Србији прилике су такве – рекао би и данас Нушић, па је природно што је Поповићева главна мета и у овој књизи политика, односно њене коловође – *кројачи наше судбине*. Данашњем миру претходио је рат, који је настао трансформацијом апстрактног хуманизма (псеудо братства и јединства) у конкретни национализам: *До рата је дошло кад је међу братским народима ескалирао патриотизам*. Злочини се погрешно приписују нехуманим мотивима ратника, њиховој мржњи према другима и друкчијима. Напротив, настали су из вишка љубави: *Све сукобљене стране су чиниле ратне злочине доказујући чији је патриотизам већи*. Зашто се писац враћа ратним темама иако смо већ две деценије у миру? Зато што се теже сналазимо у миру него у рату – некад је само нама рат био бољи од мира, а данас то важи и за наше секаде, поучене нашим искуством. Сви балкански народи су, међусобно оплемењујући своја ратна искуства, дошли до увида супротног од теорије Клаузевица – мир је продужетак рата другим средствима: *Грађански рат*

је настављен у мирнодопским условима. Примећено је да се у овако отежаним условима све сукобљене стране јако слабо сналазе.

Другим речима, увидели смо да је Орвел у праву: рат је мир, а мир рат. То је философија мира од које не одступамо и кад би непућени помислили да је *нешто труло у држави Данској: Ми бранимо Србе и тамо где их нема и где их никад више неће бити. За сваки случај.*

Сатиричар на једноставан али врло уверљив начин демистификује психологију рата – то је најпре, видели смо, био зов отаџбине, али и кад ратни исход покаже да је то била заблуда, магнетна привлачност рата опстаје. Теорија је недорасла пракси, разум је немоћан пред стихијом емоција и силом инерције: *Знамо ми да у грађанском рату нема победника. Али једно је теорија, а друго пракса.*

Идилични наратив *човек пева после рата* писац наговештава нам се једноставном констатацијом: *Влада је ударила темељ новом животу. За почетак нам га обећава.*

Последице рата се дуго осећају и у миру. Писац посебно наглашава људске жртве, пре свега необичну чињеницу да број ратних жртава расте у току миру: *Број ратних злочина варира од тренутних политичких потреба. Данашње потребе су много веће него јуче. А капацитет потреба сразмеран је формату вође. Савршен модел вође је ако надмашује и друштво и природу, ако је натприродни феномен, а имамо срећу да нас је баш такав усрећио: Вођа је победио природу. Сад он ведри и облачи.* Другим речима: *Вођа је толико велики да нико не може да му узме меру. А с обзиром да му остали функционери нису ни до колена, не би било ни фер да их оптерећује државним бригама: Вођа одлуке доноси сам, тако да он увек има кворум.*

Знамо да начин владања делимично зависи и од опозиције: *Ми немамо опозицију, тако да је на сцени модел тоталне демократије.* Сатиричар је овде фигуративно употребио глагол *немати*, знамо да је то пежоративни израз за неког или нешто што је у јадном, никаквом стању, какв имамо и у фолклорном идиому *има га, а као да га нема*. А за нашу опозицију је мало рећи да је слаба јер пати и од неизлечиве српске бољке – неслоге и поделе. Прави епитет за такву опозицију је *слабашина: Опозиција је слаба, али подељена.* Метаисторијски увид да *сваки народ има власт какву заслужује* односи се и на опозицију: *Ми имамо власт какву заслужујемо, али чиме смо заслужили овакву опозицију?! Шта чинимо за оздрављење и јачање опозиције, без које нема истинске демократске државе: Ми негујемо демократију. Она је код нас на интензивној нези.*

Народну изреку *власт квари* наш сатиричар ставља у друштвени контекст: *Власт квари људе. Од човека направи политичара.* Не можемо рећи да је наша власт строга. Штавише, веће разумевање има према великим злочинцима него према ситним огрешењима о закон. То је и раумљиво јер ситних заврзлама је тушта и тма, а велике злочине чини само друштво одабрано: *Ослобођен је оптужбе за убиство јер досад није имао сличних прекршаја.* Ако смо тако благи према убиству, природно је да лаж и не перципирамо као негативну појаву: *Лаж је генетска модификација истине.* Пошто власт може у стилу *лако ћемо*, нема потребе да планира дугорочну политику – тактика и стратегија су идентичне, свако будуће време биће као што је данас, ведро и стабилно: *Ми водимо политику од данас до сутра, али на дуге стазе.* Јавно мњење креирају новинари након контакта са политичарима, који их узносе до статуса извора уместо пуког одашиљача вести: *Право је новинара да одговарају на питања која им постављају политичари.* Можемо ли, поред тако услужних политичара, самозадовољно да накривимо капу? Ево сјајног одговора на то питање, нађеног у преплету двеју фолклорних синтагми: *Накривио бих ја капу, али не знам где ми је глава.* Мада је правду помно и посвуда тражио, писац је није нашао: *Био сам и са ове и са оне стране закона. И нисам утврдио која је права.*

Како то да свемоћне вође, са читавом армијом сервилних помоћника, не могу да нађу формулу за вечни опстанак на трону? Стварање култа је чудна работа, наоко долази сама, и без свесне намере: *Ја, па ја, па ја... Расте број мојих следбеника.* Но мудри народ има древну изреку за нешто што прелако добијемо: *како дошло, тако отишло.* У жару победничке еуфорије владари којима раздрагане масе кличу на сав глас сметну са ума да ни енергија подршке није непресушна: *Грађани су спонтано аплаудирали великом вођи све док нису спали с ногу.* А чим се изгуби заједнички корак, ето белаја: *Грађани злоупотребљавају слободу кретања и постају демонстранти.* Власт може да купи извесно време манипулацијом и репресијом, митом и корупцијом, али ни ресурси силе и неправде нису неисцрпни: *Замислите, још има људи који дају мито. Питам се одакле им паре.* Питање је умесно, јер глад више не куца врата, уселила се у наше куће и станове: *Нема нам друге. Морамо да гладујемо да бисмо се прехранили.*

Добро је што је наш народ виталан и пун енергије: *У народу постоји велика енергија. Сви грађани су наелектрисани.* Зна се шта на крају следи – и суноврат власти писац је обилато тематизовао. Крајњи исход је наоко парадоксалан, али природан – стадо (крдо)

је симбол крајње послушности, али каткад удари гром из ведро неба: *Они који народ сведу на ниво крда страдају у штампеу.*

& & &

Стање у друштву је криво што смо највећу пажњу посветили Поповићевим сатиричним запажањима, а препустили самим читаоцима да уживају у афоризмима о другим темама, лежернијег тона и лепршавијег стила, правим бисерима духовитости. Ево најпре боемског афоризма који ефектно укршта фолклорну синтагму и неологизам: *Пијем на црту. То је моја кредитна линија.*

Наше друштво веома цени науку и културу – данас Тесла не би морао да иде у Америку, био би и овде врхунски уважен: *И данас би Теслина генијалност дошла до изражаја. Очитавао би струјомере.*

Писац није заборавио ни свој књижевни фах. У низу аутопоетичких афоризама поменимо најпре онај који објашњава зашто се Поповић определио за афоризам: *Пишем афоризме јер је то књижевна форма која ми дозвољава да се размахнем.* Контрадикција је овде само привидна – читалац ће лако разабрати да се писац најбоље размахне у *својој* форми, форми која најбоље кореспондира са његовом литерарном вокацијом – у противном, кад би величина уметничког поља била најбитнија, сви писци би писали само романе.

Кад смо већ код поетичких појмова и категорија, поменимо овде занимљив књижевнотеоријски увид: врхунског писца, а Поповић је то у свом жанру, критичар може да представи на разне начине, а подједнако релевантно и репрезентативно. Другим речима, могао се Поповићев афористички опус подједнако успешно профиллисати и друкчијим избором, какав би извесно сачинио и можда још убедљивије образложио неки други критичар. Зато имамо многе и чак врло различите изборе и тумачења, рецимо, Чеховљевих прича, Попиних песама или Лецових афоризама. Код вредносно скромнијих писаца то не можемо. То се сликовито може приказати геометријском паралелом између коцке и пирамиде. Коцка има безброј врхова – то су све тачке на њеној горњој површини, а пирамида само један. Најједноставније и најконкретније речено, Поповић има толики – фасцинантан – број врхунских афоризама да се може представити на разне начине, зависно од афинитета и намере његовог промотера и тумача да у први план стави један, други или трећи аспект ауторовог интересовања и умећа.

Нећемо овде поменути награде и признања – може неки неупућени читалац погрешно да помисли да је наш писац миљеник а не жестоки критичар државе. Поменућемо да је преведен на многе језике и уврштен у антологије широм света.

Изванредни афоризам о односу између стваралачког повода, такозване иницијалне каписле, и карактера оствареног дела отвара нам књижевну радионицу и сублимира драму списатељског чина: *Почео сам да пишем за своју душу, а онда се ствар отела контроли.* Писац је свестан морално освешћујућег утицаја сатире у нашем друштву, али и релативно скромног учинка: *Захваљујући нашим сатиричарима, ми смо сачували присуство духа.* Такође није склон, за разлику од неких својих колега по перу, да преферира свој жанр као вреднији од других: *За разлику од романа, и у афоризму можеш да кажеш ништа, али с много мање речи.*

Писац и његово дело деле судбину свог друштва. О томе дискретном емоцијом, прожетом црним хумором, речито говори афоризам: *Цену књиге сам прилагодио стандарду читалаца. Зато их и делим.*

& & &

Књига коју смо само летимично дотакли крцата је афоризмима широког тематског дијапазона, виспрених мисли, реских опаски, раскошног и маштовитог хумора... Не само да је – као својеврсну дијагнозу нашег садашњег друштва – треба прочитати, већ ишчитавати више пута и препоручити свим познаницима.

ДЕЈАН МИЛОЈЕВИЋ

(1959)

Ако би требало једном речју означити поетичку и медијску особеност Дејана Милојевића, можда је најадекватнија реч *enfant terrible*. Његове поруке не околише већ као стрми планински потоци налазе најкраћи пут – као да су надахнуте фолклорним синтагмама *с неба па у ребра* или *скресати у брк*. Његови афоризми су сведени на структурални минимум – предлошци (уводне реченице) налазе најкраћи пут до значењског преокрета и експлодирају као парадокс: сместа се сударају са својом супротношћу. Парадокс се ствара и отвара у директном судару двеју реченица – семантичко-стилска средства су у позадини, у дебелој сенци поруке. Дејан је борац без рукавица, сатиричар фајтер. Но пошто је власт практично недосежна, изван домета његових песница, ти ударци могу да буду само показни и вербални, попут дечје игре рата. Зато у Дејановим афоризмима има и атмосфере инфантилне отворености и спонтаности, виђења стања и појава какве их отвореним чулима перципирамо, а не како нам их власт и јавно мњење сервирају. Дејаново *онеобичавање* исказа је управо у настојању да нам ствари предочи у наглашеној паралели два виђења *ствари* – да их у првој реченици видимо у чистом, изворном значењу, а у следећој реченици као политички исказ, као манипулативну пројекцију стварности коју нам власт пласира као објективну. А истина се толико извитоперила да се претворила у своју супротност. Тужна је и ружна било с које стране да јој приђемо.

Пођимо од прве, главне и највеће теме, од самог човека и начела хуманизма. Власт се заклиње у човека као своју земаљску икону, а ево шта чини: *Човек је наше највеће благо, а ми никад нисмо шкртарили*. Израз *нисмо шкртарили* овде је синоним за *одлив мозга*, појаву која лоцира ту бригу на дно дна. И сви други политички слогани казују супротно од оног што *казују*, конотацијом поништавају денотацију. Пред нама је terra orveliana: *У борби против бирократије укључили смо целу администрацију*. Наоко лежерна игра речима истог или сродног значења указује пажљивом читаоцу на трагичну истину, на *circulus vitiosus*. Парола најављује уклањање једног друштвеног баласта одлучном акцијом државног апарата. Но, поређењем назива субјекта и објекта те акције увиђамо да је реч о синонимији, те да ће борба дати мршав резултат јер једна друштвена група треба да уклони сличну групу. Прецизнијим зна-

чењским профилисањем субјекта и објекта те борбе увиђамо да није реч о синонимији, о сличним феноменима, већ о идентитету субјекта и објекта: неће један друштвени феномен уклањати сличан феномени већ самог себе! Разабира се фолирантска акција, прављење народа будалом! Акција се испоставља као фарса, практично као чишћење својих редова, што је горе него да се ништа није чинило – једини учинак акције је учвршћење и ојачање тог зла, уклањање његових слабих тачака и анахроне праксе дас би била хомогенија и ефикаснија *vis a vis* народа...

Залуђивање народа је један од Дејанових лајтмотива. У првом делу политичког слогана имамо позитиван политички циљ. Други део исказа, Дејанова варијација званичне формулације, преокреће истину у лаж: *На изборима ће победити најбољи. То је већ сређено*. У овом афоризму Дејан није нимало променио официјелну реторику, само је оригинално упаковао два израза из политичког жаргона – уклонио међуисказе који маскирају суштину да се не би открила обмана: не само да неће победити најбољи, већ неће ни бити правих избора – формулација *то је већ сређено* обелодањује да су избори пука фарса.

Ево Дејановог ванредног умећа да наоко лежерном реченицом, привидно логичним образложењем, *оправда* спори друштвени развој: *Напредујемо корак по корак. Нећемо да срљамо у пропаст*. Први део афоризма је синтагма стандардне политичке реторике која подразумева тешке објективне околности да бисмо имали брз развој. Други део на први поглед само упозорава на опасност од брзине (*што је брзо, то је кусо*), али синтагма *срљање у пропаст* сасвим обрће значење уводног исказа – *срљање* је само по себи ход унатршке, а понтирано појмом *пропаст* претвара напредак у назадак.

Ратни злочинац је најтежа дифамација, синоним за људску олош. Зато су злочинци незамисливи на *нашој*, увек праведној страни. Дејан демонтира овај мит стављајући себе у положај кривца на *нашој* страни, ублажавајући своју кривицу аргументом да је чинио само мање злочине. Но самим преузимањем оптужбе указује да је и на *нашој* страни било злочинаца. То становиште власт сматра непријатељским, али пошто не може пред безбројем сведока да фингира невиност, своје грехове (грехове *наших бораца*) правда геслом хуманизма, чувеном римском изреком, којој додаје ореол нашег патриотизма: *Грешити је људски. И патриотски*. Овај афоризам је узео Мило Дор за наслов антологије *Irren ist menschlich. Und patriotisch*. Дор је сам извршио избор и маестрално превео наше афоризме на немачки, како то уме врхунски писац и одличан зналац оба језика.

Грешку као темељну људску одлику тематизовао је Дејан и у сјајном афоризму у коме власт хуманистичко гесло, у изворном значењу оправдање изузетка, претвара у свој универзални алиби, оправдање за све што чини: *Право на грешку схватили су као обавезу.*

Победа разума је глобални оптимистички топос, као што је глобална и предрасуда да смо сви, и као народи и као појединци, разумни. Дејан okreће вредносну скалу: не оличавамо разум *ја* и *ми* (прећутно има на уму националну нарцисоидну, само привидно аутоироничну флоскулу *Срби су луд народ*) већ остали свет: *Победиће разум, мада ни наше шансе не треба потцењивати.* Разум и лудило су честа тема Дејанових афоризама. У спреси са инатом дали су овај резултат: *Хтели смо главом кроз зид, али паметнији није попустио!* Фолклорну синтагму *главом кроз зид* налазимо у још једном Дејановом (само)ироничном афоризму: *Не можемо главом кроз зид. Није повољан ветар.*

Ево саркастичног афоризма сазданом на контрасту *затворено – отворено; у затвору или на слободи: Фабрике јесу затворене, али су радници пуштени на слободу.* Губитак посла може се приказати и војничким жаргоном, чији бодри победнички дух амортизује егзистенцијалну угроженост: *Придружио сам се армији незапослених. Управо су ме регрутовали.* Невеселој причи о извозу памети може се прићи и са ведрије стране, као ратосиљање од сувишних ствари: *Продаје се оно што ти више није потребно. Зато ми извозимо памет.* На више него убедљив начин, епохалном аналогijом, наш сатиричар нас теши да наша сиротињска туга само мачји кашаљ, недостојне ни помена а камоли јадиковке: *Нестају цивилизације, а да неће храна из фрижидера...*

Неки Дејанови афоризми су *body art* – све казују самим ауторовим избором детаља из стварности, као несумњиво сведочанство само по себи, као *corpus delicti*: *Бог је створио свет из хаоса. Наш задатак је да га вратимо у првобитно стање.* Призивом библијског наратива *постања* Дејан наоко говори о целом свету, али придевско одређење задатка као *нашег* упућује на наше друштво. Афоризам – *Свака будала би хтела власт. А ми такве кадрове већ имамо.* – директно, без аргументације, констатује низак ниво и власти и опозиције. Иронијом и сарказмом такође се непосредно предочава ретроградна политичка пракса: *Они су на власт дошли демократским путем, али су касније поправили утисак.*

& & &

Дејан често користи фолклорне изразе и обрасце. Ево како актуелизује древну изреку: *Ко с ђаволом тикве сади, јешће корење*. Синтагма *јести корење* није само лоцирање поруке у тешке деведесете године прошлог века већ и свесно замагљивање, контекстом неодређеног, појма *ђавола* – да ли је то спољни непријатељ или наша власт?

Поентирајмо овај мали сет афоризама у фолклорном стилу нашим ever-green самоохрабрењем: *нема зиме*. Но док је у фолклорном дискурсу то синтагма општег значења, без аргументације и контекстуализације, у Дејановој верзији добија двоструку координату: *Нема зиме док нам гори под ногама*. Синтагма *горети под ногама* овде има двоструко, дословно и метафорично значење, са парадоксом као исходом њиховог судара. У дословном значењу – народ је егзистенцијално угрожен, али из угла политике та угроженост је благодет за власт, извор и ослонац њене комоције: угроженост народа је највећи могући разлог опстанка и јачања власти као душебрижника и спасиоца народа од теже и погубније несреће.

& & &

Пуританском читаоцу може засметати Дејанова лексика – каткад користи и речи из Вуковог *Црвеног бана*. Тај приговор није умесан као ни својевремени приговор самом Вуку што је забележио народне умотворине са тим скаредним речима – као што су у народу најбоље изражавале поједина искуства и расположења, тако су и код Дејана увек оправдано, мотивски и контекстуално сврсисхдно, употребљена. Ево једног из тог корпуса: *Ја могу да серем до миле воље, а власт, ако је демократска, нека то прогута*. Наоко је то вулгаран исказ, и био би неприкладан у Шведској, Данској, Швајцарској... у којима се доиста све може рећи. Код нас, међутим, где се још веома испашта због критике политике и политичара – губе се не само полагаји, већ и радна места, да и не помињемо друге последице јавних осуда одозго; у средини, дакле, која глуми да нема цензуре а користи је обилато, Дејан прозива власт на разложен, оправдано провокативан начин: у демократској држави не сме бити позван на одговорност ни онај ко се изражава и *вулгарним речима*.

& & &

Милојевић није дозволио да га политика сасвим обузме, па је посветио пажњу и другим великим темама – детињству и љубави. Ево најпре афоризма који на суптилан начин повезује децју машту

и рађање осећаја за реалност, укрштај бајке и логике свакодневице: *Мене је донела рода зато што моја мама не уме да лети.*

Ево и три еротска афоризма, у којима се као и код сатиричних афоризама препознаје Дејанова особеност у грађењу афоризама као директног судара иницијалне и финалне мисли, премисе као једноставне констатације и парадоксалне поенте. Прва проширује предусретљивост пријатеља и на простор изван *bona fide*: *Жена ми је побегла са најбољим пријатељем. Додуше, још га нисам упознао.* Фолклорни темат *шут и рогати* Дејан демонтира и демонстрира га у *ја-форми*, у псеудо-личном искуству: *Пребио сам љубавника своје жене. Не може шут са рогатим.* А ево и његове преформулације латинске девизе *О укусима се не расправља*, која у оригиналној верзији Пубилија Сира обухвата и боје: *De gustibus et coloribus non est disputandum.* Дејан своју слободу укуса искушава на Еви: *За мој укус, Ева је била најелегантније обучена жена у историји.* Толиком фасцинацијом заслужује да га препустимо Еви.

& & &

Милојевић је и врхунски есејиста – његова књига *Приближавање даљине*, са поднасловом *Алтернативни водич кроз кућну библиотеку*, је особена одисеја кроз светску и домаћу књижевност. Широке знатижеље и виспреног духа, са аналитичким даром и маштовитим и креативним интерпретацијама, Дејан је створио мозаик од 67 значајних кота наше и светске културе. Његови есеји нису сувопарне анализе већ интелектуална белетристика у најбољој, француској традицији књижевне есејистике.

БОРЋЕ ОТАШЕВИЋ (1959)

Др Ђорђе Оташевић је вишеструко значајно име наше културе – угледни лингвиста, врхунски писац, велики издавач... Написао је или приредио читаву библиотеку књига из области лингвистике – то су научна дела, речници, енциклопедије... Као писцу главна вокација му је сатира – кратке приче и афоризми. А издавачка кућа „Алма“, чији је Оташевић оснивач, директор и главни уредник, од некад мале установе ушла је међу највеће у Србији. Има две врсте издања – то су научна дела и белетристика. Првих година је од књижевних дела штампао само сатиру, а потом је, едицијом *Посебна издања*, проширио дијапазон на књижевност свих жанрова. Но све речено пружа само делимичну слику издавачке делатности „Алме“ – она не спада у типичне издаваче, који мање-више добијају готове рукописе за објављивање, већ и уређује низ годишњих зборника – серијал *Афоризми* сваке године објављује избор најбољих афоризама, серијал *Кратке приче* такође има годишње зборнике; часопис *Књижевни преглед* прати читаву издавачку продукцију... А ауторске збирке афоризама, кратких прича и романа, као и књиге које спадају у посебна издања, не могу се ни поменути, то би захтевало више страна. Посебно дивљење заслужује невероватан податак да све то и много шта непоменуто ради сам, уз повремену помоћ чланова породице – мајке, супруге, сина и снахе...

Жанровски разноврсну и по броју наслова импозантну продукцију издавачке куће „Алма“ могао би на достојан начин да прикаже тек читав зборник радова и стручњаци разних профила знања. Да смо друштво које цени своје врхунске стручњаке, ове године бисмо организовали мултидисциплинарни симпозијум у част шест деценија живота и три и по деценије научног и књижевног рада професора Оташевића.

Аутор ових редака, чији је ужи фах сатирични афоризам, може дати свој симболични прилог овом јубилеју само из домена своје компетенције.

& & &

Афоризми Ђорђа Оташевића имају велики тематски радијус, али су, по налогу времена, махом сатирични. Ево најпре афоризама које је Оташевић писао у млађим годинама, пре двехиљадите. Имао сам част да их уврстим у своју антологију *Враг и шала – пола столећа српског афоризма (1950-2000)*, која је 2003. године изашла и у преводу на руски језик.

Завет који је сину Марку дала мајка Јевросима да не суди ни по бабу ни по стричевима наш сатиричар је превео са средњовековног на наш данашњи језик: *Судије не суде ни по бабу ни по стричевима. Партијски интереси су изнад рођачких.* Како и да не буду кад имамо вођу који надмаша и легендарне књижевне јунаке: *Председников говор сви су пажљиво слушали. Барон Минхаузен је чак хватао и белешке.* Вођина говорничка генијалност и његова фантастична обећања не могу се довољно нахвалити, зато је наш сатиричар о њему често са усхићењем писао: *О вођи сам написао много лепих речи. Па нек` сад неко каже да нисам духовит!*

Друштвени идеали преливају се и на децу, срећна су шо имају на кога да се угледају: *Деца се играју лопова и жандара. Једни краду, други их чувају.* Но мада имају узора на претек, деца се током школовања размале, па као младићи и девојке почну да се неодлично понашају. Зато им сатиричар шаље одговарајућу поруку, да знају своје место у друштву: *Студентима је место у амфитеатру, а не на улици! Ту ће бити тек кад дипломирају.*

Има злонамерних који толико мрзе нашу добронамерну и пожртвовану власт, узорну у сваком погледу, да се у земљи која може да храни пола Европе жале на глад, а на сваком ћошку можемо да се уверимо да хране имамо у толиком изобиљу да је бацамо: *Народ је побеснео од изобља. Само чепрка по површини, а више од пола контејнера се баца!*

Сваки сатиричар се каткад сретне и са цензуром и са аутоцензуром. Ево како нам је Оташевић описао аутоцензуру: *Ово је афоризам о аутоцензури, али сам избацио незгодне делове.*

& & &

Представљање Оташевићевих афоризама написаних у овом веку почећемо афоризмом који тангира сам језик (лингвиста је и у белетристици лингвиста!): *Српски језик је пун архаизама. На пример, поштење, правда, идеали, патриотизам...* Ефектну сатиричну поруку ствара измештај језичког *passé* у простор морала. На суптилан начин, користећи две равноправне граматичке опције, могуће само у синтетичким а не у аналитичким језицима – да субјект стоји испред или иза објекта – Оташевић на суптилан начин, преко граматике призива етику, доводећи у питање и пословни морал банака.

Владина обећања су бајковито фантастична, вишеструко надмашују реалне могућности. Но и Оташевићева иронија не заостаје у маштовитости – владарима је теже него бајкописцима, чак је и највећа ризница бајки, 1001 ноћ, недовољан репер за њихове по-

требе, јер четворогодишњи мандат има више дана: *За наше бајке није довољна хиљада и једна ноћ. Мандат траје четири године. А подразумева се и други мандат.*

Народну изреку *Риба смрди од главе* наш сатиричар варира на особен начин. Неће да греши душу и све политичаре ставља под исти шињел: *И међу политичарима има поштених, али не смеју да крше партијску дисциплину.* И политичари имају вишу силу! Не пада им на ум да су и сами део те више силе, силе која помаже уместо да не допушта да риба смрди од главе. Можда би били свесни своје моћи да нису свеснији своје немоћи, да им страх није већи од храбрости, страх да не изгубе асне и привилегије. Толико су опседнути својим интересом да не маре ни за колегијалност. Сатиричар је уверен да им је стран и спортски морал: *Добро је што политичари не трче у штафети. Он не би дали палицу следећем такмичару.* Но тај егоизам није као код обичних поданика већ је мера националне вредности. Народну изреку изражену негацијама *Ко није за себе, није ни за себе* наш сатиричар преводи на језик афирмације и диже на *n-ti* степен – *Што си више за себе, више си и за друге. Ода себи најбоље звучи у ја-форми: Ти се са мношћем не можеш мерити у патриотизму. Ја сам на њему зарадио милион евра више од тебе.*

Мегаломанија није само превласт квантитета над квалитетом, то је и губитак разликовања битног од небитног, хитне потребе од будућих. Развојна политика, и локална и на нивоу целог друштва, претвара се у фарсу и карикатуру, по моделу народне изреке *Видела жаба да се поткивају коњи, па и она дигла ноге.* Оташевић нам предочава ту пошаст контрастом између забити и велеградских амбиција: *Наше село је добило факултет, а очекујемо и да нам ускоро уведу струју.* Пасивним, трпним синтагмама *село је добило; да нам уведу струју* сатиричар нам између редова казује да се средина у задовољавању сопствених потреба, емотивније речено: о својој судбини, не пита ни колико овце у тору.

Однос према култури дотакнут је у низу Оташевићевих афоризама. Није да државни апарат не прати културне догађаје. Полицијаци, рецимо, посебно воле оперу, нашли су себе у уметности која захтева највиши степен посвећености: *Полицијаци радо иду у оперу. Свиђа им се кад једна палица контролише седамдесет људи.*

Паралела између царства небеског и царства земаљског је и вечна и увек нова прича. Паралелне линије су се толико зближиле да су постале једна линија: *Дали смо цару царство, а Богу божје. Срећом, код нас је то исти човек.*

& & &

Иако је Оташевић као писац превасходно сатиричар, има изврсних афоризама и о другим темама. Ево неколико из љубавне тематике, омиљене код младих, а још више код старих. Сви знамо да се љубавни састанци држе у тајности, али некад се и тајности може претерати: *С љубавницом се састајем на толико скривитим местима да ме ни она још није пронашла.*

Мера тајности зависи од величине страха од супруге, а код нашег писца је толика да се чак пита да ли уопште постоји као јавна личност: *Мора да сам грешком уписан у бирачки списак. Па ја ни у кући немам право гласа!* Везу политике и секса писац тематизује и у афоризму у знаку идеологије: *Моја жена је у сексу антикомуниста. Не признаје начело – свако према могућностима.* И поред вечне супружничке чегрсти, писац уочава позитивну еволуцију осећања током времена: *Наша љубав је у успону. Пре смо се жена и ја држали за руке, сад се хватамо за гушу.*

Свака љубав је прича за себе. Како омладинска, тако и пензионерска. Свака има своју поетику и топлину. Варијације међу младима лако змишљамо – сви имамо своје ретроспективе. Неко се сећа шта је било, неко само шта је могло бити, неко свега тога. Но будимо перспективни, погледајмо у будућност, каква нас романтика чека у старијим данима. Ту тајну нам Оташевић одаје у виду микроприче, са суптилним обртом: *Кад пензионер дође код комшинице да позајми мало брашна, она зна да је то само изговор. Он би, мангун један, да му она измери притисак.*

& & &

Посветили смо пажњу само делићу великог корпуса Оташевићевих афоризама. Читаоцима препоручујемо не само све збирке афоризама већ и сатиричне и друге кратке приче, у којима је Оташевић такође велемајстор.

СЛАВОМИР ВАСИЋ
(1962)

Славомир Васић је ткач на више разбоја – пише црнотуморне афоризме и лирско-медитативне песме, издаје, заједно са колегом Иваном Матијевићем, такође мултимедијалним и мултижанровским муметником, зборник *Извајане мисли*, панорамски избор афоризама нашег ширег језичког подручја, организује културни живот у ужем и ширем завичају. Осим писањем бави се и ликовном уметношћу...

У овом кратком есеју посветићемо пажњу његовом сатиричном, превасходно афористичком умећу. Прва књига има провокативан наслов *Дођох, видех, побегох* – варијацију познате Цезареве изреке и имплицитну критику нашег рајинског менталитета, традиционално маскираног епском јуначком реториком. Сатиричар ублажава сатиричну жестину имајући на уму да је Балкан нешто посебно, простор од кога зазиру и светски моћници: *Види Балкан и умри... од страха*. Већ из ова два афоризма уочавамо Васићеву склоност да своје актуелне опаске преплиће са историјским и фолклорним топосима, што књижевном тексту даје додатну значењску ширину и дубину, умрежавајући га у светску литерарну баштину. Но тај белетристички бекграунд не ублажава Васићев сатирични набој – из већине његових афоризама лете стреле на разне мете, а пре свега на политичаре и њихове челнике – вође. Васић је, ако се тако може рећи, фајтер по вокацији и не чека да други то откривају већ сам то чини: *Ја сам раскринкани борац за правду! У следећем афоризму објашњава и откуд му толика борбеност и шта би силници с њим: *Луче су ме ујели за душу, а данас хоће да ме поједу*. Од прождирања се брани биолошким оружјем – да им унапред огади и тиме одгоди канибалски залагај. То им саопштава оригиналним сучељавањем древне фолклорне синтагме *кост и кожа* и на ироничан начин престилизованим рефреном војничких и радно-акцијашких песама *Ој, другови, је л` вам жао... маскирајући култну именицу другови: *Људождери, је л` вам жао? Остао сам кост и кожа*. Видимо да је Васић и нијансер стила – променио је редослед у метафори *кост и кожа* и тиме чисто дескриптивни топос живота у оскудици значењски приближио метафори *кост у грлу*. Писац уочава и цивилизацијску разлику између примитивних и савремених канибала. Примитивни су имали прост циљ – по кратком поступку, у два-три залагаја појести човека, а савремени имају култивисан апетит и то чине поступно, психолошки припреме жртву пре егзекуције: *Ујед за душу је први степен канибализма*.**

Некад је и подела на пријатеље и непријатеље била примитивна – биле су неопходне најужасније увреде и друга непочинства, од паљења кућа до убистава најближих, да би се неко прогласио непријатељем, а данас је та примитивна феноменологија замењена култивисаним финесима и довољне су и мале увреде. Модерна дијагностика не само да открива већ на основу ситних гестова непажње и неучтивости и спречава будуће злочине. У том случају мора се хитно реаговати превентивно: *Позван сам да увеличам славље, а пошто се нисам одазвао, за мном је расписана потерница.*

Славомир је до студија био *дете комунизма*, а једно време је и *после Тита био Тито*, тако да је будући, то јест данашњи сатиричар, одрастао и васпитаван у духу тог *најнапреднијег поретка у читавој историји*, толико напредном да су га челници и идеолози тог система проглашавали и *крајем историје*, највишом могућом тачком развоја човечанства. Васић се низ година након краха тог *идеалног* система обрачунавао са тим *бауком* који је два столећа кружио Европом и читавом земаљском куглом, најпре идеолошки а потом и као гвоздена рука историје.

Комунизам је био *земља снова* захваљујући бајколиким обећањима: *Обећање по обећање – обећана земља*. Но толика обећања су надилазила реалну моћ вођа новог поретка: *Могли смо да будемо друга Америка. Само да су испунили свако хиљадити обећање*. Другим речима, *идеални систем* је пропао зато што је затајио *субјективни фактор*. Као идеолошки конструкт и данас живи у милионима глава, не само пролетерских. Тај идејни оптимизам наш сатиричар сматра болесним: *Болесни оптимизам: кад мртвом човеку уливате наду*. Претходно је медицина исцрпела све своје тада расположиве могућности: *Комунизам би можда и успео, али је анестезија држала само седамдесет година.*

& & &

Ново време и политички плурализам пробудили су у нашем сатиричару нови оптимизам. Пре свега, уверен је да је и порука најмањег књижевног облика – афоризма – није незнатна: *Афоризам је књижевни антибиотик слободе*. Другим речима: *Афоризам је мисао која може да опије, али и да отрезни*. Ако се правилно користи: *Афоризам је ментална вежба за билдовање мозга*. Ове ауто-поетичке афоризме не треба узети *здраво за готово* већ са извесном дозом ироније. Посебно је индикативна синтагма *билдовање мозга*, јер наслов збирке има недвосмислено иронично значење: *Исповест билдованог мозга*. Синтагма *билдовани мозак* је овде очигледно си-

ноним старих метафоричних синтагми *испрани* или *испеглани мозак*.

Нова власт не ради ништа стихијски већ методично и на дуги рок, обухватајући не само садашњост и будућност већ и прошлост: *Не радимо ништа стихијски. Ми и прошлост испланирамо*. Важно је, без обзира на нужност реформи, одржати континуитет и национални идентитет: *Ми негујемо традицију. Једном сиротиња заувек сиротиња*. Важније је сачувати душу него тело, али наша добра власт цени и наше телесне жртве: *Сачували сте душу, али примите саучешће за тело*.

Да би се увек ишло напред а никад назад, морамо да имамо неприкосновеног вођу, вођу којег сви слушамо без поговора и здушно подржавамо, јер то је изузетна, мисионарска личност: *Ставио је прст на чело. Из његове главе избија опште мишљење*. А мишљење је опште кад сви мисле не приближно – то није довољно – већ сасвим, у длаку исто: *Човек баш какав одговара! У грам!*

Ни превелики напредак није добар – обичан, више неписмен него полуписмен, народ не само што не може да прати већ ни да га примети: *Благостање је друштвена појава коју само ретки изузеци примећују*. Такви грађани нису на нивоу своје власти – они демантују речи философа правних наука Монтескјеа да *сваки народ има онакву власт какву заслужује* и то наш сатиричар отворено признаје: *Разочарао сам власт. Преживео сам сва њена обећања*.

Наш народ је смислио разне начине преживљавања, али то није показатељ његове домишљатости већ пука последица његове недоследности – наш грађанин не уме или неће да буде ни чист месојед ни прави вегетаријанац – увек је нешто шућмурасто, *иди ми дођи ми (нити смрди нити мирише)*, полукарактер: *Живим као полувегетаријанац. Не једем месо, али глоћем коску*.

Није истина да тешко улазимо у модеран, предузетнички свет, ми смо га увелико превазишли. Развијени свет још увек махом тргује материјалним стварима, код нас је обратно: махом тргујемо деликатнијим добрима. Ево мог личног примера: *Бавим се духовним стварима. Тргујем душама*. Зато сам и победио трговце које је прегазило време: *Победу сам извојевао недозвољеним средствима: срцем и душом*.

Погрешно се мисли да код нас нема демократије – напротив, има је у изобиљу, али је још у пеленама: *Демократија је код нас у повоју. Зато је народ издржава*. Неко од неупућених може да помисли: како то да је демократија у повоју кад нас је посетила још пре три деценије? Е, то је била лажна демократија, заводница у про-

лазу, која није хајала за нашу љубав: *Био сам заљубљен у демократију. Резултат: неузвраћена љубав.*

Без обзира што нас несрећна судбина шиба са свих страна, што нас мрзе, киње и мрве велике силе и све але овога света, не може нам нико ништа ако смо прави Срби. Само тако сачуваћемо се од свих пошаста и зала овога света, сви ће сломити зубе на нама. Зато писац славног симболичног имена поносно и славодобитно, на сав глас, да га чује цео свет, узвикује: *Ја сам Србин! А ви како сте?!*

ВЛАДИСЛАВ ВЛАХОВИЋ
(1963)

Влаховић спада у наше врхунске сатиричаре средње генерације. Већ две и по деценије пише изврсне афоризме и епиграме, сатиричне песме, кратке приче... На особен начин спаја актуелну друштвену критику са сатиром трајне уметничке вредности, изражавајући свој моралнополитички ангажман на узоран књижевни начин. Иако је од самих почетака своје списатељске делатности био жесток критичар актуелне збиље, већ у првој књизи исказао је и знатан књижевни дар, способност да и у колотечини невеселе свакодневице запази битне и трајне феномене и да их уобличи на естетски начин. То се, уз непрестани раст његовог животног и литерарног искуства, односи на све Влаховићеве књиге, почев од збирке песама *Скитница и ружичњак*, преко збирки афоризама *Ноћ дугих језика*, *Увјерење о држављанству*, *Непознати извршилац* и *Ноћне море*, до књиге сатиричне прозе (*П*) *омамљени* и више десетина текстова разних жанрова, расутих у мноштву листова, часописа и зборника.

Иако је песме и афоризме почео да пише још као средњошколац и да их објављује у разним гласилима, није журио са првом књигом. Прву збирку песама објавио је 1994, а прву збирку афоризама 1996. Већ прва Влаховићева књига афоризама, са насловом *Ноћ дугих језика*, асоцијацијом на Хитлерову крваву чистку свог апарата силе, садржи афоризме високе вредности. Први афоризам збирке, саздан на двоструком значењу глагола осећати, је ауторефлексиван и уједно метапоетички – имплицира да компас писца мора и да предвиђа а не само да увиђа стварност: *Осећам да је касно кад се осјети*. У истој матрици значења, тражењу сопственог становишта, је и афоризам *Мислим, дакле имам о чему*, суптилна варијација чувене Декартове максиме: писац не прихвата сазнајни оптимизам чувеног мислиоца (*Cogito, ergo sum*), али ни сазнајни песимизам потоњих мислилаца. А свима који се лако мире са вишом силом („тако се мора“) Влаховић се подсмехнуо афоризмом који, суптилно спајајући две синтагме из свакодневног говора, оваплоћује дух послушности и на микро-нивоу реда показује биће поретка: *Рекао је у реду и стао у ред*.

Ево и fine надградње максиме *паметнији попушта* – награде за ту великодушност: *Тек када глупака похвалиш, осјетиш раскош глупости*. А у спречи синтагми криво разумети и добро проценити

очитује се однос власти према својим критичарима: *Нијесу нас криво разумјели већ добро проценили*. Популистичко обећање среће, универзални политички топос боље сутра, сатиричар је разорио у прах и пепео пуком констатацијом учинковитости тог обећања: *Откад су нам обећали боље сјутра, није нам свитало*. Сјајним афоризмом – *Раније су се бар бунили, слава им*. – Влаховић је сублимирао и етичку величину побуне и величину њене цене. Дух отпора и бројно стање бунтовника доспели су у стање које обећава брз исход сукоба: *Све је ближе мирно рјешење, нема више ко да се бори*. Штавише, цинично резимира писац крах те борбе, прелазак духа отпора у менталитет послушности: *Кад држави кола крену низбрдо, народ потура леђа под точкове*.

Власт је постала сила над силама, па народу не преостаје ништа друго осим чекања, али слаба вајда од чекања, тек предах у непрестаној патњи. То је писац ефектно изразио обртом значења синтагме измаћи контроли, претакањем негативне конотације у позитивну: *Ситуацију држе толико чврсто у рукама да народ једва чека да нешто измакне контроли*. Ево и начина како су силници стицали толику моћ: *На мала врата су улазили, на велика износили*. Иронијом доведеном до цинизма, писац је оправдао лажна обећања властодржаца по основу поштовања ауторских права: *Чули су и они за истину, али не користе туђе изуме*.

Бораца за истину и правду било би много више да политичка реторика није толико успешна да наивном народу лако продаје рог за свећу: *Није битно је ли или није, битно је да народ верује*. Хипнотичка моћ те реторике је толика да је народ не препознаје у својој убогој егзистенцији, коју је писац маестрално представио обртањем значења синтагме закључавање врата: *Све је мање разлога за закључавање врата*.

Поентирајмо представљање ове сјајне (иако прве!) збирке суптилном социо-психолошком опаском младог писца: *Узалуд је људе тражити ако их не знаш препознати*.

& & &

Већ првом збирком писца је исказао зрелост и мајсторско умеће – наредне књиге су само гранале и продубљивале тај раскошни дар. С обзиром да су наредне збирке задржале профил прве – најшири тематски дијапазон, са фокусом на сатири, зато није неопходно да се посебно представљају. Уместо тог стандардног поступка сматрамо упутнијим обратити пажњу на антологијске афоризме, без обзира у којој су збирци.

Сатиричар је имао своје ватрено национално крштење и доживео епифанију српства као погледа на свет кад је прозрео кривце за све наше поразе и падове. Идентификација непријатеља је срасла са нашим менталитетом, постала сржни део српског идентитета: *И ја сам прави Србин! За све имам кривца.*

Метафору *буре барута* као синоним увек немирног Балкана писац је тематизовао као специфични мирнодопски ривалитет, као традицију спортског надметања, као регионалну олимпијаду: *Није то био рат, то је била Балканијада!* Но ако се ратно стање не призна отворено, истина се назире контекстуално. Трагику сукоба доводи до руба памети што су браћа са обе стране фронта: *Граница је нестабилна, и са друге стране је наш народ.*

Односе међу браћом Влаховић је тематизовао у многим афоризмима док није стигао до апокалиптичке слике апсурда: *Да хоће смак свијета, па да се после на миру обрачунамо међу собом.* Мир се не поима ни као средство а камоли циљ, смак света је тек уводна фаза, увертира у обрачун међу браћом. Овде је синтагма *на миру* добила супротну конотацију – идеална прилика за обрачун са сладострашћу, за клање и черечење без журбе, на миру, натенане.

Трагикомику односа убица и жргава одају споменици као симболични топоси: *Споменици жртвама чине и целате бесмртнима.*

Просјачка захвалност и за мрвице хлеба уместо захтева за достојну људску трпезу, мирење са животним минимумом уместо тежње ка оптималним животним условима, то је дух послушничког менталитета, коме и пуко преживљавање личи на стање среће. Ево како то сатиричар ефектно изражава паралелом између глагола живети и преживети: *Хвала им што су ми омогућили да преживим овдје гдје сам могао и да живим...* Писац нам је тему преживљавања рељефно предочио помоћу метафоре рупа: *Кад год се из нечега ишчупамо, остане велика рупа.* Овде уочавамо префињен смисао за стил – многи би рупи додали разне атрибуте, настојали би да је конкретније визуализују и појмовно разгранају, али најбоље је оно што је наш писац учинио – *рупа* је овде општа метафора, од естетске ништавости – пуке празнине пред очима, до дубоке ране у нашем личном и друштвеном бићу. А кад је исцрпео снагу у бици за преживљавање, довео је овај појам у контексту политичке реторике до апсурда: *Још ће нас убиједити да смо и преживјели!*

Писци најчешће поимају народ по наративу наивне добротe, теста у рукама власти и политике. Но народ често само тако изгледа и тако се понаша по налогу преживљавања, избегавајући казне од више силе, а јасно разабира стварно стање. Ево те фрапантне раз-

лике између визуре власти и визуре народа: *Ова побједа је легендарна. Мало ко у њу вјерује.*

Глобални је и вечни топос да је власт власник, узурпатор општег добра, да незасито граби све што може. Да је тако и кад изгледа да није, да ту нема изузетка, сугестивном сликом нам предочава писац, уграђујући метафору *камен на камену* у симболику малтера као јефтине везивне материје: *Ако је негдје и остао камен на камену, покрали су малтер.* Но и од велике невоље – рђаве власти – има веће рђе: кад нема избора, кад су сви политички актери ужасни и несносни: *Нијесам ни за кога, али јесам и те како против!*

Електронска средства, иако вишеструко олакшавају и убрзавају информатику и комуникацију, веома су олакшала и манипулацију: *Опет је побједа на видуку, али је видик на екрану.* Синтагма *видик на екрану* имплицира не само кројење неке радне или ратне победе већ и драматургију контекста, кројење видика по својој амбицији и илузији о својој историјској величини. Исход поступања према властитом шефу уместо по логици и налогу општег добра увек је исти: *Откуд год вјетар дува, нама донесе смеће.*

Ако властодршци, следећи само своје уске интересе, мисле у плићаку своје накарadne функционалности, писац настоји да назре и дубље слојеве истине. Плод тог настојања су мисаони медаљони, испрени и духовити социо-психолошки увиди, штедро расути у свим Влаховићевим књигама. Ево из тог сазвежђа најпре афоризма који имплицира да разлика између хумане и паклене памети није у количини већ у каквоћи, рачвању на добротинства и злодела: *Ко умије да гледа а да не види, тај види и кад не гледа.* Појму памети сатиричар је пришао и из птичје перспективе, ни овом приликом је не профилишући вредносно већ само контекстуално, на граничној црти између преживети или умрети: *Кад превише подижеш главу, лакше ти је пресећи врат.* Одлучан став не утиче само на судбину појединца већ и на читаво друштво и државу: *Откад смо свијету показали зубе, немамо ни за протезу.*

У немогућности избора беспоговорно чекање је једини модус опстанка, мада сви разабирају да су дизгини у рукама зла. То је ефектно изразио писац пресецањем синтагме *нико и ништа* на њене састојке: *Знамо да је нико, али ћемо одахнути тек кад постане и ништа.* Под таквим вођом истина је његова заповест: *И кад видим својим очима, вјерујем у званично саопштење.*

Да би се иоле прилагодили животним приликама, људи морају да се поучавају од малена, посебно за одбрану од медијског мрака: *Купите дјеци телевизор да на вријеме науче да лажу.*

Писци су – то је својство свих интелектуалаца и уметника – склони да идеализују себе. Још у младости смо чули слоган *писци су савест свога народа*, односно човечанства. Увек будна иронијска дистанца сатиричара запажа да ни уметници нису анђели, да су им лични интереси ближи од осталих. Ни они често не препуштају своју судбини ни логици заслуга ни игри случаја. Ако су драматурзи својих текстова, што не би режирали и своје успехе: *Прво су они изабрали жири, па је после жири изабрао њих.*

Ево и једне суптилне антрополошке опсервације о женској природи, али *mutatis mutandis* важи и за мушкарце; обухвата људску природу уопште: *Жена која се не допада себи нађе начина да то постане туђи проблем.*

& & &

Има ли лека људском лудилу, пре свега политичком насиљу? Шта каже писац о вечној теми: може ли нас историја ичему научити. Као скептик, не изјашњава се директно, али назиремо оптимизам. Нуди за почетак завичајни пример као модел – просторну блискост битних друштвених топоса: школе и гробља: *Човјек се учи док је жив. Зато је у мом селу гробље поред школе.*

& & &

Влаховић је афористичар који гаји најширу тематску знатижељу, али по налогу духа времена, доба дубоке кризе вредности, превасходно је сатиричар. Бритку опсервацију прожима раскошним хумором, воле га и читаоци и критичари. Његови афоризми преведени су на низ језика и уврштени у наше и стране антологије. А пошто је тек у стваралачком зениту, очекујемо од њега још много изврских књига.

НИНУС НЕСТОРОВИЋ (1965)

Нинусу припада посебно место у великом јату Београдског афористичарског круга. И жесток је борац *против сваке силе и неправде* и врло духовит, а формула која интегрише његов морално-политички ангажман и раскошну духовитост је рефлексивни црни хумор, са свим својим врстама и подврстама, од благе ироније до цинизма. Нинусов сет у једној антологији почиње афоризмом *Није чудо што овде успешни људи ретко ничу. Сејемо их два метра испод земље*. Тако дубока сетва није изводљива само ратарским средствима, потребно је дубље орање од тракторског, па је за тако дубоке укопе ангажована и народна милиција: *Полиција не флертује са криминалцима. Она је с њима у озбиљној вези*. Неупућени читалац може да помисли да Нинус претерује, да насиље цвета само ту и тамо, а да у читавом осталом простору теку мед и млеко, али није тако, а ево и зашто: *У Србији се не зна да ли има више патриота или издајника. Све зависи од тога ко броји! А ко броји, тај нам и судбину кроји – прави нам и ред чекања и ред летења: Не могу главе тек тако да лете! Мора да постоји неки ред летења!*

Из цитираних афоризама видимо Нинусову црнотуморну употребу и злоупотребу питомих колоквијалних синтагми *успешни људи, озбиљна веза, ред летења...* које непатриотски комбинује са непријатељским синтагмама, туђим нашем доброћудном менталитету: *флертовање са криминалцима и летење глава...* Такву смешу може да справља само неко ко нема здрав мозак, а да би ствар била гора и тужнија, у питању је мозак који се не може излечити: *Покушали су да му преседе мозак, али га је организам одбацио као страног тело!* Да је реч о безнадежном случају потврђује и опаска која може да никне само у непријатељској глави: *Наша држава је тежак инвалид. Недостаје јој рука правде*. Такав ум може само наопако да резонује. Ево једне такве опаке опаске: *Кад си на власти, мораш много да лажеш, иначе ти народ неће ништа веровати*. Сатиричар овде, то би потврдио сваки патриотски психијатар, пројектује своју перцепцију власти – како би се он понашао да је, не дај Боже, освојио власт. У арсенал тако ужасних гласина спада и Нинусова опаска о вешању као чисто техничком чину, као произвољном хиру власти а не легалном средству обрачуна са непријатељем: *Да би неко био обешен, нису потребни докази. Потребна су вешала*. А добро знамо да аза стање у друштву, за цветање криминала није

крив крем друштва већ олош: *Ђубре је криво што криминал цвета!* Писац је толико обестан да тера шегу и са највишим, законодавним органом власти: *Неопходан је преображај скупштине. Од јавне куће требало би направити поправни дом!*

И кад помислимо да је Нинусово вербално непочинство отишло до ђавола, да ништа горе не може рећи, он нас изненади. Инсинуира да смо изгубили и компас, да не знамо ни ко је ко ни шта је шта: *На почетку рата се увек поделимо на патриоте и издајнике, али тек на крају сазнамо који су који!* И наше понашање је врло чудно, понашамо се необузвано као да смо владари света, и не знајући да смо у мрежи манипулације: *Понашамо се као да смо пуштени с ланца, а нисмо...*

Има неупућених који мисле да премијер, пошто ретко гледа телевизију, не хаје за јавно мњење, а он све своје време жртвује ради јавног мњења – он га једини и ствара и моделира: *Премијер из оправданих разлога не стиже да гледа телевизијски програм. Па не може он истовремено да буде са обе стране екрана!*

Креирање јавног мњења је из два разлога деликатан посао. Најпре зато што је мртав некад омиљени систем – демократија: *У нашој кући само мој стари отац зна шта је то демократија. Причао му деда...* А није лако оживети мртваца – сахрана се разликује сходно вери покојника: *Свако је истину сахранио на свој начин. Они по католичким, а ми по православним обичајима!* Писац зна да још једно политичко искуство, по аналогiji са животним, има оловну тежину: *Много теже је растати се са прошлости него са садашњошћу. Дуже везе је теже раскинути!*

Погрешно је мислити да је лако живети у држави безакоња. И у таквој држави мора да се ради, а они који имају мале плате и на два-три радна места: *Неко је полицајац, неко криминалац, а неко мора да ради оба посла да би преживео!* Радно искуство чешће је мана него врлина јер модерно доба изискује све новије технологије, па на младима свет остаје: *Најмлађи комисија – прислушни уређај последње генерације!* Ко у конкуренцији са младима не може да издржи домаћи темпо развоја, одлази трбухом за белим крухом у бели свет. Срећом, на том путу предност има већина, која не хаје за границе, а само мали број полазника на тај далеки пут мора да докаже ко је и шта је: *Само паметнима треба пасош, јер глупост не зна за границе!*

Срећа за наше сатиричаре је што су њихови главни јунаци највеће патриоте – наши млади политички кадрови не само да се не школују у иностранству већ неће да оптерећују ни домаће школ-

ство. Они су златни пример самообразовања: *Наши политичари су праве патриоте. Нису се школовали на терет државе него су дипломе купили од својих пара!*

Два друштвена слоја су самим својим положајем заштићена од свих мука и тежба – они *сасвим горе* и они *сасвим доле*. Зна се ко су и какви су они горе, а ево како убоге срећнике *нишче духом* лапидарно описује наш сатиричар, мајсторски користећи наш најфреквентнији глагол *немати*: *Благо сиротињи! Она нема чега нема!*

Можемо ли претерати у чишћењу редова, па постати крње друштво? Не, ми имамо толико вишка у свакој фели да ћемо увек бити друштво и по: *Не само да имамо злочинце за сва времена, него и за све узрасте!*

& & &

Нинус је добио толико признања и награда да је по његов углед опасно све их навести – могу читаоци да посумњају да ли је он стварни или тобожњи сатиричар. Та сумња би била оправдана да је награде добијао од државе, односно власти, али није. Добијао их је од поклоника сатире што је жестоко критиковао и магијом смехотворца исмевао власт.

Површан читалац може на основу Нинусових афоризама да помисли да у нашој држави ништа не ваља. Далеко од тога: у нашој држави не ваља само оно што је Нинус описао – све друго је толико лепо да је и Нинусовом магичном перу било неописиво. Зато је он као и остали сатиричари нашег времена и простора изабрао оно што је лакше, а све лепоте препустио писцима ода, талентима какве смо срећом увек имали у троцифреном броју.

ДЕЈАН ТОФЧЕВИЋ (1971)

Тешко је поетички одредити Дејана Тофчевића јер сви афористичари нашег језичког простора у читавом послератном времену имају заједничку основну одлику – сатиричност. То је морални дуг добу – критика друштва и политичког система који је далеко од пожељног стања. Но давно је уочено да и кад само двоје, а камоли кад многи, па чак и кад сви, чине исто – то није исто. То посебно важи за писце и друге уметнике, у овом случају мајсторе најкраће књижевне форме, који по налогу свог стваралачког бића настоје да имају своју стилску особеност и препознатљивост.

Ако бисмо морали да Тофчевића, условно речено, профилишемо као афористичара, његове специфичне одлике би биле рефлексивност, књижевно умеће и концизност. Нису ли ово, с правом ће читалац ових редака помислити, одлике свих афористичара – сваки афоризам је саткан из чулно-конкретне слике и мисли, било видљиве или запретане; сваки има извесну књижевну вредност и сваки је, по општој дефиницији кратких форми, концизан? И да и не. Да у општем смислу, али не у нијансираном профилисању. Другим речима, Тофчевић је изразитији и рељефнији у својој рефлексивности од већине својих колега по перу, као што је и стилски изграђенији. Та разлика је видљива и у погледу концизности - иако су сви афоризми по дефиницији кратки, сажети, концизни – што су готово синонимни епитети, на плану микро-анализе могу да буду врло различити – неки готово *молекуларни*, сведени на кристализовану отворену поруку или импликацију, а неки су читави мали наративи. Већина је између њих. Тофчевићеви афоризми су махом минималистички, микро-форме. Чак и кад имају наративну форму, ретко прелазе десетак речи.

У *Антологији балканских афоризама* Васиља Толевског први Тофчевићев афоризам, за њега нетипично дуг иако кратак, гласи: *Дух наших народа је неуништив, што није случај са материјом*. Наратив о нашој неуништивности, који нам призива асоцијацију *духа словенског* из наше некадашње химне, сатиричар прегнантно разара суочавајући дух са својим неминовним садругом, симболом неуништивности – материјом. Трагично и саблазно нам изгледа вечни дух без свог материјалног пандана.

Већина нас сатиричара перципира своје жаоке као стреле које погађају у идеолошко и персонално средиште система, у нади да је то крупан прилог његовој критици и евентуалној корекцији. Тоф-

чевић зна да је то самоилузија и свој критички досег поима много скромније: *Сатира осветљава ћорсокак у коме се налазимо*. Метафора *ћорсокак* јасно и гласно означава незавидно стање друштва, али и више симболичну него стварну учинковитост сатире. Импликација је слојевита: да је друштво свесније својих мана, не би било у *ћорсокаку*; *ћорсокак* овде није само просторни већ и ментални топос, ментално-морална инерција која не хаје за критику. Учинковитост сатире своди се на нулту димензију, на *осветљење*, које је заправо више самоосвешћење пошилаоца поруке него освешћење, односно буђење савести, државних кормилара.

Парадоксалност самоохрабривања Дејан нам предочава једноставним сучељавањем двеју фолклорних синтагми: *Скупио сам храброст. Нема места страху*. Менталне категорије су на ефектан начин преточене у материјалне, сведене на своју сићушну физикалност. На исти начин писац је поступио и са *сазрелом свешћу* – у свету природе све што сазри треба да се обере. Преведена на свој физикални супстрат, *свест* добија иронично значење: *Сазрела је свест. Ово ће бити рекордна берба*. И древна синтаagma *нема зиме* добила је ироничну конотацију – *ђавољу адресу: За нас нема зиме. Сигурно идемо у Пакао*.

Унутарњи контраст Тофчевић постиже чисто језичким средствима – избором лексике и сажимањем синтаксе. Речи-појмови и њихов распоред све казују, то је сав посао писца. Нема потребе за ширим и детаљнијим, *спољним, контекстуалним* објашњењима. Писац једноставно констатује *Будућност нам се смеши до суза*. Иронијску дистанцу спрема *светле будућности која нам се смеши* писац преводи на језик свакодневице, сучељавајући политички слоган са неписменошћу народа, чиме се обесмишљава *бележење успеха: Бележимо само успехе, али код нас нико не чита*.

Иако је величају до бесвести, политичари су свесни да прошлост није исто што и садашњост. Но она је у њиховој манипулативној реторици вредносно-нормативни репер, синоним *златног доба, утопија која је била и која ће опет, њиховом заслугом, бити васпостављена*. Сатиричар *сувом*, дословном паралелом култне прошлости и рђаве садашњости, контрастирајући глагол живети у дословном и метафоричном, вредносно значењу, упечатљиво показује да је златна прошлост само алиби за бескрајно дугу и безнадежну садашњост: *Ја не живим у прошлости. Ја не живим ни у садашњости*. Етаблирану слику садашњости, продавање рога за свећу, сатиричар раскринкава самим упаривањем клишеа са супротне политички искључиве али значењски (логички) саобразне

гаме: *Правда је подељена. Нема више!* Знак узвика је вишеструко речит – показује и политички волунтаризам (одлучивање декретима уместо демократским дијалогом са грађанима), и селективну примену правде, и њену дозираност – важи само за изабране, док остали (грађани) не треба да гаје ни наду: *нема више!* Декретирани одлуке имају и адекватне инструменте: *Статистика показује оно што нико не види.* Тофчевић је велики мајстор – маестро – кратке форме: већина би употребила формулацију: *и оно што нико не види,* афоризам би и тако имао вредносот виспрене опаске, али без *и* казује праву суштину – у овом случају је крајње небитно да ли статистика показује и праве цифре, за државу је једино битно да прикаже прокламовано стање – права истина је само оквирни псеудо-декор фиктивних резултата као показатеља реалног стања.

Сатиричар дискретно, имплицитним силогизмом, сувим логичким контрастом, показује одсуство савести политичара, али и драму коју политичар доживљава кад му савест проради: *Политичару је тек сада прорадила савест, али и то је довољно за пензију.* Иронијом судбине политичар добија отказ кад би требало да добије признање јер савест је с ону страну политичког етоса, њен непријатељ и зато се мора елиминисати. Цинично звучи реч *довољно* у овом контексту – денотација и конотација су изменили места. Политички слоган *борити се до последњег човека* писац раскринкава као пуку демагошку паролу – довољно је поприште борбе приближити главном команданту: *Борили бисмо се ми до последњег да он није први.* При наопаком устројству ствари кривци постају праведници, а праведници с кривци – злочинци постају хероји и идоли: *Нека оптужени устане! Не видимо га од бројних обожаваца.*

Тофчевић није могао да заобиђе ни наратив српске изузетности. То је очевидно и у рату и у миру: *Тек смо у братоубилачком рату нашли достојног противника.* Но, да неко не би схватио да је ово искрено сатиричарево становиште, он се *самокритички* дистанцира: *Нисам довољно велики Србин. Заостао сам у развоју.* Политички идиом *заостати у развоју* овде је суптилном језичком игром, претакњем множине у једину, добио псеудо-лични тон да се етикета неразвијености не би односила на друштво и државу. То *преузимање* државног терета на своја плећа демонстрирано је и у науку пукој личној констатацији: *Расте ми апетит. Све сам гладнији.* Псеудо-јаство је употребљено и као маска наше колективне, националне генијалности, што је друго име за нашу изузетност: *Нисам геније. То ми стално подмећу.* На суптилан начин је замас-

кирано и самопроглашење наше изузетности – други су је, сви добронамерни овога света, уочили, али сви завидљивци света би хтели да је прогласе нашем аутодивинизацијом.

& & &

Иако је превасходно микро-стилист, Тофчевић гаји и стандардни, дводелни афоризам, са две реченице супротстављених значења. Ево једног из тог корпуса, наратива који повезује нашу изузетност и, ништа мање(!), стварање света. Нашу блискост као најстаријег и у сваком погледу узорног народа с Богом сатиричар тематизује кумулативном сликом – користи и верски и научни дискурс. Но, да се не бисмо превише узнели, писац те највише, метафизичке сфере спаја са сфером забаве и комике: *Кад нас је Бог погледао, дошло је до великог праска. Тако је настао смех.* Поентирајући сусрет са Богом *великим праском и настанком смеха*, писац је увео иронијску дистанцу у нашу представу о себи и уједно, повратном значењском спрегом, смеху доделио онтолошки, примордијални статус.

Наш вечни Сизифов посао писац нам предочава синтагмом *главом кроз зид*, персонификујући зид, али не у смислу *саплитања о исти камен* већ подразумевајући претходно успешно искуство – досад нам је тобоже та тактика давала резултате, али ново време тражи нову праксу: *Опет смо покушали главом кроз зид, али га нисмо затекли неспремног.* Персонификација зида асоцира нам митско време хилозоизма, што је алузија на наше актуелно ментално и политичко стање.

Примитивна психа поима само дух геометрије, логику *или – или*. У њој нема места за нијансе, за модеран сензибилитет у духу *и – и*, већ само за вредносне полове плус – минус. То важи за читав вредносни систем, укључујући и правни, од ситних прописа до Устава. У тако искључивом систему често се, махом редовно, догађа да многе норме висе у ваздуху јер не проистичу из логике функционисања целине друштва и система већ из произвољне а неприкосновене воље власти. Зато имамо парадокс да имамо два писма и – неписмен народ: *Устав нам гарантује коришћење ћирилице и латинице. Писменост – нико.*

Манихејски дух је и завичај и читав космос трибалистичком духу, а истрајава и у нашем добу као сила инерције звана *стабилнокрација: Безбедносна ситуација је је стабилна. Само падају жртве.*

Тофчевић се против стабилнокрације и других зала бори и скалпелом сатире и црним хумором – ироничним подсмехом свакој сили и неправди.

**О АФОРИЗМИМА
САТИРИЧНИМ ПРИЧАМА
И РОМАНИМА**

РАТКО БОЖОВИЋ О ЗНАЧАЈУ СРПСКОГ САТИРИЧНОГ АФОРИЗМА

Наш чувени социолог културе, аутор више од педесет књига, толико је импресиониран нашим савременим афористичарима да је о њима написао пет књига. Помно прати нашу сатиру дуже од пола столећа, са задовољством учествује на промоцијама књига афоризама и кратких сатиричних прича, а већ дуже од две деценије посвећује им и студиозне књиге. У првој од њих, са метафоричним насловом *Седморица из Страдије* (1998), овако објашњава ту своју фасцинацију: *Последњих година, када је криза немилосрдно узимала данак држави у транзицији, појавила се плејада афористичара, бритких и непомирљивих... Они нису пристајали на политичку заједницу без идентитета нити на неслободну јавност.* Још отвореније професор изражава своје усхићење мајсторима најкраће књижевне форме у предговору своје наредне књиге из истог корпуса – „Без маске“: *Нећу да кријем: бављење стваралаштвом наших афористичара готово ме је препородило. Не знам да ли претјерујем кад тврдим да су ме у великој мери спасили од депресије, у коју сам полако али сигурно тонуо. Они су ме подучили да је бесмислено превише озбиљно схватати свијет свијет политичких демона само зато што симулирају озбиљност. Задовољство оје ми причињава сусрет са духовитом литерарном гиманстиком афористичара тешко се може упоређивати са било којом другом игром духа. И кад у њиховим афоризмима и није било великих открића било је духовитости и хумора. Довољно да се умакне стањима апатије.*

Професор Божовић је, у оквиру обимног подухвата да прикаже нашу савремену сатиру, превасходно афоризме као њен врхунски израз, сачинио портрете наших најбољих афористичара и представио их читаоцима у низу књига са по седам профилисаних аутора. Та тематска библиотека заслужује опсежну студију, али у недостатку простора Божовићеве студиозне анализе можемо представити само фрагментарно.

У есеју *Духовита мудрост*, посвећеном Александру Баљку, корифеју српског афоризма током две последње деценије прошлог века, читамо: *Баљак је више преокупиран садашњим и овдашњим колективним и индивидуалним неприликама него апстрактним, глобалним и онтолошким изопаченостима људске природе. Зато ће у његовим књигама прокрстарили „јунаци“ времена наше колек-*

тивне несреће... Домаће владајуће политичко насиље, националистичке митоманије, шовинистички неопрimitивизам, поданичко притворство и ступидна индоктринација... Док преиспитује колективно... у коме суверено влада испразност националног самољубља, нарцизам који сеже до карикатуралности, афористичар инсистира на самоспознавању и ... превредновању. Баљак је посебно забринут што ново време не доноси само нове проблеме већ што не решава ни старе, што се бесконачно наставља „рђава бесконачност“: То што су сатиричари писали о бившем владару и те како вређа садашњег. За мото есеја о Баљку Божовић је изабрао његов аутопоетички афоризам: *Афоризам је дриблинг духа на малом простору.*

Ево како професор Божовић представља Александра Чотрића: *Политички афоризам, који је његова доминантна стваралачка преокупација, наставак је његовог политичког активизма. Колико је опседнут политичким чудима, које је произвела политика као злочин, најсугестивније се открива у његовој књизи „Даћемо ми вама демократију“, 1995... Био је то глас савести који је погађао ... наказност моралног посрнућа, незадрживи продор варварства и владавину помахнитале глупости. А свега тога је било довољно да се обзнани модел сатиричке хиперболизације и пародирања. Чотрић се није либио да, на супрот идеолошком стереотипу, истрајава као „револвераши духа“... Он је хроничар срзавања политичке заједнице до мутног талоба нагонског и слепих сила несвесног... Њему је преостало да разобличава аномично друштво и његов садо-мазохистички колапс.*

У поглављу *Иронична отменост* Божовић нам предочава афористичко умеће Ратка Дангубића: *У братству одабраних београдских афористичара посебно место припада Ратку (Радивоју) Дангубићу. За његово име везују се одмереност и отменост. Његова мисао је контролисана, а исказ култивисан... Као добар опсерватор и спретан наратор, бележи своју присутност – своје „ја“, и своје „ми“, али не као смеховити дармар и импулсивну реакцију већ као промишљени индивидуални став и критичко становиште. Тако је овај афориста умицао и притиску документарног као стереотипног облика и већ увреженом сатиричном „читању“ стварности. Дангубић темељи сатиричну инвенцију на унутарњој слободи и одговору на менталне и социјалне блокаде. За мото есеја Божовић је изабрао Дангубићев афоризам *Погинуо је за отаџбину неколико пута. Од тога данас живи.**

Раде Јовановић је профилисан у есеју са једноставним насловом *Сатирични дух*, а репрезентује га афоризам *Ја мислим да знам.*

Још кад бих знао да мислим. За афоризме овог нашег значајног сатиричара Божовић каже: То су живе реакције на свет који је обрнут наопачке. Драматична и трагична друштвена превирања ... праћена су узаврелим реакцијама сатиричара... Опора слика стварности намеће сатиричару хиперболу или сарказам, горку иронију и драстичну карикатуру...

У Јовановићевој сатири преплићу се дневни догађаји и историјска збрка као део апсурдне драме... Аутор прати безобзирну власт, на једној, и невоље поданика, на другој страни – препознајући поремећаје у скали вредности и у односима супротстављених групација као светова са различитим упориштима.

Есеј о Илији Марковићу је насловљен *Племенити бунт*, а мото је епиграмски афоризам *Збиља, шта је иза циља?* Ево како Божовић почиње причу о овом афористичару: *Илија Марковић спада у најплодније ствараоце Београдског афористичког круга. Брзина којом реагује на збивања у годинама наше екстремне друштвене и моралне кризе импресионира. Тако је то кад се поседује способност луцидног запажања и поуздане перцепције стварности. То је, истовремено, начин да се догађаји претворе у доживљаје а доживљаји у књижевни израз... Од Илијиних првих књига ... приметан је ... непрестани успон у обликовању афоризма ка књижевног жанра. Од довитљивог уопштавања интелектуалног и моралног становишта стигао је до непомирљивог критичког става, до захукталог уметничког „покрета отпора“. Повећано интересовање за политички живот наше заједнице уследило је у преломним околностима наше друштвене драме, у време политичког демонизма и посткомунистичког нихилизма.*

Слободан Симић има ренесансну ширину у времену глобалног тренда ка фаховској знатижељи – образовања са што ужом специјализацијом: врхунски је психијатар и такође врхунски сатиричар, писац извршних афоризама и кратких прича. Наслов есеја професора Божовића посвећеног овом *homo universalis*у је *Страст побуне*, а мото је Симићев црнохуморни афоризам који жигосе популизам, тобожњу блискост власти са народом: *Кад је народ неписмен, писац је национални издајник*. Манипулација са неписменом већином објављује се као љубав према народу, а писци, који у здравим и културним друштвима имају атрибут савести народа, проглашавају се непријатељима – дисквалификују се да народ не би добио прилику да чује и не дај боже прихвати њихов критички однос.

Слободан Симић се определио – каже професор Божовић у уводу есеја – за оштро опитило, за афоризам. Он је аналитичар

актуелне стварности, у којој је постојање доведено до апсурда, разузданости и анархије... Збиља је тако фабрикована да је постала стварност фалсификата.

Готово сваки Симићев афоризам завршава се актуелном и активном досетком. Ауторово „ја“ проговорило је снагом слободне воље, енергијом ствараоца који не прихвата стратегију беспомоћног таоца. То је чин ума и савести. Сазнања, обојена суморним, депресивним тоновима, постају енергија престапа и непомирљивости. У средишту његове стваралачке поетике доминира камијевски „побуњени човек“, биће наде, али и биће слободе. Упркос свему.

*Зло као инспирација је експресионистички наслов есеја посвећеном сатиричару и архитекту Растку Закићу, а мото је Закићева пародијска инверзија библијске приче о легендарној браћи: *Исправиће се историјска неправда. Сада ће Авел убити Каина.**

Закић није – истиче у уводу професор Божовић – само суверена личност него и особена појава у нашој култури. Он је хроничар наше посрнулости. ...Њега нарочито ужасава самоубилачка брутализација живота и грозница шовинистичког ратоборства... Уметник не пристаје на саплеменика-варварина нити на заглупљену гомилу. Понајмање му је прихватљива ужасавајућа прљавишина власти и лудости властодржаца. Али он не заборавља, ни за тренутак, да су им то омогућили сервилни поданици својим рајинским менталитетом, кратким памћењем, големим страхом и неопростивим незнањем. Закић сматра да наш „цивилизацијски“ воз све брже и брже возе посрнуле и са целим светом посвађане машиновође. Пијани од митоманије и обузети ксенофобичном помахом, изгубили су реалну представу и о простору и о времену.

& & &

Предочили смо само делић Божовићевог виђења наше савремене сатире, пре свега афоризма, симболични узорак његових многобројних политолошких, философских, социо-психолошких и метатеоријских опаски и далекосежних увида, потенцијалних коректива нашег колико немоћног толико и немарног односа према свом јаду и чемеру.

И Божовићева наредна књига – *Без маске* – настала је у деведесетим годинама (штампана 1999). Нова седморица величанствених у великом, највећем на свету(!), јату изврских афористичара српског говорног подручја којима су посвећене професорове анализе и наслови есеја, мотивисани амбицијом да истакну неку од доминантних одлика афористичара о којима говоре, су: Милан

Бештић (*Парадокс*), Саво Мартиновић (*Подругљивост*), Ива Мажуралић (*Досјетка*), Момчило Михајловић (*Хумор*), Раша Папеш (*Маске*), Зоран Т. Поповић (*Игрокази*) и Миливоје Радовановић (*Иронија*).

Због просторне немогућности да ни у најкраћим цртама прикажемо Божовићево виђење наших афористичара, навешћемо само који мото сугестивно отвара његове анализе: *Рећи ћу вам из које сам странке ако сте озбиљан купац.* (Милан Бештић); *Да се не лажемо, много се лажемо.* (Саво Мартиновић); *У Хаг треба слати најпоштеније Србе. Да се не обрукамо пред светом.* (Ива Мажуралић); *У нашој земљи Орвел не би био писац већ хроничар* (Момчило Михајловић); *Мртвих је много, а оправдано се страхује да их је још више међу преживелима.* (Раша Папеш); *Задатак је у потпуности извршен. Сви наши циљеви су уништени.* (Зоран Т. Поповић); *Жртва се навикла на џелата. Близина је учинила своје.* (Миливоје Радовановић)

Трећа књига овога корпуса – *Седмо небо* – посвећена је следећој седморки афористичарског јата нашег говорног подручја: Драгану Шушићу (*Глосаријум пропадања*); Срби Павловићу (*Бунтовник*); Витомиру Теофиловићу (*Сизифоманија*); Вуку Глигоријевићу (*Гороломник*); Дејану Милојевићу (*Блефираре*); Владану Сокићу (*Заблуде и луде*) и Весни Денчић (*Непомирљивост*). Ево и који мото отвара прозор у њихов опус: *Од наша два ока у глави једно би хтело да буде горње.* (Драган Шушић); *Тек покоја зора донесе нови дан.* (Срба Павловић); *Сизиф је вечан, а и са каменом добро стојимо.* (Витомир Теофиловић); *Сведени амо на разумну меру. Мањи смо од макова зрна.* (Вук Глигоријевић); *Куд плови овај брод, сазнаћемо кад исплива на површину.* (Дејан Милојевић); *Треба бити идиот па не полудети.* (Владан Сокић); *Дајте ми циљ да оправдам средства.* (Весна Денчић). Трећи том је изашао 2000. године – и професор и његови јунаци афористичари надали су се да ће промена режима означити и почетак великог друштвеног напретка, но остварила се прогноза мудре и скептичне Весне Денчић: *Биће то ново освежење за нашу сатиру.*

Четврта књига ове тематске библиотеке *Седморица у лавиринту* – посвећена је следећој седморки наших афористичара: Митру Митровићу (*Протестна нота*); Банету Јовановићу (*Сумрак*); Зорану Ранкићу (*Ното ludens*); Павлу Ковачевићу (*Синтеза духа*); Веселину Мишњићу (*Политички демони*); Вишњи Косовић (*Критичка визија*) и Нинусу Несторовићу (*Смеховита игра*), а сваки писац има свој мото: *Време је да одете* (Митар Митровић);

Путокази наши – крајпуташки! (Бане Јовановић); *Памет у глави, глава у торби.* (Зоран Ранкић); *Најјаче карике остају и пошто се ланци покидају.* (Павле Ковачевић); *Народу треба рећи истину. За све остало је касно.* (Веселин Мишнић); *Држава нам је стара, али је народ новокомпонован.* (Вишња Косовић); *Србија је медицински феномен. Вођа је болестан, а нама није добро.* (Нинус Несторовић)

Пети, засад последњи том овог корпуса, посвећен је афористичарима Црне Горе: Радомиру Рацковићу (*Ментално провјетравање*); Мију Мирановићу Грофу (*Афористичарска грофовија*); Драгану Копривици (*Хумор као критика*); Вељку Рајковићу (*Увјерљивост разоткривања*); Владиславу Влаховићу (*Жеђ за афоризмом*); Владимиру Мићковићу (*У трагању за афоризмом*) и Дејану Тофчевићу (*Игра досјетке*).

Божовићеви бриљантни, интелектуално и морално подстицајни, аргументима подупрти и критички интонирани есеји имају и једну додатну али значајну одлику – то нису есеји у данашњем смислу, гледишта образложена минимумом адекватних појмова, већ рефлексивна белетристика, у стилу чувених француских есејиста као што су били Сент Бев, Ив Бонфоа, Морис Бланшо, Гастон Башлар, Сен-Дон Перс, Гаetan Пикон... Божовићеви есеји су прожети духом поетске прозе, фини спој мисаоне прецизности и стилске разноврсности, појмова модерне науке и изворних фолклорних идиома, а неке синтагме су плод његове личне вербалне имагинације. Мисаоне и естетске валере Божовићевих есеја у пуној мери ћемо запазити ако их читамо у целисти, то су заокружене филозофско-белетристичке целине, мисаоно-књижевни медаљони врхунске вредности. Професор Божовић је надахнуто и сликовито представио критички однос и раскошни хумор афористичара нашег језичког простора. Њихову књижевну и мисаону вредност открио је и признао цео свет – преведени су на двадесет језика и уврштени у антологије широм света, али у Србији су још увек пасторчад и код издавача и код књижевне критике, што наш угледни социолог сматра књижевно-издавачким грехом и духовним слепилом.

ХУМОР И САТИРА У ПСИХОЛОШКОЈ ВИЗУРИ
Жарко Требјешанин, *Мач, штит и мелем*,
Агора, Зрењанин, 2009.

У оскудној литератури о хумору и сатири издавачка кућа “Агора” објавила је књигу Жарка Требјешанина “Мач, штит и мелем”. Оскудност аналитичких дела о овој тематици Требјешанин тумачи односом науке према хумору и сатири као феноменима нижег културног ранга. То је, сматра он, велика предрасуда, уверен да хумор и сатира, полако али постојано, добијају на значају након књига Владимира Пропа и Сигмунда Фројда.

Иако је наша сатира већ деценијама светски феномен, јер никада и нигде није толико сатиричара писало тако вредне афоризме, врло мало је текстова о њима. Један од ретких аутора који студиозно и континуирано прати нашу сатиру је Жарко Требјешанин. Има неке симболике у томе што један од највећих познавалаца Фројда и Јунга помно ишчитава и тумачи нашу савремену сатиру, пре свега сатирични афоризам. Тако је настала књига која из психолошке перспективе анализира нашу књижевно-сатиричну сцену, разматрајући уједно и место хумора и сатире у духовном стваралаштву.

Зашто нам је смех толико потребан? Зато што живимо, наглашава Требјешанин, у тзв. прелазном времену, када се један друштвени и вредносни систем урушава а други споро и хаотично успоставља. Смех је у таквим условима вентил ослобађања од текућих проблема и одсуства перспективе, својеврсна психотерапија. То је заправо победа духа над тегобном збиљом.

Иако са низом додирних тачака, хумор и сатира су, сматра Требјешанин, врло различити феномени. Хумор је доброћудан – упоредо са критичком дистанцом према свом објекту гаји према њему саосећање и дубинско разумевање. Сатира је, међутим, подсмех са жаоком и осудом, обрачун са нездравим друштвеним појавама и њиховим узрочницима, махом политичарима. Хумор је, сматра Текери, “виц са љубављу”, док је сатира, по речима Дворниковића, “убијање глупости у лету”, критички однос са презиром према свом “објекту”. Исти аутор разлучује сатиру и иронију степеном критике: “Сатира је горка, иронија љута.” Из сатире и ироније не зрачи оптимизам, као код хумора, већ се изливају горчина и песимизам. “Док хумор доброћудно (...) прекорева, иронија уједа” – резимира Требјешанин.

Мач, штит и мелем су фигуре које симболично оличавају основне функције сатире. Иако је реч о вербалном мачу, он има снагу

истинског сечива, о чему сведочи анимозитет власти и других центара моћи према сатири. Но, “што су насиље и хипокризија изражитији, то су – ако је за неку утеху – сатира и хумор убојитији и бољи.” Другим речима, “где не успева демократија (...), успева сатирични афоризам”. Зато је последња декада протеклог века била најплодније тле за наш сатирични афоризам. Убојитост афоризма у функцији критичког ангажмана Требјешанин поткрепљује и жанровско-поетичким афоризмом Мише Војисавље вића: *Афоризам је српска борилачка вештина*. Ту снагу отпора према насиљу и глупости афоризам има само ако је – ево још једног упечатљивог афоризма о поетици жанра – *монументална минијатура*, како је његову парадоксалну природу, величину у маломе, у две-три речи дочарао Александар Баљак.

Штит је фигура која симболизује духовну и моралну снагу отпора свим видовима репресије – демаскирањем зло постаје мање моћно: препознатљиво је! Већ само разабирање добра и зла чини нас јачим и безбеднијим. Успоставља унутарњи склад, дослух са истином и моралом, улива уверење да је сила пролазна, никла из хаоса а не из логоса и правде као темељних основа бића и правих вредности. Отуда толика снага афоризма као еманације критичке свести и самосвести.

Мелем је фигура која симболизује моралну и духовну премоћ. Подсмехом рђавој збили, стичемо душевну сатисфакцију и наду.

Књигу професора Требјешанина, са поднасловом *Психополитичка анализа хумора и сатире*, чине два поглавља – *Психосоцијални значај сатире и хумора* и *Анализа сатире на делу*. Прво разматра начелна теоријска питања, а друго чине портрети наших сатиричара. То су есеји о Радоју Домановићу, родоначелнику српске модерне сатире, о нашим савременим афористичарима – Александру Баљку, Слободану Симићу, Илији Марковићу, Растку Закићу, Драгану Шушићу, Момчилу Михајловићу, Весни Денчић и Витомиру Теофиловићу, као и есеји о хумористичко-сатиричном минијатуристи разних жанрова, бојуму Миљенку Жуборском и карикатуристи Кораксу.

О значењској ширини књиге речито сведоче наслови и поднаслови поглавља: *Криза, хумор, иронија и смех; Афоризам у времену беде и безнађа; Хумор као одбрана и лек; Рат, злочини и наличје српског карактера; Митоманија, нарцизам малих разлика и аутодеструктивност; Глас друге Србије; Транзиција, депресија и сатира; Афоризми и национални карактер Срба; Освешћење и катарза; Врсте и функције вица: данас и овде; Политички виц; Ет-*

нопсихолошки виц; Вицеви шаржирани мржњом... Као што видимо из овог импресивног, тек половишно цитираног, списка тема, реч је о свестраном приступу хумору и сатири, са есенцијалним увидима и вистреним запажањима, а језгро књиге је својеврсни омаж Београдском афористичарском кругу, највећем сазвежђу *афористичара* на свету.

Књига *Мач, штит и мелем* је вивисекција наше актуелне политике из визуре хумора и сатири, али истовремено и вивисекција нашег менталитета, стања свести још увек укорене у инерцији, урођене у митоманију и нарцизам малих разлика, главних кочница нашег и духовног и материјалног развоја. Иако сеже и у најдубља питања о људској природи и њеним националним и политичким специфичностима, књига професора Требјешанина је написана разговетним језиком, доступним свим читаоцима спремним да се суоче са правим лицем и наличјем свога времена и друштва.

ОТВОРЕНА ДРАМАТУРГИЈА СМЕХА
Драган Ускоковић, Приче; Prevedene priče,
Алма, Београд, 2019.

Писац разних жанрова, широј јавности познат као приповедач и драмски писац, са причама преведеним на двадесетак језика (и сам преводи на више језика!), Драган Ускоковић нам се новом књигом представља као врхунски писац кратких прича. Његове приче толико су занимљиве и духовите да их читамо у једном даху. Било коју метафору из арсенала похвала књигама врхунског хумора да употребимо – вагромет, водоскок, вртешка духа – свака је умесна. Ускоковић је мајстор смехотворног умећа – и новим причама нас задивљује као што нас је очаравао ранијим причама и драмама, а његова комедија „Чеговић“ забавља нас већ скоро три деценије.

Хумор који зрачи из ових прича потиче из више извора. Први од њих је вајкадашње врело хумора: људске слабости које настоје да се прикажу као врлине, глупост која умишља да је памет, лаж која се представља као истина, лукавство под маском искрености... Ту је, разуме се, и незаобилазан однос власти и народа, оних горе и оних доле.

Други извор хумора ових прича је такође неисцрпно врело – језик. Уместо стандардног савременог језика писац се определио за наречје, које доживљавамо и као говор предака и као говор руралне средине која још чува традиционалне обрасце изражавања и понашања. Теоретичари су открили – да се подсетимо – да језик књижевног дела не мора да буде ниједан од постојећих, једино је битно да га читаоци осећају и поимају као свој језик. Обогаћујући језик виртуелним конструктима у духу истог језичког система, неки писци су остварили врхунску стилску особеност. Довољно је да поменемо Фокнера, а од наших писаца Радована Белог Марковића. Уверљивост текста гради његову истинитост и јединствени смисао, сваки пре(д)текст, макар се односио и на епохалне догађаје и историјске личности, само је грађа. Наречје које чува или одражава језик предака вишеструко је литерарно плодотворно.

Староставни говор је већ сам по себи егзотичан, призива и оживљава носталгију према традицији, зазива у читаоцима архетипске, древне митопоетичке обрасце... Но осим уживања у језику пре поплаве туђица, колоритни староговор, са обиљем фолклорних идиома и стилских фигура, има и естетску функцију онеобичавања – тако су руски књижевни теоретичари назвали описе стања и збивања речима које нису у данашњем оптицају. Суочавањем језика

традиције и данашњег говорног обрасца добила се унутарња динамика, прећутни дијалог старог и новог, прошлости и садашњости. А да не би у том дијалогу био *сам против свих*, писац је свакој причи доделио наратора. То су ликови или сведоци онога што казује прича. Виђење стварности се посредством наратора оваплоћује као говор свих, по начелу полифоније. Истина је заједнички именитељ, тачка пресека гледишта свих ликова књиге. Иако је та слика у већини прича комична, у дубљем слоју, у духу који зрачи између редова, откривамо и тамну гаму значења.

Мада смо већ првим реченицама освојени магијом хумора – то је спонтани читалачки доживљај – пажљив читалац увиђа да у овим причама није реч о подсмеху као моралној казни мањим или већим грешницима или нишцима духом који мисле да су мудраци, коју изриче свезнајући морални арбитар, већ и о разумевању и емпатији према смешним лицима. Комика извире из радње или описа неког стања, из профила ликова и њиховог погледа на своје друштво и свет... То је превасходно хумор атмосфере, сродан хумору Чеховљевих прича. Кад већ помињемо Чехова, поменимо овде још једну поетичку сродност ова два писца: сажетост и чувено гесло Чехова, његову поруку свим људима од пера: „Треба писати тако да речима буде уско, а мислима широко.“ Још једну асоцијацију из светске књижевности призива нам Драганов хумор. Подсећамо читаоце да је Дон Кихот написан, а тако најпре и примљен и од критике и од читалаца, као чиста комика, као пародија витешких романа, који су у то време били преплавили шпанску књижевност и величали већ анахроне ликове, примереније ироничном подсмеху него идолопоклонству. Касније се у овом ремек-делу откривао и постепено постао доминанта трагични слој значења, песимистичка визија људске природе и друштва. Као и код Сервантеса, и у овим причама под пеном раскошне комике разабирамо невеселу збиљу. Након првог утиска, доброћудног подсмеха, у причама откривамо апсурде своје свакодневице.

Књигу одликује велика тематска и стилска разноврсност. Наш писац зна да је духовитост веома широк појам, да има сто лица и наличја, зато нас у свакој причи засмејава на друкчији начин. Парафразирајући мото *Ане Карењине*, могли бисмо рећи да сви досадни текстови личе једни на друге, док су забавни и духовити – забавни и духовити на свој начин.

Поетичка особеност Драганових прича је, у жаргону књижевне критике и теорије, сажимање приповедних елемената. Приче су далеко од образаца класичног приповедања. Радња, заплет, расплет...

сведени су на приповедни минимум, но ову поетичку специфичност запажају само критичари – у читалачком доживљају нема те сведености! Приче се читају надушак, од прве до последње реченице, као најузбудљивије приповедање. Реч је о специфичној поетици, о вишеслојности и унутарњој динамици текста, о отвореној драматургији смеха. Поступак кондензације је сачувао све битно, а одстранио опширност, анахрони ритам казивања, сувишак детаља... Да би радњу свео на минимум, да би избегао овештали образац *причам ти причу*, писац је улогу приповедача поверио наратору – или главном лицу или анонимном сведоку приче. Наратор нам предочава основни слој приче, који говори о дубоком јазу између *треба* и *јесте* (између *deorum* и *oratorum* у класичној књижевности), онога што је, у визури наратора, данашња нормала (данашњи систем вредности), с једне стране, и бремена анахроне традиције, свега онога што гуши зов отворене будућности. Пандан физичкој и социо-психолошкој, као и политичкој сили инерције, у књижевној сфери је зов или сила наратије. Поетички налог ритма модерног времена је сажимање свих жанрова, од романа до афоризма(!) – у време Френсиса Бекона (XVII век) афоризми су досезали и читаву страницу текста, а данас су ретки са више од две реченице. Ускоковић је волшебним умећем приповедно сажимање довео до врхунца, каткад до телеграфске стилизације, а успео да очува интегралну изражајност текста и оптималну читалачку перцепцију. Ту сведеност текста на естетско и значењско језгро Бећковић је упоредио са монашким аскетизмом: *Ускоковић служи тексту са монашком послушношћу*.

Инерција статике у динамичном времену је непресушни извор комике. Комика се гради на контрасту између окоштале традиције и аутоперцепције нашег доба, коју оличава тачка гледишта наратора. А пошто свака прича има свог наратора, читалац добија целовиту слику стварности тек у пресеку становишта свих наратора, како оних који су главни ликови приче, већи или мањи особењаци у својој средини, тако и оних који, од приче до приче, варирају *vox populi*. Захваљујући неисцрпној духовитости писца у профилисању ликова и разних животних сцена, са непрестаним сударима смисла и бесмисла, злобе и добротe, руралног и урбаног... добили смо пресек три визије стварности. Прва је аутопројекција прошлости која није свесна да ју је прегазило време, штавише саму себе поима као чувара древних, по њеном суду јединих прaviх вредности. Друга је вредносна визура наратора као већинског арбитра. Трећа визија стварности је преплет тих двеју визура. Она се назире из утиска који у модерном читаоцу ствара целовитост приповедачког мозаика,

укупна мрежа значења. У приповедној стратегији драгоцен је пишева замисао да уместо једног има мноштво наратора – добили смо сијасет ликова, углова гледања и резоновања, мозаичко сагледавање стварности. Тако смо добили полифонију визија, слику стварности из разних углова. Тим приповедним поступком Ускоковић обнавља запостављени поетички модел великана наше модерне књижевности – Растка Петровића, маестрално оствареног у делу *Људи горе*.

Хумор који извире из судара истине и уврежених предрасуда, памети и глупости, искрености и лукавства, морала и неморала мноштва субјеката није ауторски фокусирана и циљно грађена визија стварности већ њена рашомонска слика. Целовиту слику сваки читалац ствара на свој начин, кроз призму свог животног искуства. Укратко, пред нама је *отворено дело*, како је уметничку структуру у којој и читаоци учествују у образовању значења назвао родоначелник теорије информација и комуникација Умберто Еко.

Динамику класичне приче, која се постизала радњом, заплетом, перипетијама и расплетом, у Драгановим причама остварује унутарња напетост између различитих визија стварности. Драмски писац је увек драмски писац – кажемо за драмске писце који се огледају и у другим жанровима. И у причама Драган оптимално гради драмски набој. Његове приче имају унутарњу сродност и са делима још једног великана тога доба – Боре Станковића, као и са својим савременицима – са монолошким романом *Живео живот Тола Манојловић* Моме Димића и романом *Кад су цветале тикве* Драгослава Михаиловића. Дијалекат је ушао у врхунску књижевност.

Припадајући сазвежђу наших велемајстора хумора, Ускоковић и у критичарској и у читалачкој перцепцији призива аналогije са писцима сродне мотивације и наше и светске књижевности. По тој „сродности по духу“, како би рекао Гете, од наших класика најпре нам на ум долази Стерија – заједнички им је читав низ тема: исмевање мана високог друштва (прича „Црвени СиВи“), помодарства („Књига“), надриучености („Принцип“, „Насађивање квочке“). Осим сродности тема и мотива, уочљива је и драматуршка сродност иако је код Стерије драмско у свом изворном виду, док је код Ускоковића реч о унутарњој драматици – сучељавању визија приповедних ликова, наратора и писца.

Уочљива је и сродност са Лазом Лазаревићем, првим психологом међу нашим писцима, како су га назвали критичари. Попут свог великог претходника, и наш писац суптилно спаја реалистички стил, веристички опис видљивог, са проницањем у невидљиво, са

психолошком интроспекцијом. Та сродност приповедних проседеа дискретно зрачи из више прича – *Брци, Одликаши, Наши, Даће...* Оно што је књижевни теоретичар и историчар Милан Кашанин рекао за Лазу важи и за Ускоковића: *Лазаревић је умео да наслути, осети, доживи и опише не само оно што је на површини, него и на дну људи.* Но, важно је нагласити, ова сродност је дубинског, типолошког карактера, а стил им је веома различит. Лазине приповетке имају класичну структуру – заплет, фабулу, расплет, а наш приповедач је те елементе оптимално сажео а читалачку пажњу усмерио на унутарњу драматургију.

Језик је у овим причама магично средство у грађењу ликова, атмосфере, у драматичном судару новог и старог, памети и лудости. Ево како изгледа даћа, испраћај преминулог у такозваним отменим породицама – то је вашар таштине и разметање богатством, кркање и пијанчење под маском израза поштовања према покојнику: „Таквога јела: печенога, прженога, динстанога, куваног... боље но у најбољи ресторан... Узми, првокласно је... јутрос заклано... Нећеш се удебљат, печено је на витал а не на стандард. ... Нико не збори, сви мљацкају, ђе ко испије, подгрцне, мане рукав низ брк, и бачи украј кошћурину...“ (Из приче „Даће“) А ево на шта се свела данашња конверзација – размена нових искустава, сазнања и утисака међу пријатељима претворила се, у духу атомског темпа живота, у *reductio ad absurdum*: „А, бајто? – Е бајто. - А ти бајто? - И ја, бајто ... - Како сте? - Сви смо у свијес. А све казат, а ништа не рећ, то је вјештина. То је љепота сусрета, разговора... говор сам, е. Иако им је мило кад се сретну, мило им је кад се тако размину. Ни мркога погледа, ни сувишне топлине, ни прејакe ријечи – таман толико коме од њих припада, по мишљењу и снази оног другог.“ (Из приче „Два бајта“)

С обзиром на мноштво фолкорних топоса и мотива у овим причама, било би занимљиво упоредити најчешће именице у њима са најчешћим именицама наших народних песама и изрека. Те именице су, по мишљењу професорке Рајне Драгићевић, чворишта наше културе. Ево тих примарних кота нашег појмовног хоризонта: човек, вода, коњ, дан, људи, дим, планина, Бог, кућа и песма. Стилска анализа ових особених приповести била би замашан али захвалан подухват књижевних теоретичара: Ускоковићева и драмска и приповедна проза имају богату и специфичну лексику – сачуване речи из дубине времена од митског до нашег доба и неологизама наших дана; фолклорне и нововремене идиоме и синтагме, широк спектар асоцијација и метафора...

Тематски дијапазон збирке је толико широк и разуђен да, наоко хиперболично али суштински тачно, можемо рећи да Ускоковићеве приче говоре о свему што чини живот сувислог бића, од ситних збитија и заврзлама које свакодневни живот значе до тема које сежу до метафизичких дубина. Прожети смехом који нас као читаоце спонтано обузима, и не запазимо одмах да су Драганове приче не само мајсторије духа већ и социо-психолошке минијатуре, да директно или дискретно, некад нескривеним подсмехом, чешће суптилном дискретном иронијом, осветљавају наше нарави и друштвене прилике, сударе руралног и урбаног, прималних инстиката и култивисане самосвести, слободног и зависног духа...

Уз већ назначени *grosso modo* жанровски паралелизам, слободно га можемо назвати и жанровским дуализмом, преплетом приче и драме, збирка садржи и низ међужанровских минијатура, кратких прича-есеја које на духовит начин, преплитањем научних и паранаучних пасажа, фолклорних и актуелних мотива, тематизују језик наш насушни, од свакодневног до софистицираног или квазистручног. Иако без наративне осе, и ове минијатуре плене пажњу неочекиваним обртима и сочним хумором. Из реченог се назире да се писац у приказу језичких тема и дилема, поготову кад је реч о етимологијама разних надри-мудраца, често служи пародијом и другим средствима ироничне дистанце. Језичко богатство је посебна вредност, слободно можемо рећи да је језик један од јунака књиге. И то на два начина: богатом лексиком и дијалектом са особеном идиоматиком и синтаксом. А књига пред нама је и ризница речи које сажимају миленијумско искуство, речи које због живих трагова историје на себи треба спасити од заборављања и изумирања пред најездом помодних страних речи и израза, заштитним знаком учености скоројевића. Језик је у Драгановим причама и обилна грађа за профилисање ликова, лакмус за препознавање њиховог животног хабитуса, нарави, нивоа писмености...

Многе приче ове збирке заслужују посебну пажњу, приказ је само мали прозор у њихово садржајно и стилско богатство. Право уживање достиже се само на један начин – читањем. То посебно важи за књиге прожете хумором, белетристику у знаку комике. Пажљиви читалац запазиће у овој књизи и њене поетске валере, често скривене испод наоко намрштене маске, као код Ћопићевог *Николетине Бурсаћа*, а каткад и чисто лирске, као што су у причи *Клачина* реченице које дочаравају радну атмосферу, најпре ведри

почетак радног дана (*Јутро се сместило између два трептаја ока*), потом осећај тегобе (*Док заморено сунце лагано клоне и сутон се неосетно спушта, упорна рука, кап по кап, залива оно мало крхљавог поврћа у башти.*), а на крају метафизичко питање о смислу постојања, судар туге и наде (*Разобручена клачина отиче и нестаје међу стенама... Прах праху...прах у светлост. Светлост у камен. (...) Млада жена седи на камену, уз колевку коју љуља, и чешља девојчицу. Млади човек наслоњен на дрво спокојно гледа у њих. Живот није замро, није побеђен, изгледа обично и невино, чак безазлено.*)
Лирика прожима већину прича.

Пред нама је збирка прича које зраче хумором. Разведрава нас, гони бриге и проблеме у позадину, разбија сивило свакодневице. Но ведрина духа која из ње зрачи не води нас само у просторе разбибриге. Испод пене врцавог хумора поруке Драганових прича нам указују и на тамнију страну стварности, неке од њих имају и изразиту критичку ноту. Не само на видик у нашег ока већ је и у фокусу нашег моралног осећаја, наше свести и савести, емпатија са такозваним малим или обичним грађанином, са друштвом у целини. Непрестано је у покрету клатно са дијапазоном од комике дневне актуелности до алузија и асоцијација које премрежују сва времена – прошло, садашње и будуће – у исти мах. Ако би требало одредити место Ускоковићевог хумора у ширим, светским координатама, можда би, по сродности духа и стила, најближа адреса била: Чехов у огледалу „чешке школе“, плејаде уметника чији је стил наоко питома („баршунасте“) и посредне, а у суштини темељне друштвене критике, на разне начине уткан у нашу савремену уметност. Средства овог стила нису сатирични скалпели већ дискретна иронија, поезика која спаја критику са аутокритиком, свест о другима са свешћу о себи.

Културна јавност је била задивљена појавом „Чеговића“: „То је књига која се чекала“. То можемо рећи и за нову књигу Драгана Ускоковића – ово су приче којима ће се дивити и будуће генерације. Пред нама је књига која се ружној збиљи смеје у брк. Ако бисмо морали да са две-три речи представимо ову књигу, можда би најадекватнија била парафраза наслова Игоовог романа „Човек који се смеје“ – ово је књига која нас засмејава и у мрком времену. Крупа похвала је опште место пригодних текстова, али овде је чиста констатација: ово је књига прича за улазак у српски пантеон приповедача.

БОЈАНОВИ ВИРТУЕЛНИ ДОПИСИ КАО ОПИСИ СТВАРНОСТИ

Бојан Љубеновић, *Писма из Србије* (четврто издање),
Лагуна, 2018, Београд

Љубеновић (1972) се појавио на књижевној сцени пре две деценије, збирком афоризама *Писма из Београда* (1998), која је на велика врата примљена и у стручној јавности и код читалаца – то су афоризми посвећени Београду, а по својој лирској интонацији и добродушном хумору имају дубинску сродност са афористичким медаљонима Душка Радовића из његовог чувеног серијала *Добро јутро, Београде*. Отада је Бојан написао низ књига разних жанрова.

Збирка прича *Писма из Србије*, као што већ и наслов казује, написана је у епистоларној форми, а пошто је епистоларна белетристика у наше време прилично ретка, треба је укратко приказати. Епистоларна књижевност је добила име по латинској речи *епистола* (*писмо*) и има дугу традицију – настала је у позној антици као лирско-мисаона поезија, са интимистичким тоновима и интелектуалним претензијама, јер је махом упућивана или посвећивана меценама, а касније и блиским пријатељима или уваженим рођацима, чију наклоност као друштвених угледника је ради неког циља требало задобити. Касније се ова форма проширила и на друге књижевне врсте – у 17. веку су се појавили и епистоларни романи, да би век касније ушли у високу моду... У потоњим вековима епистоларна форма је коришћена и у пародијске сврхе, а користила је и фиктивну грађу.

Љубеновић се определио за ову ретку форму сматрајући је поетички најповољнијом за обраду велике теме на коју се намерио, а то је да из сатиричне визуре опише своју државу и данашњи живот *браће Срба*. Овако тежак, обиман и деликатан задатак може се обавити на разне начине – сетимо се Марксове фасцинације Балзаквим романима, из којих је, како је сам рекао, научио више него из сто научних купусара. Љубеновић се одлучио за епистоларну форму из више разлога. Први се тиче економије стила или литерарног простора – роман захтева више ликова и разуђену радњу, у епистоларном проседу то је сведено на минимум. Осим ефекта сажимања, ова форма омогућава непосредно приказивање емоција и унутрашњег живота субјек(а)та казивања (наратора), али та унутрања перспектива, која је изражена употребом ја-форме, омогућава да се индиректно прикаже више тачака гледишта без употребе такозваног аукторијалног приповедача, чиме казивање добија на непосредности казивања и уверљивости.

Као што је случај са свим књижевним родовима и врстама, њихова специфичност и формативни узуси су се на почетку стриктно поштовали, да би постепено генологија (природа жанра) постајала све еластичнија. Исто се догодило и са епистоларном формом – од стварних писама током времена прешло се на миксове стварно-фиктивно, потом и на чисто виртуелну преписку, као и на разне пародијске варијације. У том данас уобичајеном поигравању жанровима, Љубеновић се определио за виртуелно-реални епистоларни дует: виртуелан је формално (нису стварни ни адресант ни адресат), али реалан супстанцијално – писма све верно казују као да су аутентична. Посебно је занимљиво што је адресат само анонимни прималац, никад пошиљалац писма. Прималац је неименовани грађанин неке уређене демократске земље, али иако је сведен на опште место, довољан је као репер. Он је профилисан индиректно – пошиљалац писама нам га дочарава кроз његова хипотетичка питања или чуђења: *ти се можда питаш, ти можда мислиш...* Другим речима, иако је пред нама фиктиван епистоларни дијалог, он је и литерарно и супстанцијално веристички уверљив.

Ево, најпре, како странац види наше поимање положаја своје земље у свету: *Осим што као папагаји понављају како њихова земља има изузетно повољан географски положај, о географији више ништа не знају* – алудирајући на тужну чињеницу да не знамо ни где су нам границе.

Писма су конципирана као тематски извештаји са лица места, а пошто је распон тема једне (сваке) државе и живота њених грађана огроман, велики је и број писама. Свако писмо тематизује један сегмент друштва или аспект живота, што је видљиво из самих наслова писама: *Новац, Географија, Становништво, Друштвено уређење, Економија, Богатство, Пољопривреда, Јавна предузећа, Српске псовке, Срби и Америка, Срби и Хрвати, Србија и Европска унија, Русофили, Српске новине, Фудбал, Тајна полиција, Српске славе, Војска Србије, Косово, Београд и унутрашњост, Банке у Србији, Корени демократије, Тајне српке културе, Занимање интелектуалаца, Срби и корупција, Затвор...* Ова импресивна листа довољан је тематски оквир за више књига, али овде је само делић листе од стотину (104) наслова – кратких тематских поглавља.

Поглавља су кратка, али сликовито, поткрепљена упечатљивим примерима, уверљиво предочавају наше друштвене теме и проблеме. Уверљивост се постиже густином грађе, мноштвом података и динамичним, готово филмичним темпом казивања, а посебну драж текстова чини њихова раскошна духовитост, која зрачи до-

словно из сваке реченице. Та лепршавост духа није духовитост ради духовитости (шала, комика) – комични ефекти извиру из саме материје, из парадоксалности самог живота, посебно оног који нам кроји политика. На свакој страни ове књиге, у сваком писму, увиђамо да живимо у хаосу који фингира да је ред који чини поредак. Сублимација израза спада у главна Љубеновићева средства онеобичавања – пошто смо оуглали на екстензивну хаотичну стварност, поимамо је у већој или мањој мери као природно стање ствари; тек кад нам се пред очима згусне истина, опажамо њену несувислост, ишчашеност, парадоксалност. Тако добијамо монолитни амалгам – голу истину у раскошном руху и духу хумора и сатире. То Љубеновић чини на импресиван начин, који није могуће на одговарајући начин представити сувим језиком критике; може се дочарати само оригиналним текстом – цитатима.

Сучељавајући наше фолклорне синтагме *вртети се око нечега* и *раскрсница свих путева* са нашим цомбастим путевима, странац иронично закључује: *Срби мисле да су центар света и да се све врти око њих. Тврде чак и да су раскрсница свих путева, мада ја те путеве досад нисам видео.*

Ако нам странац одузима поене на геостратешком значају, додаје нам их гледе бројчаног стања: (...) *Тврдим да Срба мора бити више од осам милиона и за ту тврдњу нудим убедљиве доказе. Погледајте, на пример, било који међународни инцидент, проблем, или чак локални или светски рат и видећете да ниједан не може да прође без учешћа Срба.*

Као да подразумева наш фолклорни идиом да су Срби у свакој чорби мирођија, странац проширује присуство и утицај Срба на глобални ниво и гледе спорта и уметности: *Нема фудбалског или кошаркашког клуба на свету а да се бар двојици његових играча презиме не завршава на „ић“.* *Нема колективног спорта у којем Срби не узимају медаље, нити филма на чијој одјавној ипници не промиче неко овдашње име.*

Парадоксално је и само наше друштвено уређење. У писму управо са тим насловом у свакој реченици суочавамо се са тим парадоксима и њиховом рашомонском перцепцијом: *Радници се куну да живе у робовласништву, интелектуалци да овде влада просвећени феудализам, опозиција тврди да је ово диктатура, а власт да се ради о врхунцу демократије.*

Срби имају – наставља своје писмо странац – вишепартијски систем, али још увек пате за једнопартијским. Зато, чим нека партија победи на изборима, сви се масовно учлањују у њу. Нема

Србина који није био члан бар три партије. Зачуђује и наш изборни систем: Овдашњи парламент има двеста педесет посланика. Они се бирају на изборима, али за њих нико не гласа јер посланике бирају странке. Ево како странац види функционисање наше владе: Министарства су подељена по страначком принципу и једно другом се не мешају у рад. Кажу да је једном неки министар случајно залутао у туђе министарство и од тада му се губи сваки траг.

Странац је запазио и нашу политичку константу: сатанизацију претходне власти, а дивинизацију садашње: *Свака нова влада је најбоља у историји Србије, а она претходна је лоповска и расипничка.*

Ево како писмописац описује наше новчане прилике, укључујући их у шири друштвени контекст: *Пре двадесет година Србија је поставила светски рекорд у висини инфлације који ће тешко неко престићи. Шансе за то има једино сама Србија. Иначе, у Србији има више врста инфлација. Најпознатије су инфлација морала, инфлација знања и инфлација речи. Но, вратимо се новцу. Навикли смо на динар као новчану јединицу, а шта је са његовом вредношћу: Неки економисти тврде да је прецењен, док други кажу да је стабилан, а трећи да вртоглаво пада. Данас је на историјском минимуму, а већ сутра се историја понови. (...) Оно што поуздано знам јесте да за један динар не може ништа да се купи.*

Парадокс на куб је да имамо и мању новчану јединицу – пару, сто пута мању од динара. А у здравим економијама и најмања монета има реално робно покриће, за њу може нешто да се купи. Но, парадоксима са новцем ни ту није крај. Ево како писац, користећи некадашњу руралну праксу као метафору, сликовито описује српски начин штедње – *Срби масовно мењају динаре за девизе, а девизе не чувају у банкама, јер српске девизне резерве су међу најсигурнијима на свету. Чувају се у чарапама и сламарицама, а те сефове још нико није обио. Писмописцу је чудно и оно што је нама најнормалније: Овде постоји више мењачница него било где у свету.*

Бојан Љубеновић је, креативно обнављајући један редан књижевни облик, саздао сатирично дело високе књижевне вредности и уједно рендгенски снимео наше укупно друштвенополитичко стање. Широм отворених очију метафоричног странца, мозаички разуђено и свеобухватно је описао данашњи живот Срба и Србије, предочио нам сликовито све наше теме и дилеме, од још увек живих митских и паганских представа и предрасуда, до самоилузије о својој изузетности у свету (*најбољи, небески народ; народ најста-*

рији...), анахроној перцепцији своје нације и државе, визији која нас спутава на путу модерног развоја упркос великим потенцијалима којима и као земља и као људи располажемо. Нема тог наратива, нема митологеме ни идеологеме, нема ни фолклорних ни новокомпонованих стереотипа, идиома и пара-изговора који нису стављени на тапет. Наши речено, нема никаквих бургија, изврдавања и правдања за неучињено или лоше учињено. Сви фазони су прочитани и изложени подсмеху. То посредно, наоко туђим оком и духом разабрано самоосвешћење Љубеновић је тематизовао кроз стотину животних слика и прилика, које се све заједно сливају у једну значењску жижу, у питање свих питања: *ко смо, шта смо и куда идемо?* А ово темељно хуманистичко питање није нам предочено сувим аналитичким језиком већ бриљантним књижевним медаљонима – то су духовите и пунокрвне приче о појмовима који живот значе. А хумор је најбољи лек кад је на свој цех.

Бојанова књига је енциклопедија наших великих и малих заблуда, самоилузија свих врста и боја. Књига која освешћује дубински, као својевремено Доситејева *Писма Харалампију*, а на Хорацијев, забавни начин. Битно је нагласити да ни наше највеће мане и грешке нису приказане као трајне одлике нашег менталитета, као наш усуд, већ као последица неповољних околности и препуштености инерцији. У подтексту је хумана, добронамерна критика, сугестија да можемо много боље и нада да је то време близу. У том погледу Бојанова књига нам призива у сећање и чувену, жестоко критичку а добронамерну књигу Арчибалда Рајса „Чујте, Срби“...

Писма из Србије недавно су штампана у петом издању, ускоро ће и шесто. Треба да их има свака српска кућа.

КАРЛОВ УГАО ОД 360 СТЕПЕНИ
Драгутин Минић Карло, *Мала ревизија историје света,*
Просвета, Бгд, 2012.

Ако имамо на уму Карлово поље интересовања, а то су све теме и дилеме овога и онога света, и летимичан поглед на његове књиге разних жанрова изискивао би опсежну монографију. Но ако имамо на уму његову концизност, умеће да на сантиметарском простору пише и о космичким просторствима, његова поетика нас сама собом обавезује да о њему пишемо што сажетије а не надугачко и нашироко. Што више рећи у што мање речи – то је Карлова девиза. То важи не само за његове коментаре актуелних збивања, махом код нас, али не ретко и широм планете, већ и за његове приче, чак и за оне које говоре о постанку и опстанку света. Његова рубрика *Карлов угао* у листу *Политика* већ низ година два-три пута недељно нам афористичком сажетошћу предочава парадоксе нашег друштва, махом оне справљене у кухињи политике, казану који не само што кува кашу за нас, већ у коме се и сами кувамо. Судаћи по астрономском броју од више хиљада тих парадоксалних слика и прилика, извесно је да Карлов угао има 360 степени – нема теме и случаја који нису прошли кроз рендгенске зраке те рубрике. Изгледа да код нас и нема друкчијих збивања сем парадоксалних, да смо се скроз отуђили од логике реда и препустили логици хаоса.

Рубрика *Карлов угао* излази у *Политици* већ читав низ година, а с обзиром на све већу количину грађе и неутаживу знатижељу читалаца за чуда у нама и око нас, сва је прилика да ће, попут легендарне ТВ серије *Бекна*, живети бар још сто година. Изашла је већ читава едиција – серијал књига са насловом позајмљеним од популарне рубрике – изабраних минијатура о нашој невеселој збиљи. Мада имамо домаће грађе за извоз на све континенте, Карло је осетио потребу да се вине у веће висине и даље даљине, не само прекограничне већ и оне мимо и изнад свих граница. Књигу *Мала ревизија историје света*, наоко скромног наслова али имплицитно велике амбиције (*испод муре сто ђавола вуре*), почео је ревизијом – ништа мање! – библијске приче о постанку света, а и остале приче су велики темати (мега-приче) светске и наше историје. Као што је *Карлов угао* деминутив појма свеугао, реторска фигура скромности, тако је и синтагма *мала ревизија* само деминутив за амбициознији подухват.

Уводна прича књиге – *Божји екперимент* – репрезентативна је и у тематском и у стилском погледу. Карлове приче имају две приповедне константе. Прва је фокусирање на велике теме, а друга је,

као контрапункт првој, лежеран тон, као да је реч о малом а не великом; о типичном а не необичном, каткад чак и изузетном. Тај контрапункт има вишеструку функцију – да се избегне патос који велике теме сиренски призивају. *Увидео сам је патос говор празнине а не израз великих и снажних осећања* – оставио нам је у аманет Хемингвеј. И он је, попут Карла, имао двоструку вокацију – новинарску и књижевну, сматрајући да писац може много да научи од новинара, а пре свега да штеди речи и користи свакодневни речник, а не да се шепури ретким и гиздавим речима. Друга функција лежерног стила наспрам велике теме је да сигнализира читаоцу да прича нема научну или философску амбицију да тумачи и мења свет већ да буде хорацијевска средокраћа између поуке и забаве. Но, то прожимање високог садржаја и лежерног тона, фокусирано на естетско-забавну рецепцију дела, не имплицира, као што многи погрешно мисле, одсуство амбиције да порука дела садржи и откривалачки, сазнајни вид. Он само није у првом плану, дискретнији је, у конкретно-чулном, естетском руху. Сетимо се чувених Марковских речи – и он је, из помодних идеолошких разлога, стављен у ропотарницу историје уместо да се сматра једним од значајних мислилаца – да је о стању друштва више научио из Балзакових романа него из многих научних купусара, што је иронична синтагма и гледе претенциозног тона (*последња реч науке*) и гледе количине грађе као гаранта истине. Укратко речено, Карло нам даје миг да његова историја није научно штиво, али није ни пука игра духа и маште. Она је с ону страну истине, *и више и мање* од ње, њена особена литерарна пројекција, духовито варирање и креативна надоградња историјских прича.

Ево како то изгледа на примеру приче свих прича, мајке свих наратива, библијској причи о постању света. Божји лик у Карловој причи је налик људском сподобију, што происходи из Божјег наума да створи човека као биће налик себи. Карло приземљује мотивацију Творца – *након више милијарди година, осетио је досаду и дозлогрдила му осамљеност, па је одвојио копно од мора и створио биљке, животиње и људе. Након што је Адама и Еву сместио у рајски врт и дао им одређене поуке за живот, шта се десило*. Ево Карлове верзије: *Змија као змија, жена као жена. Змија је својим рачвастим језиком наговорила Еву да убере плод са тог дрета, и Адам као сваки мушкарац је загризао мамац. Сад, не зна се ко је загризао јабуку са мудре стране, а ко са стране незнања. Дан-данас се мушкарци и жене препиру око тога. И, разуме се, казна их је стигла одмах. Господ их је протерао источно од раја, да се тамо, дакле овде, муче...*

Карло је потпуно задржао изворну причу, али је ликове Адама и Еве диференцирао психолошки и антрополошки, задржавајући при том патријархалну схему моралне супремације мушкарца, не хајући за модерни хуманизам и његово становиште о полној равноправности. Карло следи и друге библијске приче – уништење Содоме и Гоморе, Потоп и Нојеву барку, рушење Вавилонске куле... Све су то били покушаји Творца да уразуми људе да живе сложено и поштено од свога рада, али – није вредело. Господ се најзад покајао што је створио људе и пожелео је да их уништи, али га је протоанђел убедио да то препусти самим људима, који све брже хрле самоуништењу, у шта нас уверају не само непрестани сукоби међу људима већ и све погубнија небрига о Земљи. Другим речима, Карло не верује у дан ускрснућа и вечни живот – сам човек је себе осудио на смрт уместо на живот. Карлова прича се завршава Божјом констатацијом: *Видим да је мој експеримент са човеком пропао.*

Књижевни теоретичари су давно уочили да је препричавање лош начин представљања књиге – не само што умањује читалачку знатижељу, већ и сувопарним речима предочава сликовиту, конкретну-чулну уметничку структуру; претерано редукује њену значењско-стилску сложеност и лепоту. Једино аутентично читалачко задовољство је уронити у текст, препустити се његовом садржају и атмосфери. Довољно је навести наслове Карлових прича да нас заголица његов приповедни подухват: *Божји експеримент, Замењени идентитети* (о Каину и Авељу), *Ноје, Јерусалимски банкарски, Издаја* (Брут – Цезар), *Свети Трифун и свети Валентин, Рубикон, База* (прича повезује пролазак крсташа и захтев цара Барбаросе да му Немања да део територије за војну базу на југу Србије са 1999. годином и базом *Бондстил*), *Зећански трговац* (варијација Шекспировог *Млетачког трговца*), *Робинзон у Србији, Раскалашни Одисеј, Радовањска секира, Моби фон Дик, Ром Е. О. и Јулијана, Јан Бибијан у Београду, Кинг Луј, Екстрапрофитер Монтер Кристо, Дечак Сосо* (варијација библијске приче о Јосифу и његовој браћи), *Три пророка* (пројекција Исуса, Мухамеда и Мојсија у наше време њихов сусрет и дијалог са једним Русом, једним Американцем и једним Србином. Србин на кога су се намерачили је био – има ли подобнијег?! – лично Илија Чворовић), *Бомбона* (О малом Хитлеру, кад је због једне ситуације заувек замрзео све Јевреје на свету), *Геније* (Ајнштајн и Милева), *Бели анђео, Ајзенхауер и Владимир, Дан људског рода...*

Читаоцу које се препусти само забавно-хумористичком страном приче може се учинити Карлова ревизија историје доиста малом, више забавном него корективном. Но свако ко Карлове приче

чита пажљиво, са свешћу да пред собом има не само забавно штиво већ прозу прожету иронијом и пародијским елементима, као и разним дискретним поступцима – од проширења или суужења броја јунака приче до њене транспозиције у наше време, са отвореним или имплицитним алузијама и асоцијацијама, увидеће да пред собом има не само забавно (а умеће владања пажњом је и само по себи врлина) већ и вишезначно и провокативно гледе размишљања о историји и политици као главном кројачу људске судбине. Да велики значењски помак у поимању историје може учинити ревизија приче, упечатљиво показује Карлова прича *Радовањска секира*. Сетимо се – историјска прича је убиство Карађорђа, које је наручио Милош а обавио Карђорђев кум Вујица. У Карловој причи Милош не наручује убиство већ само моли Вујицу да убеди Карађорђа да не креће у рат против Турака јер би то, с обзиром на огромну разлику између једне и друге војске, за Србе било погибелно. Вујица је то прихватио и деликатан задатак, који није одговарао Карађорђевој ватреној темпераменту, поверио свом мудрој помоћнику (*момку*) Николи. Никола није успео да убеди Крађорђа, одлучном да сместа треба кренути у рат. Карађорђева ирационалност је толико узбудила Николау да је био ван себе. Посебно га је нервирала Карађорђева узречица *Главу дајем*. Кад ју је и у сну поновио, Никола је зграбио секиру. Прича се завршава реченицом: *И шта је друго после тог непромишљеног потеза Вујичиног момка Милош могао да уради са кумовом главом него да учини нешто корисно за Србију?!*

Изостављање Милошеве наруцбине убиства и пребацивање егзекуције на кумовог момка темељно мења званичну историјску причу. Ривалство између Милоша и Карађорђа одлази у позадину, а главни мотив постаје историјски разлог, реална политика, опредељење за опстанак а не пропаст. Карађорђе постаје жртва јавног мњења, народне воље, а не борбе за превласт. Уз ову кључну промену иде и скидање директне кривице са кума, незамисливе у вековној традицији *Бог на кум*. Укратко, Карлова прича ослобђа Милоша греха и укида све појединачне одговорности – све преузима на себе начело политике као логике могућег, која и јесте одликовала владавину не само кнеза Милоша већ и читаве династије Обреновић.

О овој особеној књизи писали су и наши најугледнији интелектуалци. Ево малог излога њихових утисака.

Ратко Божовић овако објашњава Минићево умеће да уверљиво и једноставно опише негативне личности: *Минић се њима бави још*

од њиховог детињства, од раних јада, много пре но што су учинили било каква злодела. Примера ради: и Хитлер и Стаљин су имали жестоке фрустрације које се никад не завршавају без мржње и агресије. То како Минић преко егзистенцијалне фрагментарности и тривијалности индивидуалног понашања стиже до карактерне структуре личности ... право је умеће. Њему је блиско и амбициозно настојање да оствари *pars pro toto*.

Момо Капор приписује привлачност Минићевих текстова суптилном прожимању знања и даровитости: *Шта је све потребно знати да би се написала једна од ових прича? Пре свега, потребно је имати добро образовање и поседовати асоцијативни круг посвећености у тај свет...*

Професор Жарко Требјешанин, велики познавалац Фројдовога и Јунговога опуса, фасциниран је Карловом проницљивошћу и концизношћу: *Драгутин Минић Карло у радњу и место одигравања уводи нас за тили час; брзо, у неколико потеза наслика карактер јунака.*

Драган Лакићевић, угледни писац разних жанрова, ставља у први план Минићево умеће пародирања митова: *На модеран начин ове приче представљају пародије митова. Јеретичке лекције из јеретичке читанке.*

Угледни етнолог Миле Недељковић похвалио је фантастику, суптилне преплете стварног и имагинарног у Минићевим причама: *Приповедна проза Драгутина Минића је важан искорак у књижевној доградњи фантастичне структуре живљења.*

Неку врсту дискретне, посредне фантастике налазимо и у текстовима где их по правилу нема – у Минићевој новинској колумни у Политици *Поглед на протекли месец* – стварна збивања у свету политике, спорта и културе подвргава разним поступцима онеобичавања и карневализације – пародији и карикирању, пре свега, да их читамо и као документарну хронику и као забавно-комичне текстове о актуелним темама.

ПОГЛЕД ИЗ ВРЕМЕПЛОВА
Веселин Мишнић Лари, Таксиманија/Тахикардија,
Индустрија књига, Бгд, 2019.

Нови Мишнићев роман је трећи том трилогије, чије претходне делове чине романи *Метаморфоза једног српског вола* и *Пљување по бонтону*, но сва три романа су целовита и по свему аутономна дела, повезана само жанровском одредницом сатирични роман. Док прва два већ насловима откривају своју жанровску природу, трећи има необичан и загонетан наслов. Смисао наслова увиђамо у току читања романа, постепено разабирајући његове значењске слојеве. Марко Гојковић, рецензент и уредник књиге, у предговору констатује да је овај роман *по свему другачији од претходних*.

Радња романа је максимално згуснута, одвија се у само неколико сати, а време које роман евоцира протеже се на седам деценија. Један сат романескне радње сублимира деценију друштвеног живота! То фасцинантно сажимање времена асоцира нам Џојсовог *Уликса*, написаног пре равно сто година (1918-1920) а штампаног у целини 1922, чија радња, сетимо се, траје само дан и ноћ. Но Мишнићев роман нам не призива ово чувено дело само због перцепције времена и поетичких сродности већ и по амбицији да нам веристички рељефно дочара друштвени живот у вишедеценијској ретроспективи. А по критичком ставу, пре свега по иронијској дистанци, призива нам као паралелу и Прустов циклус романа *У трагању за изгубљеним временом*. Критичари су учили да књижевне сродности и паралеле често нису биле накане самих писаца – то је феномен који је Гете назвао *избор по сродности*. Но било да се наш писац свесно или спонтано, по унутарњој сродности у тематском и поетичком смислу, ослања на увиде и искуства своје језичке или светске традиције, ти паралелизми или асоцијације су важни индикатори модерне интелектуалне отворености, а пре свега спознаје да не пишемо на празном папиру (*tabula rasa*) већ на палимпсесту, *тексту свих текстова*, или *библиотеци свих књига*, како то каже Борхес.

Роман је особен и по жанровским карактеристикама – у великој мери је дијалошки, а ако се дијалозима додају и унутарњи монолози, слободно можемо рећи да је пред нама преплет романескне и драмске структуре. Врло је захвалан за сценске адаптације, а пошто је таксиста један од два главна лика, прва асоцијација нам је чувени филм *Таксиста* Мартина Скорсезеа. Таксисти су вишеструко литерарно захвални – знају сваки кутак града, срећу људе свих фела, а пошто свашта виде и чују, воле и да мудрују. Писац се сетио да то свашто-

знанство угради у основно ткиво романа, па је таксиста доделио улогу једног од два главна лика. Први је тек пензионисани судија, који је радни век провео у судовима дилем државе и решио да остаток живота проведе у Београду. Но док су судије у хијерархији звања и у аутоперцепцији *неко и нешто* у друштву, писац је лик судије прилагодио аморфном друштву и општој аномији, па му није дао чак ни име. Свестан да није био важан ни кад је био прва труба судијског оркестра, пензионисани судија и сам се осећао као безимени мрав у милионском мравињаку. Стигавши у Велеград, одлучио се да га таксијем прокрстари уздуж и попреко и тако се колико-толико разабере у његовом лавиринту, да упореди преживеле успомене из младости на варош која се тада цела могла обухватити *погледом са омање узвишице* и данашњи непрегледни мегаполис. Гледаће ћутке кроз прозор – то му је била намера. Но у списатељској радионици је проговорило освештано народно искуство – да обично једно хоћемо а друго нам бива: уместо разгледања града у тишини, и писцу и таксиста се развезао језик, па се нема вожња претворила у гласни времеплов, у вишедеченијску ретроспективу *ко смо били и где век проводили*.

Иако је романисијер профилисао главне јунаке као натпросечне грађане, њихов дијалог перципирамо као *vox populi*, као пресек јавног мњења. Тај читалачки утисак је исправан јер образовни ниво ликова није био у функцији њихове афирмације већ напротив. Таксиста, по образовању наставник биологије, није успео да се запосли у својој професији – зато је и постао таксиста, а правник ни на врхунцу каријере није био *неко и нешто* јер због савести и личног интегритета није био подобан за политичку манипулацију, а политичка подобност била је једини кључ успеха.

Будући судија био је на време упозорен: *Лепо ти је говорио отац – иди, сине, на занат. Занат је злата вредан. Леба ти никад фалити неће. А ти запео факултет, па факултет*. Пекла га је савест што је породица оскудевала због његовог школовања, а прелазак из села у град био му је посебно болан и стварао комплекс ниже вредности: паланачком менталитету придошлице из унутрашњости су били главна посластица у иживљавању. То је наш сатиричар изврсно описао, и карикатурално реско и сапатнички нежно: *Одавало те је порекло са села на безброј начина... Препознају те по начину ходања... Идеш укусо, као да избегаваш кошаву... Забацујеш ноге као патка у страну. Тако се у твом крају узбрдица савлађује... Препознају те и по томе како се одеваш, како храну жваћеш мљацкајући и гуташ са благим роктањем, као да ће неко да ти залогаш из уста*

отме, па тим звуцима опомињеш и претиши као што то дивље животиње чине. Једеш отворених уста, да ти залогаји дишу, да могу лагано да се броје. Јебеш храну коју и други не могу да виде док је у сласт жваћеш.

Навели смо шири цитат као илустрацију ауторовог мајсторског описа детаља – лакоћа причања и живописни детаљи чине посебну драж Мишњићеве поетике. То увиђамо из бриљантног описа шока који чека провинцијалце чим стигну у град. То је – такси: *Од главне аутобуске станице до Славије вози те преко Земуна, Бранковог моста, тунелом испод палате Албанија, па даље поред Скупштине, Таковском и Цара Душана, спустиће се до Калемегдана. Треба показати будали тврђаву и зоолошки врт у даљини... Таксиста није мутав, у по дана је укључио ноћну тарифу. Кад једном стигне до циља, кад се смиљује или кад се умори од возње, или се уплаши да муштерија неће имати довољно пара, зауставља се. Имали смо среће, избегли смо гужву, иронично каже таксиста, задовољно бројећи паре.*

Иако је био упозорен и гледе избора струке и гледе таксија, правник је изабрао супротно од очевих сугестија. Није избегао такси, чак га је изабрао као средство за упознавање лавиринта Београда, а ћутање је заменио непрестаним гуњћањем или ћаскањем. То није списатељска игра са читалачким пољем очекивања већ дубље поимање стварности – Црњански је тај феномен догађања непредвидљивог назвао *случај комедијант: Приметио сам* – рекао је мудри писац – *да човек обично не стигне тамо куда је наумио.*

Вожња удвоје је дословно и метафорично дијалогски дочарана ретроспектива двојице незадовољника животом, тачније речено друштвом у коме су провели век, али ова возња је вишеструки агенс. Дијалог је само једна оса романескне структуре – између дијалогски срочених редова, односно вербалне размене сећања и размишљања, непрестано колају унутарњи монолози, преиспитивања чворних тачака животног пута оба лика, тако да читалац у том видљивом и невидљивом укрштају четири вида сећања и резонавања добија рељефну слику друштва и државе, боље рећи друштава и држава – у току седам деценија обухваћених ретроспективом више пута су нестајале и стварале се нове државе и режими, који најалост нису имали еволуције већ су, да употребимо Вуков израз за народне умовторине велике сличности, били *исто то, само мало друкчије*, односно варијације *рђаве бесконачности*. Пресеком две оптике, два погледа на свет, у широком распону од високе сагласности до опречних гледишта, читаоци су се изблиза суочили са читавом новијом ис-

торијом, од предратних (*међуратних*) дана до данас – са ратом и послератним обрачуном са стварним или набеђеним противницима новог поретка, са митом самоуправљања – лукаво смишљеног да изгледа као да сви грађани одлучују о свему, а заправо су одлучивали само о ситницама – распореду радног времена и годишњих одмора, снабдевању огревом и зимницом, прославама државних празника... Кад год се, а то се ретко дешавало, неко усудио да предложи неку крупну системску промену, а камоли да критикује државну врхушку или идеологију, жестоко је кажњаван. Најблажа казна је била премештај наниже, на мање плаћено радно место, а *озбиљнице* су биле – дужа или краћа робија. Током *прве петолетке обнове и изградње* нису биле ретке ни смртне казне.

Писац нам је кроз више судбина предочио да режим, без обзира на све мене, никад није био ни идеолошки ни морално-правно чист, да је био више у знаку хипокризије него у знаку идеолошког континуитета. То је оно познато *растојање између речи и дела*, демагошка синтагма у стилу древног фолклорног топоса *држ`те лопова!* Зато су по читавој друштвеној вертикали махом напредовали они који су се *шлихтали* вишима од себе, а не они који су то својим знањем, способношћу и трудом заслуживали. Посебно је тужно што је колико актуелно псеудо-идеолошко шлихтање толико и *сенка рата* утицала на судбине људи који не само да нису били на другој страни него нису ни учествовали у рату, били су деца. Довољно је било да је нечији стриц, ујак, деда... жигосан од нових владара, а то је управо био случај и са нашим судијом. Гмизавци и пузавци, доушници и подрепаши, имали су на располагању огроман фонд монета за поткусуривање. Јунаци наше приче нису имали њихов дар, а ни склоност ка притворности. Зато су остали на маргини друштва.

Дуга пловидба може да постане досадна, али овај роман-временоплов је веома занимљив од почетка до краја. То је због поменутог лаког, живахног стила и смисла за сликовито и духовито предочавање детаља који живот значе, али читалачком задовољству знатно доприносе и богатство садржаја и композиција романа. Писац је роман поделио на низ тематски профилисаних поглавља, али је поглавља спецификовао на особен начин – не само да је поглављима дао наслове, већ им је дао по три тематски провокативна и духовита наслова! На тај начин нам је трагикомични мега-наратив – живот у хаотичном друштву урушених вредности – који би створио, сартровски речено, *атмосферу мучнине*, предочио кроз живописне микронарације, кроз мале свакодневне приче о великој причи живота. Колико су инвентивни и духовити ови насловни триптиси најбоље

ћемо се уверити кроз цитате: *Ходање укосо/Супа сркавица/Луд и брашно; Право на ништавило/Сајбер секс/Цркни, Сидо; Срећно живели/Жртвено кукање/Златне руке.*

Нисмо у овом кроки приказу обратили пажњу на раскошни хумор, заштитни знак Мишнићеве поетике. Но духовитост се не може препричати ни посредно дочарати; читалац може само *in vivo*, непосредно да осети њену чаробну лепоту и целитељску моћ.

САТИРИЧНЕ ПРИЧЕ МОМЧИЛА СТОЈАНОВИЋА
Момчило Стојановић, *Краљ и дворска луда*,
Алма, Београд, 2019.

Иако књижевно јасан појам, сатира је врло разуђена форма – у дијапазону од доброћудног подсмеха политичарима, главним кројачима наше колективне а у знатној мери и појединачне судбине, до трагикомичне визије друштва и превласти трагичних тонова. Стојановићева сатира је особена по томе што је стилски ближа ведрој а значењски тамној гами. Одредбу стилски овде узимамо у најширем значењу, не само као начин обликовања реченица и већих градивних елемената целине већ и као поетику *grosso modo*, као однос писца и према грађи и према читаоцима.

Стојановићеву лакоћу стила и привидну лежерност према књижевним јунацима, а пре свега редукцију њихове карактеризације и мотивације на елементарни, махом интересни ниво, књижевник Иван Ивановић, сатиричар са готово антиподном поетиком, назвао је стилем сценарија. Ако преведемо ово метафорично поређење на језик књижевне теорије и критике, могли бисмо рећи да упркос привидној једноставности казивања, која нас наводи да га сматрамо реалистичким сатиричарем, Стојановић је писац модерног кова, писац који уважава и постреализам и постпсихолошку поетику. Другим речима, он сматра да је данашњи читалац презасићен и веризмом реализма и психолошким скенирањем ликова, да данашње поимање стварности и ритам времена изискују непосредан приступ, без увода и околишења, одмах на ствар или, како би то рекли Латини, да и писац и читалац већ на самом почетку буду *in medias res*, као и да филмском брзином прате радњу, од уводних сцена, преко заплета и перипетија, до расплета. Тој перцептивно-рецептивној стратегији саображена су и стилска средства, и карактеризација ликова, и опис друштвенополитичког стања.

Индивидуација ликова се читаоцима не предочава ни у виду Толстојево моралне диференцијације ни у виду прустовско-џојсовске психолошке вивисекције, већ гогољевским есенцијализмом – већ у првој реченици видимо с ким имамо посла. Стојановићев стил је максимално сведен – његови ликови су више типови него карактери. То није зато што писац не би могао да им удахне разне особине и изваја сложеније ликове већ што сатирична радња и читалачко поље очекивања превасходно изискују појавну а не метафизичку слику стварности, какво је друштвено стање а не зашто је такво; живописну слику стварности а не мудровање о њој. То не значи да писац нема дубљи,

емотивно-вредносни однос према актуелној стварности и њеним актерима, али га изражава индиректно, између редова; без потребе да га до танчина појмовно и вредносно тематизује пошто се у динамичној прози све обелодањује само собом, како би то рекли француски критичари.

Што је речено за ликове, важи и за радњу и друштвену дијагнозу.

Први, већи део књиге носи наслов као и цела збирка прича – *Краљ и дворска луда*. Овај бајковити литерарни топос је богомдан метафорички оквир да се тематизује свака аутократска и неприкосновена власт. Писац је варира на разне начине, користећи и аналогију са *1001 ноћи*, неисцрпним рудником свих метала и минерала моћи, али и њеног односа према судбини поданика. Дворска луда, посредник у том прећутном дијалогу, је идеалан медијум – једини саговорник који може да каже све: задатак да забави *Његово величанство* је само половина његове мисије – друга, то јест прва, јер је и за краља и државу важнија, је да изнесе на видело све друштвене противречности, рачунајући и оне који не служе краљу на част или су потенцијално опасне за власт. Но иако су речи дворске луде само лакмус-папир за краљеву свест и савест, могу да буду опасне и за самог луду, па је однос краља и луде и издашан извор драмске напетости.

Други део збирке прича – *Модерна времена* – већ насловом сугерише свој сатирични тематски круг: лице и наличје изградње новог друштва. Наратив изградње био је лајтмотив нове власти од самог почетка, најпре као део синтагме *обнова и изградња*, која је била иконички знак првих послератних деценија. Средином шездесетих година самим протоком времена похабао се мотив *обнове*, па се прешло на синтагму *изградња новог друштва*. Тај стратешки државни мега-циљ имао је снагу сржног идеологема, а оваплоћивао се на разне начине. Не само сваки регион и већи град већ и паланке у забити настојале су да нађу свој *пут у срећну будућност*, своју специфичну шансу, адут који ће их винути у највише ешалоне државе и власти. Ту *фасцинацију великим циљевима* Стојановић је описао у својим сатиричним романима. Шта је остало за приче, који су друштвени циљеви најновијег, нашег времена?

Сатиричар нам уверљиво показује да су политичка манипулација и реторика непресушно врело и да не само сулуди, нереални, мегаломански циљеви могу да рађају и гаје колективне заносе без покрића, чак и параноје, већ и циљеви који се свODE на *продају магле* могу снажно да мотивишу масе. Неке од Стојановићевих романеских наратива и мегаломанских циљева срећемо и у његовим причама – има истине у књижевнотеоријској опсервацији да писац

у крајњој линији пише само једну књигу у разним верзијама – и овде се срећемо са рудником драгог камења као развојном шансом во вјеки вјеков, али, у духу наше епохе као постиндустријског доба, у причама је *све развојна шанса*, од мега-буљвака производа домаће радиности за цео свет и туристичког бума од идеалног ваздуха и као нигде лековите воде, до брзих пруга које ће већ за месец, за годину задивити свет а које се неће изградити, чак ни пројектовати ни за пола столећа.

Писац није пропустио прилику ни да се позабави сатиричном ever-green темом – *сумњивим лицима*, вечним алибијем власти за све неуспехе и кашњења у испуњавању њених обећања народу – не можемо ни да наслутимо шта би све наша драга влада постигла да није хиљаде оних који бацају клипове под точкове нашег развоја – од домаћих издајника намазаних свим бојама до страних шпијуна, плаћеника наших мрзитеља широм света.

Како је могуће да и *продаја магле* има сјајну прођу, зар нисмо у добу планетарне информатике? На жалост, нисмо. Гесло *један смо род* само је жеља а не остварен циљ. У простору селективне информатике и грубе политичке манипулације, какав је наш, и наскромнија достигнућа су, попут новог поплочавања градског трга или пута од неколико километара, *подвизи столећа* док су у модерним земљама читави нови квартави или стотине километара нових путева ситне, свакодневне вести. Но наведени пример има бар какву-такву реалну основу, за разлику од пуких фикција – ми смо најавили изградњу метроа и наши градски оци су се свечано провозали његовом трасом иако се још не зна ни кад ће почети његово пројектовање. *Умишљени рудник дијаманата у Домановићграду* није нимало већа фикција од јадарита, руде којом ћемо вековима снабдевати цео свет.

Момчило Стојановић је својим новим причама уверљиво показао да смо *најбољи на свету* иако *нас сви на том истом свету мрзе*, не само странци већ и ми сами између себе. Ако смо и у тако ужасним условима најбољи, тешко је и замислити докле бисмо стигли да имамо боље прилике! Стигли бисмо бар до Марса, али много вероватније је до много већих даљина и висина, можда чак до *Кумове сламе*.

Поменимо на крају и *Алму*, угледног издавача ове књиге, атрактивну графичку опрему Дејане Јовановић и изврсну карикатуру Драгана Стојановића на насловној страни.

ВЕСНА ДЕНЧИЋ О КЊИГАМА РАЗНИМ
Весна Денчић, *Слике умноженог значења* (прикази),
Београд, 2019.

Кад чујемо име Весне Денчић већина помисли на сатирични месечник *ЕТНУ*, по многима најбољи електронски часопис за хумор и сатиру на свету. А посебно је чудо што часопис сама уређује, сама је и главни уредник и редакција и издавач. Ако имамо на уму да је и врхунски сатиричар – са више књига афоризама и кратких прича, да је и песник, и есејиста, и преводилац, да чини више него многе институције, и то све од својих скромних средстава, не можемо ништа друго сем да јој се дивимо... Довољно је да поменемо наслове њених књига; ако бисмо навели и књиге у којима је коаутор и преводилац, као и антологије и зборнике, електронска и мултимедијална издања, то би заузело замашан простор. Ево наслова књига: *У друштву се не шапуће* (афоризми, 1987), *Свет на може пропасти без нас* (афоризми, 1996), *Пут до пакла* (афоризми, 2001), *Хоризонти / Horizonty* (кратке прозе, двојезично српско-пољско издање), *Инверзије* (кратке приче, 2003; 2007), *Страдање у циклусима* (афоризми, 2007), *Плави поглед* (хаику песме), *Подијум* (песме, двојезично српско-пољско издање, 2008), *Краљица сенки* (поезија, 2011), *Идентитет* (прозне минијатуре, 2017), *Приче* (избор, 2018). Заступљена је у више од четрдесет антологија и зборника, превођена на многе језике, добитница низа признања за афоризме, песме и кратке приче...

Ово је кратак осврт на Веснину књигу о многим књигама – збирку есејистичких текстова под насловом *Слике умноженог значења* и поднасловом *Осврти*, рецензије и прикази. Приказала је 38 књига – афоризама, кратких прича, антологија и зборника афоризама.

Уводни текст књиге посвећен је Душку Радовићу и његовом култном вишетономном делу *Београде, добро јутро*. Из његових текстова – дели с нама свој утисак дивљења Весна – још увек исијава... људска топлина, којом је, чак и кад је имао нмеру да нешто критикује, покушавао да оплемени суморну стварност. Осврт се завршава поређењем Душковог и нашег времена: *Од времена Душка Радовића до данас штошта се променило, најалост у супротном правцу... Ако је сатиричар глас савести једног народа, онда је број од више од педесет сатиричара који данас активно пишу свакако добар показатељ – да уметност живљења доживљава критичну тачку.*

Следећи текст посвећен је мојој антологији *Враг и шала – пола столећа српског афоризма (1950 – 2000)*. *Ова панорама српског са-*

тиричног духа – сматра Весна – заслужује похвалу већ самим својим обимом: на 600 страна изложени су изабрани афоризми 163 аутора разних генерација, од најстаријег Милета Станковића (1911) до најмлађих Томислава Марковића, Саше Миловановића и Ненада Николића (сви рођени 1976). Цитира и оцену Ратка Божовића да је антологија капитално дело, српска духовна герила.

У тексту *Основана сумња* анализира збирку афоризама Сумњиво окупљање речи Александра Баљка. О књижевној вредности ових афоризама довољно говори чињеница да је збирка добила награду „Радоје Домановић“ као најбоља књига сатире у 2000. години. То је радосна вест, али зар није тужно – пита се и сама одговара Весна – за кога Баљак пише, коме се... обраћа последњих двадесет година? Весна са тугом констатује да је умна и племенита мисао у наше време осуђена на живот у резервату, јер: *До оних којима су „речи“ упућене очигледно не продире, у супротном барем неко би се замислио над паклом који је... створио. Остаје, дакле, она fina профилисана публика истомишљеника, публика која би можда нешто слично рекла да има таленат Александра Баљка.*

За разлику од Баљка и већине афористичара, који гаје естетику поруке, Бојан Рајевић свесно редукује естетичност афоризма зарад веће убојитости поруке. Весна није сигурна у плодотворност ове поетике, али показује пуно разумевање за писца разочараног лошим друштвеним стањем и политичарима као кројачима наше судбине.

& & &

Због просторног ограничења да макар и симболично прикажемо Веснино виђење овог импозантног броја књига, навешћемо само наслове њених есејистичких текстова, уз напомену да је свакој књизи пришла зналачки и крајње савесно, настојећи да читаоцима предочи оно најбитније и најособеније у њима. А пошто су све књиге о којима овде пише из домена сатире, *Слике умноженог значења* су права ризница наше савремене сатире. Ево, по редоследу у књизи, осталих наслова: *У зачараном кругу* – Душан Пуача, *Пољубац шкорпиона* (афоризми); *Луткарска драма* – Милан Бештић, *Тако је говорио Пинокио* (афоризми); *Нови циклус циркуса* – Бане Јовановић, *Партија се игра до мата* (афоризми); *Игра сенки* – Срба Павловић, *Призивајући те, Јудита* (афоризми); *Мирисне ноте* – Ђорђе Оташевић, *Како мирише пластично цвеће* (кратке приче); *Урушавања* – Живан Жикић, *Стуб срама неће издржати* (афоризми); *Зид од папира* – Ђорђе Оташевић, *Графити и афоризми 2001*; *Приватне белешке* – Илија Марковић, *Потврда из катастра: ваше земље нема* (афоризми); *Афоризми и афористичари*

1– Ђорђе Оташевић, *Афоризми и афористичари 1; Неговање традиције* – Нинус Несторовић, *Нераскидива веза* (афоризми); *Недовршени дневник* – Раде Петковић, *Из дневника будућег лудака* (афоризми); *Утемељена стварност* – Момчило Михајловић, *Ван памети* (афоризми); *Наметнута опција* – Слободан Симић, *Изабрани афоризми*; *Апострофирање хаоса* – Милан Тодоров, *Острво без блага* (афоризми); *Неприкосновени кројач* – Ђорђе Оташевић, *Хроника боље будућности* (кратке приче); *Помахнитала стварност* – Александар Чотрић, *Кратки резови* (афоризми); *Последња карта* – Дејан Милојевић, *Варање у пасијансу* (афоризми), *Историја драматике* – Горан Кљајић, *Историја побигести* (кратке приче); *Диктат времена* – Ђорђе Оташевић, *Енциклопедија афоризма 1*; *Персонификација* – Зоран Станојевић, *Црта испод света* (приче); *Истрага у току* – Ђорђе Оташевић, *Афоризми и афористичари 2*; *Двокрако перо* – Ранко Гузина, *Балканска крчма* (афоризми); *Мултиплициране ипресије* – Зоран Матић Мазос и Владица Миленковић, *Жигосање* (афоризми и карикатуре); *До катастрофе и назад* – Витомир Теофиловић, *Случајни узорак* (антологија савременог српског афоризма); *Јасно дефинисане смернице* – Ђорђе Оташевић, *Енциклопедија афоризама 3*; *(Ре)конструкција* – Радивоје Бојичић, *Риалити шоу* (роман); *Суштина суноврата* – Томислав Марковић, *На месту злочина* (афоризми); *Добродушне путешествије* – Бојан Љубеновић, *Београд, ливе* (афоризми); *Духовита промишљеност* – Зоран од Рампе, *Речник мање-више познатих прича са Рампе, 2. део*; *Лице историје* – Бојан Богдановић, *Колаж демократије* (афоризми); *Муке Исусове* – Васил Толевски, *Исусе, Луцифер нас зове* (афоризми); *У лавиринту Страдије* – Ратко Божовић, *Од Страдије до Страдије* (есеји о 28 афористичара – Александру Баљку, Ратку Дангубићу, Растку Закићу, Радету Јовановићу, Илији Марковићу, Слободану Симићу, Александру Чотрићу, Милану Бештићу, Саву Мартиновићу, Иви Мажуранићу, Момчилу Михајловићу, Раши Папешу, Зорану Т. Поповићу, Миливоју Радовановићу, Вуку Глигоријевићу, Весни Денчић, Дејану Милојевићу, Срби Павловићу, Владану Сокићу, Витомиру Теофиловићу, Драгану Шушићу, Митру Митровићу, Банету Јовановићу, Зорану Ранкићу, Павлу Ковачевићу, Веселину Мишници, Вишњи Косовић и Нинусу Несторовићу – то је први том, а у другом тому су изабрани афоризми аутора о којима познати социолог пише); *Слике умноженог значења* – Зоран Спасојевић, *Ту зека пије воду* (кратке приче, мини драме и дигитални колажи); *Аутор од интегритета* – Раде Јовановић, *Кратко и касно* (афоризми).

ВЕЛИКАНИ МАЛЕ ФОРМЕ

Чотрић, Симић, Баљак, Маргиновић, Весна Денчић...

Спорт има параметре који успостављају објективну хијерархију, па имамо топлисте тенисера, тркача, дизача тегова... У науци и уметности вредновање је много теже и деликатније јер ретко где можемо да употребимо само један параметар већ више, читав низ мерила. Како и да ли је уопште могуће успоставити поуздану хијерархију међу писцима, рецимо афористичарима, код којих је можда то најтеже због краткоће форме, најмањег расположивог простора за стваралачко профилисање. Писац ови редака настојао је да у једном есеју покаже да је афоризам равноправан са другим жанровима, рачунајући и највеће форме попут романа, те да је и афоризам вредносно мерљив и упоредив.

Имајући на уму нека од мерила која спецификују афоризам – оригиналност мисли и израза, стилску лепоту, духовитост, вишезначност, дубину и далекосежност поруке, асоцијативни потенцијал... – можемо у начелу а овде ћемо и покушати да успоставимо неку врсту листе врхунских афористичара нашег језичког подручја. Поменути мерилима морамо додати још једно, а то је величина опуса. Зашто то допунско мерило морамо да примењујемо за мале форме а не за веће? Може неки романиста или драмски писац, па чак и приповедач и песник, да нема респектабилан опус а да буде међу врхунским ствараоцима зато што не само роман и драма као супстанцијално највеће већ и песма и прича имају довољан простор да се изрази уметничка оригиналност и највишег степена. У том погледу имамо сјајне примере у нашој књижевности – Милан Ракић је врхунски песник, а Лаза Лазаревић врхунски приповедач без обзира што имају мали опус. То не можемо рећи за некога ко има само неколико врних афоризама – у народу са богатом фолклорном традицијом и огромном ризницом духовитих изрека догађа се готово свима нама да нам заискри и опаска знатне мисаоне и књижевне вредности. То није довољно да се назовемо афористичарима иначе бисмо имали милионе афористичара. *Per analogiam*, марсељеза спада међу најлепше маршеве на свету, али то није довољно да се њен творац уврсти међу врхунске композиторе...

Овај увод имао је сврху да приђемо деликатној теми – успостављању вредносне лествице међу великанима ове малене форме.

& & &

По мисаоном нивоу и књижевној вредности својих афоризама и прича, по ширини и разноврсности своје знатижеље и стваралачке

имагинације, Александар Чотрић је врхунско име наше кратке сатире. Ако бисмо навели само наслове његових књига, то би изискивало пуно простора. Зато их помињемо само бројчано по жанровима. Објавио је седам књига сатиричних афоризама, две књиге афоризама о мушко-женским односима, две о спорту, четири збирке афоризама за децу; четири књиге сатиричних прича и књигу прича за децу. Приредио је тринаест књига, међу којима су и капитални подухвати – антологије руског, пољског, бугарског и румунског афоризма, свака са више хиљада афоризама које је Чотрић сам одабрао и превео. То су подухвати који у свету апсорбују вишегодишњи рад читавих институција. А неке и од осталих приређених књига, попут антологије хумора и сатире наших писаца у расејању, заслужују епитет капиталних издања, као што је свакако и антологија чешког афоризма, на којој управо сад ради. Једина права реч за аутора више од тридесет књига врхунске вредности је – громада.

Посебно место међу великанима кратке сатиричне форме припада и Слободану Симићу, аутору седам књига врхунских афоризама и седам књига прича, такође и антологичару. Током ове деценије проширио је своје стваралачко поље – пише лирско-медитативну поезију. И његов опус је импозантан – то је нарамак од двадесетак књига. Ако додамо томе да је и врхунски психијатар (примаријус) и да није само лекар у ординацији већ и научник и писац медицинских књига, увиђамо да је реч о изузетно ствараоцу. Колико је Симић цењен и код нас и у свету довољно говори податак да су његови афоризми и приче уврштени у педесет антологија и зборника.

Један од ретких, можда и једини посвећеник афоризму на свету, то је, слободно можемо рећи, легенда нашег афоризма – Александар Баљак. Све његове књиге, почев од прве – *Убедили сте бога у мени* (1982, 1990), па до најновије – *Зидови на хоризонту* (2016) – биле су књижевно-политички догађаји. У међувремену су изашле збирке: *У границама демократије* (1988 три издања), *Крвави провод* (1995), *Сумњиво окупљање речи* (2000), *Рат је први почео* (2007). Неке књиге имале су више издања. Аутор је две антологије српског сатиричног афоризма – *Историја афокалитсе* (1986) је прва целовита антологија српског афоризма (1833-1987), а *Век афоризма* обухвата 20. век.

Баљкова сатирична жаока дубоко је продираола и у табу теме, а по тематизацији појма *вође* нема премца. Осим што је написао хиљаде умних и бритких афоризама, уређивао је сатиричне рубрике у више гласила и допринео развоју и афирмацији многим млађим талентима.

За укупан допринос српској сатири добио је највеће признање – националну пензију.

Саво Мартиновић је изузетан по разноводности поетике и тилитике – писац ових редака даровао му је епитет homo multiplexus. Он је сатиричној и иној (мушко-женској и аутопоетичкој, пре свега) тематици пришао, попут сликара, из разних, чак и супротних углова. Најпре је све теме, од трибалних табуа до модерних митологема и предрасуда свих врста и боја, стављао у питање, да би потом и одговоре стављао у питање, а на крају и питања на одговоре и одговоре на питања стављао под сумњу, све сударе логоса и хаоса у данашњем лудом свету. О тој разуђености углова и израза речито сведоче већ називи Мартиновићевих књига: *Ништа између*, *Хазардни рјечник*, *Пуна капа*, *Мала глава пуна капа*, *Мртви узао*, *Коцка је округла*, *Сага о Сагу*, *Новела о Новели*, *Питајтеја*, *Дијалог са самим собом...*

Весна Денчић је прва дама наше сатири, али ова титула упућује само на део њеног великог опуса. Она је и афористичар и песникиња и мајстор кратких прича; својим надахнутим есејима и приказима је поуздан хроничар књижевних збивања; преводи са енглеског и пољског, а уза све то је и уредник ЕТНЕ, најбољег електронског месечника за хумор и сатиру на свету.

У сазвежђу великана наше сатири, али и књижевности у најширем смислу, као и у преводаштву, посебно место припада Зорану Станојевићу, који је у широј јавности познат као изузетан радио-водителј и преводац *Господара прстенова*. Много мање су познати његове маштовите драме, надреални афоризми и фантазмагоричне приче у збирци *Мислим по кућама*.

И Зоран Т. Поповић је крупно име нашег афоризма, и за одрасле и за децу. Ево индикативних наслова његових књига: *Организовано расуло*; *Кад порастем*, *бићу велики*; *Периодични обрачун*; *Афоризми и друге приче*; *Спојени судови*; *Дођох*, *видех*, *пребегах...*

Нинус Несторовић је такође врхунски афористичар. О његовој тематској и стилској разноврсности речито казују већ наслови његових књига: *Изгужване мисли*; *Сизифе*, *Србине*; *Нераскидива веза*; *Потоп...*

Највећу стручну пажњу завређују – читалачку већ увелико уживају – и други великани наше афористике (помињем их по старини): Мирослав Средановић, Павле Ковачевић, Драгутин Минић Карло, Срба Павловић, Милен Миливојевић, Милован Витезовић, Радивоје Дангубић, Раша Папеш, Раде Ђерговић, Душан Пуача, Владимир Јовићевић Јов, Милан Тодоров, Милован Вржина, Ива

Мажуранић, Миленко Пајовић, Миливоје Радовановић, Митар Ђери Лаки, Веселин Мишнић, Јово Николић, Дејан Милојевић, Ђорђе Оташевић, Милан Р. Симић, Милко Стојковић, Драган Рајичић, Момчило Михајловић, Славомир Васић, Владислав Влаховић, Ивко Михајловић, Горан Гаћеша, Зоран С. Станојевић, Бојан Љубеновић, Александар Новаковић, Томислав Марковић, Ненад Вучетић, Ненад Ђорилић... Посебно помињемо Миливоја Јозића, најстаријег од познатијих имена нашег хумора и сатире. Осим што се за *истину и правду* бори афоризмима и сатиричним причама, познат је и као редовни сарадник *Политикине* култне рубрике *Међу нама...* Листа мање упућеном читаоцу изгледа превелика, али није. Сви овде поменути аутори су врхунски афористичари, разлике су у нијансама и величини опуса. Но, опус је врло релативан појам и зависи од много фактора. Дејан Милојевић је скренуо пажњу на поразну чињеницу да јавни опус, корпус објављених дела, може бити много мањи од корпуса необјављених дела, рукописа који чаме у фиокама писаца. А неки, тачније речено многи од тих рукописа су знатне вредности и давали би реалнију слику да сатиричари, а посебно афористичари, нису пасторчад код издавача и књижара, тако да волумен (јавног) опуса у знатној мери зависи и од вештине писаца да нађу спонзора...

Велики је и низ наших врхунских преминулих афористичара: Душан Радовић, Владимир Булатовић Виб, Драган Шушић, Бранислав Црнчевић, Зоран Ранкић, Бане Јовановић, Раде Јовановић, Ранко Гузина, Растко Закић, Илија Марковић, Вук Глигоријевић, Милан Бештић, Горан Докна...

**ВИТЕЗОВИЋЕВА АКТУЕЛИЗАЦИЈА
ГРЧКИХ МИТОВА**
**Милован Витезовић, *Витешки кодекс*, I, II,
Кадињача, Ужице, 1994.**

Витезовићева двотомна збирка афоризама *Витешки кодекс* заслуживала је епитет догађаја сезоне а једва је запажена у нашој културној јавности. Садржи око хиљаду и петсто стилски особених и значењски слојевитих афоризама, међу којима су многи антологијске вредности. Можда је разлог за ту суздржану рецепцију изразита рефлексивност афоризама, која подразумева читаоца велике опште културе – многи афоризми имају као предтекст античку митологију и философију, као и топосе из свеколике литерарне традиције, а наши сатиричари махом користе тактику *in medias res*.

Метафоричан наслов књиге имплицира моралну поруку: у време кризе и краха система вредности хитно нам је потребан повратак моралу и закону, а витешки кодекс је вековима осведочени образац моралног поступања.

Књига је изашла у Витезовићевој педесетој години, на крају првог и почетку другог полувремена живота (што је овде, надамо се, прогноза а не оптимистичка жеља пошто су Ере рођене у природи дуговечни људи), животном добу које обично прати метафора *стваралачки зенит*. Синтагма у том тренутку лепо звучи, али није умесна јер фаворизује одређено животно доба, а стваралачки и животни век нису паралелене линије већ линије које могу да имају врло различите, чак и опречне координате. Неки песници напишу најбоље песме са непуне две деценије, а неки уметници – романистијери, драмски писци, сликари... могу да имају зенит у својој стотој години, односно да уметнички сазревају до краја живота. Но, вратимо се после ове, надамо се оправдане, дигресије, нашем писцу.

Први афоризам збирке критичари сматрају важним због места које има привилегију да отвори књигу. А овде је то афоризам: *На почетку беше реч – која није одржана!* Јасно је да овој библијској реминисценцији није мета *Свето писмо* већ политичка обећања, а религијски речник само је тактичко средство – маска *да се власи не сете* да се то на њих односи. Цитирани афоризам симболизује почетак, а већ наредни – крај историје. Ево резимеа те неславне науке: *Историја света може се свести на епитаф човечанству.*

У есеју *У Гутенберговој галаксији* истакали смо Витезовићеву поетичку константу да своје сатиричне опаске гради на цитатности – њему су догађаји *in vivo* и Борхесова светска библиотека компле-

ментарни и равноправни извори надахнућа, што му омогућава бескрајно поље духа у времену и простору; непрестано преплитање прошлог, садашњег и будућег времена...

Иако нас археологија учи да је прашина најтрајнија атмосферска падавина, та велика наука је драгоцену у самоспознаји људског рода: *Потрага за духом предака – генетска археологија*.

Већ прве странице *Витешког кодекса* очитују да ове афоризме најбоље разумеју читаоци са знатном општом културом, то су парадоксални искази са вишеслојним порукама. Многе опаске указују на ренесансну ширину и енциклопедијска знања, али Витезовић зна да је при крају двадесетог века и највећа ризница знања само пена на палимпсесту планетарне духовности, зато своја неспорно велика знања и разумевања, као и критички однос спрема актуелне политике, прожима искуством предака. Отуда и актуелне поруке у духу и руху разних доба: *Добар археолог ископава будућност!* У истом знаку је и порука која нам симболима мита предочава трновит пут до успеха: *Пут на Олимп води испод Прометејеве стене и преко Сизифовог брда!*

Обилато користећи митологију у артикулацији својих опаски, сатиричар их често сучељава са фолклором; митске приче зачињава синтаagma усмене књижевности: *Прометеј је окован у звезде!* Но иако су у хијерархији бића богови горе, а људи доле, великој теми односа богова и људи се може прићи и превратнички, прометејски: *Прометеј је бог који се уздигао до човека!* Није овде реч само о људској захвалности Прометеју већ и о реинтерпретацији религије као учења о бићима која су у свему изнад људи – сатиричар нас индиректно, помоћу глагола уздићи, подсећа да у грчкој теологији богови често нису моралнији од људи већ напротив. Другим речима, богови су често мање хумани од људи.

Витезовићева *Одисеја* путевима грчких богова и митских јунака је, с једне стране, својеврсна игра са наративима, парадигмама и симболима разних времена и простора, слободна и маштовита игра духа, а другом својом димензијом је паралела између античког и нашег доба – актуелизација грчких митова нашем сатиричару служи и као заштитни метафорични штит да аналогично искаже наше данашње теме и дилеме које још није могуће сасвим отворено изразити. Афоризам *Песник је Сизиф уз Парнас* је вишезначан и само на једном нивоу паралела – теоган живот јесте заједнички именитељ судбине Сизифа и песника, али разлици тог трновитог живота су врло различити – Сизиф гура камен због стварне кривице, огрешења о божју вољу, а песници испаштају не

само без кривице већ би, као свест и савест народа, требало да буду награђени. Другим речима, синтагма *Песник је Сизиф...* није само сликовита описна метафора већ и критички став према односу друштва спрема своје културе и уметности. Још жешћу критику имплицира афоризам *Посути пепелом надају се Фениксу*.

Сетове афоризама о митским јунацима или боговима сатиричар је обједињавао по узору на музичко варирање мотива. Негде су то етиде, негде веће композиције. Ево како то изгледа на примеру Нарциса. Најпре, како је настао његов заштитни знак, дивљење свом лику у води? Као и све друге фиксације, и ова има одређену психолошку потпору: *Тешко патећи од неузвраћене љубави, Нарцис је остао веран себи!* Настанку и облику фиксације допринео је и стицај околности – лепо време и небеско плаветнило: *Нарцис је у извору видео себе у позадини неба!* И као што то обично бива при фасцинацији првим утиском: *Нарцису је поглед био бумеранг*. Реинтерпретацију митског јунака писац је поентирао његовом реактуализацијом, ситуирањем у наше време, са имплицитном еколошком критиком: *Над овако загађеним изворима Нарцис би постао симбол самомржње!* Једина колатерална корист од наших загађених вода је што нећемо имати нових Нарциса – читамо у палети поруке.

И афоризми о Орфеју, Пегазу и Хомеру имају два основна слоја значења – први је преплитање митова *per se* (сучељавање изворних митологема и наратива, игра са стварним и имагинарним-сусретима), актуелизација митова – њихова транспозиција у наше време, али и додатни значењски слој – аутопоетички: говоре о поезији и њеном месту у друштву, о судбини песника некад и сад...

Орфеј нам је предочен као јунак који је дошао из бајке и вратио се у бајку. То нам је наш песник предочио сценом са песимистичком импликацијом: *Оно камење које је Орфеј покренуо својом болном свирком затрпало је и последњи излаз из доњег света!* Песник не само што поима чудо као једнократни, непоновљив чин, већ и као чудо са двоструким предзнаком, и позитивним и негативним – Орфејева свирка је омађијала и живу и неживу природу, али је и затворила излаз из рђаве бесконачности – камење које је магијом његове музике покренуто зауставило се његовом одласком и заувек раздвојило доњи и горњи свет. А његови потомци песници виђени су у још трагичнијој располућености – док је Орфеј био истински маг поезије, они ни сви заједно не досежу његову величину, само су бледа замена: *Сви песници света само су замена за Орфеја!*

Двоструком оптиком виђен је и Пегаз. Најпре добродошлицом и надом снохватицом: *Узлетом духа почињао је Пегазов лет!* Но

нада која се оваплоћује у земном свету и сама се приземљује: *Песник је Пегазов јахач, али и његов коњушар!* Та висока цена, мостарина за имплементацију небеског у земаљско, за неке песнике је премала, за неке превисока, али се може на разне начине кориговати. Може се повисити продајом карактера: *Знамо и песнике који су коњушари за туђе Пегазе!* А зависи и од храбрости или кукавичлука: *Застрашени песник поткресује крила Пегазу!*

Хомер је честа Витезовићева фасцинација – овде нашег цењеног писца посматрамо као афористичара, али већина читалаца зна да је он и песник. Приступни афоризам у лик и дело Хомера посвећен је његовом физичком хендикепу: *Хомер је био заражен оном врстом слепила коју зовемо видовитост.* Следи афоризам који на тапет ставља *хомерско питање* – да ли је Илијаду и Одисеју написао један аутор (тумачи *унитаристи*) или су то дела два песника (тумачи *сепаратисти*). Став нашег писца је изражен на суптилан, песнички начин, али је недвосмислен: *Хомер је смисао Илијаде и Одисеје!* Дилема о ауторству само је део *хомерског питања*: многе непознанице већ миленијумима таласају историју књижевности, почев од питања да ли је уопште постојао, где се родио и да ли се у писању/певању држао чињеница или митова. Ево најпре импресивног одговора на прву дилему: *Хомер можда није постојао, али је оставио неизбрисив траг!* А ево како не двокрака већ седмокрака дилема може код писца раскошне духовитости да буде сама по себи најбољи одговор: *Само се Хомер могао родити у седам градова!*

Сваки писац има своје књижевне узоре – у плејади славних претходника Витезовићу су светионици три генија. Ево сублимације тог избора – *Човечанство у три лика: Хомер, Шекспир и Достојевски!* Наш писац се не устручава већ храбро и међу највећима успоставља градацију: *Хомер је Одисеја ставио између Сциле и Харибде, Шекспир Хамлета између бити и не бити. Колико је Хомер вештији – провео је Одисеја!* Даје и додатно образложење: *Сцилу и Харибду је једино Хомер могао заварати!*

Хомеров однос према религији и његова *licentia poetica* овако су нам предочени: *У тројанским догађајима поступке богова одређивала је машта Хомерова!* А ево и релативности људских одређења и поимања вредности: *Грчки су хероји највећи тројански злочинци!*

Мада је у књижевној теорији и критици на начелном нивоу разрешена, у пракси још обитава дилема није ли морално-поли-

тички ангажман који се изражава посредним начином, аналогijом и паралелизмом са другим временима и другачијим контекстима, изван ескапизма, маскирано бекство од директних порука, од отворене актуелне сатире? Књижевна наука данас недвосмислено сматра естетски вреднијом посредну сатиру. Што се тиче политичке учинковитости, ставови су подељени – пошто је отворена, директна сатира убојитија, многи и писци и теоретичари сатире јој дају предност над дискретном, посредно израженом, попут рецимо аналогije данашњег и античког доба. У теорији ипак претеже становиште, а том становишту је склон и аутор ових редака, да је посредна сатира не само књижевно вреднија већ на дужу стазу и учинковитија јер има универзалну ширину, док свака конкретна сатира подлеже постојећим границама слободе изражавања. Да нема тих граница, тог невидљивог али гвозденог кавеза, не би ни било потребе за сатиром. Осим тог спољног ограничења, постоји и унутарње, психолошко – савремени читаоци, у духу модерног хуманизма, више уважава и дубље поима посредне поруке него директне, сугестије него налоге. То се може и једноставније рећи: неке околности изискују отворен став и директну акцију – то су прилике кад су не само на видуку већ и на прагу остваривости велики политички циљеви. Но то су тренуци кад књижевност излази из сфере уметности и прелази у сферу конкретне политике. Но док се, превасходно као грађани, не изборимо за такве услове, охрабрују нас и буде наду и поруке протеклих времена, међу којима почасно место заузимају оне са почета књижевности и цивилизације. Ево метафоре о чину који волшебно спаја појединачну срећу и патриотизам: *Одисеј је тројанским коњем изборио право на Одисеју!*

Само смо завирили у прву четвртину првог дела ове двотомне књиге! Тек у монографији о овом писцу, плодном као Лопе де Вега, може се приказати ово особено дело у целости, а укратко и његов разнородан опус у целини. Волумен тог монументалног опуса назиремо већ из списка наслова објављених књига: *Срце ме је откуцало* (1969), *Слободније од слободе* (1970), *Ја и клинци ко песници* (1971), *Војници у воћњаку* (1974), *Време Светозара Марковића* (1975), *Бачко доба* (1976), *Лајање на звезде* (1977), *Хамлет студира глуму* (1978), *Мождане капи* (1980), *Изабрано детињство* (1980), *Робијаш у срцу* (1981), *Краљ и његов комедиограф* (1981), *Наименовања* (1982), *Луди драги камен* (1982), *Песме које расту* (1982), *Шешир професора Косте Вујића* (1983), *То су они* (1984),

Mensch ärgere dich (1985), *Како подићи небо* (1986), *Детињство памети* (1987), *Читанка Вуковог детињства* (1987), *Бајка о Вуку и Србима* (1987), *Песник у кабинету* (1988), *Певање о деди* (1988), *Читанка Косовског боја* (1989), *Човече наљути се* (1990), *Изабрана дела у пет књига*, *Певање српско* (1992) и *ове две књиге пред нама* (1994). Већина ових књига има више издања. Ако овом импозантном списку додамо наслове драмских и научних дела, као и антологије – то је такође огроман низ, поготову што неки драмски циклуси садрже више драма – *Димитрије Туцовић* (осам драма), *Приповедање Радоја Домановића* (такође осам), а *Вук Караџић* чак 18 драма...

Дела Витезовићева преведена су на немачки, енглески, руски, хебрејски, румунски, италијански, мађарски, грчки, француски, бугарски, летонски, словеначки, македонски...

Сав овај огроман књижевни архипелаг створен је до 1995, до педесете године књижевничковог живота, а списак од те године до данас такође је импозантан. Пред нама је писац који на волшебан начин спаја научну поузданост и песничку машту, раскошну духовитост и критички дух.

ГОРКА ИСТИНА О СВОМ ВРЕМЕНУ И ПРОСТОРУ Слободан Симић, *Долазак истине*, Алма, Београд, 2019.

Симићева збирка прича *Долазак истине* већ насловом сугерише оптимизам – сетимо се математичког гесла: *Добро постављен проблем је већ пола решења*. Уводна прича књиге, насловљена као и сама књига, развејава то очекивање читаоца. Драмски набој чини судар начелне пожељности истине и њене ружноће. Иако је истина једна од врхунских вредности, њен изглед је толико одбојан да је људи гоне што даље од себе. Уместо да буде примљена обе­ручке, као освешћење и путоказ за излазак из моралног посрнућа, добија због свог изгледа шут-карту. Њени потенцијални позитивни учинци не стижу ни до руба свести и савести! Утисак ружноће појачан је визуелизацијом истине, њеном персонификацијом.

Први слој значења приче открива доминацију појавног у систему вредности – важнији нам је изглед него суштина. У дубљем слоју увиђамо да је реч и о егзистенцијалној дилеми лако – тешко, то јест о инерцији људске природе, о духовној и физичкој лењости. Понашамо се као да је истина вечна и чврста као стена а не флуидна и променљива категорија. Као да нам смета што њен изглед у великој мери зависи од нас. Дух инерције поимамо као прст судбине.

Прва прича, својим привилегованим положајем, наговештава значењски стожер књиге и њену основну атмосферу.

Одмах иза прве је поетички особена прича *Историјски тренутак*. Почине у знаку веризма – извештаја са места догађаја, а завршава као гротеска. Док је *Долазак истине* био слика стања народног духа, у овој причи је осветљена власт одозго, као ауторефлексија. Извор драмске напетости је разочарање вође у незахвални народ – сељаци, из својих тричавих приземних разлога, нису дошли на митинг – *неће да се сликају. А сто пута им је давао велика обећања и из престонице и изблиза, у њиховој забити, каткад и по кијамету, газећи снег или блато! Неки су незадовољни откупним ценама, други због цене горива, трећи што касне пољопривредне пензије, а неки и не знају зашто*. Разочарани вођа је човек посебног кова и не одустаје од митинга – мазећи овце, увидео је да га захвално гледају. Тиме су заслужиле и царску милост и награду – *председник је издао указ да убудуће на изборима гласају само они коју ту почит заслужују – овце*.

Прича *Српски сан* је саздана на контрасту америчке и наше поетике живота. *Амерички сан* се своди на трновиту стазу прилежног учења и потом доживотног напорног рада, а наш је неупоредиво

достижнији – дипломе се могу купити, радно место такође, чак и министарски положај. Истом снопу значења – сан о добром вођи и разочарење у њега – припада и прича *Нови вођа*. Чим јој се сан претворио у јаву, маса обрће предзнак – одбацује га! Пошто би се под новим вођом морало много више и одговорније радити да би се тек након вишегодишњег труда стигло до благостања, маса се опредељује за клај-клај живот, према утешитељским колоквијалним синтаagmaма *зар је нама најгоре; може и горе!*

Обрнути смисао је у Симићевој слици стварности последица урушеног система вредности. У причи *Демократска држава* управо имамо ту инверзију – сумња се са криминогених лица премешта на поштене грађане – *није ли чудо како опстају са тако малим, бедним приходима?! Мора да ту има неки ђаво!* Сходно невидљивој али зато сумњи још податнијој кривизи, уместо хапшења непоштених, пошто би тај подухват превазишао затворске капацитете, ухапсиће се поштени. Уосталом, није ли срж демократије – воља већине? Писац у том духу и поентира причу: *Ми поштујемо права већине... Тако вам је то у демократским земљама...* Крајњи исход краха система вредности је сумња у читаву цивилизацију, укључујући и религију. Прича-парабола *Сумњив тип* значењски сеже до самог Исуса Христа.

Пред нама се у дугом низу ређају кратке али значењима крцате и стилски избрушене приче, разуђена слика наше актуелне стварности, мозаик од 86 реских, ефектних и уверљивих сатиричних прича. Писац заслужује похвалу већ разабиром толиког обиља наратива и њихових нијанси, поготову што су све Симићеве приче прожете актуелним темама. (Са раније објављеним збиркама то је корпус од триста прича!) Њихов заједнички именитељ је критичка слика стварности, сатира у најширем смислу, но Симићеву максимално згуснуту сатиру поимамо као самообјаву истине. Прича и догађај су се стопили у једно, створили амалгам. Другим речима, Симић не води читаоца постепено (развијајући почетну ситуацију преко заплета до расплета) до виђења неког догађаја, већ је догађај сам по себи прича. Садржај се објединио са стилем. Зато ове приче поимамо као своје а не посредовано искуство. Ову непосредност израза, умеће причања као дисања, многи читаоци погрешно поимају као спонтано писање, према фолклорној синтагми *што на уму, то на друму*. То је велика заблуда – писање директно са ума на друм било би врло опширно, запремало би мноштво страница! Сажето писање нам се чини спонтаним и једноставним зато што је избрушено и ослобођено и сувишка грађе и кићености стила, као што

вајар обликује материју док не добије виткост и елеганцију статуе којој се дивимо. Уметничка једноставност је *сложена једноставност*, како су је назвали књижевни теоретичари; једноставност која испод своје привидне хомогености крије разне слојеве и значења.

Свако друштво ствара код грађана утисак нормалности. То прилагођавање друштвеном миљеу може да буде у блиском дослуху са стварношћу, а може и да се веома удаљи. Имамо утисак да нам је свима јасно значење једног тако општег појма као што је демократија, но из приче *Демократија* увиђамо да смо далеко од истинског поимања и њене суштине и начина функционисања. Кроз оквирни наратив посете једне делегације из Африке и њене жеље да јој објаснимо тај тип друштвеног система да би га и они код себе увели, писац нас суочава са крупним противречностима: *ми не бирамо градоначелнике већ то препуштамо одборницима, као што и бирање владе, од министара до премијера, препуштамо посланицима. Ми, кратко речено, не бирамо ниједног функционера као човека са одређеним врлинама, способностима и узорним карактером – ми бирамо џакове са стотинама (250) мачака унутра.* Поступак онеобичавања писац је у овој причи извео посредством перцепције другог. У ишчашеном времену, како је Хамлет назвао своје и наше време, необично и обично су релативни појмови, а често попримају и супротна значења. Оно што је Гинтер Андерс рекао за Кафку важи и за нас данас: *Зачуђујуће је да нас оно што је код Кафке зачуђујуће не зачуђује.* Толико смо огрезли у ненормалност да је поимамо као нормално стање! Ту кафкијанску перцепцију стварности Симић нам уверљиво дочарава у причи *Велика школа*. Сви људи од пера – интелектуалци и уметници – лично су је горко искусили последњих деценија, живећи у беспарици. Шта бива кад им затреба астрономски скупа услуга неког мајстора – занатлије, коју нису у стању да плате? *Да не би остали без воде, струје и других благодети техничког доба, нашли су излаз: за невероватно скромну суму један незапослени лекар је пицу сложио паркет, незапослени правник је јевтино окречио стан професору, незапослени економиста за мале паре заменио славињу колеги, док је један млади незапослени ридитељ неком стручњаку невољнику поставио плочице у купатилу. И после кажу да нема вајде од велике школе... – поентира писац невеселу причу.*

Писац и психијатар Слободан Симић, аутор двадесетак књига разних жанрова (приче, афоризми, песме...), као да је у читавом свом списатељском прегнућу имао на уму поетички кредо писца и такође лекара Чехова: *да речима буде тесно, а мислима широко.* У

Симићевим причама као да сама стварност говори, као да је писац само медијум да се стварност сагледа и опише изнутра. Сведеност израза је поетичка опција у духу и ритму модерног сензибилитета, напор да се избегне модел приче као ванвремене игре духа и маште кад је време за суочење са грубом стварношћу и за неодложни морално-хуманистички ангажман.

Долазак истине је вивисекција актуелног друштвеног стања и врхунска белетристика у жанру сатире, књига достојна свог наслова и најшире пажње.

ЖЕСТОКИ САТИРИЧАР ОТМЕНОГ СТИЛА
Мирослав Средановић, *Крстареће мисли*,
Алма, Београд, 2019.

Средановић (1936) је један од доајена наше сатире. Мада је низ година радио и као дипломата, то није омекшало његово сатирично перо није дипломатски суздржано – без околишења и нимало нежно критикује власт. Но, две важне одлике његове поетике могу се довести у везу са културом дипломатије – елеганција стила и космополитска знатижеља. Елеганцију стила чини отмена лексика, али где је, сходно објекту критике, најпримереније употребити масну и сочну народну реч или такав израз из Вуковог црвеног бана, Средановић се не устручава. *Према свецу и тропар.*

Космополитски хоризонт се темељи на претпоставци да је свет јединствен и да све земље и народи, били територијално и бројчано мали или велики, зависе од укупних светских прилика.

Наслов најновије Средановићеве збирке је алузија на специфично оружје америчке армије и бомбардовање Србије 1999. године, драстичан пример односа моћи између малих и великих земаља. Наслов књиге није њена тематска окосница већ једна од њених значењских оса. Попут свих ранијих, и ова књига има широк распон тема. У овом пригодном тексту могуће је указати само на делић тог импресивног мозаика.

Дуго живећи у социјализму, писац осећа потребу да изрази став према том поретку, мотивисан драстичном разликом између његове својвремене аутоперцепције као најбољег поретка у свеколикој историји и наше данашње његове перцепције. Кроз наоко пуку констатацију минуле историјске епохе, провејава носталгија: *Социјализам је суспендован. Због идеолошког допинга.* Већ назив тог поретка имплицира позитивну конотацију – социјалну бригу. Зато писац користи изразе који одлазак са политичке сцене означавају привременим стањем (суспензија) и самим тим наговештавају његов вероватни повратак – социјализам се, имплицира овако формулисан став, није урушио изнутра, због структуралних слабости, већ због погрешне аутопромоције: нудио је нереално оптимистичку, илузорну и халуцинантну (под дејством идеолошке догме-дроге) а не реалну (оствариву) визију друштвеног развоја. Носталгија, подупрта подразумевајућим моралним начелом, је утолико јача што је нова идеологизација политике примитивнија: *Властодршци одвикавају народ од окошталих догми. Намећу му своје превртљиво мишљење.* Наоко неутрално сучељавајући две негативне платформе (окоштала догма и превртљиво мишљење), извесно је да синтагма превртљиво мишљење веома релативизује окошталост догме, то је

арбитража аморалне и зависне свести. Истој матрици значења, само из другог угла, припада и афоризам: *Комунисти више нису на власти. Комунистима је истекао доживотни мандат*. Пажљивом читаоцу порука је јасна: прелазни период, по дефиницији кратко време између револуције и успостављања општенародне власти, преобразио се у вечност. И вратио историју уназад, у предграђанско монистичко друштво, уместо да оствари разисторију.

Сатиричар је далеко од величања социјализма *in concreto* – у том режиму је и почео своју критичку списатељску делатност. Ево како је демистификовао тадашњу општу запосленост: *У социјализму су сви били запослени. Једни су радили, други су се идеолошки уздизали*.

Опозиција је нека врста пандана сатири – комплементарни опозит практичног наспрам идејног оспоравања власти. Ево како нам сатиричар ефектно и духовито предочава дијалектику односа власти и опозиције, укрштајући синтагме рушити режим и тајна полиција и суптилно користећи опозит јавно – тајно: *Опозиција јавно руши режим. Полиција тајно надгледа њене радове*. Већ на основу два цитирана афоризма увиђамо магични спој концизности израза и вишеслојности значења – много значења у мало речи!

Власт непрестано труби о борби против криминала и корупције – обрачун са криминалом је њен самопрокламовани приоритет, готово њен *модус вивенди*. Но ако та борба предуго траје а не даје видљиве резултате, *нешто је труло у држави Данској*: жртвован је, ништа мање, њен циљ! Субјект и објект су заменили места! Сходно утешном слогану немоћних: *кога не можеш да победиш, придружи му се*. То морално посрнуће нам сатиричар дочарава иронијом доведеном до цинизма, инверзијом односа кривца и судије: *Велики криминалац је великодушан. Пристао је да се са њим нагоди држава*. Но да би та спрега била постојана и плодотворна, не сме да има сметњи са стране. Дискретно (речју *нико*) алудирајући да се то односи и на суд и полицију, сатиричар то ефектно оправдава маштовитим спајањем друштвенополитичких синтагми *организовани криминал* и *државни посао* са колоквијалном синтагмом увек негативне конотације *мешање са стране*: *Нико са стране не треба да се меша у организовани криминал. То је озбиљан државни посао*.

Морални пад је могућ кад однос власти и народа поприми непрестиве кастинске разлике: *горе – доле; наредба – извршење*. Кад политички однос престане да буде однос субјекта према субјекту, већ субјекта према објекту – свемоћне власти наспрам убоге раје, чији се *vox populi* своди на пасју послушност, на принудно гласно подржавање власти. Зато нам тај однос сатиричар стилски суптилно али значењски поразно и предочава као условни рефлекс а не као међуљудски фено-

мен: *Политичари наступају под рефлекторима. Аплаузе добијају из мрака.* Други део (друга реченица) овог афоризма, повезивањем аплауза са метафором мрак, имплицира и посебно значење: подршку власти из подземља, коме такође одговара нем и послушан народ.

Разуме се, власт је свесна да је прошло време пуког диктата и голе формуле наређење – извршење. Народу се морају омогућити вентили опуштања. То држава постиже давањем псеудо-слободе по обрасцу фолклорне синтагме вучења за реп мртваг вука. То је ефектно изразио сатиричар сучељавајући на ироничан начин политичке синтагме *слобода говора* и *пропали режим*: *Код нас влада слобода говора. Може се нападати чак и пропали режим.* Нажалост, овај топос из басне (*осуда бившег режима* овде је варијанта метафоре *чупање репа мртваг вука*) је колико зоолошки толико и антрополошки феномен: самозаваравање гледе своје снаге и храбрости је истоветно! У склопу псеудокомпензације за укидање слободе су и нереално велика обећања, према којима су и бајке шкрте: *Златне рибице су ишкртије од разметљивих властодржаца. Оне обећавају само три лажи.*

Премда у својим књигама Средановић окривљује и свет – махом велике силе – за судбину своје и других малих земаља, свестан је да је пребацивање одговорности на свет за све проблеме често само алиби лоше власти за сопствене грешке и заблуде. То може достићи чак и сразмере клаустрофобије (вере да све зло чине светске завере) и слепила за вредности: *Србија је несамостална земља. Трпни утицаје светске цивилизације.*

Није сатирично бојно поље само актуелна политика; у фокусу сатире је и однос према традицији. Ево става према дивинизацији прошлости, општег уверења да је читава наша историја била херојска: *Турци су радо слушали српске гусларе. О погибијама српских јунака.* А последицу некритичког величања традиције испаштамо и данас: *Поштујемо традицију. Успели смо да останемо заостала земља.*

Разуме се, синтагма *заостала земља* овде је оцена аутора, а у аутоперцепцији и аутопромоцији власти имамо посла само са суперлативним оценама – такозваним *историјским победама*. Но чак и ако би и народ и власт неким чудом разабрали праву истину, не би могло доћи до позитивног заокрета: власт је обезбедила вечни мандат флоскулом доста је насиља – вечни мир је талон опште среће. То је писац прегнантно изразио двозначном синтагмом *рушење ненародних режима*. Метафора која сатанизује претходне режиме враћа се, помоћу начелног императива, као бумеранг самој власти, била она тога свесна или не: *Доста је насиља! Нема више рушења ненародних режима!* До још већег цинизма доведено је поимање државе као не-

прикосновеног поседа властодржаца: *Нема двовлашћа. Не могу, поред властодржаца, још и закони да владају.*

Фокусирани у овом пригодном тексту превасходно на сатиру, оставили смо по страни друге велике врлине ове књиге – и она је, попут претходних збирки, ватромет раскошног духа, прожета од почетка до краја врцавим хумором, и уједно крцата бриљантним историјским, социо-психолошким и културолошким опаскама.

Средановићев опус заслужује студиозна истраживања, научну монографију... У свим његовим збиркама има антологијских афоризама – преведени су на више језика и уврштени у наше и стране антологије. Док чекају своје проучаваоце, наведимо бар индикативне називе претходних седам књига афоризама: *Сто и ниједан афоризам, Није смешно, Записи на кожи, Упадице, Смешна збиља, Нагазне мисли и Ренесанса без хуманизма.* Средановић припада јату Београдског афористичарског круга, већ четири деценије врхунског сазвежђа афористичара.

Има наш сатиричар и критичких афоризама спрам списатељског цеха – нису сви писци *цвећке*. Користећи синтагму информативни разговор и у изворном смислу и као ироничну метафору за саслушавање од стране власти, срочио је афоризам у коме је показао да и власт има своје писце, да и писац може бити слуга или потрчко политике: *Власт је режимског писца позвала на информативни разговор. Договорили су се о унапређењу сарадње.*

Не штеди писац ни своју ужу браншу. Ево и прегршти аутопоетичких афоризама, да видимо како афористичар поима и колико цени сатиру, којој је посветио највећи део свог списатељског труда и умећа: Сатиричари су чудотворци. Нашу стварност описују кратком причом.

Тешко је бити успешан хумориста. У Србији више ништа није смешно.

Неки афористичари нису омиљени режиму. Не исмејавају довољно његове политичке противнике.

Сатиричари су врачевани. Знају да одгонетну владајуће глупости. Не пишу убојиту сатиру. Њихови јунаци су вечни.

Неке озбиљне земље немају сатиричаре. Тамо се подсмевају нашим глупостима.

Жири је лако донео одлуку. Није ту имало о чему да се расправља.

Жири одлучује на основу чињеница. Опиплљивих.

МИТАР ЂЕРИЋ – ЧОВЕК КОЈИ СЕ СМЕЈЕ
Митар Ђерић Лаки, Домино дефект,
Чувари знања, Београд, 2017.

Синтагма из наслова није аналогија са Игоовим романом „Човек који се смеје“ већ спонтана читалачка асоцијација. Ако ико од наших афористичара заслужује овај ведри надимак, синтагму која оличава нарав добричине, то је извесно Митар Ђерић Лаки. Но као што и његов надимак Лаки има обрнуто значење – не у смислу ћуди већ у дословном смислу – тако и Лакијев хумор има дупло дно, невеселу значењску сенку. Наш сатиричар махом нас суочава не само са значењским пароксизмом, по дефиницији неизоставном својству афоризма, већ и са стилским пароксизмом. Ведар, добродушан хумор и лепршав стил, непрестана игра речи и смисла, махом је одлика првог дела Лакијевих афоризама. Наставак, други део афоризма, не само што сенчи ту значењску ведрину већ је и споријег ритма и тамнијег тоналитета.

Те непрестане микро-контрасте наговештава већ сам наслов књиге, готово шеретски: *Домино дефект*, а то нам сугерише и наслов надахнутог Чотрићевог поговора овој особеној књизи: *Мост који спаја обалу мудрости са обалом хумора*. Погледајмо како се та значењско-стиљска двојност манифестује у самим афоризмима. У првом афоризму збирке имамо контраст двају фолклорних идиома – први нам даје живахну и увек ведру сензацију: излазак сунца, а други нам призива тамну страну традиције, суочавање са нечистом колективном савешћу: *Када нам је грануло сунце, појавише се сенке прошлости*. И следећи спаја две народне синтагме – прва симболизује највећу могућу награду за праведнички живот – вечни живот у рају, а други стање ружне и тужне обамрлости, невладање собом, губитак своје физичке самобитности: *Срби не иду у рај. Тамо их носе*. Већ из ова два уводна афоризма у књигу потврђује се Чотрићева сугестивна констатација о Митровом мајсторском преплићању смешног и озбиљног, лепршаве духовитости и невеселих умних опаски. И више од тога – пред нама су четири фолклорне синтагме, четири белутка које је народ вековија брусио, тако да су све и саме по себи традицијом освештани делићи мудрости.

И афоризми лежерније значењске геме, из топике свакодневице, у којој мушко-женски односи заузимају једно од сржних места, код Ђерића имају драмски набој. Ево како се игром речи и смисла, идиомима нашег данашњег усменог жаргона, постиже наоко шеретски а у суштини психо-социолошки контраст: *У браку могу да*

идем свуда – где нећу! Знак узвика овде има двоструку конотацију: у првом плану је самоиронија, реторичко истицање своје храбрости, али у дубљем слоју је дословно, невесела констатација да је реч о зависности од другог. Афоризам је тако срочен да је избегнут род говорног субјекта – једнако важи и за мушкарца и за жену.

Ево како се свакодневни школски идиоми *похвала учитеља или учитељице* и *све знати* могу одлично употребити и у политичко-полицијском контексту: *Иследник ме похвалио. Све сам знао*. Цитирани афоризам – замена речи *учитељ* речју *иследник*, док је све остало чист цитат – показује да је Ђерић и изванредан минијатуриста – огромна већина његових афоризама заузима један ред, мали број залази у други.

Оптимална минимализација – ево једног привидног оксиморона, но овде је то само констатација завидне вербалне економије, афоризма значењске ширине која сеже у антропологију: *Све најбоље о мени једино ви нећете нећете чути*. Овде је кључна реч заменица *ви* – она је овде метафорична заменица *целог света*: све друго од *ја* сте ближи и даљи *ви*, оличење другости и оностраности! Прилог *једино* овде је само маестрално изражена иронијска дистанца спрема дословног значења.

Ево афоризма који ефектно суочава две синтагме које су, дословно узевши, позитивне конотације – *небески народ* и *видети све звезде*, чак денотирају и исти део космичког пространства, али уместо значењског садејства – комплеметарности значења – имамо судар значења: *Откад смо небески народ, једино ми видимо све звезде*. „Видети све звезде“ је у нашем фолклору идиом са ироничном интонацијом – метафора која симболизује психо-физички потрес од наглог и снажног ударца човека с којим смо у завади или полицајца или неког великог и тешког предмета, у којој прилици угледамо пред собом светлаце, налик звездама, иако је дан. Прилошко-заменичка конструкција *Једино ми* појачава ову ироничну поруку, доводећи је до трагичне интонације.

Лакијеве поруке су дискретне, посредне. То показује његову поетичку зрелост и високу самосвест. Савремена хуманистика је установила да се више „не примају“ супстанцијални увиди, да и најмудрије поруке примамо са великим отпором, чак са nelaгодом. Писцима преостаје једино да варирају и комбинују белутке светског мозаика знања и умећа. Мало ли је имати *бескрајни плави круг над собом и свемир у духу и души*? Ове крупне речи нису пригодна критичарска поента – и у наоко вицкастим досеткама Лакијевим пажљив читалац ће запазити мисаону и дубину и ширину.

Посебну похвалу заслужују илустрације – карикатуре Тоше Борковића.

& & &

Писац са симболичним опусом од седам књига заслужује да га укратко представимо антологијским афоризмима. Ево наслова Лакијевих збирки по редоследу објављивања: *Лаки афоризми* (2003), *Нерадници свих земаља, исти сте* (2004), *Троглед* (2007), *Saldo mortale* (2009), *Дон Кикот* (2012), *Домино дефект* (2017), *Аморизми* (2019).

Афоризам је сатира која у два потеза матира.
Да нисмо имали оволико победа, било би нас много више.
Пут нам је присут ружама. А ми голи и боси.
Морам да једем пужаве. Брза храна није здрава.
Све смо покушали. Преостају нам још само мирна средства.
Трећи светски рат биће хуманији. Трајаће кратко.
Ко нема петљу, гаће му саме спадају.
Откуд корупција у Србији кад немамо ни за мито?
За оволике пензије пуно је дана у месецу.
Лако је пензионерима који имају родитеље.
Пливање у дуговањима је дављење на сувом.
Жене са лепим грудима имају лепе очи.
Жене дуже живе јер крију године.
Све радим сам по кући. Неће ваљда она да ми говори!
Ако сви лепо говоре о вама, проверите да ли сте живи.

МИЛЕ ЂОРЂИЈОСКИ
КАО АНТОЛОГИЧАР ПАРАДОКСА
Миле Ђорђијоски, Трагачи за парадоксима,
ДК „Виница“, Македонија, 2018.
Антологија афоризама разних народа,
двојезично, македонско/српско издање

Иако као изврстан афористичар добро зна да афоризам у својој бити садржи парадокс – парадокс је његова структурално-значењска срж, Ђорђијоски је сачинио антологију *Трагачи за парадоксима*. Априорна помисао – она коју тренутно асоцира наслов – је да је антологичар пожелео да сачини специфичну антологију, не само строжу од досадашњих већ и са парадоксима јачег интензитета и већег досега, афоризама којима је поље актуелне сатире било само узгредно полазиште, иницијална каписла за далекосежније мисли. Након читања антологије стиче се управо тај утисак – синтагма трагачи за парадоксима је овде синоним за антологију врхунских афоризам, синтагма која има три значењска нивоа – први је да се избегне стандардна, чисто жанровска формулација наслова; други ниво је већ поменута строгост избора, а трећи је да се избегну мање познати адресати и темати, ма колико они били значајни у својој ужој (локалној) и шиροј (регионалној) средини. Другим речима, Ђорђијоски се фокусирао на писце који гаје изразито мисаоне, *философичне* афоризме. У историји идеја то антологичарско опредељење било би најближе гледишту философа Ивана Фохта да је прави (најбољи, врхунски) афоризам онај саздан на идеалној синтези философије и књижевности.

Ђорђијоски је написао пригодан предговор и не помиње своје духовне и антологичарске изворе, али се посредно назиру велика лектира и врхунска упућеност. Приказивачу антологије не преостаје ништа друго осим дивљења за огроман труд и да читаоцу симболично отвори књигу – навешћемо имена писаца и њихова прва три заступљена афоризма, који су самим својим положајем привилеговани и репрезентативни. Другим речима, наставак овог приказа је сажетак, мини-презентација овог великог подухвата.

Габријел Лауб: Пас који лаје не уједа. Човек није пас.

Исплати се бити пророк. Нажалост, тек после смрти Мишљење је криминално. Мисли се рађају у свим ћелијама!

Жарко Петан: У почетку беше реч. Одмах је уследио деманти.

Знам човека који не верује у добре виле иако станује у једној много доброј.

У рају се нико не интересује за анђела. Само је у паклу анђео атракција.

Аркадиј Давидович: Афоризам – здрав разум у парадоксима.

Једни су аплауирали зато што немају главу, а други да не би остали без ње.

Ако кажете људима истину, неће вам опростити клевету.

Турхан Расијев: Једни не гласају јер не познају кандидата, а други јер га добро познају.

Полицајци су преврнули и нео и земљу да га пронађу, а он је пио виски с њиховим шефом.

Ударци судбине све чешће дају тон посмртном маршу.

Милован Витезовић: Погодио ме је циљ!

Свеједно целату криве ли су жртве!

Вође пут до успеха поплочавају главама!

Иван Карадак: Није ни чуо што се не миришемо. Сви смрдимо на национализам.

Ако је ово живот из наших снова, мора да смо сањали – хорор!

Народ је највише служио онима који су се клели да ће му служити!

Валентин Димитров: Раније су велики уметници правили ауто-портрете, а данашњи су скромнији – праве селфије.

Ако ванземаљци нису дошли на земљу, то значи да су интелигентнији од нас.

Мушкарци умиру раније зато што жене крију године.

Владимир Шојхер: Ограниченост, на срећу, ограничава и себе.

У грађанском рату народу припада улога барикада.

За разлику од паса, људи чешће лају на своје неого на туђе.

Љупчо Силјановски: Сатиричар телеграфски пише историју човечанства.

Да су свесни шта говоре, остатак живота провели би у коми.

У паузи између две крађе он је много тога учинио за свој народ.

Веселин Зидаров: Не прелазите границе својих могућности. Оптужиће вас за дезертерство.

Идеализам: идеално склониште за људе без идеала.

Народ смо са најстаријом историјом зато што не можемо да порастемо.

Милан Тодоров: Не могу да идем вашим стопама. Ја носим већи број ципела.

Код нас нама цензуре, али то неодговорни појединци користе да кажу и оно што се не сме.

Пре рата народ је био незадовољан јер је био обесправљен, а данас је с правом незадовољан.

Валериу Бутулеску: Лако сам се избавио из ђавољих канџи, али како да се истргнем из анђеоског загрљаја?

Што су боље плаћени, пророци су све већи оптимисти.

Лоше укоричена књига. Истресао сам је мало и идеје су почеле да се разилазе.

Александар Баљак: Дуго смо се припремали да ништа не урадимо. Зато смо у томе и успели.

Човек користи само десет посто могућности свога мозга, а наше уштеде су знатно веће.

Ако вас жена вара, не очајавајте, јер сте своју несрећу поделили са другима.

Јандре Дрмић: Кад останем сам, почињу дијалози!

Ма нисам ја неки мрачни тип. Заправо, ријетко. Само кад мислим.

За земљу нас не држи само сила теже. То мора бити нека тежа сила.

Васил Толевски: Народ није незадовољан из еротских већ из политичких разлога.

Средина је загађена зато што је више дрвећа посађено у фотеле него у земљу.

Снажна држава је она у којој се сви смеју, а не она којој се сви смеју.

Зоран Т. Поповић: Нема потребе да се чује и друга страна. Истина је само једна.

Кад је у питању борба за мир, ми смо у стању да заратимо са целим светом!

Рат је као за инат почео баш у петак, тако да ми је покварио све планове за викенд.

Сергеј Сидоров: Тајна – то је оно о чему сви говоре.

Тешка времена почињу са привременим тешкоћама.

Теорема: постоји живот на оном свету. Аксиом: нема живота на овом свету.

Миле Ђорђијоски: Бог је први почео да загађује земљу. Створио је човека.

Немамо шта да тражимо у Европи. Ми смо овде све изгубили.

Сами смо криви што живимо криминално. Гласали смо за криминалце.

Јово Николић: Треба увести земљишни минимум. Не може држава да се смањује у недоглед.

Дезертери кад-тад бивају амнестирани. Дела бораца никад не застаревају.

Живот се враћа на ове просторе – као злочинац на место злочина.

Витомир Долински: Ја остајем уз народ. Навикао сам да будем сам.

Не будите скромни због онога што нам раде политичари. За кога је, мало је!

Не тражите људе на другој планети. Овде су шансе, за нијансу, веће.

Јевгениј Кашејев: Афоризам је кап у којој се налази океан.

Свака је епоха ренесанса, само је питање – чега?

Сви су људи браћа. Сваки рат је братоубиство.

Слободан Симић: У скупштину свако може да уђе. То је јавна кућа.

Требају нам политичари са визијама. Али не са халуцинацијама.

Волео бих да још причамо о демократији. Ал' чувар каже да је посета завршена.

Владислав Влаховић: Мене су још у школи припремали за ово. Морао сам „Пакао“ а знам напамет.

Док се знало ко је горе, а ко доље, Црна Гора није имала проблема са наталитетом.

Тек кад су ми одерали кожу, схватио сам како ми је добро стајала.

Весна Денчић: Плашим се да своју будућност препустим у ваше руке, много дрхте.

Непрестано лупање указује да нам је земља стварно на добошу.

Успомена на стара добра времена лоцирана је на старом добром месту.

Нинус Несторовић: Наши очеви су имали илузије. Нама је припала част да их срушимо.

Наша држава је да се упишаш од смеха и усереш од страха!

Ако можете да не радите данас, не остављајте то за сутра!

Александар Чотрић: Бог трипут помаже, али ми смо изашли из бонуса.

Суди се и невинима. Пред законом су сви једнаки.

И наша историја се понавља. Врсаћа се на место злочина.

Екрем Мацић: Гризе ме савјест. Докле бити поштен?

Утакмица је завршена неријешено. Они су нама узели три бода, а ми њима новац.

Ја и министар смо генерација, само што је он прије купио диплому.

Бојан Љубеновић: Синоћ смо обележили двадесет година матуре. Од целог одељења само разредни ради.

Деда је примио пензију. Он је у нашој кући представник крупног капитала.

Србија је као жвакаћа гума. Границе су јој растегљиве, а економија мало-мало, па пукне.

& & &

Ред је да на крају симболично представимо и аутора антологије као афористичара, такође врхунског трагача за парадоксима:

Каква смо стока најбоље знају они који нас музу.

Не пасу сви траву. Неки су на дијети.

У инфлацији родољуба профитирају ковачи медаља.

Ставио би он прст на чело, али се плаши да не остави отиске.

Политичари су у предности. Не морају да се праве луди.

Тамо где сви вуку на своју страну нема ко да повуче.

Пси се познају по лавезу, а људи по пасјем животу.

Код нас се по мирису осећа одакле ветар дува.

Кад су политику прогласили курвом, поштенем курвама је пао углед!

Највише промашених, метеоролога има међу политичарима.

Његова привредна биографија може се препричати једноминутним ћутањем!

У подељеним народима множе се само политичари!

Кривци су познати, али нема ко да их идентификује!

& & &

У најновијем, трећем издању, антологија Ђорђијоског је проширена афоризмима великог броја писаца из разних земаља, са амбицијом да у догледно време то буде светска антологија најбољих афоризама. Ево импозантног списка тих аутора: Адриан Декурсел, Мари фон Ебнер Ешенбах, Карел Чапек, Жежи Лец, Марти Ларни, Маријан Ејле, Јанина Ипохорска, Вадимир Булатовић Виб, Ванда Болоњска Волфрат, Томаж Јанович, Раде Јовановић, Илија Марковић, Волфганг Ешкер, Растко Закић, Витомир Теофиловић, Криштоф Билица, Иво Мијо Андрић, Софе Штерјоски, Радивоје Бојичић, Корнелиу Вадим Тудор, Милован Вржина, Милан Бештић, Драган Копривица, Миленко Пајовић, Виктор Мартин, Ондреј Каламар, Ђорђе Оташевић, Анджеј Мајевски, Војћех Вјерћох, Горан Мракић, Фабрицио Караманџа и Хавијер Агире.

И МОРАЛНА ПОБУНА И ИГРА ДУХА
Вукоман Бошковић, *Афоризми*,
Удружење српских издавача, Београд, 2018.

Најновија Вукоманова књига, једноставно названа *Афоризми*, награђена је, равноправно са збирком Милена Миливојевића *Нама не свиће ни кад нам сване*, као најбоља књига афоризама 2018, између стотинак књига објављених те године. Ова значајна награда сао је једно у низу признања које је овај бард наше сатире (рођен 1947) добио у најјачој лиги мајстора кратих фори на свету.

Бошковићеви афоризми као да оваплоћују слоган *хумор је лек*. Зачудо, и његове тужне поруке иду подруку са хумором. Не знамо да ли писац настоји да буде и видар или једноставно уважава нашу националну особину: *Срби су луд народ. Све нам је смешно*.

Уводни афоризам књиге, почашћен првим местом и зато најаву главног тематско-значењског фокуса, није нимало ведар иако у њему срећемо глагол *цветати*: *Демократија цвета, а народ вене*. Одмах увиђамо да није реч о ведром већ о црном хумору и његовим још црњим огранцима – иронијом, сарказмом, цинизмом... Ироничну метафору *цветање деократије* сатиричар варира на мноштво начина. Ево како то изгледа у реторици политике, афоризму тако сроченом да може бити исказ и кривца и жртве: *Демократија је превазишла границе слободе. Зато смо постали њени робови*. А оно што је најбоље постаје најгоре зато што смо оно најбоље дали у руке најгорима: *Одржали су нам лекцију из демократије. Утерали су нам страх у кости*. Зато се и поимање демократије скроз променило: *Некада је деократија била лепи сан. Данас ј пушта илузија*. Да ли су нас политичари придобили лажним обећањима и лукавством, да ли смо као народ (*гласачи*) толико наивни? Не, писац је свестан да је дијалектика односа власти и народа ного сложенија од односа *обћање – лудом радовање*. Ево како варира чувену мисао историчара Лорда Ектона да свака власт квари, а апсолутна квари апсолутно, као и нашу народну мудрост да с тк кад освоји власт какав је човеков карактр: *Политика их је променила. Ни рођена мајка не може их препознати*. Предизборна обећања нису априорне опсене – у иницијалној фази су и самозаваравања и многа би се и остварила да политичарима није ближи свој џеп од народног. Афограм – *Када би се остварила предизборна обћања, живели бисмо у зљи благостања* – је примарно био заједничка идила, али су политичари доживели велику унуташњу трансформацију – транзицију из грађански толерантне и солидарне у властољубиву и користољубиву психологију: *И они су некад имали душу, али су је продали ђаволу*.

Бошковић упечатљиво показује да је самозвана политичка лита у суштини друштвена псеудо-елита и зато се њено спровођење социјалне правде претвара у кривду, а *ослобађање* пролетера у њихово затирање: *Изборили смо се за људска права. Жртвовали смо обесправљене.* Аутореклама политичке учинковитости је чист цинизам! Ту учинковитост нам још драстичније предочарва афоризам: *Власт је свмоћна. Направила је од нас роботе.*

Како наш сатиричар објашњава мирење грађана са представљањем лажи као истине? Тако што грађани и не знају за истину: *У медијском мраку истина је невидљива.* Најгоре је што траје и траје, не види му с крај: *Тешко ћемо из овог мрака угледати светлост.* Народ има утешну изреку: *у сваком злу има и неко добро.* То важи и за бескрајну ноћ: *У мраку се најлепше сања о светлој будућности.* Ево још једне ироничне опаске зашто се срчаније не боримо за живот у коме царују ведрина и смех. Ми волимо позориште и циркус у својој кући јер: *Тужно је живети у смешној држави*

Истина је невидљива нама, обичном народу, а политичари је јасно виде јер су изнад медијског мрака, који праве само за нас: *Наши политичари живе у облацима. Како да их спустимо на земљу?* Не да смо се надали већ смо били чврсто уверени да ћемо након урушавања монистичког система живети у слободном и добро стојећем друштву (*welfare state*). Тако пише и у политичким наукама. Но ми смо кренули својим путем, мимо осталог света. Да докажемо и на својој кожи покажемо да и од лошег има горе: *Од једнопартијског једноумља стигли смо до вишепартијског безумља.* Наши безумници мисле да су мудраци који су сву мудрост света носе у малом прсту, а најтрагичније је што своје безумље лако претварају у дело: *Политичари који имају све у малом прсту немају ништа у малом мозгу.* Писац наставља ову поразну мисао сликовитим афоризмом: *Најтежи су они који немају ни грам мозга.* Ако бисмо све препустили *мудрим* политичарима, једног дана бисмо могли само да констатујемо: *Потонуле су нам све лађе. Само се спасио капетан са посадом.*

Има ли нам спаса након пада у понор? Наш сатиричар дели народно уверење да свему дође крај, па и злу. Другим речима, сматра да и пад на дно пружа шансу: *Дотакли смо дно. Сада имамо чврст ослонац.* Пад на дно има и друге повољне ефекте, ослобађа нас и страха од елементарних непогода: *Ми се не плашимо поплаве. Довољно смо потонули.*

Ево како сатиричар упозорава оне који се не усуђују на отпор злу и неправди, мислећи да је боље живети и у беди него се изла-

гати опасности. Они не знају да тактика *бити мањи од макова зрна* није битка за преживљавање већ само мрцварење и мучно одлагање смрти: *Боље да гинемо за своја права него да нас сахрањују живе*. Афоризми попут цитираног показују да у драми егзистенције трагично елиминише комику – сва игра духа овде се своди на контраст *гинути ради чиста образа* и могућег спаса или *бити жив сахрањен* и са имицом кукавице отићи на онај свет. Ово упозорење је уједно и охрабрење јер тешко је бити храбар ако *На политичкој сцени људи је све мање, а страшила св више* и ако је *показивање муда* врло ризично: *Ако покажете муда, лако ћете остати без главе*.

Показивањ муда, синоним чина храбрости, је фолклорна синтагма из одељка *Црвени бан* Вуковог *Рјечника*, у који је Вук, сетимо се, уврстио такозване скаредне или безобразне речи. Као што је Вук, након извесног колебања, увидео да без тих речи народни речник не би био не сао целовит лексички већ би један део социо-психолошког искуства остао без свог одговарајућег дискурса. Другим речима, знатан до наше перцепције стварности и искуства остао би изван наше вербалне комуникације и имагинације. Речено језиком психологије, народу су псовке од памтивека вентил за ослобађање беса, лек за смирење живаца, а неке од њих, вековним брушењем, достигле су и естетски ниво и ушле у ризницу народних умотворина. Слободна реч, макар и у уском кругу рођака и пријатеља, није сурогат слободе већ њен битан део: *Везане су нам руке, али нам је језик одрешен*. Ево како је, сучељавањем фолклорних идиома и неологизма из жаргона политике, ефектно изражен контраст између социјалног стања *оних горе* и *оних доле*: *Партијским друговима држава дели шаком и капом, а непослушним усраном мотком*.

Наратив *српске изузетности* је међу лајтмотивима Бошковићеве ироније. Наш највећи заштитник од зла свакојега је наш узорни морал: *Савест нас брани од најезде зла*. А ту су и друге наше врлине, без премца на свету. Наша снага је наша анђеоска љубав: *Не може ваша мржња да победи нашу љубав*. Но наш писац је далеко од, нажалост веома раширене, заблуде да смо идеалан, нај-народ. Штавише, свестан је да смо имали ретроградну еволуцију. Срушили смо стари систем вредности, а нисмо изградили нов: *Изгубили смо идентитет. Не личимо више на себе*. А о врату нам је и наша вечна мана – неслога. Ево ефектног афоризма који повезује управо та два велика наратива – српску изузетност и српску неслогу: *Нама нико и мож ништа. Зато ћмо с међусобно обрачунати*.

Концентрисани на сатиру као значењску осу књиге, нисмо били у прилици да се осврнемо на две важне тем из репертоара

Бошковићеве широке знатижеље. Из сфере мушко-женских односа наводио два афориза. Први је ода жени као симболу лепоте и вечном изазову мушке афирмације и поноса: *Жена је најлепша тврђава коју желе сви мушкарци да освоје*. Други је кристализација вајкадашњег искуства, чисти говор плоти: *У љубави и браку све иде добро док шкрипи кревет*. А из сфере аутопоетичких афоризама цитираћемо два упечатљива афоризма. Први се тиче самог жанра: *Сатиричаре је тешко прочитати. Они пишу између редова*.

У сваком тексту свака реч има своју функцију, али у афоризму су веома важни не само свако слово већ и сваки знак интерпункције, и најмање фонеме и морфеме. У том погледу поетички је индикативно што је Бошковић све афоризме штампао искључиво *великим словима*. Други аутопоетички афоризам који овде цитирамо односи се на читав списатељски занат и етос. На духовит али нимало весео начин писац указује на инфлацију писања и одсуство читања: *Неки писци одустају од писања. Не могу да нађу читаоце*.

За разлику од мноштва писаца без читалаца, Бошковићеве књиге су вишеструко привлачне, а пре свега жестином актуелне сатире, лепотом стила и врцавом духовитошћу, која обилато зрачи од почетка до краја књиге.

ГОРКЕ МИСЛИ У ПОЕТСКОМ ДУХУ

Миљурко Вукадиновић, *Воденица сапуница*, Београд, 2019.

Као писац разних жанрова и професор књижевности, Миљурко је често разматрао и актуелне прилике свог народа, укључујући и политичке, што га је призивало сатири. А дружећи се са писцима Београдског афористичарског круга, пожелео је да им се придружи.

Иако врхунски писац и књижевни зналац, са мноштвом књига и признања, у новом жанру је наступио скромно, насловивши своју збирку афоризама (у првом тому своје мешовите збирке текстова *Неукњижено*) Од сапунице до воденице, са аутоироничним поднасловом *Самозвани афоризми*. Но вредност Миљуркових афоризама није скромна – његову скромност можемо да разумемо као знак посебног уважавања оних којима је ова форма основна вокација а који су признати као сазвежђе најбољих афористичара на свету. И летиличан поглед на Миљуркове афоризме показује да нема разлога за осећање комплекса ни у тако високо котираном друштву, штавише да им се својим поетским стилем и рефлексацијама о том жанру на достојан начин придружује. Своју књигу у књизи посвећену афоризму песник почиње управо разматрањем афоризма као жанра – наслов уводног текста је *Хамлетовска десетилема*. Као што неологизам у наслову наговештава, песник нас суочава са десет питалица које се тичу природе овог жанра. Сет почиње дилемом *луцидни бријач или грађанска непослушност*, а завршава се варијацијом прве дилеме *луцидни бријач и морак: афоризам или ћутизам*.

Први афоризам збирке је аутожанровски: *Афоризам не држе место и краткоћа. Држи га проверљивост и љути очевид*. Другим речима, афоризам није литерарно валидан самом својом формом (као ни други књижевни жанрови) већ снагом и уверљивошћу своје поруке.

Поетика афоризма је до детаља, перфекционистички захтевна – у структури афоризма веома су важни и знаци интерпункције. То песник наглашава у прећутном дијалогу са корифејима српског афоризма, Александром Баљком и Александром Чотрићем, чија имена овде репрезентују све афористичаре: *И тачка и узвик, а нарочито зарез – то је све афоризам, драги моји Александри...* Значај и најмањег графичког знака, попут везивне црте а камоли знака узвика, демонстрирао је Миљурко и у свом афоризму: *Гукнем – пукнем!* Писац често користи фолклорне синтагме и образце, а често и ексцентричне са језиком правећи нове речи маштовитом прерадом

асоцијација или обогаћујући лексички фонд експресивним неологизмима. Ево маштовите споне између једног нашег и у свету познатог ликовног топоса и *хлеба* као двоструког симбола – основног састојка исхране и синонима за оскудну исхрану, прве речи подразумевајуће метафоре хлеб и вода: *Сви смо ми прошли кроз Хлебинску школу*. На први поглед пред нама је мала игра речи, но афоризам има вишеструко значење: *Хлебинска школа* не имплицира само искуство оскудице већ и наиву као образовни ниво и поглед на свет. Већина нас остане у сфери наиве, поимајући лаике као срећне нишче. За њихову душу и тело боре се многи усрећитељи, а највише политичари: Лојални обрађују лаике причајући им „смртном уву нечувено“.

У аутожанровском снопу посебно је занимљив афоризам који одбацује свог аутора, попут народне изреке, која је такође била сублимација нечијег личног искуства, али се током генерација глачала и осамостаљивала док није постала *vox populi*: *Афоризам је књижевност без родитеља*.

Писац проглашава афоризам општим духовним добром, али га сматра и средством социјалног ангажмана. Ево како песник указује на социјалну, односно регионалну неједнакост, прећутно асоцирајући метафору *јужна пруга* и њену римовану верзију *што јужније, то тужније*, призивајући и помоћ свевишњег: *Цабе ја верујем у Бога кад он не верује јужњацима*.

Аналогија између *царства небеског* и *царства земаљског* лепо звучи, али... народно искуство говори друкчије. То болно искуство изневерених нада писац нам сликовито предочава колоквијалним синтагмама *не пали и не пије воду*: *Разумем ја њега: старешина као служитељ. То овде не пали нити воду пије. То је тако у Библији и нигде више!* Драстична разлика између два царства није Богом дата већ је људска заслуга: *Не небу, згрешили су и народу, а сад нас опет воде да изнова победи народна воља*.

Европа је за нас политички оријентир број један, циљна кота, али уместо да, кад је већ тако, у њу похрлимо листом, ми је поимамо као преурањену најаву пролећа из народне изреке: *Ми смо за Европу ипак ластом*. Бескрајну удаљеност Европ можемо да представимо и метафором *пуљев корак*: *Јашући на пуљевима – галопирамо у Европу. А кад нас виде на путу...* писац оставља читаоцима да сами доврше реченицу. Отворену поруку, историјску аналогију понтирану тротачком, шаље нам и афоризмом: *Ко сме да каже да је сеоба Срба завршена...* Поготову кад знамо ко су и какви су њихови душебрижници, народни посланици, чији нам профил писац пред-

очава колоквијалном синтагмом која оличава људе без слуха чак и за своје ближње: *Не чуди ме што сам стално у друштву слепих и глувих. Просто ми дође да напустим Скупштину*. Функционисање те највише законодавне установе још је импресивније описано: *Већина је одсутна, мањина дрма, трећина – дрема, а кворум тежак ко наплатна рампа*.

Шта запажамо ако упоредимо афоризме писца белетристике и афористичара по вокацији и литерарном опредељењу? Да белетриста, разумљиво, има обилнију лексичку и разуђенију метафорику, а пре свега креативнију стилистику. Другим речима, виши степен онеобичавања и грађе и њене литерарне пројекције. Но погрешно би било то сматрати вишом врстом афоризма, као што ни у самој белетристици то није случај – ниједна стилска формација није сама по себи индикатор вредности – у ремек-дела спадају и романтичарском емоцијом обојени Игоови *Јадници* и духом реализма прожет Толстојев *Рат и мир*; и роман са сто перипетија Манов *Чаробни брег* и новинарски концизним стилем саздан кратки роман Ернеста Хемингвеја *Старац и море*... Вредност афоризма мери се дубином поруке и интензитетом контраста између уводног и завршног дела афоризма, енергијом парадокса који се у том судару ствара. Код Вукадиновића су стилска разбарушеност и значењска разуђеност каткад били и ентитети *per se*, али најчешће су у сагласју доприносили дубини и досегу афористичке поруке. Његов деби на новом књижевном игралишту открио је дар који не би смео да се заврши једном успешном утакмицом. А у *Србији прилике су такве* – већ давно је запазио Нушић – да је поље за сатиру све шире. Јер *Вукобрат код нас и у овом часу није презиме већ занимање*.

Занимљиво је да је као афористичар Миљурко колико песник толико и критичар. Песничко умеће му је призвало слободу стила, а болесно друштвено стање му је дало задатак да хитно утврди дијагнозу и нађе лекове. Његови лекови су горки, али важно је да делују на свест и савест.

НАУКА И МОРАЛ СПРАМ НАСИЉА ПОЛИТИКЕ Скица о афоризмима Милутина Ђуричковића

Не само што је априорна (спонтана) већ је и логична (у пољу очекивања) претпоставка да се знање и искуство писца на изванредан начин огледају у ткиву и структури његових дела. То посебно важи за писца који је (и) научник – у овом случају књижевни теоретичар и историчар. Разуме се, та ученост, уткана у саму перцепцију збивања око себе, не сме да штрчи, да буде самостални носилац значења – то би био есејизам у бићу белетристике – треба да буде један од равноправних чинилаца структуре и значења текста, да буде његов интегративни а не диспаратни део. То одлично зна професор Ђуричковић и зато је у афоризмима белетриста, превасходно сатиричар, а сва знања која афористички увиди и поруке призивају или асоцирају само су фон, значењски или стилски декор, дискретно уткан у ткиво афоризма.

Иако је најмања (најкраћа) књижевна форма, афоризам може имати сто лица и налик – од аналогна народних изрека до варирања философских мисли; од шаљиве опаске о свакодневици до опаске која претендује на метафизички ниво, на статус социо-психолошког или антрополошког увида... да и не помињемо бескрајно поље стилистичких нијансирања.

Ђуричковић се као научник непрестано бави(о) фолклором, превасходно народним умотворинама и традиција је у његовој афористичкој радионици незаобилазни садрог иновације – да се послужимо Елиотовом синтагмом *традиција и иновација*, његовим кључним књижевнотеоријским појмом. Народне умотворине су у средишту Ђуричковићевог поимања традиције. Ево како он укршта древну фолклорну синтагму *сачувати углед* са нашом данашњом трауматском дилемом сачувати или отуђити део државне територије који је сржни део српске историје и идентитета српског народа. Ту драму нашег националног бића политичари свде на техничко питање, на пуко разграничење: *Сачували смо углед. О територијама – другом приликом.*

Колоквијалну синтагму *пропали смо*, синоним катастрофичних појмова, укључујући и крај егзистенције – блискост смрти, сатиричар је суочио са крахом политике који њени протагонисти, кројачи наше судбине, не само да не увиђају на прави начин већ је гурају под тепих – воде као *државну тајну*, која је маскирно складиште свих неуспеха државних челника: *Пропали смо, а знам и друге државне тајне.* Но овде није реч само о манипулативној упо-

треби – арбитраном проширењу појма *државна тајна*, већ и о погледу на свет, о поимању смисла живота како друштва тако и сваког појединца. То је нихилистичка философија политике – ако нам ништа не вреди државна територија као колективни завичај, да ли нам ишта нешто вреди? То је крах свих вредности, пад друштва у ништавило. Но овде је, ако је то могуће – а нажалост изгледа да јесте – стање горе од најгорега: *државна тајна* и *о територијама другом приликом* су синтагме које указују на судбоносну разлику: не пропада држава као апарат власти, већ народ и његов завичај – смањује се територија као географски и историјски идентитет, а власт то поима као пуку чињеницу, као последицу више силе а не њиховог погубног – нестручног и аморалног – рада, владаће и даље *у име и за добро народа*, спокојно и самозадовољно, као да народу расту руже као што њима расту зараде без обзира на друштвене прилике које воде у пропаст.

Индикативна је употреба перфекта у афоризму који говори о поразном актуелном стању: *Било је то у једној земљи грађана. Све сељак до сељака*. Слути ли перфект релативно скорашње светло на крају тунела? Опис тог поразног стања које је у афоризму послато у прошло време права је бравура – на стилски препознатљив начин призван је цитат из чувене песме Десанке Максимовић *Било је то у једној земљи сељака*. Није овај паралелизам само асоцијација по звучности и варијација стилског топоса најширег распона, од бајколиког увода до свакидашње фразе, већ садржи и унутарњи контраст, промену изворног значења у метафоричко. Док је код Десанке реч *сељак* технички појам, ознака из класе занимања, са дискретно позитивним подразумевањем идиличне наивности и моралне чистоте, код нашег сатиричара има негативну конотацију: *сељак у селу* је, једноставно, житељ села, а *сељак у граду* конотира незграпног и урбаномј средини неприлагођеног дошљака. А пошто је именица *сељак* употребљена у множини, неприлагођеност подразумева трајно стање, чак и недостатак осећаја за потребу промене, трајну превласт руралног над урбаним где му место није...

Егзистенцијалну угроженост најупечатљивије предочава глад, и у дословном и у метафоричном значењу. Нормална опскрба отишла је у историју, али неће пасти у заборав – постала је музејски појам: *Јеловник је музејски примјерак и доказ да смо некад добро јели*. Сатиричар користи манипулативну реторику политичара – и мана се, ма колика била, користи као извор врлине. Афористичар прећутно подразумева народну поштапалицу-утешницу у *сваком злу има и неко добро*. Ево како то сликовито изгледа и ефектно звучи

из судара савремене статистичке синтагме у паду и фолклорног дидактичког идиома *не пити на гладан стомак: Алкохолизам је у паду. Нико не пије на гладан стомак.*

Зашто се грађани не буне, зашто пристају на ишчашеност времена из свог зглоба? – како то каже Шекспир. Зато што је побуна опасна, како то сазнајемо из иронијом натопљене информације писца о судбини једног, потенцијално сваког побуњеника: *Добио је сва људска права. Сада се опоравља.* Бунтовнички захтев био је формално врло скроман, али супстанцијално далекосежан – подразумева више него сумњу у валидност друштвених циљева, њихов опорек кроз погубну последицу – угроженост опстанка, сублимирану у појму глади. То нам се предочава драматичним тоном, са ризиком остракизма због одбацивања култног идеологема: *Доста је било обнове, изградње и благостања. Дајте нешто да једемо!*

Док је на власти, вођа је све и свја, више него Бог на земљи. Кад оде, постаје нико и ништа, празна рупа на мапи књижевне мотивације. Нестаје не само као фокусни темат, како би то рекао Холтон, већ ни као обична тема сатире: *Вођиним одласком највише је изгубили наша сатира.* Но Вођин одлазак био би небески дар народу а губитак само једног у низу значајних сатиричних темата. Велики корак за друштво, мали предах за сатиричаре. А за сатиричаре је лако, имаће тема док је света и века.

Ниједан од наведених афоризама – а то важи и за остале из овог сегмента научниковог опуса – није оптерећен есејистичким наносима ни научним уопштавањима. Поруче су упућене једноставним свакодневним језиком, *журденовском прозом*, али пажљиви читаоци запазиће у овим афоризмима и импликације далекосежних значења, колоплет разних нивоа и видова књижевне референције (односа између знака и света), као и суптилне поетичко-лингвистичке преплете – прожимање традиционалне и модерне лексике, фолклорних синтагми и неологизама. Укратко, уживаће у ткању разноврсних знања и умећа.

Поменимо, на крају, и врцав хумор и његову лековитост против многих бољки, а посебно оних које изазивају наши главни душебрижници, кројачи и наше личне и наше колективне судбине – наши врли политичари.

МУДРОСТ СВЕТА У СВАКОДНЕВНОМ МИЉЕУ
Милорад Зебић, Мисли,
издавач Милутин Зебић, Београд, 2016.

Некад су учени људи и ван научних и уметничких институција, радећи као лекари, инжењери, правници или у државној администрацији, записивали мудре мисли из прочитаних књига, а многи од њих записивали и своје мисли о разним темама. Међу тим људима отвореног духа, чије су мисли биле огледало духа времена у својој средини и шире – ти људи су пуно путовали – био је и Милорад Зебић (1883 – 1976). Рођен је у Лозници и већ као ученик упознао пола Србије – основну школу почео у Лозници, наставио у Ваљеву и Шапцу, гимназију похађао у Београду, где је 1907. године дипломирао на Правном факултету. Студије је допунио на Сорбони 1912. и 1916-1918.

У току своје плодне каријере радио је у три министарства – привреде, финансија и трговине. Није био само врхунски стручњак широког спектра, већ и научник. Ево наслова неких Зебићевић научних радова: *Унутрашња колонизација у вези са аграрном реформом, Закони и расписи о акционарским друштвима, О валоризацији, Биланс и хартије од вредности, Престанак и ликвидација акцијских друштава, О берзама и посебно о београдској берзи, Живот и рад Дубровчанина Бенка Котруљића и његов спис о трговини и о савршеном трговцу, Наук о штедњи, Брањено на Дрини, Три предатна села, Кроз Енглеску, Српски економисти 19. и 20. века о штедњи, Стихови – песме, типови – портрети, О Богу и васиони...* Објављивао је и научне радове на француском и немачком: *La Serbe agricole et sa democratie, Trieste et Fiume, Aspect economique du Royaume des Serbes, Croates et Slovenes, Vergleichende Betrachtungen über das Aktienrecht Jugoslawiens, Die Neuerungen in Jugoslawischen Aktienrecht...* Наслови нису само из домена Зебићеве струке – права, привреде и трговине – неки се тичу историје, културе, метафизике, а један садржи стихове и психолошка разматрања...

Прво поглавље насловљено је: *Савети сину*, са поднасловом *Мисли – мудрости*, а почиње епиграмом који је и мото књиге: *К'о цвет што ноћу спрема слад / на пчели јутром даје мед, / и ти, сине, размишљај док си млад / и јутром пиши ред по ред*. Наредна мисао је у форми афограма (афоризма у облику епиграма), форма коју Зебић често користи, вероватно је сматрајући суптилнијом и захва-

љујући поетском ритму пријемчивијом поруком – у прозном исказу би била штура, наглашено поучна. Писац велича књигу, знање и науку: *Књига је, сине, добра мати! / Она каже: „Да бисмо могли, треба знати.“ / Зато савета и не тражи другде: / Наука и знање побеђује свугде.* Уводне мисли су савети сину, који је и синоним за све младе, али те поуке изражавају и поглед на свет у контексту нашег друштва. Знање се тада ценило и у свету и код нас – било је улазница у отменије друштво и гаранција успешне каријере. Исказ *Наука и знање побеђују свугде* је израз сазнајног оптимизма. А пошто је улазак у свет знања, као и сваки почетак, тежак, Зебић већ у следећој поруци охрабрује децу сликовитом паралелом: *Упамтите, децо, вазда! / Најтежа је прва brazда.*

Одувек је иметак синоним угодног живота, но пошто је врло неједнако распоређен а често и незаконито стечен, Зебић скреће пажњу на те околности, али срећу од брзог и непоштеног богаћења сматра не само привременом него и фаталном: *Не полажи много на иметак; / свеједно је: сто ил` триста, / свему дође црни петак, / држ` се знања и образа чиста.* А да не би дошло до обесхрабрења и малодушности што успех не стиже брзо, а често нема награде ни за племенито поступање, писац прави аналогију са ботаником: *Добро дело – чудесно семење, / не да рода баш свакога года.*

Поглед на свет и философија живота су толико битни да писац осећа обавезу да већ на почетку, на другој страни својих *Мисли*, укаже сину, а посредно свакој младој особи, да је одговорност уграђена у људско биће, његов исконски део: *Као што су у једној ћелици нашег организма / садржана и сва својства нашег бића, тако су / у сваком делићу нашег времена, / садржане и све наше дужности: / према себи и својима, према заједници / и према човечанству.* Препознајемо у овом виђењу људске природе и органске везе између бића и требања обресе разних философема, од Анаксимандрове праматерије апејрона до Лајбницових монада и престабилизоване хармоније.

Зебић је био врло начитан, његова лектира је увелико надилазила његову струковну знатижељу. Читао је књиге из светске књижевности и на језику оригинала, као и философску и психолошку литературу. Негде је у својим *Мислима* наводио своје духовне изворе, махом није. Зато је важно напоменути да књиге ове врсте не треба посматрати из угла историје света идеја, односно корпуса хуманистичке лектуре и уз примену критеријума оригиналности. Другим речима, не треба Зебића перципирати као мислиоца у стриктном смислу – он сам није на то ни помишљао, иначе би се

изазову духовне историје или грађења своје философије латио темељно као што је чинио у својим струкама праву и финансијама. Треба га поимати као човека чије је животно и интелектуално искуство досегло такав ниво да је осетио потребу, чак и унутарњи императив, да своје духовно богатство изнесе на видело како би његово искуство и знање били на располагању свима. Где је Зебић осетио потребу да нагласи свој духовни извор, обелоданио га је; где је је његова мисао пресек (резултанта) више духовних извора и његовог личног животног и литерарног искуства, ту није. Ево како је афограмски указао на малобројност умних и учених, као и на илузију да имамо много пријатеља: *Издавна свет је такав: умних мало, знања веља, / у безброју познаника врло мало пријатеља*. Ту нам је у загради указао и на подстицај, књижевну подлогу своје мисли: *По Пушкину*. Има и фасцинације мислима којима није пожелео да дода ни јоту – укључио их је у корпус *Мисли* као чист цитат, попут Аристотелове максиме: *На овом свету ништа није толико наказно /као што је оружана неправда*. А има и вишеструких преплета, где Зебић себе налази у сусрету или судару мисли два или више философа. То је прави мисаони ћилим, да се метафорично изразимо драгуљем народне радности: *Карлајл назива демонима тугу и клонулоост, / и гнев и очајање. / Сви они вребају човека и сруче се на њега чим га примете / залудна и незапослена. / А и други су рекли слично. / Против демона најбоља је заштита физички рад / – каже Кант. На незапослена човека не сме демон насрнути. / Он само издалека гледа и гунђа. / Зато, млади пријатељу, радимо и не бојмо се зла*. Етика рада је чест Зебићев мотив – рад је одбрана од зла свакојега.

Могао је Зебић за мисао о фаталној вези бола и радости да се позове на чувену Његошеву максиму *Чашу меда јошт` нико не попи...* коју је знао још као ђак, али би позивање на лектиру у овом случају било сувишно. Тај увид је опште место књижевности и и философије, као и лично искуство многих. Назире се да је Зебићево поимање односа између бола и радости драматично преломљено и у његовом лично искуству: *Бол и човек тесно су везани /и не иду један без другог*. / *Сав је живот боловима проткан. / Да болова није у животу, / ни радост се не би осећала. / Једно другом снагу позајмљују. / Бол телесни пече и јауче, / бол душевни тија и убија*. Посебно је упечатљив завршни дистих овог исказа, опис физичког и душевног бола дубоко нас дотиче, готово остенивно су нам предочени. Врло ефектно је употребљена реч *тија* у последњем стиху – тишина нам обично прија и смирује нас, али у синтагми *тија и*

убија поимамо је као кулминацију а не смирење бола. Но ма колико био неподношљив бол, човека не сме да обузме малодушност. Штавише, бол и бољке могу имати и тлековито дејство: *Не кукајте и не жалите се, /није свака бољка убиствена. / Многа нам је живот продужила...*

Иако је живео и радио у урбаној средини, Зебић је у ткању и одашиљању својих порука често користио народни десетерац. Фолклор му је увек био велика инспирација – многе народне синтагме и изреке су уграђене у његова размишљања. И он сам је плод прожимања урбаног и руралног, европске модерности и патријархалног морала. Ево како је ефектно град уткан као метафора у разобличавању лаж: *Град од лажу – кућа од ћерница. / Кад истина на видело дође, / све се лажу за тренут расплину; / к`о ћерничем кућа озидана / што под кишом у блато прелази.*

Зебићеве *Мисли* су права енциклопедија – нема аспекта живота, ни појединачног ни друштвеног стања које није апострофирано. Ево како су нам представљене слабост као општа људска мана и разметање као одлика покондирених тикава. Завршни стих о слабости има далекосежно поразно значење. Наиме, слабост је често у функцији прилагодљивости као тактици за преживљавање и стицање до лагодне будућности; ту самообману слабих Зебић је развејао у прах: *Ој слабости дрво врбовине, /повијаш се и десно и лево. / И кад једном у огањ допаднеш / нити гријеш нити обасјаваш. Ружна је и судбина разметања: Разметање. Одајеш се само: /Нит` си снага, нити си поштење, /већ савезник злости и пакости.*

Међу најважнијим стубовима опстанка и моралне усправности су вера у себе, слобода и знање. То су врлине које на својим плећима носе друге врлине: *Неверица у себе самога / породиће сваку неверицу. // Без слободе и знања нема благостања.*

Зебић је био свестан и опасности од лудости под маском мудрости: *Речено је да је најопаснија она лудост која личи на мудрост. Ово пак обично бива кад се једна погрешна мисао вешто образложи и сервира.*

Аутор *Мисли* није склон ни величању славних ауторитета – и најбољи човек је само човек. Нема људи без мана, али се неки бране од њих, а неки им се препуштају: *Себични смо сви. / Па ако ту људску особину не можемо сасвим угушити, / принуђавајмо је да се бар јавља /на пристојан начин.*

Поентирајмо изложбу Зебићевих опаски, тек делић овог импозантног мисаоног паноптикума, његовим леком против старости: *Тек смо онда остарели кад изгубимо вољу борити се против старости.*

Друго поглавље ове особене књиге – *Кроз живот и лектуру*, са поднасловом *Мисли, импресије, слутње* чине Зебићеве личне опаске о животу, моралу, историји, политици, светској култури и другим тематским областима, као и ходочашће кроз лектуру која га је надахњивала да у ризницу светске мудрости дода и неку своју примисао достојну записа, сузу радосницу или сузу жалосницу. Ево два бисера те умне племенитости. Прва мисао је упозорење да друштво може достићи висок технолошки развој, а остати нецивилизовано: *Где је цивилизација? Може у једном народу бити и богатства и техничког знања као и научног, па ипак, што се душе људске тиче, у њему може не бити цивилизације. Права цивилизација садржи у себи појам високог моралног васпитања.* Друго умна опаска говори о времену као филтеру вредности: *Као што ветар маглу, тако време односи из људског сећања све ситније догађаје и личности. После једног столећа или два зна се само за најважније људе и углавном само за њихова најважнија дела. Људи из прошлости изгледају или сасвим добри или сасвим рђави; на платну историје њихова се попрсја оцртавају јасно и скоро без сенке.*

Зебићева књига умних запажања уверљиво показује да не само у физичком простору већ и на духовном небу сваки човек има своје место. Светску културу не чини само мало сазвежђе генија већ сви људи који су зрачили у свом времену и простору. Можемо да се поносимо што смо и у време кад је Балкан био запећак Европе имали интелектуалце светског нивоа. Часно место међу њима припада и Милораду Зебићу, чију су књигу *Мисли*, ризницу од 1148 бисера духа, приредили његов син Милутин Зебић и Миленко Михаиловић, са студиозним предговором Стевана М. Станковића.

БЛАГА И ОЛИВЕР О ТАЈНИ ДУХОВИТОСТИ

Блага и Оливер Јанковић,

Духовитост је дрскост која је стекла образовање

Издавач: Граматик, Београд, 2018.

Делећи низ деценија исто животно искуство, супружници Блага и Оливер Јанковић су одлучили да заједничком књигом представе и своје литерарно искуство. Суочени са истим друштвеним проблемима, сагледали су их из хумористичко-сатиричног угла и предочили у виду афоризама и кратких прича (Оливер је додао и букет песама). Тако смо добили две збирке текстова у једној књизи, две особене слике заједничког животног миљеа.

Прво ћемо, као што и бон-тон налаже, посветити пажњу Благиним афоризмима и причама. Њена поезија и преводилаштво су посебна прича и о томе ћемо другом приликом.

Ево како је у значењски вишеслојном афоризму Блага приказала страх од висине, посебно изражен у женском бићу у инертном, патријархалном друштву: Због страха од висине, нисам постигла живот на високој ноzi. Колоквијална синтагма живот на високој ноzi има на први поглед призив самоироније, али овде је у стилско-значењској функцији, као брана од патоса, вековног непријатеља доброг стила и укуса.

Без обзира на сугестивно значење свог имена (*nomen est omen*), Блага није блага према онима који благост не заслужују, којима је срце само део тела а не и душе: *За неке људе тек кад умру од инфаркта сазнамо да су имали срце.*

Разуме се, нису криви само неморални појединци; социјалне разлике махом праве социјалне групације, привилеговани – маргинализованима. Сенчећи појам града као урбаног и оплемењеног хуманог простора, његовим хомонимом – града као атмосферске непогоде, Блага је на суптилан, посредан начин показала да је незавидном социјалном статусу села у знатној мери допринела превласт града у располагању материјалних и других добара. Ево како је ефектно град као природна недаћа употребљен као синоним урбане средине: *Град је убио село.*

Темагизовање мушко-женских односа је честа Благина инспирација. Она широкогрудо за срећнију судбину и успешнију каријеру мушкараца не осуђује мушкарце, као још увек кројаче друштвених односа, већ мушку премоћ тумачи урођеном женском бригом према супротном полу: *Судбина је више наклоњена мушкарцима јер је женског рода.* Да ли се то односи и на прву даму света, да се по-

служимо синтагмом која конотира супругу председника Америке, или је истина много тужнија – да је за женин успех, макар имала и сто других квалитета, пресудан само један – физичка лепота: *Меланија Трамп је прво морала да се скине да би се после лепо облачила.*

Нажалост, рат и алкохол не дају да љубав влада светом. Ево како је те две бољке спојила Блага: у асоцијацију по значењу аперитив – коктел уметнула је метафору из репертоара ратовања прса у прса: *Најтраженији аперитив у рату је Молотовљев коктел.*

Иако спада у њене узоре, Блага није идолопоклоник Нушића: није скинуо са дневног реда ни друштвене проблеме ни људске мане: *Без обзира на сву оштрину Нушићевог пера којим је хтео да искорени људске мане, оне су у људима преживеле до данас.* Зато и није добио врхунску захвалност рода свог: *Гроб Бранислава Нушића налази се поред, а не у Алеји великана. Нушићу, што ниси порастао још који сантиметар?* А могао је, било му је лакше него данашњим сатиричарима, у његово време се знало ко је ко у друштвеној хијерархији: *Лако је било Нушићу да напише „Госпођу министарку“ кад се знало шта је шта.* Додуше, ни у таквим, разговетнијим условима није успео до краја све да објасни, па није ни завршио дело о основној теми сатиричара: *Нушић није завршио своје дело „Власт“, тако да га наши политичари који су на власти завршавају по свом нахођењу.*

Има ли Блага и неких сугестија како да нам буде боље? Ево њеног савета како да се лишимо материјалних брига: *Кредит по кредит и винеш се до неба.* А ево и савета за уздизање свести и савести, за моралну самоизградњу, који је открила духовитим оригиналним тумачењем појма антикварно – преточила је метафорично значење у дословно: *Читајте антикварне књиге – то су књиге које вас неће покварити.*

Критичари су давно открили – приче препричавањем тиме губе своје специфичне дражи: атмосферу у којој се одвија радња, драматургију заплета и расплета, драж изворног приповедања... Зато само наводимо њихове сугестивне наслове: *Скупљач, Родолубље, Догађај из сале за реанимацију.*

Укратко, Блага је саздала књигу тематски разноврсних афоризама, од сатиричних до љубавних, опорих и рефлексивно-лирских, надахнутих тегобном збиљом и(ли) раскошном лектиром...

Оливер је своју збирку афоризама, прича и песама почео двоструким мушким лајт-мотивом – ратом и женом, при чему је сим-

болика жене у сенци симбола рата: *За бомбу је потребан експлозив, а за секс бомбу силикон.* Библијско начело о камену и хлебу превео је на језик списатељске професије: *Ко тебе каменом, ти њега афоризмом.* Библијски мотиви су често надахнуће Оливеру. Ево како је тематизовао излазак Еве из Раја: *Ева је наговорила Адама да проба јабуку искључиво из модних разлога – досадило јој да буде само у Евином костиму.*

Афоризму наш сатиричар придаје чаробну моћ: *Политика раздваја људе, афоризам их спаја.* Додуше, афоризам јесте лек, али не добија се на рецепт. Штавише, на листи је сумњивих лекова: *Писање афоризама спада у високо ризична занимања.* Као прво потребно је бити писмен, а то већ буди сумњу код надлежних органа.

Нажалост, библијско гесло *у почетку беше реч* изгубило је смисао – чему говорити и писати кад нико не слуша нити чита: *Горка истина: пишем, пишеш, пише; не читамо, не читате, не читају.* Није ли чудна оволика неписменост ако имамо чак две врсте образовања: *Наше државно високо школство је усмерено ка Болоњи, док се приватни факултети држе латинске сентенце – дођи, види, дипломирај!* Општа неписменост је довела писце не само на руб егзистенције већ и до сумње у смисао свог постојања након масовног изумирања читалаца: *Писци су у незавидној ситуацији. Некад су морали да поткупљују књижевне критичаре, сад морају и читаоце.*

Оливер не сматра да смо ми по природи глуп народ већ да нам је глупост убризгана: *Нисмо ми глуп народ, али медији су учинили своје.*

Људско дружење је готово ишчезло, а породично се претворило у карикатуру – модерна комуникација је толико узнапредовала да је блиско дружење постало сувишно: *Ускрс је дан када се породица окупља – на фејсбуку.* Дошло је дотле да се више дружимо са кућним љубимцима него са члановима породице – ближе су нам животиње него људи, макар то били и наши ближњи. Човек и пас су заменили места: *Купио сам пса и сад шетам много више. Води ме у шетњу трипут дневно.*

А какви смо доиста у поређењу са светом: *Српски пандан шведском столу је – клин чорба.* Кад смо већ код чорбе, ту је и вино. Сматра ли наш писац да је у њему истина: *Ако на дну чаше лежи истина, на дну бурета мора да чучи геније.* Чорба и вино призивају нам у видно поље наше укупно материјално стање, пре свега колике су нам плате и пензије. Ево како нам је на то болно питање духовито одговорио сатиричар, контрастирајући различита значења придева

солидан: *Зараде у Србији су солидне, али трошкови живота су још солиднији.* Но, ми се нимало не узбуђујемо због тога: *Пензионерима не скаче притисак због масне хране већ због посних пензија.* Ако су пензионери осуђени на оскудицу, могу бар болест да бирају, макар по родној опредељености: *Ако могу да бирам између алицајмера и склерозе, изабрао бих склерозу – она је женског рода.*

Као небески народ на рајском тлу, ми смо миљеници природе – имамо прелепе планине, реке, језера и блага свакојега, као и питому климу. Наши непријатељи су појединци у нашим редовима: *Србију не уништавају тајфунци. Код нас се тиме баве тајкуни.* То не значи да и природне стихије не покажу каткад своју ћуд. Ретке су, али су благодатне у нашем освешћивању: *Док нам се нису догодиле недавне поплаве, нисмо ни знали колико имамо обрадивог земљишта у Србији.*

И Оливеру је Нушић узорна лектира. Постојанији је од својих књижевних јунака: *Министри и владе пролазе, а Нушић остаје.* Мада се једна његова јунакиња прославила – постала је парадигма женске равноправности: *Основе родне равноправности у српској политици поставила је – Госпођа Министарка.* Но, скреће нам пажњу Оливер: *Не могу сви да носе шешир, за то је потребно имати главу.* Крунска похвала Нушићу је његово поређење са Гогољем. Руску метафору *шињел* заменио је наш амблем отмености – *шешир*: *Ако су Руси изашли из Гогољевог шињела, онда су Срби искочили из Нушићевог шешира.* Попут Благе, и Оливер сматра да је Нушићу било много лакше него данашњим сатиричарима: *Благо Нушићу. Он је имао само једно сумњиво лице. У међувремену сумњивци су се намножили.*

Ево и наслова Оливерових прича, то је права мала збирка: *Честити људи, Осми мартови, Црвенкапа stand-by, Стојадин и златна рибица, Млинарев син, Пепељуга и супермен.* Ево и наслова песама: *Епитаф овци Доли, Чари летовања, ТВ окупација.*

Песник, приповедач, драмски писац, афористичар, преводилац, професор полонистике на Београдском универзитету... Оливер Јанковић је ренесансна личност. Знатижељници и ствараоци толиког радијуса су ретки у наше време уске фаховске опредељености. Текстови Оливерови су вишеслојни, његове игре речи и смисла нису игра разбигра већ храбро суочавање са најкрупнијим друштвеним проблемима. То је узорни морални ангажман интелектуалца и уметника у свом времену.

ЕКСОВИ РАНИ АФОРИЗМИ

Саша Јовичић Екс, *Ништа није добро*, Борово, 1995.

Јовичић је још као младић имао част да га запазе и подрже два барда нашег хумора и сатире – Милован Илић Минимакс и Дејан Патаковић, као и његов професор књижевности Слободан Драшковић, који су написали предговоре његовој првој збирци афоризма, са насловом у знаку тадашњих младих бунтовника, чији је бескомпромисан глас одјекивао широм планете. Велики ауторитети су подржали младог писца који је већ био запажен сарадник у њиховим гласилима – у Минимаксовом легендарном серијалу *Туп-туп* на Другом програму Радио-Београда и у Патаковићевим хумористичко-сатиричним рубрикама у београдским листовима *Политика експрес*, *Илустрована политика* и *Хунер*. А и сам Екс је, радећи као новинар у *Вуковарским новинама* и листу *Борово* уређивао забавно-хумористичке рубрике и у њима објављивао прве афоризме, епиграме и шаљиве коментаре.

Иако је као гневни млади бунтовник био превасходно сатиричар, односно критичар владајуће политике као главног кројача судбине народа, Екс је био свестан да манихејска подела на црно и бело, на виновник и жртве, није објективна, да и човек као појединац има бар мали простор слободе и да не може сву кривицу да припише другима и рђавим животним условима. Афоризам изабран за мото има ширу, социо-психолошку импликацију: *Кажете да је живот суров? А шта би живот тек рекао за вас?!*

Збирка има четири сета афоризама. Први је насловљен *Ексизми*, а чине га махом сатирични афоризми. Већ на првој страни је афоризам који сажима алфу и омегу актуелне политике – рђаву управу и неприкосновену компетенцију: *Нема везе што идемо погрешним путем. Битно је да нас воде прави људи!* На суптилан начин је употребљена колоквијална синтагма – *нема везе*, синоним нехаја за морал, да истакне иронијску дистанцу спрам идеологемских синтагми: погрешан пут и прави људи. Идеологемску синтагму *погрешан пут* Екс сагледава укрштајем жабље и птичје перспективе, доњег и горњег ракурса, сучељавањем субјекта и објекта: Нисмо ми кренули погрешним путем већ смо на погрешном путу!

У политичком друштву идеолошки симболи имају заштитни знак племенских тотема и спадају у најопаснија средства обрачуна, нарочито у *вуненим временима*: *Човек највеће болове претрпи кад га ударе српом и чекићем!* А у идеолошким обрачунама зна се ко извлачи дебљи крај: *Када сам им рекао да ту ништа не ваља, они*

одлучише да поправе – мене! Но и сатиричар се не да, ево ефектне употребе синестезије: *Не дозвољавам да ми слаткоречиви соли памет!*

Као човек од пера и широке лектире (a literate man – Екс је англиста и преводилац са енглеског на српски и обратно), Екс често користи цитатност као фон, као површински слој палимпсеста. Ево како то ефектно звучи уз помоћ инверзије и знака узвика на крају реченице која нема форму императива: *Има нешто српско у држави Данској!*

У сету *Шахексизми* – Екс је и шахиста – чекају нас две врсте афоризама: чисти *шахоризми* – духовити афоризми о шаховским темама и дилемама и шахоризми са дуплим дном – они који у првом слоју тематизују шаховску игру, а у другом слоју имају политичку конотацију. Ево аналогije између шаховског отварања и обећавајућег политичког старта, са прећутним матом као трагичним исходом: *Имао је лепо отварање, али су га ипак затворили!* Јасна је и паралела између шаховске симултанке као игре мајстора са пацерима, мачке са мишевима, и односа између великих и малих у политици, између великих и патуљастих странака: *Симултанка је вишепартијски систем на шаховски начин.*

Сет *Зооексизми* на метафоричан начин пореди људске поступке са животињским. Писац најпре поставља начелно питање: *Да ли у зоолошком врту људи посматрају животиње или животиње људе?!* Двоструки знак интерпункције на крају афоризма имплицира релативан а не једнозначан одговор. А у другом афоризму писац чак даје предност животињама: *У односу на човека мајмун је еволуирао!* Двозначан је и афоризам: *Највећа радост мајмуна је кад види човека!* Да ли у човеку види свој еволутивни скок, па се зато радује, или у човеку види инволуцију своје врсте, деформисаног мајмуна, па се радује због свог лепшег изгледа? Ни сам човек, кад добро размисли, не види себе као напредак природе већ као рђав хибрид: *Одмарамо се као лавови, а радимо као трutowи!*

Завршни сет има наслов *Савремени ексизми*, посвећен је, сходно називу, актуелним проблемима, али тематизује и најопштије феномене – човека и људско друштво; традицију и ново доба; митски менталитет и дух рационалности... Но, писац скреће пажњу својој сабраћи људима да нису настали одједном, да нису ни богומдани ни заслужни за свој настанак, да су, као и друга бића, настали стицајем разних околности: *Пре постанка човека дешавао се процес настанка процеса за постанак човека!* То је било мукотрпно пораћање мајке природе а не производ својих руку, оличење етоса

рада који сублимира девиза *Рад је створио човека*. Теорији еволуције сатиричар је пришао и са друге стране: *Кажу да је човек еволуирао. У то баи не верујем, али ако јесте, када ће да се опамети!* Занимљиво је да писац не завршава питање знаком питања већ знаком узвика! То имплицира дубоко незадовољство људским, тачније речено не-људским понашањем.

Симптоматично је да писац сваки афоризам завршава знаком узвика иако би већина по граматичким узусима требало да на крају има тачку. Ово намерно огрешење о језичке каноне има двоструку импликацију, супстанцијалну и поетичку. Прва је незадовољство постојећим стањем, превасходно нашим, јужнословенским и балканским, али и на глобалном нивоу, а друго је поетичко-сазнајно становиште да и на мета-нивоу, појмовно-вредносном, нисмо бића вишег нивоа од осталих живих бића, да себе заваравамо крупним речима и паролама. Другим речима – по томе је млади Екс више озбиљан мислилац него хумористички сатиричар – не живе људи испод свог начелно претпостављеног и налогом етоса задатог достојанства само кривицом рђаве политике и грамзивих политичара који једно говоре а друго раде, већ у великој мери и својом личном, колективном и националном кривицом, кривицом свог себичног јаства и незаситог ега, као и одсуством емпатије и солидарности – предуслова за темељну промену света. Другим речима, не смемо слој или сој људи који су узурпирали моћ над већином да перципирамо и поимамо као вишу силу, као природну стихију, већ као изрођене синове истог народа коме припада и већина. Човек је постао малодушан и песимиста, уверен да се ништа не може, а тим ставом се, што би рекао Достојевски, предао *нечистим силама*. Крајње је време да се пренемо: *Враг однео шалу, а ђаво дошао по своје!* Ексове опсервације досежу филозофску рефлексију. Ево једне која предочава драму односа између есенције и егзистенције: *Памет у главу! Да ли је то олакшавајућа или отежавајућа околност!* Знамо шта је, не знамо шта треба да буде!

Прву Ексову књигу с великим разлогом су препоручили угледни писци. У међувремену је писао нове књиге, преводио, играо шах... и заслужује вишеструку пажњу. Сврха овог текста је да подсети на једну вредну а недовољно запажену књигу, написану пре четврт века.

МИЛИВОЈЕ ЈОЗИЋ ДОАЈЕН НАШЕГ ХУМОРА И САТИРЕ

Иако има пет објављених књига афоризама и сатиричних прича, Јозић је познатији широј јавности као сарадник *Политикине* рубрике *Међу нама*, која се махом бави актуелним *врућим* темама.

Вруће теме су најчешћа мотивација и Јозића као сатиричара – његови афоризми и приче су реакције на теме и дилеме са којима се суочавамо у невеселој друштвеној збиљи, а она је, у Јозићевомј слици наше стварности, невесела откако он зна за себе, а зна већ поодавно, приближавајући се, здрав и читав упркос свему, десетој деценији (рођен је 1932. године).

У свакој књизи Јозић има антологијских афоризама, а највише их је у збирци *Елита паразита*, круни његовог животног искуства и списатељског умећа. Наслов је више него индикативан, стрела у главну мету сатиричара. *Политичари*, кројачи судбине народа, кратко речено: *имају, док народ – нема*. То Јозић показује афоризмом сазданим на двоструком значењу глагола *мањкати*: *Сувишно је говорити о мањкавостима политичара. Њима ништа не мањка*. Исти поларитет изражава и афоризам саздан на контрасту имати – немати: *Када бисмо имали оно што немамо, политичари не би имали оно што имају*. Политичари би по дефиницији требало све да чине за добро народа, да буду сервис или слуге народа, како гласе нормативне политичке синтагме, но у пракси је обратно. Зашто је то тако? Зато, сматра наш сатиричар, што политичари не само што нису израсли из народа, већ су још као млади постали свет за себе, чије је једино искуство партијска активност, вежба у полтронству. Нису искусили живот на било каквом истинском послу. Зато их писац назива *професионалцима без професије*. То је тип људи који се отргао свакој радној одговорности и контроли, за које је надлежан само суд њихове партије: *Политика је професија за људе без професије*. Грабећи што више државног колача за себе, народу остављају само мрвице за преживљавање уместо потрошачке корпе, синтагме која означава одговарајућу количину и квалитет намирница и друге робе за здрав и достојанствен живот. То наш сатиричар ефектно представља синтагмом *жалосна врба*, која симболизује крхку и ломну грађу (отуда и метафора *врбов клин*): *Потрошачка корпа исплетена је од прућа жалосне врбе*.

Књигу отвара аутопоетички афоризам *Афоризам је сјај у тами*, који сублимира све контрасте са којима се у животу срећемо. У Србији *прилике су такве* – рече поодавно Бранислав Нушић – и

одведоше га у апсану. Данашње сатиричаре не хапсе, мада се за протеклих сто година власт мењала само козметички. Зато је најчешћа тема и данашњих афористичара иста – власт и политика. Разлога за то је много, а један од главних Јозић нам је сликовито предочио двоструким значењем именице јасле, прећутно подразумевајући и опасност од нашег ишчежавања са земаљске кугле – белу кугу: *Више је политичара на државним јаслама него деце у дечјим јаслицама.* Наша власт је толико забраздила да нам је читава држава плодна њива: *Србија је плодна земља за гајење илузија.* Да би стигла до тог стања, државне главешине су морале да активирају све своје ресурсе – породичне, рођачке, пријатељске: *У Србији је велика запосленост по глави становника.* Но, морамо признати – влада нам свима редовно узима меру и сваки грађанин добија према свом губеру: *Влада нам узима меру, а одело купујемо на бувљаку.* Но и бувљак је за народ прескуп: *Наше бирачко тело је голо и босо.* Власт не може да обезбеди одећу и обућу за све ако у томе не помогну и сами поданици својом штедњом. Писац је на том пољу узоран пример: *Штедим на сваком кораку. Идем бос.* Морају и млади да штеде, не смеју да потроше све паре на школовање, има и крупнијих потреба: *Потрошио паре на школовање, па не може да плати запослење.* Штедња се прелила и на годишње одморе, а одмор је био једино стање материјалног опуштања и трошења штедре руке, да би комшије и сви познаници видели да смо и ми неко и нешто, бар на одмору, тих неколико дана у години. Ево на шта је спао одмор: *Користим одмор из два дела. Пола код куће, а пола на послу.* Уједно нас је писац упознао и са радном етиком у нашим условима.

Одбрана вере је света обавеза сваког грађанина, зато је владарима богомдан алиби за кретање у рат за крст часни и слободу златну. Трагику верских ратова Јозић нам ефектно предочава фолклорном синтагмом *гинути на правди бога: У верским ратовима народ гине на правди бога.*

Хипокризија је заузела место истинског морала, тако да: *Лопов није онај ко краде него онај кога ухвате.* Наш сатиричар зна од малих ногу народну изреку *Риба смрди од главе.* Тако је и са продајном карактера. Предњаче они који би требало, као народни трибуни, да буду узор: *Пре избора купују се бирачи, а после њих продају се мандати.* Морално расуло *горе* не би било толико да није узело маха и *доле*, у самом народу: *Србин поштује Србина само када му одаје пошту.*

Јозић обилато користи фолклорне синтагме и обрасце – народне умотворине су неисцрпан извор његове лексике и идиома-

тике. Ево три афоризма који варирају народне изреке: *У лажи су кратке ноге, али брзе. / Ако је време новац, наше време је прошло. / Иду бољи дани, али поред нас.*

Јозић не допушта да му политика сасвим окупира ум, није за-служила толику пажњу, има много лепших и вреднијих ствари у животу. Једна од њих је еротика, ever-green тема за све генерације.

Иако је у својој животној одисеји упознао стотину жена, нашем писцу још увек је жена највећа загонетка: *Жене су највећа мушка тајна. Носе љубавике у срцу, а мужеве на души.* Жене боље баратају и са бројевима, за њих је пуки реваншизам превазиђен метод: *Муж вара жену са другом, а она њега са десетим.* Тајна женске супериорности је у њиховој већој менталној флексибилности: *Жене су паметније од мушкараца. Њима свашта пада на памет.* Женска супрематија је прећутно и правно загарантована: *Муж је закон у кући, а жена устав.*

Некад је бар вожња, модерна верзија древне вештине јахања и вожње коњском запрегом, била за мушкарце колај работа. Сад је тешка и пре старта: *После положеног испита, професор ми је рекао да је више очекивао од мене.*

Критике није поштеђен ни књижевни сој, далеко од тога да је узорни део друштва. И ту се уселио коруптивни дух и принцип ти мени, ја теби: *Код нас се књижевне награде деле на пола-пола.* А морално дно, мито и ситношићарцијски интерес најпоразнији су када их дотакнемо својом руком: *Добио сам књижевну награду по повољној цени.*

Нова књига је леп повод да се сетимо претходних: *Плутање народа, Властита власт, Главом кроз стид и Сатиранија.* Пошто их више нема у књижарама, писац је изабране текстове из њих унео у ову књигу. Тако је она већим делом нова, а уједно и репрезентативна ретроспектива читавог опуса.

Треба истаћи редак случај у данашње време: писац је према себи поступио као поклоник древних мудраца – за разлику од већине младих писаца, који једва чекају да објаве прву књигу, он је сачекао да му животна искуство довољно сазри да би стекао морално право да се књижевно представи – прву књигу штампао је 2001, у својој седамдесетој години. Кажемо штампао а не објавио пошто је већина афоризама и прича из ње претходно објављена у листовима и часописима, као и на таласима радио-станица. Неки

Јозићеви афоризми пре су ушли у антологије него у његове књиге! У те бисере духа спада и паралела између наше и античке демократије, афоризам саздан на контрасту појмова извор – увир: *Демократија потиче из Грчке, а понире код нас*. За то понирање заслужна је власт јер је дубоким орањем припремила тле: *Кад власт забразди, народ надрља*. Оба ова афоризма су у збирци *Властита власт*, први је уједно и наслов афористичког дела књиге. У истој збирци је и аутопоетички епиграмски афоризам: *Људи од харизме не воле афоризме*. Такође је пре него у књигу ушао у антологије и афоризам *Како нам иде, добро и стојимо*.

Вредни читалачке пажње су и остала два корпуса текстова у Јозићевим, по правилу, троделним књигама: Након *Афоризама* иду *Сатиричне приче и хумореске*, а на крају је део са различитим рубрикама од књиге до књиге: *Духовити одговори на разна питања; Мале шале...* То су црнохуморне минијатуре о разним темама, од политике до еротике.

ПАРАДОКСИ У ДРУШТВУ И У НАМА
Милен Миливојевић, *Нама не свиће ни кад устанемо,*
Алма, Београд, 2018.

Миленова књига добила је, између осамдесет књига, највеће признање Удружења књижевника Србије – проглашена је, равноправно са књигом *Афоризми* Вукомана Бошковића – за најбољу збирку афоризама 2018. године.

Одувек се верује, а психолингвисти то гледиште подржавају, да име које има неко значење прелива то значење на свог носиоца. То је феномен *omen (est) nomen*, који подразумева да је наш песник и мајстор кратких форми Милен Миливојевић својим ретким именом и садејством свог имена и презимена подстакнут да размишља о речима и њиховим међусобним односима још у време детињства и формирања свог примарног речника – деце лексике и синтаксе, да већ тада открије магију игре речи и смисла. Разуме се, *nomen omen* ефекат треба појмити *cum grano salis*, као симболику а не као пуку истину – сви познајемо *Мире из којих ђаволи вире, Вере невере*, Наде које се мало чему надају, Боре који нису никакви борци, Ратиборе који нису нимало ратоборни... И читаоци, а поготову сатиричари, људи посебног духа и њуха, знају да је учинковитије у форм(ат)ирању карактера, а поготову у друштвеном позиционирању, зрачење презимена на име: *Тешко се стиче име без јаког презимена*. Но, без обзира на ову ограду, симболику значења имена и других именица из специфичног семантичког сазвежђа с разлогом доводимо у везу са Миленом – игра речи и смисла, то непрестано преливање значења и звучења, важан је градивни елеменат и особени знак његовог стила – карактерише већ и саме наслове његових књига: *Касно сам почео да пишем, Држави није добро*, а одликује и ову књигу, са индикативним насловом *Нама не свиће ни кад устанемо*.

Наслов ове збирке је наоко једноставан и спонтано га поимамо као констатацију, а прави је афористички бисер – изванредан пример *сложене једноставности*, унутарње, дискретне врсте онеобичавања, како су овај вид фигуративног изражавања назвали теоретичари књижевности. Фолклорна синтагма нама (вама...) не свиће фигуративно означава рђаво стање, безнадежност, негацију свитања као метафоре новог, обећавајућег почетка. Устајање (буђење...) је потврда, бодро прихватање свитања као светлосног сигнала и симбола тог почетка. Пажљив читалац у Миленовом афоризму разабера вишеструку игру смисла. Најпре запажа инверзију – устајање претходи свитању! Но та инверзија је привид, она

је надградња природног догађања, подразумева природни след – устали смо после свитања, али инверзијом времена прелази из физике у метафизику: устали смо после свитања, наше устајање није само био-физички већ и морално-сазнајни чин, али кад смо увидели у ком смо стању ми и наша средина, односно друштвено стање, увидели смо да нам није свануло већ да је то свитање било само привид, пука физика, *понављање истог*, што би рекао Ниче, а не нови почетак, буђење нове енергије, наде, оптимизма... Импликација је поразна: наше прегнуће показује се ништавним и безнадежним. Наоко крајње лежерним, колоквијалним благохуморним тоном Милен шаље драматичну, готово трагичну поруку. Ето које је стилско и значењско богатство садржано у овом маленом Миленовом скупу речи.

Истој матрици значења припада и уводни афоризам збирке – *Циљ нам је јасан, али старт не назиремо*. И ова инверзија сублимира више значења. У првом плану је отклон од дијалектике односа циља и средстава, сажетих овде у појам старта као њиховог полазног и стратешког оријентира. Но појам старта овде има много ширу конотацију – подразумева и субјекта догађања и објективне прилике, целокупни животни и друштвени контекст. Импликација је још далекосежнија и метафизички потресна: не назирати старт значи не поимати ни своју стајну тачку, ни свој идентитет; своје јаство и место у свету. То је метафизичка изгубљеност или неукорененост, како су руски хришћански мислиоци назвали то душевно стање.

Милен је, као и скоро сва његова браћа по перу, већина српских афористичара, превасходно сатиричар. Но иако је прави простор сатире актуелна стварност, Милен увек има у виду најшири контекст, вертикалу читаве људске историје. Другим речима, политика као кројач и модератор унутардржавних и међународних односа није историјски већ пра- и надисторијски феномен, појава стара колико и људски род – његов исконски *modus vivendi* а не стицај одређених околности; есенцијално одређење људског друштва као таквог: *Силазак с дрвета није био последњи мајмунов корак*. *Уследио је улазак у политику*. Еволуција је имала два истовремена процеса: био-физичку и социо-психолошку трансформацију једне живе врсте у другу. Другим речима, тај преображај је сам по себи стварао и политику као силу друштвене кохезије. Синтагма *мајмунов корак* иронизује еволуцију као био-историјску појаву, одузима јој идилику футура као неупитне оптимистичке пројекције бољег сутра.

Упркос суморној визији стварности, Милен се не препушта духу губитништва. По њему, и зло наилази на препреке и има и спољне и унутарње међе. Такође, попут добра, нема континуитет: Све је пошло наопако, али наша нада је у томе што се код нас још ништа није завршило онако како је почело. Другим речима, ако зло може да расте у висину и ширину, не може у дубину: Зауостављено је наше пропадање. Хвала дну!

Премештањем зла из онтологије у феноменологију одузимају му се атрибути свемоћи и вечности, зло постаје решива једначина. Али, то је премали, неубудљив разлог за оптимизам. Историју свог становишта писац нам, у аутобиографском стилу, овако предочава: *Ја сам најпре био оптимиста, али су ми песимисти понудили реалнију перспективу.*

Миленово неисцрпно врело надахнућа су народне умотворине. Своју немаштину маестрално нам дочарава садејством колоквијалне синтагме *кора хлеба* и фолклорног идиома *ни лук јео: Немам ни за кору хлеба. А ни лук јео ни лук мирисао!* У ризници усмене баштине је и чувена изрека да *нема хлеба без мотике*, коју Милен ставља у надреални контекст, премештањем мотике из њиве на трпезу: *Нема хлеба без мотике, али ја га једем и без ичега.*

Милен је превасходно сатиричар. То је морални дуг писца свом роду и свом добу, најчешћи изазов хуманисте у времену материјалне беде и краха система вредности. Упркос тако обесхрабрујућем миљеу, наш сатиричар није дозволио да му видно поље и знатижељу сасвим испуни политичко-економска тематика већ је остао отворен за најшири дијапазон тема, од рођења до смрти, од љубави до мржње, од проблема појединца до планетарних тема и дилема. Но опора стварност замрачује и најведрије теме, као што су детињство, школа, младост... Све теме су постале суморне, сизифовске, оловно тешке. Посебно је потресна слика школе и образовања. Ево у шта се прометнуло племенито начело изабацивања физичке казне из образовног процеса: *Батине су у школи забрањене јер су ћаци норужани.* Уместо оптималне сарадње наставника и ученика, максималне толеранције и међусобне емпатије, батина је само променила руке. Последница је наопако поимање вредности, обрнута хијерархија (*ко би горе, сад је доле*): *Сина сам препустио улици да га васпитава. Шта би му фалило да буде посланик!* А постоји и привлачније звање и знање: *Учитељице, кад порастем, ја ћу да будем штијун. Они све знају.* Дискретном алузијом на друштвене прилике, коришћењем двоструке, дословне и фигуративне, конотације именице пут, писац отац скида родитељску васпитну одговор-

ност са себе: Могао сам децу да изведем на прави пут, али она су расла брже него изградња путева.

Сатиричари знају да нема застоја ни у животу појединца ни у друштвеном животу, да је застој само еуфемизам за назадовање. Тај ретроградни ток се може исказати на разне начине, међу којима посебно место припада бестијализацији или зоофикацији човека и људског друштва, регресији од људског ка животињском царству. Немајући довољно људских епитета и етикета за човека, Милен га је низом афоризама описао зоолошком лексиком и метафориком. Није то учинио само из разочарења у људску природу већ што у постојећим условима ни он сам не успева да живи као човек. Ако је за утеху, за разлику од животиња, чији су изглед и начин живота предодређени припадношћу својој врсти, човек у исто време може да живи животом разних животиња: *Блејим као овца, завијам као вук, ћутим као риба, бадавацишем као трут...* А волео бих да живим као човек. Људска илузија је да је живот животиња јадан, а људски – достојанствен. Ми смо деца исте мајке – мајке природе. Животиње не само што имају свој идентитет већ је њихов интегритет стаменији од људског. То није одлика само великих звери већ и слабих и малих бића, чак и оних којима је срце у петата: *Зеца је исти. Мења се само грм у коме лежи.*

Нису – скреће нам пажњу Милен – људска и животињска судбина много различите, ни овде ни тамо нису срећни *вуци самотњаци*, а камоли усамљене, *црне овце*. Припадници стада и чопора свуда су срећнији: *Увек сам био црна овца. И брзо се видело чија мајка црну вуну преде.*

Усредсређени на Миленову сатиричну бриткост, нисмо поменили његов раскошни хумор – сваки афоризам је *дриблинг духа*, да се послужимо метафором Александра Баљка. Иако Миленове поруке нису ведре, лековите су. Приказујући нам зло изблиза, предочава нам његове шупљине и напрслине. За победу добра довољно је да зло погурамо одлучном вољом и заједничком снагом.

Није крив писац што његове поруке нису ведре нити сликар због тамне гаме ако им мрке боје испуњавају читав хоризонт. Зато нам не свиће ни кад устанемо. Морамо пре устајања да упалимо своје светиљке, спољне и унутарње, да бисмо видели ко смо, какви смо и куда ћемо.

ЛУКАВСТВОМ УМА ПРОТИВ ЛУДОСТИ ВЛАСТИ Дејан Миличић, *Подвала лудости*, Далма, Пљевља, 2007.

Дејан Миличић је међу врхунским именима пљеваљског јата афористичара, риплијевског чуда – у маленом граду рођено је или је радило тридесетак афористичара светске класе. То је после Београдског афористичарског круга највеће сазвежђе афористичара на свету.

Књигу *Подвала лудости*, чији наслов нам звучном асоцијацијом призива знамениту *Похвалу лудости* Еразма Ротердамског – чине три поглавља: *Причине приче* (писац у поднаслову појашњава ову синтагму: у преносном значењу: ништа, смути па проспи – ништа у множини), *Подвала лудости* (поруке упућене онима из Ротердама и околине) и афористички блок *Црни фонд – ревидирано издање, дјелимично допуњено, дјелимично отпуњено*). Миличић је особен у свим поменутиим жанровима, а овде ћемо укратко представити његове афоризме, из ове књиге и настале након ње.

Живећи на размеђу и сучељавањима политички и идеолошки супротстављених епоха, ево како је наш сатиричар резимирао учинак пролетерске револуције, актуелизујући чувени слоган: *Пролетери свих земаља, ујединили сте профитере*. Чувену Лењинову директиву *Учити, учити и само учити...* Миличић развија сходно столетном искуству: *Учити, учити и само учити – на грешкама*. Пораз пробуђене наде човечанства није изненађење ако имамо на уму морални профил револуционарних промотера равноправности. То нам Миличић сликовито предочава контрастом између равноправности као програмског топоса социјалне власти и фолклорне синтагме шаком и капом, синонимом за грабеж: *Поборници равноправности узимају равномјерно шаком и капом*. То не значи да у неким стварима нисмо достигли висок ниво, чак врхунац: *Дан Републике прославаљамо краљевски*.

До краљевског стила живота није било лако стићи – морали смо да добијемо многе битке: *Нас два брата оба ратујемо – на супротним странама. То је крвљу заливено у свим преломним годинама наше славне историје: 1189, 1389, 1814, 1914, 1941, 1991, 2006...* Срећа што је број браће ограничен биолошким капацитетом породице: *Не може све једна мајка да роди. Иначе бисмо се клали чеиће*. Иако је рат усклађивање миром поремећених односа, мора да се прилагођава духу времена: *Закопали смо ратне сјекуре. Пратимо технологију*. У рату је неопходно имати на уму и историјски

тренутак, не ићи пред руду и не срљати у опасност. Посебно је важно не ићи на руку непријатељу, не напасти га кад је одморан и пун снаге, већ кад је исцрпљен од посла: *Не пуцајте! Непријатељи су беспослени.*

И у рату и у мирнодопском животу мора да буде реда, ред је душа поретка. Зато командант параде предочава дух реда на свима јасан начин: *Од вас тражим ред, ред и дисциплину у реду.*

Наш сатиричар зна да нисмо увек били јунаци, али наша јуначка традиција налаже и тактику и стратегију историјског памћења: *Не причати бруку. Потомцима пјевати јуначке пјесме.* Користећи на ироничан начин фолклорни топос о поштовању умрлих, овако препоручује и дужну пажњу према шефу државе: *О председнику све најбоље,* наводећи у загради одговарајуће године у историјској ретроспективи: *2006, 1006, 006...*

Охрабрује чињеница да смо најгоре пребродили, али то не сме да отупи нашу будност као да ће сутра бити рат, – како је то визионарски рекао наш највећи вођа свих времена: *Најгоре је прошло, али држимо ми до традиције.* Не радимо више ћораве послове, али морамо бити спремни и за најгоре јер не зна дан шта спрема ноћ: *Манули смо се ћораво посла. Узели смо снајпере.*

За исход рата важни су храброст и добро оружје, али народни песник нас мудро поучава: *Бој не бије свијетло оружје... Срце је важно, али памет је изнад свега.* Треба надмудрити непријатеља, ментално га толико шокирати да обневиди, да не може ни да види где смо, шта смо и колико нас је: *Заварали смо непријатеља. Од нас ни трага ни гласа.*

Јесте рат право лице наше историје, али повремено се мора истрпети и мир. А прво што следи иза рата су избори, мука голема да већина схвати да смо само ми срећан избор за народ и државу. Но, након огромног посла до избора, још много више преостаје за време после њих – треба обезбедити правилне изборне услове за све будуће изборе, да више никад не буде неизвесности, ни теоријске а камоли практичне могућности да икад тријумфују домаћи издајници и њихове слуге: *Избори су завршени. Сад народ треба научити памети.* А да би мир заживео, треба најпре очистити своје редове, а то је уједно и наш еколошки дуг према мајци природи: *Чистке су доказ да имамо еколошку традицију.*

А кад власт среди све своје тактичке и стратешке, тренутне и дугорочне послове, мора неко време да одвоји за одмор и рекреацију, да се опусти и смири пре но што почне да решава проблеме поданика. Грађанима није тешко чекање кад знају да ће једног дана,

можда већ сутра, државни чиновник да их прими и саслуша: *Дођите сјутра! Заузет сам собом.*

Старим аршинима мерено, запажен је све бржи негативан тренд. То личи на срљање у лудило, али нове појаве имају нова, адекватнија имена. Ни лудило није што прије бијаше: *Лудило расте – што је оквалификовано као нормалан процес. Јер мудра народна изрека каже: клин се клином избија.* Наш писац, додуше, не мисли да је наше лудило право средство против њиховог лудила осим ако није помоћни реквизит, део *лукавства ума*, али то је већ философско питање. Најважнија је друштвена стабилност, да нам је данас као јуче и да ни сутра не буде друкчије. Главно је спречити промене – све зло долази од њих, а највеће од жеље за новом и друкчијом влашћу. Миличић упозорава да и трагични догађаји, попут грађанског рата, могу да крену без разлога и повода. Ниоткуд. Боље рећи: одасвуд: *Грађански рат је почео једноставно. Грађани су се развили у стријелце.*

Најважније је гајити стратешки оптимизам и што више користити силу инерције. Другим речима, не таласати, јер свако таласање омета пловидбу. Имајући мудро руководство као нико никад и нигде, не треба да бринемо за наш брод. Види се и голим оком да броди по свакој води: *Наш брод не тоне – већина пацова је на својим местима.*

Осмотрели смо само делић Миличићевих афоризама. А његове кратке прозе заслужују посебну пажњу. То су духовите фарсе, пародије и пастиши разних наратива, од библијских до савремених. Аутору ових редака није познато да ли су неке од њих сценски обрађиване, само констатује да по тематској актуелности, унутарњој драматургији и раскошном хумору имају мултимедијални потенцијал. То се назире већ из њихових атрактивних наслова, како надахнутих домаћим темама, тако и оних инспирисаних делима светске књижевности: *Библијска прича, Бајка над бајкама, Клонирана прича, Пријатна прича, Европска прича, Јуначка прича у три чина, Мамурна прича, Кризна прича, Један дан из живота полтронова, Старац и море, Ана Карењина, Странац, Процес, Јеванђеље по Јуди, Похвала лудости...*

ПОЛИТИКА, ЕРОТИКА И ОСТАЛЕ ТЕМЕ Афоризми Мија Мирановића Грофа

Премда је отвореног духа и знатижељник за све и свашта, афоризме Мија Мирановића, са симболичним надимком Гроф, можемо, *grosso modo*, сврстати у две тематске колоне – сатиричну и љубавну. Писац је увидео дубинску сродност између политике и еротике: *На политичким и љубавним састанцима највише се обећава.*

Први афоризам Мирановићеве прве књиге, са аутопоетичким насловом *Романи у праху*, посвећен је кључној сатиричној теми – држави: *Слика сваке државе је лијена, ако се снимим... државним апаратом.* Психолошка пауза, назначена са три тачке, овде има и функцију да укаже на ширу импликацију синтагме *државни апарат* – да не помислимо да је реч само о фотографу који је у државној фирми већ о државном апарату (државној структури) у целини. Већ наредни афоризам очитује свемоћ тог апарата, моћ да и насиље подведе под појам демократије: *У име демократије, руке увис!*

Свет горе и свет доле су различитих хтења и судбина. То нам Гроф предочава афоризмом сазданим на контрасту између глагола остати и опстати. Мада глагол остати има бескрајан распон и нема нужно негативну конотацију – може се остати и на рђавом месту, махом има контекстуално позитивну конотацију, сходно синтагми остати на положају. Опстати по правилу има сведено значење: преживети. Ево те наоко мале а темене разлике, значењски ублажене поетским средством – римом: *Друг се бори да остане, народ да опстане.* Млађим читаоцима, свима рођеним након Титове власти, скрећемо пажњу да је реч друг тада била класна икона, симбол једнакости и пролетерског слогана *Братство-јединство*. Гроф зна да су у афоризму важне и ситнице у нијансирању поруке – употребом јединице друг сугерише се да је реч о важном а не о било ком другом, оном који је *једнакији* од других другова. Исти ефекат снаш сатиричар постиже и паралелом између синтагми *дизати руку*, коју своди на ниво механичке послушности, и синтагме *дигнути глас*, која означава слободу одлучивања, лични став: *Посланици дижу руке, а бирали смо их да дигну глас.*

Мирановић је прави мајстор кратке форме. Ево његове маестралне примене лексике: именице које су саме по себи неутралног значења увео је у идеолошки контекст и добио двоспратну поруку: *Не бојте се, господо, то су другови.* Подсећамо млађе читаоце да су другови читаву сдеценију након рата на разне начине шиканирали господу, од вређења и омаловажавања што су господа а не

другови, до хапшења и стрељања. Пошто афоризам говори о другом, знатно толерантнијем времену, на ово значење се само између редова подсећа. А права порука се надовезује на ово значење – указује на лицемерје важних другова, који су након прогона бивше господе, заузели њихове куће и себи приуштили луксузнији конфор од предратних богаташа. Афористичар обрће устаљену конотацију – овде је тобоже народ господина и не треба да се боји нове господе, јер то су званично и даље другови, и то *посебног кова*.

Афоризам саздан на паралели идеолошке синтагме *костур друштва* и фолклорне синтагме *бројати ребра* доводи до цинизма владајућу идеолошку схему по којој је радничка класа на власти а живи у беди: *То што је радник костур друштва не значи да мора да му се броје ребра*. Имајући на уму огроман понор између оних који имају и оних који немају, логично је упитати се да ли је писац оптимиста или песимиста гледе будућности. Он то питање одлаже за будућност, али скорашњу: *Режим је уз народ. И једни и други живе од данас до сјутра*. Но једно је већ данас јасно, да борба за опстанак није лака, што нам писац објашњава користећи зоолошке метафоре: *У ова пасја времена људима је тешко очувати кости*. Осведочена тактика преживљавања је умиљивање владару, а ту имају предност они који који су намазани свим бојама и који најбоље казују оде: *Птице раскошног перја и гласа достијевају у кавез*. Јесте кавез тесан, али пружа сигуран опстанак.

Знамо да људе треба ценити по карактеру, али то зависи од овлашћених за оцену карактера: *Човјека не краси карактер већ карактеристика*. Но, наш сатиричар није фаталиста – бар унеколико и немоћни одлучују о својој судбини, али многи немају довољно јаку вољу да нешто учине: *Неки су једино засукали рукаве кад су се пецовали*.

Гроф је жестоки сатиричар, али зна да не стиже све зло од власти – за много шта сами смо криви. Другим речима, нисмо ни ми цвећке, како себе замишљамо. Неки људи су питомији и од голубова, а неки крволочнији од хијена. То нам Гроф предочава црним хумором користећи растегљивост значења синтагме *несташица крви* и придева *потребан* и *жељан*: *Велика је несташица крви: једнима је потребна, а други су је жељни*. И поред више миленијума цивилизације и увођења закона у људско друштво, још примењујемо животињско начело – право јачега: *Правду траже слабији, јачи је сами узму*. И сам појам пријатељства, које симболизује

врхунско разумевање и међусобну помоћ, писац ставља под критичку лупу: *Пријатељи могу бити лажни, али непријатељи су увек стварни.*

Други део исте књиге је посебна тематска целина, то је књига у књизи, са романтичним насловом *Од срца срцу* иако садржи и мноштво црнохуморних афоризама, са иронијом која каткад сеже до сарказма, чак и до цинизма. Гроф не даје једну дефиницију љубави већ је посматра и тумачи из многих углова. Уочио је велику, темељну разлику између љубави и политике – љубав је наклоњенија обичном човеку, физикалцу, него политичару, коме су једино важни моћ и новац: *Љубав је једина активност гдје људи више воле да су физички радници него руководиоци.* Но, то не значи потпуни материјални нехај – женско срце се тешко отвара онима који су без посла и новца: *Покушао је да отвори срце многих дјевојака, али без успјеха. На сваком је писало: незапосленима улаз забрањен.* Разуме се, треба се најпре припремити за брак, а и ту су на почетку важне реклама и пропаганда. Женска и мушка рекламна средства су дијаметрално различита: *При склапању брака млада офарба прошлост, младожења будућност.* Писац скреће пажњу младима да љубав пре брака и љубав у браку нису иста прича: *Лако је вољети прије брака. Треба вољети у браку.* А то је много теже, што упечатљиво потврђује и стил тепања: *Док водимо љубав, тепамо: „Сунце моје!“ А кад ступимо у брак: „Сунце ти твоје!“* Улазак у игру трећег, ма ко то био, знатно мења живот: *Ожењено се и постао срећан човек. Онда се једног дана доселила ташта.* Ко не успе да усклади породичне односе, зна се шта му следује: *У лошем браку све шкрипи осим кревета.* Срећом, жене чешће одлучују о судбини брака, зато су и срећније и паметније од мушкараца: *Срећна жена има потковицу, а паметна – коња.*

Најсрећнија је жена која свој темперамент усклади са природом: *Правој мачки сваки мјесец је фебруар.* Ретка је толика срећа, обично у дугој брачној пловидби буде разних бура, а догађају се и насукавања на спрудове, чак и бродоломи. Ево малог прегледа тих успутних недаћа. Пре свега, треба знати да мушко и женско одевање и свлачење нису исти: *Савремена жена се облачи на кредит, а свлачи за готовину.* То нам разговетније казује следећи афоризам: *Жена се мало открије и постане славна. Ако се мушкарац открије, прође каријера.* А брачни троугао уме да буде драматичан и са неочекиване стране. Пuteви господњи су доиста неизвесни: *Каква драма! Упознао смо једну дјевојку, а она моју жену!*

Мушкарци махом имају илузију да се они о свему више питају и да све зависи од њихове иницијативе, не знајући да их први корак може одвести и на прави пут и у ћорсокак. Мировић нам то ефектно предочава маштовитом језичком играријом, паралелом између именица *корак* и *раскорак* као готово остензивних метафора мушког зова и женског одазова: *У љубави мушкарац прави први корак, а жена раскорак.*

Мада гаји романтичарски однос према љубави, многи афоризми одају писца као шалјивцију. Он не мистификује ни склапање ни растурање брака: *За вјенчање су потребна два свједока, а за развод је довољан један комшија.*

Данашњи темпо живота и све веће одсуство заједничког времена и пажње на глобалном нивоу не ретко имају као последицу међусобно отуђење и удаљавање супружника до границе непрепознавања: *Познавали смо се из виђења, али послје првог дјетета и то је престало.*

Чаробну енергију лепоте Гроф нам је дочарао магијом модерне технологије: *Стјуардесе су све zgodне да би се авион брже дигао.*

Мировић заговара складан, патријархални брак јер неверство поима као неко монструозно биће: *Невјерство: брак са шест ногу.* Но, налази утешну реч и за нежење, користећи синтагму *медени месец* као топос врхунске среће: *Нежењама медени мјесец траје читавог живота.* Највише завиди најсиромашнијим нежењама: *Ви срећно живите! Ни дјеце, ни аутомобила, ни телевизије!*

Коме нису довољна домаћа љубавна искуства, писац му отвара и врата светске књижевности. Шекспир је открио: *Жене воле Отела, али се боје Јага.* Ево и по светску уметност опасности од људске природе: *Ако настави да гледа људе, Мона-Лиза ће престати да се смијеши.*

Завршни део ове књиге виспрених опаски и маштовитог хумора, под насловом *Којим женама се не бих оженио*, иако је исказан у форми личних искустава и афинитета (у првом лицу једине), претендује на општост важења и односи се на све нас. Ево букета тих досетки са мирисом наравоученија: *(Не бих се оженио) учитељицом – ко ће да понови? / електроинжењерком – долази до кратког споја; / дактилографкињом – тражи у више примјерака; / докторком – молим следећи; / апотекарком – једном прије, једном послје јела...*

ЗУЦКАЊЕ КАО ГОВОР ИЗМЕЂУ РЕДОВА

Драгослав Мишић, *Слобода зуцкања*, Апостроф, Београд, 1994.

Има књига вредних и читалачке и критичарске пажње које из разних разлога прођу готово непримећене у време изласка из штампе, а после их затрпају новије књиге. Зато је дужност књижевних критичара и других књижевних посленика не само да прате текућу књижевну продукцију већ и да истражују и евентуално превреднују традицију, односно скрену пажњу на књиге које нису на прави начин запажене и вредноване у своје време. Једна од таквих је и ова Мишићева књига.

Слобода зуцкања је синтагма и по значењу и по тону на граници између озбиљног и шаљивог дискурса. То је, разуме се, била и намера писца – да у духу комике каже нешто озбиљно, и обратно: да стави у питање уобичајено поимање озбиљности, односно јавно мњење и из жабље, народне, и из птичје, официјелне перспективе. Сржну поруку шаље нам између редова, сходно наслову као оквирној теми књиге.

Зуцкање је вишеслојан појам. Основно значење свима нам је познато: то је синоним за говоркање, за наслуђивање нечега што ће се ускоро догодити (или се већ догодило) али се крије од јавности. Обим тога појма је крајње растегљив, практично бескрајан – од најближег комшилука до најдаљих градова и земаља. Но зуцкање није само бескрајан круг по обиму, већ и по тематском и персоналном дијапазону – од комшијске до дворске или белосветске интриге; од просјака до краљевића. Ту неомеђену и крајње разуђену ширину овог појма наш писац сагледава из оптике политике, сразмерно мале али најутицајније друштвене сфере, групације која кроји судбину целом друштву. То посебно важи за предграђанска, недемократска друштва, у којој су институције сервис власти а не народа, трансмисија политике а не њена контрола.

Књигу чине четири одељка. Први је насловљен *Грађанска непослушност*, са поднасловом у загради *сатиричне прозе*. Први текст је и индикативан и сугестиван: *Читај као што пише између редова*. Но писање између редова је само начелно јасан и само наоко једноставан феномен. Лако је рећи: треба написати између редова оно што се не може, тачније речено: што се не сме у редовима, али како то постићи да читаоцима порука буде јасна, а цензорима правно недокхватна? Другим речима, да вук, у овом случају власт, остане гладан, а и писац и читаоци, у збирној синонимији народ, остану на броју. То је списатељски деликатан задатак и захтева специфичну поетику,

игру која представља збиљу, а уједно збиљу дочарану игром духа. Тактику и стратегију тог умећа писац нам раскрива низом афористичких фрагмената. Ево првог: *Од настанка штампе владе су у паничној немоћи: штампа, мимо жеље новинара, пише између редова уз ветар владе, шири праве вести и уноси узнемирење у јавност.* Овде је врло индикативна и чак симптоматична синтагма мимо жеље новинара. То имплицира много шире значење од уобичајеног – личне пишчеве намере да казаним маскира и сугерише неказано. Другим речима, то је став који подразумева онтологију, есенцијалност сваког чињеничног исказа, а не само оног свесно конструисаног да на посредан, дискретан начин емитује недозвољену поруку. *Између редова* није већа или мања корекција исказа у редовима, од ретуша до опорека, није сенка видљивог исказа већ супстанца, срж, само биће исказа! Тако схваћено писање између редова подразумева неутралност казивача – писца или новинара – подразумева тактику само као нужно зло, а не као поетичку осу: *Писање између редова је нужно за најотворенију борбу мишљења док се не створе услови за борбу на други начин.* А до тих времена, метафорично нам предочава писац – *Штампа је у редовима Дон Кихот, витез тужног лика, а између редова Санчо Панса, слуга премудри.*

У прозном запису *Где ја стадох, ти се задужи,* у коме препознајемо реплику народне изреке *Где ја стадох, ти продужи,* Мишић критички осветљава и наше народне изреке, не сматрајући их, попут већине фолклориста, а ргиог непресушним извором мудрости. Апсолутизација појединачног или колективног искуства је анахроно становиште у модерној хуманистици – и светла традиција ако се некритички кује у звезде може да кочи уместо да поспешује духовни и материјални развој. То нам Мишић ефектно предочава превредновањем неких парадигматичних изрека; овде ћемо његов обрачун са митификацијом традиције илустровати паралелом између изреке коју нам асоцира сам наслов записа и хипотетичке изреке неког другог народа – Пословица: *Где ја стадох, ти продужи – говори да ми ништа не завршавамо већ вазда остављамо да то неко други настави и доврши. Ако би код других народа постојала слична пословица, гласила и: где ја заврших, ти започни ново. Које од нас падне у удео да настави, неће ни он стићи да то и доврши, јер му је предак стао много рано, већ на почетку. Отуда он мора да настави – од почетка.*

У есејистичком запису *Борба измишљотина* наш сатиричар прави гротескну паралелу између античке Грчке и наше данашњице, између логоса истине и хаоса интереса. Посебно је жалосно

што није реч само о једној држави или региону већ о зарази која хара већим делом планете: *Амбасадори... заступају измишљотине својих влада... Кад измишљотине доведу до горућих проблема, воде се преговори да се нађе заједнички језик више измишљотина. Док преговарачи попуштају постепено у својим измишљотинама, с времена на време одлете својим владама на договор, да се консултују, да провере да нису случајно много попустили или скренули од државних измишљотина.*

Запис *Крађа божјих дана* завршава се библијском речима али чудном поруком: *Божја заповест да се не краде важи у свим случајевима осим у крађи божјих дана. Објашњење је на вишем, метафизичком нивоу: Поменута крађа је цео људски живот, од отварања до затварања очију. Нема паузе, интермеца и мораторијума.*

У немогућности да укажемо ни на идеје водиле више или мање полемичких записа спрам древних или нових предрасуда, сами наслови нека бар наговесте разноврсност тема и наратива: *Хвала сиромаштву, Отворено писамце другу Икс, Човек је бумеранг за метак, У моје име, Ти, Речитоћутачи, Политизована математика, Мудри старац, Грађанска непослушност, Друштво са људским ликом, Срећна Нова година.*

Други велики одељак књиге је тролист поетских сатиричних форми. Испод наслова *Живот на високој штаки* читамо у загради поднаслов: *сатиричне песме, пародије и епиграми.* У циклусу сатиричних песама уводна песма има наслов *Маском у маску* и већ први стихови сублимирају ужасавајући истину да су људи надмашили камелеоне у претворности:

Маском у маску – нестало је лице,

Лаж је истина данашњице.

Нашу вечиту самообману да смо богомдан, идеалан народ, народ над народима, а да нам само историјске околности срећу кваре, па нам увек фали неко мало *али*, наш песник демистификује кратком али ефектном пародијом, живописном тематизацијом контраста *имати – фалити*, односно *немати*: *Имамо, још нам само фали:*

Имамо смртнике, још нам само бесмртници фале,

Имамо бела крвна зрнца, још нам само црвена фале.

Имамо лед, још нам само виски фали.

Имамо пертле, још нам само ципеле фале.

Имамо виљушку и нож, још нам само јело фали.

Имамо народ, још нам само демократија фали.

Имамо реч имамо, још нам само имање фали.

О разноврсности тема и мотива сатиричног поетског циклуса речито сведоче сами наслови песама: *Лакировка, Нобелова награда, Који је то народ, Мала слика велике слободе, Срце, Писање историје, Истина и лаж, Шуме, Наша баштина, Ма на коју страну, Торбарски главари,*

Залуд беше пуцањ, Несуђена истина, Брбљаријама, Мутљавина, Преморени језик, Сопствени странац, Кома, Живот на високој штаки, Сунчев улизица, Стаљини, Вјерују сатиричара...

Треће поглавље – *Зуцај као што мислиш* – чини збирка афоризама превасходно сатиричне тематике. Читалац превасходно фокусиран на политичку жаоку превидеће слојевитост ових афоризама, њихову дубљу мисаоност и књижевне финесе. Зато их треба читати лагано и натенане. Ево неколико бисера из те богате ризнице виспрених политичких и социо-психолошких опаски: *И највеће слободе говора почеле су зуцањем. / Нису скренули с пута. Скренули су пут. / „Ми смо увек будни“ неодољиво ме подсећа на „Ђаво никад не спава.“ / Размисли, па прећути. / Будимо реални. Немогући смо. / Ко каже да с другим народима не можемо да живимо заједно? Зар нисмо са Турцима живели петсто година?!*

Епитафи су последњи одељак књиге, по аналогiji композиције са током живота. Ево каламбура који на духовит начин сублимира цео живот: *Живео сам сам за себе, а мртав сам за све вас.* Циклус се завршава ироничном молбом: *Молим вас, оставите ме бар на вечном миру.*

Ово је друга Мишићева књига. И прва – збирка афоризама *Делим мишићење, дакле постојим* – има знатну књижевно-мисаону вредност. Већ сам наслов је суптилна надградња чувеног Декартовог гесла *Мислим, дакле постојим* – превод из сингуларне у друштвену вредност. Реткост је да књига првенац има и антологијске афоризме: *Код нас ђаво не долази по своје, носимо му на руке. / Не говорите тиранину да батина има два краја. Тући ће вас и оним другим. / Што се пише крвљу, поправља се мастилом. / Силазак у народ је превентивна мера да се народ не попне горе. / Велико ништа поносно је јер је – велико. / Хепиенд је лакировка краја.* Треба поменути да је обе књиге објавио исти издавач, што наговештава да је први међу издавачима запазио песников таленат.

МИШНИЋЕВИ АФОРИЗМИ КАО МИКРО-НАРАЦИЈЕ

Мада и најкраће литерарне форме имају своју специфичну поезију, оно што их разликује од других књижевних врста, често имају и једну додатну одлику, коју бисмо могли назвати тежњом ка полисемији и екстензији. *Differentia specifica* кратких жанрова тежи структурално-значењском проширењу своје основне форме. Та тежња је мотивисана настојањем да се у мало речи што више и на што различитије начине каже. Другим речима, афористичарима (као да) је мало да изразе уочени парадокс помоћу уводне, индикативне реченице, и њене негације, закључне реченице супротног значења, већ настоје да уочени парадокс рељефније контекстуализују и стилски обогате *позајмљујући* изражајне могућности других жанрова. Веселин Мишњић је одличан пример овог афористичког настојања. Као писац разних жанрова – Мишњић пише песме, приче, романе, афоризме... Ако би се морао одредити заједнички поетички именитељ те врло разуђене стваралачке мапе, језгро Мишњићеве литерарне вокације, то је склоност ка нарацији. Његове песме, на микро-плану тематизују наративне изазове; перципирамо их као микро-приче. А да би овај деликатан поетички наум учинио ефектнијим, Лари нарацији додаје сценичност, тако да уз подразумевајућу мисаоност ствара троструку синтезу-симбиозу: мисао – микро-прича – микро-драма. На тај начин и његове песме и афоризми, осим онога што су по формалној фактури (песме; афоризми), по унутарњој структури су и сценичне микро-приче. Овај структурално-значењски триптих уочљив је не само код дужих Мишњићевих афоризма, већ и код најкраћих. Ево упечатљивих примера: *Слепом вођи народ је штап. / У ћорсокаку излаз је на улазу. / У његовом загрљају нема места за двоје.*

Сугестивну наративност наш сатиричар постиже чак и кад користи грађу чија природа не допушта визуализацију ни неку другу чулну представљивост, као што су апстрактни појмови истина, правда, једнакост: *Народу треба рећи истину. За остало је касно.* Реч *остало* овде сажима сву политичку реторику, сав арсенал политичке манипулације. Ево како нам презасићеност политичком реториком Мишњић живописно предочава фигуром синестезије – фолклорном синтагмом која спаја чулно и апстрактно – *солити памет: Ко год да нам је солио памет, претерао је.*

Наративно-сценични структурално-динамички слој Мишњићевих афоризама је фон, контекстуална позадина имплицитних порука његових афоризама. Пошто је наративна сценичност очевидна, готово остензивно разнатљива, нема потребе аналитички је експлицирати.

У поетици нашег сатиричара врло честе су фолклорне синтагме и идиоми. Народне изреке су неисцрпно врело и градивни део многих Мишњићевих афоризама, он са двоструком мотивацијом обилато користи то драгоцено искуство кристализовано хиљадама година: као ризницу стилистике и метафорике и као путоказ у економији израза, као узор концизности. Ево бриљантне ироничне актуелизације древног топоса који је постао глобални наратив – *новац квари људе: Наши политичари знају да новац квари људе. Зато га склањају у иностранство.* Други део овог афоризма је имприматур врхунског сатиричара – читалац очекује најаву промене законске регулативе и морала политичара, али уместо правно-моралног прочишћења једне средине добијамо промоцију истог греха на глобалном нивоу, његову планетаризацију. Хуманистичко гесло *један смо род*, уместо моралне хомогенизације, добија свој аморални пандан.

Ретроградна перспектива није настала сама по себи, мора да смо у планирању будућности превидели бар неко мало *али које* нам *срећу квари*. То *мало али* писац нам ефектно предочава епитетском употребом прилога *једино*, који минимализује круг значења и одговорности, и именице чињеница, главног упоришта сваке извесности, синонима очигледне истине: *Једино смо чињенице превидели. Све остало нам је било јасно.* Афоризам ефектно показује да је и импресивно здање знања (све) само кула од карата ако нема темеље (чињенице), да и фасцинантна градња (све остало) може бити зиданица на песку или велики мехур од сапунице. А с таквим илузијама, лажима које претендују на истину, суочавамо се на сваком кораку.

Фолклорну метафору *трчање пред руду*, која, попут своје сестринске метафоре *што је брзо, то је кусо* карикира брзоплетост, Мишњић демантује наративно-есејистичким дискурсом, градећи хумор на паралели стварног и метафоричног поимања коња: *Ми не трчимо испред руде. Само показујемо коњима како се то ради.*

У афоризму који карикира нашу традицију *тиранин – споменик* претеже есејистички над наративним дискурсом: *Ми смо народ који ништа не забораваља. Пре или касније сваком тиранину подигнемо споменик.*

Афоризам о вечној теми љубавног троугла сажима елементе нарације и драмску тензију, користећи синтагму *држ те лопова* као фолклорни *топос-тактику кривца*: *Кад ме је жена затекла са љубавником у кревету, почела је да је за косу вуче и да је бије. Рекао сам јој: „Удри курву, брак нам растура!“*

Била би занимљива и естетско-семантичка анализа афористичких исказа у поезији и дужим прозама – причама и романима.

ДУХ МАТЕРИЈЕ ИЛИ ВЕЧНО ПИТАЊЕ БИТИ ИЛИ НЕ БИТИ

Јово Николић, *Дух материје*, Агора, Зрењанин, 2012.

Николић је у сазвежђу врхунских афористичара нашег језичког простора, првоборац и високи официр *прекодринске дивизије* сатиричара. Да ли због заузетости другим послом, *радом за хлеб* и остале животне намирнице, али вероватније је да је то због велике одговорности према својој речи, због строге духовне самодисциплине, Николић не хита са књигама афоризама – досад их је објавио пет – али свака од њих била је догађај и за читаоце и за критичаре. То су: *Имитација логике* (1986), *Ланчана реакција* (2000), *Отворени прелом* (2002), *Застава свих боја* (2007) и књига пред нама. Колико је омиљен међу читаоцима речито казују велики тиражи његових књига, а то посебно важи за Ланчану реакцију, која је имала пет издања!

Релативно мали број наслова, осим поменуте одговорности према написаној речи у време инфлације информатике и јавних комуникација, имплицира и неке поетичке одлике. Прва је однос према писању – наш сатиричар се, попут своје сабраће песника, лаћа пера у тренуцима надахнућа, посебног изазова да нешто каже, а не да би испунио неке квоте у одређеном року. Такав однос према стваралаштву имплицира и усредсређеност на битне и крупне теме, на мега-теме свог времена а не на њихове многобројне видове, нијансе, детаље. Другим речима, наш аутор је превасходно усмерен на онтологију друштвених збивања, а много мање на феноменологију и морфологију те догађајности. Писци фокусирани на темељна питања, разумљиво, шкртији су на речима него писци чију знатижељу привлачи и испуњава неисцрпна грађа, сходно народном дистиху *свуд су броди где год приђеш води*. На Николићево фокусирање на битне и велике теме упућују и сами наслови његових књига.

Ево најпре афоризама који проблематизују државу и власт као граничне појмове битисања друштвене заједнице. Однос власти и народа наш сатиричар нам рељефно предочава користећи двоструко – дословно и фигуративно – значење глагола *држати*, који нам спонтано асоцира појам *држава*, као и двострука значења – физикално и духовно – придева *слободан* и глагола *водити*: *Народ је слободан. Они који га воде не држе га ни за шта*. Истој теми може се прићи и са друге, народне стране: *Наш задатак је да вас дочекамо хљебом и сољу, а ваи да донесете пун ражањ*.

Морална усправност и душевна чистота имају толико високу цену да поштенем човеку не остаје ништа за свакодневни живот. Исход битке између *бити* и *имати* писац нам дочарава иронизацијом контраста *слобода – ропство: Слободан човек нема ништа. Сваки други робује стварима*. Исти контраст може се осветлити и сучељавањем појмова *слуга – господар: Ако нас народ изабере, бићемо му слуге. Служићемо му као господари*.

Међу најчешћим топосима нашег патриотизма је уверење да сви наши градови и села имају славну прошлост, да су од историјског значаја. Та митологизација историје усмерава нам сву пажњу на сећање и дивљење самима себи уместо да нам буде подстрек за развој: *Сва наша мјеста су историјска, мада би боље било да имају будућност*. Инфлација историјских знамења долази од погрешно схваћене политике – уместо да делују на ползу народа, политичари првенствено, а многи и искључиво, гледају како да напуне своје новчанике. Иронија је утолико већа што нема ни класне солидарности; грабеж не трпи изузетке – голоруки прилежније грабе но имућнији: *У политику се улази голорук да би се што више могло понијети*. Не знамо да ли је писац упознао социо-психолошка истраживања или је ту истину назрео својом списатељском интуицијом – идеолошки конструкт је а не објективна истина било уверење да је сиротиња морално изнад просека, чак узорна. Разумљиво је што је морално ровитија јер животна угроженост на прво место ставља борбу за опстанак, макар и по цену жртвовања врлина.

Писац нам на драстичан начин предочава да од историје, у коју се као знамење своје славе непрестано кунемо, не можемо ништа научити – ни непрестано страдање у сваком рату не може нас уразумити. Зов рата је химна наше историје и смисао нашег битисања: *Чистимо терен од заосталих мина. Инсталирамо напредније*. Живот на ратној нози нам се уселио у тело и душу – ту језиву чињеницу писац нам дочарава посредном сликом, призивом ловостаја као паралеле примирја: *Ловац носи пушку и за вријеме ловостаја јер су у шуми само животиње заштићене законом*. Порука је ужасна: више ценимо живот шумских звери него људски.

Регрес уместо прогреса је последица репродукције лоших кадрова. Мудри Иво Андрић рече: *У мутним временима шљам избија на површину*, а наш сатиричар нам ту константу рђаве бесконачности читава освештаном методом комшиница које једна другој предвиђају судбину из талог попијене кафе: *Политички визионари проричу судбину гледањем у талог друштва*. Већ у првим Николићевим збиркама налази се прегршт антологијских бисера духа.

Нека овај сет отвори афоризам који на ефектан начин, сучељавајући синтагму која симболизује контролни демократски механизам информатичког доба и колоквијалну синтагму која симболизује слободњачку лежерност, показује начелну равноправност грађана и власти: *Ко пљуне увис, први добије повратну информацију.*

Одувек је деликатан однос између власти и интелигенције. За разлику од свих осталих области знања и разумевања, интелектуалци су у политичком смислу хендикепирани баш зато што – мисле: *Интелектуалцима свиће касније но другима јер је мисао бржа од свјетлости.* Феноменална иронизација колоплета појмова мисао, свитање, светлост!

Патриотизам је Николићев лајтмотив. Зато нам најпре даје основни оријентир, да не залутамо: *Ако не знате гдје је колијевка Српства, видите гдје се највише љуља.* Цена патриотског осећања се код нас од памтивека не мења, ту нема ценкања: *Будите храбри као што су били ваши славни преци, и нека вам је вјечна слава!* Императив да будемо увек исти није упитан, то је знак узвика а не знак питања – дају нам га проверени кадрови, прекаљени борци, људи политичке свести. Писац нам то предочава прећутном сликом власти и народа као *спојених судова* – појам грађани у следећем афоризму обухвата и налогодавце и извршиоце налога, стање ирационалне страсти која је прогутала сав разум: *Грађане којима се развила политичка свијест касно је позивати на разум.* Но нама не помаже ни кад успоставимо равнотежу између разума и емоције, мисли и акције: *Постигнуто је јединство мисли и акције. Нити шта мислимо, нити шта радимо.* Тако радећи вековима, најзад смо стигли до стратешког циља, до друштвене слоге и колективног идентитета. То није могло раније да се догоди, *све има своје време* – учи нас *Књига проповедникова.* А досезање коначног циља Николић нам тумачи науком међу наукама – науком о души: *До општег лудила није могло доћи раније. Нисмо били психички спремни.*

ЗЛАТНО ПЕРО ДУШАНОВО
Душан Пуача, Прометеј је побегао,
ВЕТШ Београд, 2007.

Неко је у шали рекао: *Пуача пише само антологијске афоризме*. Изрека да је у свакој шали пола истине у овом случају је више него истинита кад је реч о књигама (друга је ствар кад је реч о новинама и афористичким коментарима–жаокама, ту је Пуача сличан другима из плејаде наших савремених афористичара: битна је порука а не стил). Сразмерно свом књижевном опусу овај писац је са разлогом више заступљен у антологијама од већине својих колега по перу. То аутора ових редака подсећа на једну анегдоту из 2000. Године, а умесна је јер тематизује однос између опуса и вредности, квантитета и квалитета. Један од колега сатиричара ми је замерио што сам у антологију *Враг и шала – пола столећа српског афоризма (1950-2000)* укључио више афоризама неких млађих писаца него већ покојног класика Виба. Кад сам колегу замолио да погледа Вибов опус и помогне ми да допуним избор, изненадио се: *Па ти си у антологију ставио скоро све афоризме из Вибових књига!* Виб је гајио строгу самодисциплину већ у писању, а ригорозну у књижевном раду – то је одлика коју, поручио је млађим писцима наш нобеловац Андрић, имају сви озбиљни писци: *Нема умећа писања без умећа брисања*, што подразумева мукотрпан рад на стилској обради, клесању и брушењу рукописа.

Осим по списатељској самодисциплини, Пуача је и поетички сродан са Вибом – и код њега су у првом плану наративност и сликовитост, а рефлексивност имплицитна. И код Пуаче су и код Виба многи афоризми микро-наратије или мини-драме. То показује већ уводни, први афоризам збирке: *Напунио сам 51 годину. Постао сам већински власник свога живота*. Уочљива је и Пуачина сличност са Вибом у склоности ка употреби *ја-форме*. Но док је код Виба то чисто стилска варијација, као промена ритма у емитовању порука, код Пуаче је то поетички поступак, онеобичавање стила из доњег ракурса, отварање додатног прозора за стварну или фингирану аутоиронизацију. Фингирајући нарцисоизам, шалећи се на свој рачун, наш афористичар амортизује горку истину о нашој држави и друштву: *Мени закони физике не могу ништа. Променио сам пет држава а да се нисам померио с места*. Иако се није померио с места, или баш зато, наш писац је једва разабрао наше место у свету: *Кад сам се боље загледао у глобус, приметио сам да је и Србија у Европи*.

Књига *Прометеј је побегао* је трећа збирка афоризама овог аутора. Иако разуђене уметничке знатижеље и сарадник више листова, Пуача је врло шкрт у књигама. Свестан је да између актуелне сатире, ма колико она била ургентна и морално мотивисана, и бића књиге као трајног завештања слике времена и критичког односа према њему, мора да постоји строга разлика. Само оне мисли и узлети духа који надилазе тренутну актуелност и сежу у даље и више просторе духовности завређују трајнији медиј и форму – књигу.

У великом јату наших врских афористичара, јату са преко две стотине виспрених и убојитих пера, Душан је међу врховима, међу првих двадесетак мајстора ове малене али врло захтевне књижевне форме. То високо место припада му зато што осим бритке актуелности и врцаве духовитости, одликама које красе наше импресивно, никад и нигде на свету виђено јато сатиричара, Пуача располаже и даром да сатиричност искаже на вишеслојан и уметнички артикулисан начин. Многи његови афоризми имају антологијску вредност и са разлогом су заступљени у зборницима и антологијама.

Значењску дубину и вишеслојност, као и уметничку особеност Пуача досеже морално-интелектуалним нивоом свог критичког односа и доживљаја теме – и кад указује на конкретан догађај у текућој свакодневици, наш писац га сагледава из дубинске перспективе и у најширем духовном хоризонту. Његов искз нема илузију да се рађа на невином простору званом *tabula rasa*, већ *зна* да је само додатни слој палимпсеста на пергаменту који исписује читаво човечанство. Пуача је свестан да наше општење и са блиским и са далеким није у целости у мрежи сатканог једино од нити синхронје – мрежа наших визија и ставова садржи и дијакронију, наш однос према свету у свеколиком колоплету историје и цивилизације. Ма колико изгледали нови и само наши, овдашњи и особени, и локални и светски проблеми данашњице ослањају се, и генезом и у нашем доживљају, на темеље који нас повезују са свим претходним временима и просторима на свим меридијанима.

Већ сам назив књиге указује на вишеслојност исказа. Повезује садашњост не само са читавом историјском вертикалом већ и са самим почецима људског самосвесног постојања – са митском сликом света. Тај општи заједнички фон и фонд наше архи-перцепције, међутим, Пуачи је овде само полазна основа – митски јунак Прометеј, праузор и симбол напретка, племенитости и спремности да се у име добра и вечно испашта, овде бежи са попришта! Имајући на уму неприкосновени митски ореол Прометејев, јасна је пишчева порука – не бежи Прометеј зато што је изгубио храброст нити што

више није племенит и спреман да помаже људском роду већ што је разочаран како се његово жртвовање прима, што је разочаран незахвалношћу људском. У миту он испашта до крајњих граница могућности, али муке подноси са поносом јер његове дарове – ватру, знање, умеће стварања – човек прима са радошћу. Ако се, међутим, систем вредности до те мере уруши да се и врхунско добро одбацује, да се чак зло ставља на трон добра а добро ниподаштава и баца у смеће, шта друго остаје Прометеју?! Овде се мит преобраћа у антими, црно постаје бело, а светлост – тама!

Афоризам *Немам више ноћне море. Сада је то јава.* – застрашујућа је илустрација краха система вредности, губљења и моралне и егзистенцијалне вертикале, стубова живота. Истој теми Пуача прилази и из вредносне парадигме епске традиције: *Кад изда Вук Бранковић, ту Обилићи не помажу!* Зна Пуача да овде није реч о чињеницама, да је историју као говор факата бацила на маргину свести и сасвим истисла из народне меморије историја коју је успоставило јавно мњење. Срж поруке је да ни највеће јунаштво нема учинка ако нема општу подршку, ако није под барјаком свих припадника заједнице. А ни историја нам није увек учитељица живота: *Док смо ми стајали постојано кано клисурине, други одоше.* Зашто се овде ставља у питање *херојски етос?* Зато што је изгубио везу са стварношћу!

Ушли смо у нови миленијум, а још кусамо кашу из прошлог века – афоризам је који сликовито, готово остензивно показује нашу менталну и политичку инерцију, нашу фиксацију за мит уместо да митско наслеђе, попут напреднијег света, претачемо у дух и материју модерног хуманизма. Тему несналажења фигуром параболе ефектно предочава афоризам: *И ми бисмо прешли Рубикон, али је коцка већ била бачена.*

Питање *како живимо* писац нам осветљава из верског угла, ефектно користећи колоквијалне синтагме: *Срби се масовно враћају у цркве. Крсте се шта их је снашло.* Не треба грешити душу, није свима лоше, постоје и они којима је баш добро. Оне који се не крсте шта их је снашло писац је, напорним трагањем, нашао у нашој већ много векова пријатељској Турској: *Срби се враћају својим коренима. Летују у Кушадасију.* Да не буде забуне са метафором *корени* неопходно је историјско објашњење, позив епског духа: *Волим јуначке народне песме. Бар ту смо најјачи.*

Ко је крив за радикално раслојавање друштва? Писац није сигуран, па прозива све којих се сетио: *Поштени радници, поштени сељаци, поштена интелигенција!* Да нисам некога прескочио? Пи-

тађе је на првом, дословном нивоу готово нулто, псеудо-питање, гласно преслишавање да није нешто у сећању изостало, са прећутном (ауто)сугестијом да није. Но иоле пажљив читалац увидеће импликацију, алузију на једине који нису обухваћени овом листом – на њене састављаче политичаре, односно власт.

Наоко, Пуача је радикални песимиста, но живахан стил његових афоризама и њихова имплицитна моторика упућују дискретни апел свима нама, читаоцима, да много зависи и од нас самих. Афоризам: *Маратон смо свели на разумну меру. Наше шансе за победу су знатно порасле* – спаја цинизам и оптимизам; и даље постављамо пред себе превисоке захтеве, али се, миц по миц, приближавамо и својим стварним могућностима.

ГОРАН РАДОСАВЉЕВИЋ ЊИМ САМИМ
Таштина таштина, Артија, Параћин, 2019.

И Горан, по налогу друштвених прилика, као и већина његових колега по перу, најчешће пише сатиричне афоризме. Прву збирку је назвао *Хлеба и цигара*, иновирајући латински слоган – вечну манипулативну матрицу власти. Но, да не би и сам упао у мрежу манипулације, другу збирку није фокусирао на политику већ на породицу – у жижу своје пажње ставио је кључну личност породице – ташту, без које не би било ни његове супруге. Ташта је омиљени књижевни лик, хумористички топос широм света. Наслов књиге је игра речи истог корена – именице и из ње само променом акцента изведеног придева – *Таштина таштина*. Синтагма је довољно индикативна да може да се односи само на његову ташту, али и довољно широког радијуса значења да може да прозове све таште на свету, а с обзиром да ташта представља централну породичну личност, може да се односи и на нежнији али влас(т)нији пол у целисти. А да не би било забуне на коју се ташту његове ироничне опаске односе, Горан је на почетак књиге ставио аутопоетичке афоризме – да најпре разаберемо природу афоризма, а потом природу бића (и у једнини и у множини) о којима његове духовите и бритке опаске говоре.

Први афоризам у том аутопоетичком сету повезује те две теме, попут односа средства и циља: *Афоризам је као мини сукња: ако није довољно кратак, не држи пажњу публике*. Овај наоко шеретски афоризам има поетичку конотацију – на сликовит начин предочава Чеховљево гесло да *треба писати тако да речима буде тесно, а мислима широко*. Унутарњу сродност ових тема, сродност на пољу очекивања, писац је уткао и у афоризам: *Надахнуће за писање афоризама долази без најаве. Баш као за секс у позним годинама*. Но позним годинама претходе многе, а многима потраје и време између зачећа љубави и ступања у брак: *Ово је свадбарски афоризам. Дуго се киселио у мени*.

Разлог што је Горан почео књигу аутопоетичким афоризмима је чист рачун са читаоцима – да нам покаже своје списатељско опредељење из свих углова: ево шта су афоризми као књижевни жанр, а посредно, кроз њихов дах и дух, добићете и слику о мени као писцу. Погледајмо неколико тих аутореклексивних афоризама који, кроз збиљу и шалу, профилишу и жанр и писца. Ево најпре афоризма који релативизује вредност ове мале књижевне форме, саздан на фолклорној синтагми *бољи од бољега*, која нам прећутно призива

свој пандан *гори од горега: Пишем афоризме неједначеног квалитета. Не зна се који је од којег бољи.* У истом значењском снопу је и афоризам саздан на вишесмислености придева невиђен, у великом значењском распону од нечега што се никада није десило до нечега изузетно позитивног (грандиозног) или брукосално скандалозног: *Не покушавајте да ме прочитате. Ја пишем невиђене афоризме.* Овде се подразумева и оригиналност, различитост од других. Ево и сучељавања језика силе са језиком разума: *Не упадајте ми у реч ако вам је живот мио! Моја реч има дубину.* Идеална формула афоризама своди се на мисаону дубину и сажетост: *Средио сам мисли. Сад ми је свака реченица афоризам.* Горан не воли жанровску ексклузиву, чак позива све писце да пређу на писање афоризама. Разлог је племенит, родитељско-супружнички: *Пишите афоризме! Имаћете више времена за своју породицу.* Сугестију подупире открићем да су друштвене прилике такве да нема услова за писање дужих форми, поготову не романа: *Живот пише романе. Оно што пише афоризме не може се звати животом.* Серију афоризама о афоризмима окончаћемо афоризмом који има и аутобиографски призвук: *Мој живот је огледало мојих афоризама.*

Након проласка кроз канонаду аутопоетичких афоризама чека нас изненађење. Горанов наслов књиге, што је граматички наговештено, посвећен је ташти, вечној теми оговарања и приговарања свих зетова на свету, али се само неколико афоризама односи на ту стојерну личност породичног круга. Према тематској сразмери афоризама наслов књиге је требало да буде: *Таштина, таштина*, јер је фокусирана на овај погубни душевни грех, но Горан је збунио читаоце малим правописним триком: изоставио је запету и наговестио једну тематику, а свој маштовити хумор и рефлексивну сатиру фокусирао на тему таштине као греха над гресима: *Таштина, све је таштина духа* – опомиње нас *Проповедник*. Своје разочарење у људску природу Горан појачава фигуром понављања, толико испуњен грозом да није било места ни за запету! Отуда *таштина таштина* уместо граматички исправне репетиције *таштина, таштина*. Тако смо, минималним огрешењем о правопис, уместо топоса у кругу породице добили топос глобалних и ванвремених размера.

Човек је својим уображењем да је натприродно биће угрозио самог себе: *Прилагођавајући се природи, мајмун је постао човек. Прилагођавајући природу себи, човек ће постати мајмун.* Човек није у сукобу само са природом већ и са другим људима, од најближих комшија до најдаљих странаца. То нам ефектно предочава шовенски клаустрофичан афоризам који окреће наопачке латинску

хуманистичку девизу: *Ништа људско није ми страно (Nihil humani a te alienum puto): Ништа људско није ми страно. Ништа страно није ми људско.*

Горан често реторски користи *ја-форму*. Ево мале бравуре са контрастом *ја-ства*, које је алфа и омега сваког тражења и налажења, и *изгубљености* као метафоре за поремећено душевно стање: *Не могу да пронађем себе. Ја сам изгубљен случај. У сродној значењској матрици је и контраст придева глуп – паметан: Да ли сам глуп. Не знам, нисам паметан.*

Писац се често поиграва и синтаagmaма разних врста, од фолклорних до неологизама. Ево примера сучељавања колоквијалне синтагме *изгубити памет* и комунистичког идеологемског амблема *поштена интелигенција: Изгубио сам памет. Молим поштену интелигенцију да ми је врати.*

Књига је крцата сатиричним опаскама. Морални ниво власти упечатљиво нам је предочен иронизацијом најчешћег *оруђа* власти – обећања: *Само ви обећавајте. Боље него да ишта учините за нас.* И наредни афоризам као да се односи на нашу власт, мада има опште важење: *Они на полагају, а само ми пуцамо?! Двоструки знак интерпункције нам сигнализира да овде није у фокусу само рат већ и мир, а то нам сугеришу и двострука, физикална и метафорична значења именица положај и пуцати. Кад је већ стање толико забрињавајуће, што га не променимо? Често га мењамо, али како? Овако: *Време је за промене! Прелазим у другу странку.* Другим речима, друштвене промене су површинске, као плитки таласи: мрда се само пена, све остало остаје исто. Власт додуше има оправдање – напредак се не може остварити за трен ока, захтева одговарајуће време. Но тај логичан разлог претворио се не само у пуки изговор већ у маску за безакоње и пљачку носилаца власти. То нам Горан ефектно предочава користећи фолклорну синтагму *преко ноћи*, коју су политичари проширили и доделили јој статус алибија: *Не може све да се уради преко ноћи. Зато се краде и дању.* Исту поруку добијам и из варијације древне спознаје о неизвесности будућности, сублимиране у народној изреци *Не зна дан ита носи ноћ.* Древну мудрост писац је превео на савремени језик: *Нико не зна ита носе дању, а ита ноћу.* Штавише, морал властодржаца се толико срзао а криминогена пракса оних који би требало да се боре против криминала постала свакодневица, па се више и не прикрива: *Светло на крају тунела! Коначно ћемо да видимо ита смо све украли.* А кад је најзад дошла нова власт, истог трена се разочарала: *Претходна власт нам је оставила пустош. Нема ита да се украде.**

Кад је писац млад и пун снаге, природно је да су у жижи његове пажње и еротске теме и дилеме. Ево афоризма у духу времена, не само о полној равноправности већ и праву жене на иницијативу: *Жене знају шта хоће, али некад није ни време ни место за то.* Но споредно је чија је иницијатива, важно је како се ко осећа: *Осећам се младо поред супруге. Још немам право гласа.* А најважнија од свега је љубав: *Волим своју супругу јер има оно што друге немају. Мене!* Колико је важна слога у браку, показује нам афоризам саздан на метафори израза лица као огледала брачних односа: *Кад жена има доброг мужа, то јој се види на лицу. Исто важи и за лошег.* Горан је инвентивно (зло)употребио и патријархалну метафору жене као *стуба куће*. Факат је да је стуб важан фактор стабилности, али факат је и да је појам статике а не динамике: *Ако је жена стуб куће, онда зна где јој је место.* Мада је много шта запазио о женској природи, најзад је увидео да о томе нема појма: *Жене су натприродна појава. Уопште их не разумем.*

Где је жена, ту су и деца. Њихова реч је за родитеља светиња: *Признајем само суд своје деце!* – признаје писац са ускликом. Но и између родитеља и деце не теку увек мед и млеко: *Откако сам изгубио медијски рат од деце, гледам само цртане филмове.* Важно је не само због беле куге већ и због родитељске будућности имати што више деце: *Боље је имати више деце. Неко ће вам већ рећи хвала.* Важно је децу извести на прави пут, а то није тешко као што се обично мисли: *Лако је децу извести на прави пут. Сви наши семафори дуго држе црвено светло.* А знамо да је свако, чак и Гете, био нечије дете: *Његови родитељи и деца су доказ да је и он нечије дете.*

Ево најзад шлага на торту, триптиха у славу наслова књиге: *Тишти ме ташта! / Таштина таштина врећа моју таштину! / Водио бих двоструки живот, али се плашим могућности да имам две таште. / Таштина влада светом. За женину је још рано.*

Поменимо на крају да је Горан и антологичар – сачинио је уникатну антологију по начелу: *један писац – један афоризам.* У земљи са безброј талената то је био Сизифов посао. И крајње деликатан – требало је одолети хиљаду и једној таштини: половина писаца сматра себе генијем.

СЕНДАНОВ БАЛКАНСКИ ТРОУГАО

Срђан Симеуновић Сендан,

Изабрани афоризми у три књиге и понеки стих

Друштво књижевника Београда и *Носорог*, Бања Лука, 2018.

Срђан Симеуновић Сендан – писац који не хаје за поетичке обрасце и норме – новом књигом нам се представља афоризмима и поезијом. То су заправо две књиге у једној – збирка афоризама и збирка песама. Обједињује их заједничка тематска окосница – сатира. Но, нашем афористичару и песнику је тај тематски избор само дуг према налогу времена – често и у једном и у другом жанру писац не само што појам сатире тематизује на најширем, глобалном нивоу, већ сатиричну визуру проширује и продубљује сагледавајући је у најширем контексту – историјском, социо-психолошком, културолошком... Напоредо, а често и у истом афоризму или песми, сатиричну жаоку смењују духовите и виспрене опаске из разних области знања и умећа, а ту мултидисциплинарност читалац назире и из наслова три композиционе јединице афористичког дела књиге, као и наслова песама...

Књига носи метафоричан наслов *Балкански троугао*, што нам сместа призива део света у коме се догађају највећа чуда – нестајање без трага не само људи већ и бродова и авиона. То је индиректна али недвосмислена алузија на трагичну судбину нашег народа, не само на његове огромне патње током читаве историје, већ и најтрагичнији могући исход – егзистенцијалну угроженост, чак и ишчезавање са лица земље, гашење нашег рода и порода.

Уводна тематско-композициона јединица – *Хазар(дер)ски речник* – има вишеструку конотацију и укрштenu симболику – графичко-вербалном игром спаја трагичан народ Хазаре, наше митске претке, са хазардом; спаја нашу баченост у свет, како би нашу позицију у свету именovali филозофи егзистенцијалисти, са нашим етосом и хабитусом; наше народно, колективно биће као објект, као *сламку међу вихорове* међу светским силама, са нашим националним менталитетом, склоном и током историје много пута испољеној слабости да се коцкамо са силнијима и моћнијима од себе као да смо им равни или чак надмоћнији од њих. Иронија наше судбине је што нас историја ничему није научила, што након једне фаталне грешке убрзо направимо другу, па трећу, све већу и већу... А имамо и у усменој, фолклорној, и у писаној традицији, и средњовековној и нововекој, порука и поука за читав свет! Нашу елементарну неписменост и поред те *светске библиотеке*, како би назвао Борхес

нашу богату духовну баштину, Сендан нам карикатурално предочава значењском вивисекцијом наше народне изреке: *Испецци на реци, да не би рекао, па био испечен*. Писац је далеко од тога да нам сугерише да се лоше сналазимо на ветрометини света због помањкаћа памети или неког другог одређеног разлога – не сагледава нас из једнодимензионалне оптике, дубоко осећајући као уметник широких знања и видика да је људска душа само једна искра у космичком мраку: *Чепркати по људској души је исто као и по свемиру. Свуда мрак и чемер, тек понека искра*. Но, разумевање за грешке и мимоходе не сме да буде безгранично, иначе се доспева у пуки фатализам, лишен и појединачне и колективне одговорности. Ми смо иначе склони тражењу кривице у другима, алибија за лоше делање или нечињење. У сету афоризама *Сурвivor* предочен нам је репер из великог арсенала наших алибија тог типа: *Османлије су много учинили за нашу земљу. Чим нам нешто не иде, они су нам оправдање*. Нажалост, у *Србији прилике су такве*, како би рекао Нушић, да смо склони крајностима – јуче инертни, нико и ништа међу комшијама, а данас велесила, способна да брани отаџбину и хиљадама километара далеко од ње: *Сви су к'о један кренули да бране отаџбину. Питање је само зашто су то чинили ван њених граница?*

Сендан зна као писац психолог да многи мотиви утичу на људско понашање, али се често свODE на примарни циљ, досезање угодног и безбрижног живота: *Продао је душу Баволу и купио карту за Рај*. Другим речима, *имати* је мотив првог реда, све остало је ситно и споредно: *Какав је он министар?! У Влади је већ годину дана, а још увек нема стан и нова кола!* Такви функционери су опасни по поредак, призивају поређење кадрова на моралном плану, и морају се одстранити из здравог ткива народне власти: *Издвојили смо све способне кадрове... и изоловали*. Није да власт не цени елиту – интелектуалце: *Све су покрали од интелектуалаца, једино су им памет оставили*. *Узели би и то, али плаше се да касније не прођу као они*.

У сазвежђу афоризама *Бајка о Голготи* у фокусу су такође драстичне социјалне разлике, оних горе и оних доле, али осветљење зраком из дубине времена, од библијских дана до данас: *Још од Христа праведницима је намењена Голгота. Осталима – Тенерифи*. Тенерифи су овде метафора, топос чулног уживања, а његове посетице Сендан рељефно описује бриљантним афоризмом: *Пуни су пара, а мало причају. Нека људи мисле да су и паметни*. Наш сатиричар не сматра да смо и ми, обични људи недужни, подразумева да свако може да учини бар понешто у свом окружењу. На духовит

начин контрастира збирну и плуралну именицу, народ и људе: *Добар је овај народ, само не ваљају људи*. Није ово само игра речи већ и обрачун са митификацијом и мистификацијом појма народ – можемо ми као појединци да будемо овакви или онакви, многи и никакви, али народ је свети појам!

У *Књизи другој* овог афористичког триптиха посебну пажњу привлаче афоризми посвећени односу политике и културе, боље рећи политичкој злоупотреби културе. Ови афоризми имају и самокритичку ноту: *Наш уредник је победио на нашем конкурс*. *Па неће ваљда на њиховом?!* Једним од најпотреснијих афоризама у књизи, поентираним троструким знаком узвика, Сендан сублимира однос сирове и сурове власти према култури: *Убили су му дело... ...и подигли споменик!!!*

Трећа књига овог триптиха нам привлачи пажњу већ парадоксалним називом *Није за објављивање*, као и фокусом на аутопоетику и рецепцију афоризма као морално-политичке поруке: *Некад су се сатиричари борили против државе, данас само против сатиричара другог удружења*. Писац осећа да је у овом афоризму претерао са самокритиком своје сатиричарске братије, па то компензира пројекцијом више потенцијалног него стварног утицаја афоризама на политичаре као главне кројаче наше судбине: *Политичари не схватају афоризам. Они живе у њему*. Сјајан је и аутопоетички афоризам који наглашава његову артифицијелност, јер без његове уметничке вредности нема ни његове смехотворне лековите учинковитости: *Добар афоризам има дужи фитиљ. Касније експлодира!*

Други део ове особене књиге чине десет сатиричних песама, са насловом и уједно поднасловом читаве књиге – *И понеки стих* – који сугерише да су песме овде у другом плану, да нису независна целина већ комплементарни део истог литерарног подухвата – сатиричне вивисекције нашег друштва у ширем контексту. Песме су жестока, тврда сатира, што је овде свестан поетички избор, да би у садејству са афоризмима чиниле мега-поруку морално-политичког ангажмана. У знаку су жестоке сатиричности, црног хумора који је прожет иронијом и крцат тоновима сарказма и цинизма. То је стихована феноменологија, боље рећи демонологија наше (и не само наше) невесеље, чак трагичне свакодневице. Мериу сатиричне жестине ових песама можемо наслутити већ из експресивности самих наслова. Наводимо их по песничком редоследу: *Лаж, Сан, Биографија једне гњиде, Ђубре, 1. Април, 8. Март, Ако си, Говно, Кербери, Салијери*. Природа пригодног, нужно просторно ограниченог текста, не омогућава ана-

лизу песама, једино што је овде могуће је предочити њихове основне теме и мотиве.

Песма *Лаж* је демонолошки опис самог тог појма, са пакленом моћи која се препознаје по специфичној лексици: *Огрнута плаштом медитативног заноса // Проговара да нико се други више не чује / (И нико не сме да јој се супротстави) / У противном биће разанет!...*

Поема *Сан* је иронични подсетник на распад Југославије, са призивом политичких вођа као њених рушилаца: *Тек кад је земља потонула кроз / са неба се јавише Кардељ и Броз. / Јавили се и они што после њих / играше роле хероја народних. / Цела булуменга у једноме строју...*

Поема *Биографија једне гњиде*, у сугестивној ја-форми, рељефно нам предочава нечасни профил аририста, јуришника *Осме офанзиве*, како је ту фелу у свом времену назвао Ћопић: *Још као мали вешто сам лагао, // ни Гогољ то не би боље записао, / све је врцало од мирисног смрада. / Директорско место и лова у руци, / од кога треба увек сам нижи, / овога куди, друге дижи, / у прави џеп руку завуци.*

Песме *Ђубре*, 1. април и 8. март већ насловима најављују своје тематске просторе. Песма *Ако си профилише претпоставке за каријеру политичара*, а садржи и ове значењски бруталне стихове: *Ако ћеш слагати и рођеног брата, / пред Богом се клети и да његов си паж, / сломићеш ногом и последња врата, / од истине сваке направити лаж. // Знај да нема дилеме више / у теби "прави" политичар дише...*

Песме са симптоматичним насловима *Говно* и *Кербери* имају исти иронични мото *За оне који се препознају*. Такође је индикативан и наслов последње песме овог циклуса – *Салијери* – која изнутра, формом аутоинтроспекције, осликава *друго* и *друкчије* не као цивилизацијску вредност и предуслов напретка, већ као непријатељство по дефиницији, самим својим постојањем, што је ознака ксенофобије примитивних друштава.

Срђан Симеуновић Сендан је саздао књигу жестоке сатире као писац хуманиста, сматрајући морални ангажман дугом сваког уметника и интелектуалца према свом добу, огрезлом у неморал и безакоње сваке врсте, не би ли се бар скромним литерарним прегнућем смањно простор онима који харају и експлоатишу друштво у мутним временима. Наглашавајући морални аспект књиге, нисмо се дотакли неких других њених врлина – раскошног хумора и виспрених опаски о дилемама данашњег света, пре свега нашег све брдовитијег Балкана, Бермудског троугла не само Европе већ читаве планете.

ВИШЕБОЈНИ МОЗАИК О ЦРНО-БЕЛИМ ТЕМАМА

Зоран Трбић Зорт, *Позитивна нула*,
ЦЗК Филип Вишњић, Угљевик

Иако је Зоран Трбић, са симболичним надимком *Зорт*, превасходно сатиричар фајтер, није дозволио да га сасвим обузме тема критике власти иако је то сржна тема сатире. Трбић је сатиричар у најширем смислу те речи – критичар свега што није како треба ни у друштву ни у нама као појединцима. Зато је своје афоризме груписао у више тематских циклуса.

Мада јасно разабера главне кројаче наше невеселе збиље, не сматра политичаре јединим кривцима. Но далеко је и од Марксовог става да сваки народ има власт какву заслужује. Зорт не сматра да је реч о симетрији већ о великој разлици у величини и тежини тега политичких теразија.

Први циклус Зорт је насловио *Животни*. Тај широки тематски дијапазон почиње већ рођењем. Писац открива да се већ у првим данима живота ограничава слобода: *Прво ограничење моје слободе заведено је мојом првом пеленом*. Ако се по јутру дан познаје, како каже народна мудрост, није чудо што ни крај живота није весео. Зато се Зорт не пита истински већ само реторски: *Има ли живота са сретним крајем?* А између рођења и смрти траје прича живота. Колицка је то прича на мапи света довољно казује афограм: *Прича о мом животу стала је у фусноту*.

Да ли је бар та прича у фусноти аутентична и срећна? Писац је оспорава из оба угла. Стање нам је такво да се снабдевамо половном робом, то је чак постало модни бренд: *Слиједи тренд, купуј бренд – посјети наш „секенд хенд“*. То већински, сироти грађанин и чини: *Обукао се, обуо, па се и оженио захваљујући „секенд хенду“*. То је довољно за срећан живот – срећу не чине велике већ мале ствари, довољно је да понека буде мало већа од малих: *Срећу чине мале ствари и велико пиво*. Каткад понеко доживи и већу срећу. Ту има правде – велику срећу чешће нађу сиромаси него милионери: *Дјетелину са четири листа први нађу они што пасу*. Но не ваља ни срећу често прозивати и провоцирати: *Кад је видео своју будућност у шољи, пустио је воду*. Још је опасније превише жудети за својим крајем, јер крај може бити и злослутни појам: *Толико је жудио за својим крајем да му је убрзо и дошао*.

Има ли бар извесности у животу? Данашња прогностика је добила питијску уверљивост и свеобухватност, не може да омане: *Можда ведро, а можда облачно. Биће тако, једно биће тачно*.

Шта каже писац о свакодневном животу, о бити или не бити од данас до сутра? Да ли су нам мале плате и пензије, то питање је релативно: *Није ми мала пензија колико ми је дуг мјесец.* Морамо да знамо да не заслужујемо сви исту срећу: *Неко производи јаја, а неко их само носи.* Исту осу раздвајања одређује и наш однос према истини: *Неки људи живе у заблуди, а неки од ње.*

С обзиром на то одакле потичемо, немамо право на велику срећу: *Коријене вучемо углавном из шуме.* А пошто је шума наша прапостојбина, сетимо се и еволуције: *Мајмуну је требало милион година да се развије у човјека. Захваљујући данашњим експертима, обрнути процес се одвија милион пута брже...* Важно је држати се формуле опстанка: *Дрво се на дрво наслања, човјек на балване.* Ради доброг расположења треба бити и члан неког земљачког удружења. Добили смо још једно удружење младих: *Поред свих удружења земљака, коначно су стасали и земљаци из Епрувете.*

Злобницима смета што нема светла на крају тунела. А наш тунел није као други: *На крају тунела нема свјетла јер наш тунел нема краја.*

У циклусу посвећеном културно-просветној тематици најпре сазнајемо да успех у животу више зависи од упорности него од школских оцена: Својом упорношћу, на власт су дошли и ђаци из магареће клупе. Лоши ђаци знају боље од одличних највећу истину: *Отац сваког стабла је пањ.* Знају и да је за каријеру најбољи језик онај који се држи за зубима, јер ако ти је што на уму то на друму, нећеш постати ни саобраћајац!

Привреда је основа друштвеног развоја, зато је најважније шта и како радити. Основна тактика је следећа: *Ако ниси шеф, слушај. Ако си шеф, прислушкуј.* Што се осталог тиче, све је релативно, почев од тражења посла. Има оних које већ на првом кораку обузме малодушност: *Док сам нашао посао, изгубио сам вољу за рад.* Не ваља ни ићи из крајности у крајност. Рецимо, добро је трошити домаће, али ни у патриотизму не треба претеривати: *Трошећи домаће, сада немамо ништа за извоз.* Најважније од свега је не губити главу, остати присебан и у најтежим приликама: *У сваком злу има неко добро. Нема посла – нема инвалида рада.* Такође није добро ни ухлебити све грађане, то би била претерано озбиљна, мрка држава, без шале и ведрине: *Није шала толика – социјала.* Најважније од свега је никад не клонути духом, јер што је већа криза то је већи изазов и већа развојна шанса: *Лоша форма је најбољи разлог за реформу.* И не треба се држати прописа као пијан плота: *Због повреде прописа још нико није отишао на боловање.*

У циклусу о државном систему писац нам алармантно поручује да и победнички менталитет може бити погубан, штавише да нам је из боце испарио победнички дух: Иако смо побједници, нашу историју неће имати ко да чита. Морамо нешто хитно предузети да нам не пропадну милионске жртве, јер како је кренуло: *И поред свих жртва, Отаџбина нам оде у Мајчину*. Неће нам помоћи ни што смо прљав рат идеално окончали: *Прљави рат смо очистили етничким чишћењем*.

Емотивно-промотивни циклус је, а то му и назив налаже, стилски најразуђенији и хумором наиздашнији. Ево најпре виспрене опаске о браку, демистификације те основне друштвене институције: *Тако важна институција као што је брак махом настаје из пуког забављања*. Ево и бисера о љубави на први поглед, лепршаве игре речи и смисла. Наоко пуки језички каламбур ефектно предочава нимало нежну дијалектику односа између нових и старих осећања: *Љубав на први поглед брзо заврши погледом на другу љубав*. А ево и fine, посредне метафоре о нарцизму: *У посљедње вријеме примјећујем да ми се огледало бави фото-шопом*. Изврсно нам је дочарана и чаробна тајна обећања – њихова моћ је у томе што вишеструко превазилазе реалност: *Не може ти нико купити колико ти ја могу обећати*.

Читав дијапазон љубавне тематике, врзино коло љубавних перипетија, ефектно нам дочарава следећи триптих афоризама: *Да ли је и звијезда Даница каткад падалица? / Што се њеног струка тиче, незаобилазан је. / Љубавник је прави човјек на погрешном мјесту*. Оно што посебно плени пажњу код Зорта је стилска једноставност и крајња депатетизација израза – нигде необуздане романтике ни сладуњавог сентимента. У погледу стила сродан је Хемингвеју, који се гнушао патетике и великих речи, откривши у њима звук шупљине и празнине осећања под звучном маском снажних, тобоже чистих емоција. Ево још једне fine потврде Зортовог умећа да на једноставан начин изрази и сложене емоције: *Довођење до лудила почиње извођењем из такта*.

У циклусу са индикативним насловом митолошко-изборни сатиричар нас најпре суочава са технолошким напретком манипулације: *Откад је откривен фото-шоп, ни објектив није објективан*. Није тешко ни све веће имовинске разлике добродушно прихватити. Сучељавајући топос *спојени судови* и фолклорну синтагму *наше горе лист*, Зорт нам предочава и тајкунско богатство као лично наше: *Богатство наших профитера је и наше богатство. То је наше горе лишиће*. Штавише, знамо и лично нове богаташе – сваког

дана их виђамо. Један од њих је и књижевников пријатељ: *То ми је пријатељ са билборда*. Виртуелна близина чини своје – писац се гледе пријатељства са богаташем изражава у првом лицу једине, чиме својој иронији даје интимистички тон. Сви знамо да је за истинитост исказа свеједно у ком лицу и падежу нам је предочен, али ја-форму и нехотице поимамо присније, са већом емпатијом. То важи и за оне, зна се које, који нас немилице задужују све више и више: *Ја га заокружио, а он ме задужио*.

Историчар Лорд Ектон је установио да *свака власт квари, а апсолутна квари апсолутно*. Владавина права веома омета кварење. Зато је права власт изиграва на све начине – ми смо бар мајстори за налажење *рупа у закону*, а и наши закони су већ сами по себи рупе у нашем више фиктивном но стварном правосуђу: *Права владавина није задовољна владавином права. При владавини права власт има само делић власти!* И то ми је нека власт!

А шта је са влашћу радничке класе? Распала се одласком наших радника у бели свет. Зато им Зорт поручује, у тону некадашњег култног слогана: *Пролетери Дијаспоре, уједините се!*

Након сваких избора се разочарамо кога смо изабрали. Да не би после гласања било кајања, наш писац је предложио решење које наше разочарење своди на минимум, а можемо чак и да ударимо бригу на весеље: Све изборе треба одржавати 1. априла. Да лакше поднесемо обећања. Тако бисмо избегли катастрофалну последицу која нас погађа од избора до избора: *Избори су прошли. Наступа вријеме Алихажмера*.

Поглавље *Афоризми из рачуна* можемо појмити на разне начине. Пошто је писац по професији економиста, природно је да их перципирамо као шансу за зараду – какве афоризме писати да би се што боље уновчили? Но кад их прочитамо, увиђамо да је овде синтагма из рачуна топос који обухвата све и свачије рачуне и рачунице – намере, планове, разлоге и исходе опредељења... Сатиричар најпре преводи стару народну изреку на језик нашег данашњег пословања, које већ има дугу позитивну традицију: *Чист рачун – позитивна нула*. Ово гесло има начелну вредност, јер све преко тога је морални пад: *Прљав новац или чист образ? – питање је сад!* Хамлетовску дилему најлакше решавају, као што је и ред, људи са педигреом: *За слободу су гинули милиони. Данас њихови потомци гину за милионе*. Остали грађани су се одазвали Шантићевом патриотском апелу *Остајте овде!* Зар је важно што толики наши људи одлазе у свет, чак и лекари.? Одлазак лекара нећемо ни приметити: *Одлазе нам љекари, па шта?! Ми имамо породичну медицину. И*

личну апотеку. Сам писац је по генетици храбар: *Није ми у крви да се предајем, па ни уживању*. Можда му се зато отео из срца или мозга, а можда се виноу из чисте савести афоризам који нимало није из рачуна – напротив, опасан је и по писца и по државу: *Боље бити против свега него низашта*.

Локалистички циклус обухвата афоризме који говоре о књижевниковом ширем завичају, од босанских касаба до целе БиХ. То је држава која се виноула у светски врх иако је на Балкану забит. Међунационална сарадња је постигла чудо: *У Босни влада швајцарски, тројезични модел демократије – српски, бошњачки и хрватски*. Зато у Босни нема ни трунке неспоразума: *У Босни се сва питања решавају консензусом: три, па једна*.

Поглавље *Несврстани афоризми* све говори својим насловом. Природно је што је најобимније – и несврстаних је највише на свету, а на том пољу имамо и сјајну полувековну традицију.

Зоран Трбић је саздао *књигу о сто тема* – тешко је рећи да ли је неку мимоишао. Што је већина његових порука у знаку црног хумора а не процвата оптимизма – није видео ни светло на крају тунела – није крив он већ што код нас *прилике су такве*. Од неких његових порука се диже коса на глави чак и читаоцима, а код политичара изазивају прави *зорт* – сатиричар је сасвим заслужио свој надимак. Горчину његових порука ублажавају избрушен стил, са вишеслојним метафорама и врцавом духовитошћу – нисмо је посебно апострофирали јер зрачи из сваког афоризма. Горчину утиска нам ублажава и ликовна лепота књиге иако ликовни мотиви нису баш ведри, многи су више тужни него смешни. Но сатира и комика нису блиске рођаке.

Писац ових редака настојао је да читаоцима отвори Зортову књигу *њом самом*, како то кажу Французи, са што више цитата а што мање коментара. Афоризми су толико атрактивни и стилем и садржајем да је грех сецирати их грубим скалпелом – сувим језиком књижевне критике.

ДАРИН ВАТРОМЕТ САТИРИЧНИХ АФОГРАМА Даринка Дара Трифовић, *Афограми*, Београд, 2018.

Даринка Дара Трифовић је по вокацији превасходно песник, али се са успехом огледа и у другим жанровима. Међу њима је и ретка књижевна форма *афограм* (имам част да сам тај термин увео у књижевну теорију пре две деценије, као рецензент књига Рака Никчевића). Афограм је настао укрштајем (синтезом) две много познатије кратке форме – афоризма и епиграма. Афограм је по значењу (старински речено: по садржају) афоризам, а по стилу (по употреби риме) епиграм.

У књизи – такви су време и друштво у коме живимо: препуно проблема и дилема – претежу сатирични афограми, али је тематски дијапазон врло широк, од (под)смеха на свој лични и завичајни цех, до критичких опаски на глобалном нивоу; од љубави према ближњима и угроженима, до ратних поклича и бубњева. Но, најбоље ће себе представити сами афограми, разиграног духа и кад је реч о најтежим, егзистенцијалним темама.

Ево како нам Дара народски једноставно предочава једну од архи-тема нашег битисања – завичај: „Завичај је најдивнија прича. Ток времена само је велича.“ Повезујући га са појмом „време“, на суптилан начин, призива нам и свеколику традицију, завичај не само као животни миље, као родно место и колевку наших рођака и комшија, већ и као дубину векова, као митско-историјску вертикалу.

Познавање традиције није само дуг према прецима већ је и велика школа живота. Ту драгоцену истину мало ко зна, а још мање је поштује. Ево како нам следећи афограм упечатљиво предочава колико губе они који мисле да све од њих почиње, који занемарују запретано знање и искуство предака: „Ко чита очима искусних предака, више текста нађе између редака!“ Прећутном аналогijом литературе (текста) и стварности (онога о чему литература пише), Дара је изнедрила стилски изванредан афограм – песничком пројекцијом „читање текста“ поимамо као „обделавање њиве или баште, гајење стокe, свеколики животни труд“.

На жалост, исконску љубав према завичају, родној грудии, свом роду и народу, па чак и према читавом човечанству, загорчава – зна се ко – политика, односно њени главни промотери, власници наших судбина. Уместо да буду морални узории и као такви народни трибуни, који стављају општи интерес изнад свог личног, они све подређују личном материјалном интересу: „Ковачи наше невоље себи су дане сковали боље.“

Дара није само веран хроничар рђаве збиље, она прониче и у психологију перцепције властодржаца – они не виде стварност, живот „обичног“ народа какав јесте већ на улепшан начин, како би умирили савест због своје јагме за богаћењем: „Кроз њихове наочаре наше ране не крваре.“ У песничкој имагинацији не постоје само тамне наочари које умањују силину светлости већ и оне које умањују мрак, јад и беду.

Та дијалектика улепшавања свога лика и дела доводи до култа личности, до дивинизације људског бића. Вођин ауторитет не може да има релативну надмоћ, то је за сујету над сујетама премало! Но наша песникиња у одори сатиричарке увиђа да апсолутистичка сујета није својствена само владарима и другим политичарима, већ да је то ђавољи изазов од кога ниједна, па ни интелектуално-уметничка сфера није имуна: „Ко год мисли увек је у праву, сујету му потхрањује ђаво!“ Ово је далекосежан социо-психолошки увид – осветљава ту ирационалну дијалектику кад формална компетенција (политичка функција или неки други повлашћени статус) напушта реално тле и постаје богомдана свемоћ и крајња мудрост. Демистификацију те позиције ефектно изражава афограм „Никад ништа радио, ни паметно рекао, па којом је заслугом то богатство стекао?!“

Народна слога би могла да створи и одржава складну, саборну заједницу, али те слоге нема ни на видуку. Ево како тај вечни проблем слоге, тачније речено: наш усуд неслоге, сажето изражава афограм: „Да смо сложни, могли бисмо, ал` сви знају да то нисмо.“ Зато девиза лукавих Латина „Завади, па владај!“ толико векова влада да је постала историјска константа. Неслога растаче вољу и моћ народа, призива пасивност и инерцију. Зна се кога то највише погађа: „Код нас се данас најређе чују они што тешко динар зарађују.“

Народ је у стању много да трпи и пати, али и стрпљењу дође крај. Тада долази до драматичних друштвених потреса: „Кад народне пиштаљке зазвоне, нема силе која не потоне.“

Суочени са ирационалним поступањем свеколиких моћника, од локалних старешина до глобалних главешина, увиђамо да су од њих разумнија и мала деце иако су то бића тек у заметку идентитета и карактера: „Од многих људи широм планете већи је човек – мало дете!“ Дара је увидела тужну чињеницу, која у многим случајевима демантује просветитељски оптимизам да знање само по себи оплемењује. На жалост, често је у спреси са злом, средство рђавих циљева: „Да је више знао, још више би крао!“

Један од главних и вечних разлога ирационалности је помодно угледање на друге уместо самосталног кројења своје судбине: „Ми

смо лоши ђаци у школи живота. Још увек нам поглед лута преко плота“.

Погубна је и обрнута пракса, која се често подупије патриотским разлозима – очувањем традиције и завичајног интегритета, а заправо је одбрана болесне и некритичке сујете, по којој је све наше злато, а све туђе рђа и покора: „Више воле буцак свога мрака него сунце из туђег сокака.“

Компас живота није тако једноставна справа као компас за одређивање севера и југа. То мноштво фактора за сналажење у животу, значај узимања у обзир и нијанси у једначини доношења одлука, на пластичан начин, метафоричном употребе појма „гримаса“, казује нам афограм: „Паметноме и гримаса значи, пре одлуке да је протумачи.“

Ево и мини-сета духовитих и виспрених опаски о мушко-женским односима, при чему Дара није родни шовинист – напротив, нимало не штеди својим жаокама ни лепши пол: „Брак је кључ за чудну браву, где је Она све у праву“. / „Борац за истину и мој муж је био, ал` је са мном сваку битку изгубио.“ Завршимо овај мушко-женски триптих афограмом који на лежеран, готово шеретски начин приказује комплементарност женске крхкости и мушке снаге: „За мужа бих дала брдо пара када вучем торбе са пазара!“

Песникиња сатиричарка не оставља по страни ни поетичка питања. Ево како једноставним речима а на ефектан начин, метафоричном употребом појма „прича“ као личног животног искуства, резимира основни предуслов стваралаштва – гајење аутохтоности, свог поетичко-интелектуалног становишта, а не повођење за другима, макар ти други били и светски ауторитети: „Ко само понавља шта је други рек`о, тај са својом причом не може далеко.“

Збирка афограма Даре Трифковић је раскошни ватромет духовитих опаски и сатиричних стрела и жаока, али и у њеној најубојитијој сатири осећамо дах и дух поезије, у широком дијапазону од лирске осећајности до јуначке епике. Песник је увек песник. Посебну вредност Дариних афограма чини њихова мисаоност – многи од њих су виспрене социо-психолошке и моралнополитичке опаске, које прожимају њене поетски интониране поруке.

Књига се завршава сетом врских и тематски разуђених афоризама, који можда наговештавају Дарину будућу збирку ових „малених исказа велике снаге“, како је најмању књижевну форму назвао чувени лекар Гален.

**ОДБРАНА НЕНАДОВА ОД
ЛАЖНИХ ДУШЕБРИЖНИКА**
Ненад Ћорилић, Мене сте нашили,
Библиотека Вуковог завичаја, Лозница, 2019.

Нова књига добитника угледне Вибове награде 2015. године привлачи посебну пажњу јер подразумева и сатиричну жестину и висок књижевни ниво. Колоквијални скраћени идиом изабран за наслов књиге управо имплицира однос карактерне особе према онима који су свој карактер продали ђаволу а глуме добротворе. Не само да себе проглашавају лажним добротворима већ нам криво-творе и слику стварности. Једноставно речено, праве нас лудима! Насловом књиге Ћорилић им поручује: *Неће моћи!*

Први афоризам збирке, важан јер отвара књигу и на известан начин усмерава читаочеву пажњу, констатује примерну толеранцију режима, али из стилизације исказа увиђамо да то није знак уважавања народа нити гест добродушности: *Слобода писане речи никад није била већа. То је зато што су данашњи цензори неписмени.* Неписмени цене књиге и сва друга писанија само по квалитету папира, сјају и величини слова. Зато им сатиричар поручује: *Не сумњајте у моју диплому. Израђена је од најфинијег папира.* За сваки случај, уверава их и детаљима, јер примитиван ум се зауставља на детаљима и не допире до суштине: *Докторирао сам на престижном приватном факултету. А да ми се није журило, и свратио бих до њега!* У овом наоко лежерном, као узгредном исказу иоле пажљив читалац открива алузију на купљене дипломе политичара, чије је време за рад за добро народа толико драгоцено да не могу ни да сврате до дотичног факултета већ им диплому донесе државни чиновник. Паралела је *ја-формом* маскирала иронију према бахатости протагониста режима и њиховог бесрамног ниподаштавања институција науке и образовања.

Ма колико биле срамотне и невероватне у добу глобалних комуникација и дигиталне информатике, нису неписменост и бахатост, односно незнање и неморал, највећа упоришта и залеђина лажних политичких обећања. У питању је духовно ништавило, одсуство чак и могућности да се нешто стварно учини уместо давања празних обећања: *Зашто политичар лаже? То је једини начин да испуни очекивања грађана.* Другим речима, политичари су не само нељуди већ и испод могућности да буду људи. Но, то важи само за њихову конструктивну делатност. У нагону самоодржања и обрачуну са противницима немају премца ни међу животињама.

Другим речима, власт је одбацила морал и други вредности као сувишни терет и потпуно се демонизовала – све способности концентрисала на очување своје тврђаве и послушног стада на свом феуду.

Неписменост власти није толика да не препознаје директну критику – отворене жаоке жестоко кажњава. То нам сатиричар сликовито предочава фолклорном метафориком: *Уједао је власт. Све док није остао без зуба.*

Упркос бруталном примитивизму и елементарној неписмености, власт није толико наивна да седи скрштених руку и да, бар до некле и унеколико, не прелази са речи на дела: *Власт жели да нам свима буде боље. Али, и Бог је прво себи створио браду.* Ова паралела крије дубљу импликацију, не указује само на хипокризију. Наиме, народ сматра природним да власт прво ситуира себе, а по истој логици, резимираној у флоскули *своја уста су најближа*, као истину а не као демагошку обману, поима и флоскулу о *божјој бради*.

Власт има савршено чуло за очување своје хомогености – не само да се помно чува тројанских коња већ и сваки појединац који је на рубу, чак на маргини маргине власти, мора да буде морално подобан. А идеалан образац подобности оваплоћује једна једина одлика – не мислити својом главом. Ову језиву истину, егзистенцију као одсуство есенције, сатиричар нам ублажава ја-формом: *Размишљао сам о томе да уђем у политику, али самим тим што сам размишљао нисам испунио неопходан услов.*

Има ли наде да се рђава бесконачност, *circulus vitiosus*, оконча, да ли је власт ипак од овога света и са неким животним веком, ма колики он био, или је ванвремени феномен? Писац је песимиста само гледе времена, али је уверен да свему, и људском и нељудском, дође крај. Зна он да може да потраје игра делија, да је омиљена српска народна игра – играње народом, али зна и да је судбина непредвидива. Његов оптимизам извире из сазнања да се и гранитни камен, под дејством киша, олуја или жарког сунца, једног дана распе у каменчиће и прашину. Тај увид нам предочава веристичком сликом, причом која својом унутарњом драматургијом неминовно стреми ка свом крају: *Ситуација у држави је крајње озбиљна. Тако је то са неозбиљним државама.* Другим речима, и деволуција има своју еволуцију: *Некад нам је било лоше, а данас нам је још горе. Ко зна зашто је то добро.* Сугестија је јасна, и благим тоном је али са призвучком моралног императива упућена свима нама: *Крајње је време за нови почетак.*

Наш афористичар је по налогу времену махом сатиричар, али пун елана и стваралачке енергије није дозволио да га сасвим освоји *агон политике*. У предању од обузетости политиком као фатумом свог времена и простора, тематизовао је и митску и историјску традицију, мушко-женске односе, спорт, а није заборавио ни ауторефлексију: позабавио се и природом своје вокације – у књизи је и низ мета-жанровских и аутопоетичких афоризама.

Ево најпре афоризма који демистификује и приземљује наш јуначки етос: *Нама ни Турци ништа нису могли. Чим су видели колико смо јаки, сачекали су петсто година и отишли.*

Да би се стигло до љубавних тема, најпре треба стасати, пребродити две фазе растења: *Мамина маза је порасла. Сад је татин син.* Читав роман брачне идиле писац нам је предочио у само неколико речи, укрштајући романтичарску и реалистичку перспективу: *Драга, за тебе бих скинуо звезде са неба! Драги, вероваћу ти тек кад одеш на небо.* Насиље у породици решавамо у духу наше епске традиције: *Како најчешће изгледа насиље у породици? Кад жена развезе језик, муж развезе шамар.* А еволуција љубавног усхићења је пошла од нарцисоидне слике мушкарца у жениним очима: *Има нешто што ме привлачи у њеним очима. Ја.* Тек коперникански обрт изнедри реалну слику: *Откако ми је жена нашла љубавника, други сам човек.* У духу модерне толеранције, афоризам има дупло дно. Писац је оставио отворено питање да ли је супруга нашла љубавника себи или мужу.

Афоризам је – оптимистички поима писац свој жанр – друштвени лек који се пије у горким пишулама. Другим речима, битнија је порука од уживања у комичном ефекту. Из Ћорилићевих афоризама зрачи сазнајни оптимизам: *Афоризам је мисао чији је циљ да натера људе да мисле. / Афоризам је средство за дезинфекцију друштва. / Афоризам је стрела која погађа у срце проблема.* Та лековитост зрачи из његове разноврсности – сваки афоризам је прича за себе. Нажалост, афоризам је лек само за оне који су свесни свог здравственог стања, а не за вође и коловође народа: *Политички афоризам је апел за помоћ упућен онима који не виде и не чују.*

Не само изгледу књиге већ и њеном значењском богатству и колориту допринео је и карикатуриста Сава Бабић.

ПРОТЕЈСКО ЛИЦЕ ИСТОРИЈСКЕ СВАКОДНЕВИЦЕ

Живан Филиповић, *Сто година у име народа,*

Гораграф, Београд, 2018.

Живан Филиповић је писац свих тема и дилема – збирка афоризама пред нама је избор од четири хиљаде виспирених и духовитих опаски о темама које сежу у нашу традицију од митских времена до данас. Та временска вертикала је и унутарња ознака његове визије света – поимање света као вечног враћања истог, али не ничеганског дословног враћања истог већ непрестаног варирања истих појава и збивања. Разуме се, сатиричару су у првом плану политика и њена мајка историја. И Филиповић сматра да нам политика кроји судбину, али политику сагледава из њеног огледала – историјске позадине. Другим речима, наш афористичар препознаје и усвојој и нашој друштвеној свакодневици прсте историје као извора и увира нашег свеколиког постојања. Нашу историју и наш менталитет сагледава у општељудском оквиру, у антрополошкој и глобалној визији. Филиповић не спада у сатиричаре који мисле да смо изузетак од света и да својом самобитношћу призивамо све своје муке и невоље.

И наша трагика је део више, метафизичке трагике људског рода, коју нам писац ефектно предочава песимистичким афоризмом: „На планети ће завладати мир чим нестане људи.“ Другим речима, овде се ставља у питање већ само биће човеково. Он није неприкосновени господар и биће које преображава и оплемењује природу већ обратно, њен реметилац. Одмах потом наш сатиричар објашњава и зашто је тако – човек је сујетан и нереалан зато што се сувише узнео над свим другим бићима и ставио себе у први план: „Човек у првом плану је сто пута већи од себе!“ Самообожавање одмах ствара зачарани круг – критеријуми добра и лепоте се изводе из своје воље и представе, а не из објективне процене својих поступака и њихових последица: „Заљубљене у себе и огледало подржава.“

Након тих општих оквира наш писац се враћа свом роду и завичијају: „Цела наша држава је постала позориште. Власт се сваког дана игра на свим ТВ-програмима.“ Разуме се, тог нон-стоп позоришта не би било да није неутаживих гледалаца: „Нема послушнијег народа од нас! Сваког дана слушамо и гледамо председника на свим ТВ-програмима.“

Фасцинација је утолико величанственија – ево нескривене ироније – што сваког дана слушамо исту песму: „У име народа.“ По-

литичари знају да се сто пута поновљена неистина поима као истина, зато нам ту општу реторичку варку и призивом примереније синтагме разбија: „Сто година у име народа. Кад ће за народ?!“

Како је могуће да нас једна реторичка флоскула тако успешно одваја од реалности? Зато што има митско-историјски ореол у нашем поимању традиције. За нас историјски порази нису последица погрешних политичких амбиција и подухвата већ су, одувек и без изузетка, кривица других, наших непријатеља. То нам у новим условима призива нове наде: „Гробље промашених идеја мами нас у нове историјске битке. Све што нису успели преци, ми ћемо.“ Писац није жртва митоманских пројекција већ их критички апострофира: „Ми смо вечите кукумавке. Жалимо и за оним што смо имали јуче, а камоли за оним што смо имали пре хиљаду година!“

Митоманија без реалне подлоге оставила је и трајну негативну последицу – крајње афирмативни, апологетски однос према својој власти: „Између двеста држава на свету ми највише волимо своју власт. Она нам највише обећава.“ Природно је преливање осећања са родбине и завичаја на читаву постојбину, али кад то пређе све мере губи се елементарна људскост, човек престаје да буде човек: „Пузећи, човек не оставља трагове човека.“ Другим речима: „Човек је свој све док самог себе не прода.“ Сатиричар чак ставља у питање и сам појам продаје ако је цена прениска – више није реч о продаји већ о поништењу свог бића без икаквог покрића: “Ко се прода за шаку соли, ни златом се не може откупити.“

Све за ништа – пуно жртвовање себе псеудо-утопијском, фиктивном циљу – могуће је и нажалост масовно ако се олако поима виши циљ, где се губе разлике између реалног и имагинарног, па и самопоништавање свог достојанства постаје средство вишег циља. На тај начин се и узвишени мотив патриотизма претвара у трагикомуку: “Народ клечи да вођа даље види.“

Није ни самоперцепција убоге већине само пуки, нулти опстанак, има и она алтернативну рачву, али је њен угао премали да би се стигло до вишег степена постојања – остаје у сфери преживљавања: „Ако бос кренеш ка циљу, или ћеш се домоћи ципела или ћеш стићи на коленима.“ Вековна понизност према властима спушта човека чак и испод исконских природних узуса самоодбране: „Магарцу је тешко са самаром, човеку без самара.“

Наш сатиричар не сматра да је понизност која се спушта до полтронства природно својство човека већ да је стечена трагичном судбином читавог низа генерација: „Боље сутра би брже стигло да није наступила дуга поларна ноћ.“ *Поларна ноћ* је овде метафора,

аналогија између обичних дана и ноћи и изузетног феномена природе.

Иако је у многим афоризмима ставио на тапет „обичне“ људе – припаднике народа – да би нагласио и њихову кривицу за своју маргиналну улогу у држави иако су огромна већина, Филиповић својим сатиричним стрелама махом гађа у више мете, у протагонисте политике, главног кројача наше и појединачне и колективне судбине. Он не мисли да они немају савести већ се пита колика је: „Да ли је терет ваше савести већи од штете коју сте народу нанели?“ У разрешењу ове једначине наш писац није нимало нежан – указује на драстичну опреку између оних горе и нас доле: „Не силазе ми са грбаче јер под собом имају чврсто тло – кожу и кост.“ Лична грбача је овде стилска фигура *pars pro toto* (део за целину) и обухвата читав народ, а литерарно фантастична синтагма тужне конотације *кост и кожа* на циничан начин нам дочарава праву суштину овде пређутне, подразумевајуће политичке поштапалице *ослањање на народ*.

Наш сатиричар има низ афоризама који критички тематизују и класично класно друштво, али упечатљиво показује да историјски напредак у вишу фазу може и драстично да затаји: „Наша традиција је надградња трулог капитализма. Некад је био труо, а сад пуца од здравља.“ Суочавањем идеолошке етикете *трули капитализам* и фолклорне синтагме *пуцање од здравља* писац нам ефектно показује да не само појединац већ и друштво као целина може да падне *са коња на магарца*. То је могуће ако се и у новим околностима и са новим обећањима светле будућности задржи суштина бившег, класног поретка: „Грба радника је брдо снова. Сви би да се попну, нико да иђе.“ У овој литерарно бриљантној спрези двеју значењски антиподних фолклорних синтагми сликовито је дочаран тај нељудски однос људских бића биполарно раздвојених категоријама моћи и немоћи.

Однос ригорозне подвојености заснива се на хомогености друштвених слојева. Сви моћници су само градуелно профилисани и немају ни минималног простора за лични, појединачни сентимент. Ради ефектније и дубински реалније слике, писац нам колону моћника предочава као вертикалу а не као хоризонталу: „У странкама нико не сме да штрчи. Сви чланови су према партијској висини поређани једни испод других.“ Овде је бит тог монолита исказана ефектном употребом прилога испод, а далекосежно значење овог прилога уједно је и изванредан пример специфичне поетике афоризма – важност коју у овој малој књижевној форми имају и његови наоко маргинални делови, као што су прилози и свезе.

Да не би читаоци који најпре погледају поговор па потом читају књигу стекли утисак да је писац сву пажњу посветио политичкој дијалектици и друштвеној расподели моћи и немоћи, која јесте стожер сатиричне тематизације друштва, треба истаћи и неке друге вредности ове особене књиге, а пре свега њену тематску разноврсност и раскошну духовитост.

Тематски дијапазон књиге практично је бескрајан – нема теме која није стављена на тапет или бар осмтрена из неког критичког угла. Многи афоризми надилазе политичку сферу – књига обилује социопсихолошким увидима, а има и опаски метаисторијског и метаполитичког досега. У тој великој палети тема је и комплекс мушко-женских односа. Но осмотримо претходно Живанове аупоетичке афоризме, да видимо како афористичар гледа на самог себе као писца и на своје колеге посвећене истом жанру. Шта је, пре свега, сатира: „Сатира је вештина да се владару каже у брк оно што већина шапуће иза његових леђа.“ Ево како је то могуће: „Афоризам погађа у мозак не кроз лобању већ кроз душу. Ко је има.“ Ударац афоризма је етички а не физички, али то не значи да је безболан: „Афоризам је као каменица. Кога погоди, није му до смеха.“ Но, каткад се појаве и плагијати: „Не оскудевамо ни у афоризмима Ресавске школе.“ Писац само констатује ову немилу појаву, свестан да су „позајмице“ писаца најмање књижевне форме махом случајне а не намерне: често исте идеје падну на ум разним ауторима – једини лек против несвесног плагирања је да афористичари више читају једни друге.

Ево како нам укрштајем фолклорних синтагми супротних значења писац ефектно оповргава општу предрасуду о слабијем полу: „И жена која преде као мачка има канце тигрице.“ Но, стављањем на тапет мушких предрасуда, писац није отишао у другу крајност, да буде беспоговорни адвокат женске сујете. И женска нарцисоидност не ретко је погубна: „Опасно је живети у сновима. И најлепше уседелице усахну чекајући принца на белом коњу.“ Прејака сујета може и у браку да буде издашан извор незадовољства: „Превелика очекивања од брака воде у царство пустих жеља.“

Брак није на гвозденим ногама ни кад је исход снажних осећања и дубоке љубави – мора се увек гајити, неговати, чувати: „Када добијете кључ од срца вољеног, закључавајте врата за собом.“ У браку је важан сваки гест, чак и наоко узгредан поглед поспане супруге: „Сањив поглед жене је миг супругу да је време за кревет.“

Подразумева се, неизоставна тема бескрајног љубавног поља је и трећи угао троугла – љубавник. Ево како је ту драматичну

чегрст између верности и невере тематизовао Филиповић: „Највећи пад жене је кад њен љубавник почне да сажалева њеног мужа.“ Понтирајмо овај мали сет афоризмом о наоко парадоксалној фаталности женске лепоте и међу женама: „Лепа жена је опасна и за жене. И међу најсложније комшинице за трен ока унесе раздор.“

Књига се завршава „Дечјим додатком“ – духовитим форамима и фазонима како између деце тако и између деце и одраслих. Наш писац је омиљени дечји писац и о деци пише са великом симпатијом и саосећањем за њихове прве љубавне јаде и патње. Ево како суптилном игром речи из жаргона свакодневице – пратити неког и изгубити се – наш писац дочарава прву љубавну пометеност: „Кад год пратим Цецу од школе до куће, ја се изгубим.“ Такође на дискретан начин, метафором „роб срца“, писац изражава и понос због првог дечаковог љубавног успеха: „Постао сам роб Аниног срца. Где год Ана нацрта срце, ја сам у њему.“

Ево и маштовитог маскирања дечакове љубавне треме: „Не смем ни да приђем девојчицама. Сања тренира цудо, Весна бокс, а Милица удара и рукама и ногама.“ Није заобиђен ни проблематичан однос друштва према најмлађима: „Тата, дај ми паре за кафић – вечерашњи филм на телевизији забрањен је за млађе од дванаест година.“

Нова књига Живана Филиповића сачувала је најбоље одлике његових претходних афоризама – сатиричну убојитост и врцаву духовитост, ширећи тематски дијапазон и продубљујући мисаоност порука. Зато се чита и као забавно и као поучно штиво, као ризница умних и духовитих опаски која нас раскошним хумором разгаљује и призива ведрину, али нам у исто време критички осветљава и многе друшвене теме и дилеме.

АНТОЛОГИЈЕ АФОРИЗАМА

ПРЕПЛЕТ НАРОДНЕ МУДРОСТИ И МОДЕРНЕ МИСЛИ
Александар Чотрић, ВЕЛИКО У МАЛОМ
антологија руских афоризама Српска реч, Београд, 2017.

Приређивач ове драгоцене књиге Александар Чотрић истакао је у уводном тексту да су многа дела руске књижевности – романи и поезија, пре свега, познати широм света, док је најкраћи књижевни облик – афоризам – готово непознат, иако је реч о тематски разуђеном, значењски вишеслојном и књижевно-филозофски високо вредном жанру. Доиста, читав свет је очаран песмама Пушкина, Љермонтова, Јесењина, Блока, Мајаковског, Пастернака, Бродског; романима и приповестима Гогоља, Толстоја, Достојевског, Тургењева, Солжењицина, Војновича; драмама Чехова и Булгакова, – да поменемо само неке из огромног јата великана руске књижевности. Но, то је општи случај у рецепцији уметности – веће форме су одувек на већој цени у односу на минијатуре, иако и најмање форме могу да имају врхунску уметничку вредност. На то је указао још у античко доба чувени римски лекар Гален (129-199): „У маленој форми – велика снага“, а знаменити енглески филозоф Франсис Бекон (1561-1626) чак тврди да је афоризам највиша форма духа и стилског умећа, ослобођена свих поштапалица и контекстуалног баласта – непосредно проницање у саму суштину, што могу да досегну само најумнији и најобдаренији појединци...

Руски афоризам, од своје прве појаве на јавној културној сцени у 18. веку па до данас, оваплоћује најбоље одлике овог жанра – интелектуалну проницљивост, вишеслојност значења и порука, бескрајну тематску разуђеност, лепоту стила, волшебну духовитост... Зато је храбар чин Чотрића антологичара што је ушао у овако велики подухват, али уједно то је и књижевно-преводиачки изазов највише врсте, подухват у који је ушао с великим жаром и узорном одговорношћу. Пред њим се нашао огроман рудник злата и дијаманата.

Имајући огромну грађу пред собом, приређивач је оставио историчарима књижевности старији период и определио се за новије доба, за афоризме настале током 19. и 20. и с почетка 21. века. Уз ово, чисто временско опредељење, Чотрић је свој избор засновао искључиво на корпусу чистог жанра, клонећи се *афоризама* извучених из контекста романа и других дужих књижевних форми. По општем ставу књижевних теоретичара, то је једини исправан став. Зашто ако у многим романима има афористичких исказа антолозијске вредности? Зато што *афоризми* у романима, причама, драмама нису носиоци самосталног значења већ су у функцији

индивидуације и карактеризације ликова или у некој другој естетско-психолошкој функцији, а не становиште писца. Зато се у књижевно-теоријској терминологији и називају *афористички искази*, а не афоризми. Примера ради, реченица Димитрија Карамазова – *Живот је преширок, треба га... сузити*. – није став Достојевског већ његовог лика у роману *Браћа Карамазови* и изражава његову, а не пишчеву философију живота. Једини изузетак је мото књиге пошто се налази на повлашћеном месту, пре ступања у мрежу поетичких и драматуршких релација унутар дотичне књижевне структуре, разуме се, под условом да је ауторски исказ, а не позајмица из литерарне традиције. Зато неупућени могу жалити што у овој антологији нема цитата из романа Толстоја и Достојевског, но то је само последица њене жанровске принципијелности.

Као и у афоризмима других народа, и у многим руским афоризмима уочавамо сличност с народним пословицама. Но, та сличност је врло варљива, сведена готово једино на краткоћу. По својој бити су врло различите литерарне форме. Пословица је најкраћа усмена (орална) форма, вековима избрушен исказ како да посао (отуд назив *пословица*) обавимо што лакше и што брже, са што мање труда и материјала – како да уопштимо неко конкретно искуство, док је афоризам скриптурална (писана) форма која указује на неки парадоксални проблем: на сукоб речи и дела, намере и последице, жеље и стварности... Зато се пословица може казати и другим речима, док је афоризам стриктно ауторско дело и мора се цитирати у дословном облику – у његовој структури је битна свака реч, макар била и свежа или предлог/прилог. Зато пословички исказ као део афоризма нема изворно значење – у измењеном контексту значи сасвим нешто друго него у фолклорном контексту свога настанка. Примера ради, кад Јуриј Базиљев каже: *После нас потоп. А шта ће бити после вас?* – он народну изреку користи само као предложак, препознајући под маском једног песимистичког фолклорног топоса демагошки алиби за лошу политику, а политичаре прећутно упозорава реторским питањем. Сатиричар на суптилан начин контрастира демагошко начелно општедруштвено *нас* са конкретно-политичким *вас*. Исти писац суптилном иронијом деструише пословички фаталистички топос *бирања мањег зла* као јединог смисленог исходшта у датој ситуацији: *Од свих зала, бирај неизбежно!* Појам *избора* се овде с правом своди на псеудопојам у псеудо-слободи, на унутарњи парадокс сваке ситуације у којој позитивно начело нема простор актуелизације.

Наведимо овде још један сјајан афоризам Јурија Базиљева о непредвидљивој дијалектици између усрећитељске реторике и зло-

руке политике: *Од плусева је лако направити решетку*. Знамо из историје и идеологије да су утопијске прогнозе махом резултирале погубном праксом.

Но, премда је критика власти и политике главно литерарно поприште свих сатиричара света, јер свуда су политичари главни носиоци и спроводници власти, творци и извршиоци закона, руски афористичари нису редуковали своју тематику на поље политике, већ се баве свим темама и дилемама, од радне и локалне средине до глобалних размера. Такође, и друштвени субјекат третирају у најширем контексту – од владара и патријарха до себе као писача и грађана. Посебно плени пажњу што и врло млади аутори, попут Гаруна Агацарског (1986) из Дагестана, досежу до дубоких социопсихолошких и антрополошких увида. Некад је старост била синоним за велико животно искуство, а ево шта каже млади Агацарски: *Основни разлог проблема у људским односима је неспремност да разумемо другог. / Ако се дивиш себи, стигао си до границе својих способности*.

Подразумева се да млад човек најбоље разабера тајну љубави: *Љубав – то је када се боље односиш према другоме него према самом себи*.

Политички контекст је у читавој руској традицији драматично омеђавао простор духовних слобода – царско самодржавље, а потом и *диктатура пролетаријата*, односно беспризивни политички монизам, скучавали су слободу изражавања и чинили друштвено-политичку критику опасном. Зато су се филозофија и њој сродне области исказивале посредно, преко књижевности, јер она је могла да поруке смешта између редова, кроз причу и метафору. Зато је књижевност освојила врхунско место међу уметностима, па чак и у целокупној руској духовној култури, а књижевници добили ореол гласа савести свога народа. Књижевност је у својим бујним недрима носила мудрост читаве хуманистичке сфере... Зато је руска књижевност, као Нојева лађа општег знања и умећа, врхунски цењена и омиљена не само у Русији већ широм света.

Док се у већим формама књижевности – роману, драми, причи – политичке поруке налазе између редова, у афоризму, сведеном на ред или два, политичка опаска или алузија има микро-простор. Зато су у њој не само свака реч већ и свако слово, чак и знак интерпункције, и демонстрација стила и носилац значења. А у поетичком репертоару ове малене форме изузетно је важан и распоред наведених елемената, који сви заједно творе особену структуру сваког појединачног афоризма.

Базилев не оклева да стави на тапет и неприкосновену политичку авангарду, заштићену од критике већ и самим својим именом-појмом. Управо ту номинално-вредносну претпоставку овако деструира: *Авангарда је увек напред. Било да води за собом, било да се спасава бекством.* Исто тако директно суочава отаџбину и државу, откривајући раздор у некадашњем појму-близанцу: *Не мењајте отаџбину за државу!* Свестан лакоће демагошке манипулације народом, упозорава нас: *У маси се и народ лако изгуби.* Колико сличан изазов може да дозове сличност опсервације може да нам покаже паралела између наведеног и познатог афоризма Бранислава Црнчевића: *Сам си маса, а у маси сам.* Борба за слободу – свестан је Базилев – води се на бескрајној арени, од свог ума и срца до глобалних размера. Пре свега, треба бити свестан вредности слободе и потребе за њом: *Слобода је награда за самосталне и казна за чопоративне.* А и цена борбе је превисока: *У болесном друштву здраве изолују.* Тонем сарказма, Базилев нуди лек: *Посипај главу пепелом! Ловорике ће бити бујнице.* Зато ова борба с разлогом носи епитет херојског чина и заслужује вечно памћење: *Слава палима за отаџбину у борби с државом!*

Скептични према романтичарској идили о могућим идеалним односима према људима и с урођеним даром за разабир стварности каква јесте, афористичари знају да љубавна идила има и своју опору страну. С богатим и разноврсним животним искуством песника, мемоаристе и адвоката, Дон Аминадо (1888 – 1957) нам нескривеном иронијом открива тајну дуговечне љубави: *Да би љубав била вечна, равнодушност мора бити узајамна.* Овде је реч *равнодушност* синоним *трпељивости* – константе самоодржања брачне и сваке друге заједнице.

Константу равнодушности као нулту премису толеранције открива нам писац и на општељудском плану, па је његов цинични афоризам и антрополошка опаска: *Узајамно разумевање захтева узајамне лажи.*

За ровитост љубавне идиле историчарка Татјана Ајвазова (1949) окривљује и вечни зов забрањеног воћа: *Брачне обавезе је пријатније испуњавати за другог.* А изазов за неверство је сваком мушкарцу пред носем: *Свака жена има недостатке, али код своје жене они су очигледни.*

За разлику од српских савремених афористичара, превасходно обузетих сатиром, већина врских руских афористичара гаји широк колоплет тема, од филозофских, историјских и политичких, до љубавних и (ауто)поетичких. То је континуитет у читавој руској књи-

жевној традицији – већина писаца се огледала у многим жанровима и хватала у коштац са мноштвом тема. И руски књижевни часописи су у тој традицији – *Литературнаја газета*, на пример, одувек је имала, не само рубрике за све књижевне жанрове и све уметничке области, већ и за науку и општу културу. У тако широком тематском луку је и састављач Антологије представио руске афористичаре. Ево како социолог Артур Васиљев (1935) ставља под лупу унутарњу противречност беспризивне критике политике: *Ако је свака власт насиље, заљубљеност у њу је – перверзија*. Опаска је у дослуку с његовим метатеоријским увидом: *Не говоре чињенице већ њихови тумачи*. Ево и његовог (ауто)поетичког афоризма: *Најбољи психотерапеут је – добра шала*.

Универзалну тематску разуђеност налазимо и код потпуковника и војног правника Виктора Власова (1925). Ево најпре његовог афоризма о афоризму, једва видљивом, а великом књижевном чуду: *Афоризам је капљица која се дрзнула да у себи одражава васиону*. Исти аутор бави се и политиком из разних углова. Ево луцидне опаске о аплазу као стереотипу општег одобравања: *Ако не аплаудирају – значи слушају*. Сликвитом мини-нарацијом упечатљиво нам је предочио раскол између привидне и стварне истине о послушности и одговорности: *Кад нема начелника, у одељењу се решавају само укрштене речи*. Изванредно је сублимирао и релативност људских судова о другима, сведеност већинског човека на свој праг и ћепенак: *Дубину туђе мисли свако мери својим аришином*.

У великом сазвежђу врхунских афористичара најшире тематике посебно место припада музичару и књижевнику Михаилу Генину (1927 – 2005). Без романтичарских илузија раствара и мит о детињству као идиличној љубави између деце и родитеља: *Кад би деца бирала родитеље, многи одрасли би остали без деце*. Без милости демаскира и апсолутну власт: *Свако ко је био за главу виши од тиранина платио је главом*. Но, чак и да није у питању толико папрена цена, писац нас пита: *Шта је боље имати – сопствено мишљење или све остало?* А ево како нам Генин открива исход битке пре званичног ратног извештаја: *Војници су знали – ако је на челу краљ, то значи да се повлачимо*. У неколико речи дочарава нам тужну истину о великанима: *Велики су ретко кад живи*. Ову трагичну чињеницу писац ублажава призивом ретких срећника који посмртно славе почну још на овом свету: *Посмртна слава добра је и за време живота*.

То је махом виртуелна, готово никад реална ситуација, а чаролију фикције Генин нам духовито предочава честом, готово општом

заблудом умишљених генија: *Можда би да се родио пре Шекспира он био Шекспир, а не Шекспир*. Нажалост, манија величине дале-коснија (?) је и погубнија код политичара него код уметника: *Лакше је ићи напред него у добром правцу*. Лакоћа напредовања у сваком правцу је код политичара као Дobar дан... Ватромет духа Михаила Генина поентираћемо његовом луцидном опаском о видљивости и невидљивости памети: *Мада се мождане вијуге не виде, кад их нема – врло су видљиве!*

Из великог мозаика тема и идеја Михаила Генина указаћемо овде на још два бисера духа. Један указује на фаталну зависност карактера од своје природе: *Сви камелеони који нису мењали боју изумрли су*, а други је аутопоетичке природе, варијација поимања најкраћег књижевног жанра: *Афоризам је роман из којег је уредник избацио све непотребно*. Овде нам се намеће паралела са Александром Баљком: *Афоризам је роман у праху*, са акцентом на довршеном делу, док је код Генина акценат на међузависности перцепције и рецепције.

Хемичар Анатолиј Брејтер (1930 – 1991) је суочио две фолклорне метафоре и добио духовит афоризам широког спектра значења, од поруке појединцу до социо-политичког увида: *Да би се стало на ноге, треба имати главу*. Плени пажњу и његова опаска о зависности циљева од средстава: *Тешко је комбиновати високо постављене циљеве с ниском платом*. Дубок је и суптилан и његов афоризам о тегобама стваралачког подухвата, о горкој и невидљивој страни стваралачког чина и кад је реч о ведром и лакој хумору: *У свакој шали је горка судбина аутора*.

Из мравињака тема и дилема књижевника и новинара Владимира Голобородка (1940) ево најпре бриљантног афоризма који нас упозорава колико драматике крију дуали мало и велико, случајно и циљано, субјективно и објективно: *Не сањај о бољем животу када прелазииш улицу!* Из доњег ракурса, из жабље перспективе, речником Журденове прозе је апострофирана велика тема. Тему о начину живота исти аутор нам је предочио и суочењем друштвено декларисане и стварне вредности рада, односом труда и задовољства: *Рад треба да буде не само друштвено користан већ и да не буде лично штетан*. Ефектно нам је предочио и обрнуту аномалију, кад клатно друштвеног интереса оде у другу крајност: *Колектив пистомишљеника: свако мисли о себи*. Но, писац нас метафором пирамиде упозорава да потпуна супротност, једноумна власт, није лек већ још тежа пошаст: *Власт у облику пирамиде је стабилна, али нема главу*.

Овај Голобородков тематски мини-паноптикум поентираћемо афоризмима о појму релативности. Први је реплика чувене Ари-

стотелове изреке и уједно метатеоријски исказ: *Драг ми је Платон, али је истина релативна*. Други указује на потребу надмоћи над другима као прави мотив владања, обично демагошки образложен народним интересом: *Руководити, то значи – сузбијати такву склоност код других*.

Новинар и књижевник Владимир Колечицки (1938) такође тематизује разне аспекте живота, од политике до љубави. Спрегу политике и медија као инструмента њене свеобухватности сажима у две кратке реченице, премештајући чувени Марксов исказ из сфере религије у сферу политике: *Политика – опијум за народ. Телевизија – шприц*. Ако је та спрега стамена, и у новом добу могући су древни исходи – *Апсолутни тријумф демократије: плебисцитарно избрани тиранин*. Но, умирен сазнањем да је *Пут до срећног живота поплочан (...)* добрим намерама наших лидера, Колечицки не допушта да га политика и силе Танатоса преузму под своју команду, па утеху налази у крилу љубави: *Деколтеи су проширили своје границе до пупка*. Шире гледано: *Наше жене су толико неодољиве да их морамо упознати додиром*. Бекство у љубав уједно је и патриотски мотивисано бекство од фаталног зова политике: *Ако будућност зависи од нас, ја јој не завидим*.

Виктор Коњахин је такође новинар и књижевник, и код њега се на особен начин укрштају књижевни стил и новинарска прецизност. Отуда и реске политичке опаске под његовим пером добијају благ мисаони тон: *У целом свету закони служе за примену, а у Русији за дискусију*. И државни симболи и амблеми у сазвучју поетске прозе губе идеолошку рескост: *Заставама је потребан свежи ветар*. Алармантни звук теме срљање у опасност сасвим је амортизовао лежерним шеретским жаргоном: *Не идите у крајност ако немате приступ!* Чак и иронију и сарказам његовог хумора перципирамо благонаклоније но у свакодневици: *Шта може да буде боље од склерозе? Свако јутро почињеш живот испочетка!* Да и не помињемо љубав, сферу у којој романтика има неизоставно место: *Деведесет одсто женске лепоте чини мушка машта*. Ако у цитираном афоризму доминира мушка кавалирска отменост, у следећем се суочавамо са опоријом истином: *Даме су због њега остајале без разума, а он због њих без новца*. Но, вратимо се онима који нам и дању и ноћу ведре и облаче, који одређују шта је црно а шта бело и ко је анђео а ко ђаво – политичарима: *Ђаво је анђео који је променио политичку оријентацију*. Овај мали али значењски крцат сет закључићемо аутопоетичким афоризмима, први је про domo sua: *Не разуме свако афоризам, па за такве морају да се сни-*

мају ТВ- серије, а други нам ефектно дочарава болесни нарцизам: *Неким писцима је потребан екстра преводацац – да их преведе из талента у генија.*

Лекар и писац, уз то и антологичар, Борис Крутијер (1940) у свом богатом искуству суочио се са мноштвом животних тема, од рата и мира до љубавних идила и илузија. Попут Хемингвеја, увидео је тамну страну херојских прилика и неприлика: *Што је у животу више места за подвиге, мање је места за нормалан живот.* Познато нам је да се слично односимо према ситницама, али је илузија да нас велике, посебно трагичне теме зближавају. Карактер најчачава и прилике и неприлике: *Једни на Голготу носе свој крст, а други чекић и ексер.* Истина станује овде и сада а не у маглинама будућих долина среће: *Живот је празник ако га прослављаш сваког дана.* Сагласја су међу људима ретка, јер *Слушамо туђе мишљење само ако одговара нашем.* То није добро ни на комшијском а камоли на државном плану, махом препуштеном бирократским институцијама: *Мисао је посетила бирократу ван радног времена. Није је примио.* Овде и реч мисао и синтагма ван радног времена и наше лично искуство и много шире значење: примање мисли није у опису радног места бирократе! Крутијер зато своје мисли о животу и смрти не шаље бирократама већ онима који могу да увиде њихову дубину и ширину. *Живот – то је најкраће растојање између овог и оног света. / Што мање узимаш од живота, то лакше идеш кроз њега.*

Крутијеровим луцидним афоризмима о љубави и браку није потребан коментар: *Не тражи од жене више него што можеш. / Ако се мушкарац жени само зато што му је време, то значи да је касно. / Нежења има све услове за брачну срећу и зато се – не жени. / У животу је све могуће, али с годинама све ређе и ређе.*

И у светској и у руској традицији чест је спој лекарске и књижевне професије. Отуда комплименат писцима да су лекари људских душа.

Генадиј Малкин (1939 – 2016) је лекар и писац. На ироничан начин тематизује веру у постојаност животног хабитуса: *Живот је тако кратак да једва имаш времена да га поквариш.* Да не би било забуне, писац коригује своју тврдњу призивом хемије и физике: *Човек се, углавном, састоји од воде, која је све прљавија.* Зна Малкин да је вода алфа и омега живота и да мекота и безобличност нису мане већ врлине: *Најтеже је сломити бескичмењаке.* Неки од његових афоризама су горке опаске о људској природи: *Не кријемо само оно што желимо да виде на нама. / Кад оствариш циљ, уви-*

диш да си постао средство. Нехај срећника према несрећницима дочаран нам је маестралном сликом- метафором, контрастом пустиње и оазе: *Глас вапијућег у пустињи не чује се у оазама*. А са малом променом у понашању можемо пуно да допринесемо својој срећи. То нам Малкин предочава ефектним суочавањем два фолклорна идиома: *Боље је ставити прст на чело него хватати се за главу*. Јесте афоризам најкраћа књижевна форма, али не ваља ни од краткоће правити мит: *Афоризам не сме да буде краћи од мисли*.

У сазвежђу врхунских афористичара је и инжењер, глумац и песник Сергеј Попов (1938 – 1997), који је живео у Москви. Неки његови афоризми су прави социо-психолошки увиди: *Да се не бисте изгубили у гомили, морате да се издигнете над њом*. / *Ништа толико не уједињује људе колико усамљеност*. / *Безличност има много лица*. / *Највише робова имају – ствари*.

Један од најбољих афоризама не само Попова већ и целе ове збирке са стотинама бисера духа је далекосежна порука својој генерацији, индиректно исказана метафором родитељи/деца, која нас на тих дискретан начин прозива кантовским императивом, распрскавајући у парампарчад све наше алибије о тешким условима живота и рада, о терету традиције и политике на нашим плећима, укратко: о пребацивању кривице на друге за нашу судбину. Ево тог феноменалног, једноставног стила али значењски вишеслојног афоризма: *Ми нисмо само деца свог времена, већ и родитељи*.

Александар Фјурстенберг (1913 – 2001) је био радиоинжењер и филолог, врстан афористичар и веома заслужан и за руску афористику и као приређивач зборника. У свом подужем веку је искусио разне друштвено-политичке мене и потресе. Отуда његови афоризми оцртавају велики лук освајања слободе изражавања. Радијус слободе је маркиран опасним граничним просторима. Зато: *Не буди паметнији него што је дозвољено!* У противном, освајање слободе као успостављања правде и реда очас поприми драматичан исход: *Тражио је да све дође на своје место и остао – без свог места*. Но, упркос свим ризицима, грех је седети скрштених руку. У противном, праведник суделује у непочинствима: *Кривци се деле на оне који нису у праву и оне који су у праву у погрешно време*. Сви би да буду генерали после битке! Аргументат сатиричара је позната вајкадашња истина, древно али увек актуелно народно искуство: *Све што се добро завршило морало је да почне*. Свестан да су хумор и сатира моћна оруђа у критици хаоса и безумља, писац нас упозорава да са хумором нема шале у драми збиље: *С хумором не треба флертовати*. Треба га освојити. Античка мудрост каже: *опасно је*

оклевање. На то нас Фјурстенберг индиректно упозорава, порукама између редова: *Осуди лаж док не постане истина. У противном, биће касно, прилика ће потонути у неповрат: Кад изузетак постане правило, не дозвољава никакав изузетак.*

Владимир Шојхер (1948) је инжењер и писац, бритак афористичар раскошног стила и приређивач више антологија мисли и афоризама, крупно име у руској афористици. Дубоко је свестан да је афоризам у сржи парадоксална мисао, али и да је сама стварност парадоксална. Отуда је афоризам њен литерарни пандан. Насупрот заговорницима послушности као формули преживљавања, Шојхер поима друштвену дијалектику и као шансу за храбре: *Немоћ жртве привлачи насилнике.* Не само што се послушници лично неће усрећити него ће својим аминовањем моћницима допринети „рђавој бесконачности истог“, лакшој репродукцији постојећег стања: *Масе следбеника чине слепе улице безизлазним.* Статика постаје идеал, а промена, која је душа напретка, постаје друштвено зло. Негативном селекцијом систем вредности се претвара у своју супротност: *Власт психопата претвара цео народ у параноике.*

Шојхер је свестан да је одзвонило идеолошкој свести и да је сваки пројекат на тој основи унапред осуђен на пропаст. Зато не гради већ разара идеолошки дискурс иронизацијом његових повлашћених топоса и вербално-ритуалних образаца, али то чини на посредан, уметнички начин, паралелизмима кроз време и простор, откаченим асоцијацијама, интелектуалном иронијском дистанцом... Ево најпре два афоризма о (не)сводивости људског на животињска друштва, на жалост свих инжењера људских душа: *У мравињаку је свако умовање субверзивна делатност. / За разлику од паса, људи чешиће лају на своје него на туђе.*

Сирови интерес је честа Шојхерова тема: *Где сви збрињавају задњице, мозгови одлазе.* Круна таквог односа је дивинизација политике и апологија њеног материјалног екстра-статуса, радикално раздвајање друштва на субјекат и објекат: *Повећавајући плату себи, посланици имају осећај да су знатно допринели друштвеном бољтку.*

& & &

Пуна слобода говора није само један вид слободе, она је њена суштинска еманација. После именована друштвених добротина-теља и штеточина, заслужника и криваца што је друштво такво какво је, следе признања и осуде, награде и казне... А то је већ сфера

јавног мњења и делања друштвених служби и установа. Да ли ће људски род, у далекој будућности, изнедрити друштво у коме неће постојати материјалне и статусне разлике, у коме ће бити свеједно ко је горе или доле, лево или десно, испред или иза...? Еволуционисти или просвећени идеалисти или урођени демократи или ... сматрају да хоће под условом да линију напретка људског друштва појмимо као асимптоту, кривуљу која се непрестано приближава свом зениту али га по дефиницији, као непрестано растућа крива, не може сасвим достићи. Све дотле биће посла за сатиричаре и хумористе.

Аутор овог пригодног текста први пут се суочио са бисерима духа руских афористичара тек пре десетак година, из првих издања *Енциклопедије мудрости* Владимира Шојхера. Но, *Енциклопедија* је садржала мудре мисли из целог света и свих времена. Зато је ово прво право откриће огромне ризнице савременог руског хумористичко-сатиричног духа, који се по мери сатиричности може мерити са српским сатиричним афоризмом, уникатним у свету већ пола столећа, али је по тематском дијапазону и философским, социо-психолошким и културолошким импликацијама без премца.

АФОРИЗМИ БУГАРСКИ А СВЕТСКИ
Александар Чотрић, ТРН И РУЖА
антологија бугарског афоризма
Издавач: Завод за уџбенике Србије, Београд, 2019.

Главне одлике бугарског афоризма одлично је запазио и у предговору надахнуто анализирао сам антологичар. Из топлог тона који зрачи из тог пригодног текста о бисерима ове ризнице духа види се да је антологичар задивљен стилском лепотом и значењским богатством ове кратке форме у Бугарској и приљежно се, да не би чекао будућег преводиоца, сам упустио и у преводилачки подухват.

Антологичарева фасцинација афоризмима наших суседа сасвим је оправдана – реч је о доиста врхунској вредности, о правим бисерима духа.

Тематско поље бугарског афоризма је врло широко и кореспондира са земљама сродних друштвених прилика. По основним одликама је на средокраћу између српског и руског афоризма – географска блискост огледа се и у литерарним водама.

Као и у Србији и Русији, и у Бугарској је фокус главне афористичке пажње прожет политиком као „нашом судбином“, а с обзиром да партијско једноумље, чијег се даха и духа још нисмо сасвим ослободили, није дозвољавало отворену критику, аутори свих поменутих земаља морали су да пишу *између редова*, служећи се алузијама, паралелама, асоцијацијама, цитатношћу и другим тактичким литерарним средствима. Једно од тих средстава је и варирање народних изрека и других фолклорних умотворина.

Пре но што размотримо тематско-мотивско прожимање најкраће усмене форме – народне изреке – и најкраћег књижевног облика – афоризма, треба указати на честу и распрострањену заблуду да су то веома блиске, готово истоветне форме, са једином разликом што је аутор изреке непознати *човек из народа*, чија се мисао кристалисала и брусила током деценија или векова, док је аутор афоризама познат. Савремена књижевна генологија јасно разликује ове облике – народна изрека је усмена (орална) форма, језгровито исказан практични наука (сублимирано искуство) како да се нешто уради боље и лакше, док је афоризам писана (скриптурална) парадоксална мисао о некој појави, стању или збивању. Зато се изрека може препричати и изразити кроз разне варијанте, док је афоризам уникатан и не може се препричавати већ се може само цитирати – не сме му се ништа ни узети ни додати.

Треба ukazати и на једну честу вредносну заблуду. Љубитељи класичне и других видова традиционалне естетике склони су да фаворизују књижевна дела која се ослањају на традицију, док љубитељи модерне, поготову постмодерних естетских струја, сматрају да су вреднија дела која су од традиције даља. Греше и једни и други – општи топос књижевне аксиологије је изричит: вредност не зависи од поетичког избора ни било којег спољног одређења већ од естетског и значењског нивоа и повима спреге *конкретно-чулног и мисаоног* као есенцијалних чинилаца сваког уметничког дела, од далекосежности, дубине и слојевитости имплицитних значења дела, од степена сугестивности којом зрачи, од оригиналности израза и/ли идеја, без обзира да ли је искорак у нов значењско-стилски простор ближи традиционалној или модерној поетичкој палети. Другим речима, ни полазишта ни средства путовања, ни мотиви и намере, нису битни, битна је вредност сабира свих елемената који чине неко дело, без обзира да ли је реч о роману или афоризму. Примери то најбоље показују.

Ево како музичар и писац Борис Ананијев ефектно суочава фолклорну синтагму *спреман на све* са увек актуелном политичком синтагмом-поштапалицом *чинити нешто корисно*: *Онај ко је спреман на све тешко може да учини нешто корисно*. На суптилан начин је супротставио митско-епску спонтану емотивност са рационалним захтевима новог доба. А Алекси Андрејевић је фолклорној *ever-green* синтагми *дело говори* пришао с друге стране: *Обично се говори о делима када дела не говоре сама за себе*.

Многи афоризми су преплети фолклорних синтагми и идиома актуелне свакодневице, махом прожети политиком као својом главном и спољном и унутарњом обликовном силом. Ево како Борис Арнаудов ефектно дочарава атмосферу и узусе новог времена језицом старог – суочава древне фолклорне синтагме *кад им време није*, у контексту политике: *Ко не допушта да му падне длака с главе, пада му глава*. / *Не дајем ни пребијену пару за човека који је спреман да се прода по сваку цену*.

Ево и афоризма Веселина Асенова, мајсторског преплета топоса који потиче из старине а још је вредносни репер првог реда – *савест говори* – и сржног појма економије – *интереса*, који симболизује савремену функционалност која *нема времена* за осећања и сентименте: *Савест само говори, а интерес завршава посао*. Овај изванредни афоризам има и ширу, психолошко-антрополошку импликацију – шта је јаче у људском бићу: морално осећање или лични интерес?

И Димитру Атанасову је ризница народних изрека честа инспирација. Ево како он укрштањем њихових сржних делова открива њихове имплицитне и уједно друштвене парадоксе. Први афоризам овог триптиха упозорава да и позитивне одлике, као што је осећај за реалност, могу имати моралне сенке и погубне учинке: *Лено је што је с обе ноге на земљи, али није што стално прави блато.* / Наредни сигнализира вешто маскирану чињеницу да је (махом политичка) лична моћ често само израз друштвене позиције а не личне снаге: *Ако ти је море до колена, то значи да си на нечијим леђима.* / Последњи афоризам из овог триптиха има иу социо-психолошку импликацију: *Баџиће ти прашину у очи баш онда кад отвориш четворо очију.* Као самоодбрамбени рефлекс у опасној збиљи звучи афоризам Димитра Атова: „Зашто да главу ставим у торбу кад у њој могу да држим новац?!

Цитирали смо читаву малу збирку афористичких бисера надахнутих ризницом народних изрека, а нисмо стигли ни до афористичара са презименом на слово Б! Није то, разуме се, зато што афористичари осталих слова бугарске азбуке немају афоризме тога надахнућа већ обратно – што их већина има и то на високом нивоу и што се тиче значењских преплета и судара, и у погледу стилског умећа! У том погледу, у спрези фолклорних мотива и актуелних алузија и асоцијација, бугарски афоризам нема премца, бар у европском књижевном простору. Оно што је битно и што треба посебно истаћи – није та поетичка опција одузела простор другим поетичким опцијама, она се само раскошно, на мноштво начина, исказала и показала колико је ова стара форма и фолклор у целисти још животнорно и плодно тле, неисцрпан тематско-стилски простор. Ево из тог непресушног обиља још неколико бисера прожимања народних изрека и актуелне тематике. Светослав Пејчев је укрстио два највећа људска репера, симболе зла и добра: *Ако вам је Баво дужник, нека вам је Бог на помоћи!* Турхан Расијев је мајсторски спарио неспариво: метафоре крајњег сиромаштва и тајкунског богатства, *пет пара* и *милион*, стављајући под скалпел морала поштапалицу о тобоже легалном, постепеном богађењу мултимилионера: *Пет пара није давао за захтеве народа. Тако је умтедео први милион.* Стојан Стојанов је фолклорни идиом *новац квари увео* у два опречна контекста и извео општи закључак са два крака: *Новац увек квари: кад га има довољно – тело, а кад га има превише – душу.* Поентирајмо овај репрезентативни пресек тематизације народних изрека значењски далекосежним афоризмом Ненча Чуклева: *Како брзо расте мање зло које смо изабрали!*

Треба нагласити још једном: иако су реперне основе цитираних афоризама народне изреке и фолклорне синтагме и идиоми, они су много више од егзотике и носталгичног призива традиције као увек поузданог исконског путоказа, већ су трансформација древног искуства и наталожене мудрости минулих времена, епске слике света, у дух и дах данашњег времена, у разабир актуелних тема и проблема. *Говор прошлог времена* овде је и тактичко средство против цензуре и њених увек спремних рецидива, али и естетска игра палимпсеста, *исписивања* нових проблема призивом старих, игра паралела, алузија и асоцијација, што у укупном утиску духовно и морално уздиже писце и читаоце над сивилом свакодневице, делом-неделом политичара као главних протагониста невеселе збиље.

& & &

Поље надахнућа бугарских афористичара је бескрајно, од сатиричних и социо-психолошких увида и жаока до опаски о мушко-женским односима, здрављу, култури, спорту, али одувек је налог времена *на брдовитом Балкану* политичка тематика, што је у сржи и овде заступљених афоризама.

Валентин Димитријев нам у мало речи дочарава читаву феноменологију друштва. Најпре протагонисте система: *Законе доносе они који их заобилазе*. То поразно стање је могуће захваљујући двема околностима које су, знамо ко, претходно себи обезбедили. Прва је, на примеру саобраћаја, суспензија закона: *У слепој улици семафор увек светли зелено*. Друга је последица, циљ коме је претходна околност била средство: *Путеви корупције постали су магистрале*. Значењски поразним а стилски изванредним афоризмом, Димитријев је суноврат система вредности ефектно представио кроз крунисање *путева корупције у магистрале*. Док су у правно уређеним државама *путеви корупције* тајне и тешко проходне стазе и богазе, у пишчевој постојбини су досегле почасни статус *магистрала*. Зато нас не чуди парадоксални увид Ганча Савова: *Најсиромашнији народи производе најбогатије политичаре*. И власт је свесна да се нешто мора мењати да друштвена напетост не пређе меру издржљивости, али су промене махом козметичке а не темељне. То концизно резимира Георги Работов: *Закони се мењају, али изузеци остају*. Но друштво никад, осим метафорично, није мочвара – и кад делује да је сасвим ућуткано, уме да буде не само речито већ и алармантно: *Ћутање народа преноси се од уста до уста*. Неће никад свет пропасти, али Георги Спасов с правом алармира да је највећи непријатељ човеку (човечанству) сам човек, чинећи оно што ниједно друго биће не чини: *Природна селекција је створила човека. Веишачка ће га уништити*.

Афористичари су по дефиницији морално (само)ангажовани коректори друштвених деформација, али често и више од тога! Мада је у релативно заосталом и изразито раслојеном друштву јасно разнатљива граница између *нас* (народа) и *њих* (власти), писци знају да се распон разлике не своди на класно питање, на црно-бели однос, већ да је разликовање међу људима и друштвеним групама вишеструко и одређено многим факторима. Зато не користе класне појмовне поларитете *владари и капиталисти* наспрам *пролетера и бескућника*, већ у свом појмовном регистру и хоризонту разумевања друштвених и појединачних разлика и тензија користе и историјски, социо-психолошки и културолошки појмовник, а не ретко се вину и до филозофских и метафизичких висина. Чести су преплети лудичне мисаоности, суптилне осећајности и мајсторског умећа, стваралачки трolist највишег реда. Ево како Стојан Стојанов у три корака или из три угла тематизује појам истине: *Ако се споре две истине, значи да постоји и трећа. / Ко не зна за сумњу, тешко разликује истину од заблуде. / Постоје старе и нове истине. Лаж може да буде само нова.* Однос према истини зависи и од карактера – и личне одлике, заједно са групним, локалним и регионалним специфичностима, а не само политички систем; дијалектичка спрега свих тих односа одређује микро- и макро-друштвене прилике и неприлике. Ево како тај сложени сплет односа тематизује исти аутор у два готово комплементарна афоризма. Оба су социо-психолошке опаске, али додирују и антрополошке воде, однос доброте и моћи: *Ко види неправду, не може да је исправи. Ко може да је исправи, не може да је види. / Добар је зато што је несрећан, а несрећан је зато што је добар.*

Афористичари и читаво племе сатиричара као коректора морално посрнулог друштва увиђа поразну истину: *Колона је толико велика да не видимо ко нас води*, како нам поразном сликом невесело стање предочава Румен Иванчев, али знају да се само реалном а не фиктивном и умишљеном снагом човек може борити за бољу реалност. То нам Борис Арнаудов сликовито предочава суочавајући фолклорне синтагме *пад длаке с главе и нашиће глава*: *Ко не допушта да му падне длака с главе, нашиће му глава*. Попут осећаја за реалност, сатиричари и сви други морални коректори друштва морају и сами да буду пример, да буду не само високо свесни већ и узорно савесни. То сјајним афоризмом, проводећи интроспекцију савести кроз филтер фолклорног идиома *трипут мери*, поручује Венцеслав Константинов: *Трипут мери и – дај другоме да сече*. Мотив *другога*, без чије сагласности и садејства са *првим* нема не

само моралног већ никаквог заједничког прегнућа, дискретном иронијом осветљава и Јордан Лесов: *Двојица лове рибу, а трећи је дели на три једнака дела*. Није поразно само криво делање и дељење, и сама реч може да буде убитачна. На то упозорава и Донка Колева: *Зуби гризу месо, а језик – душу*.

& & &

Кад се на малом простору, у сведеном и кондензованом виду, из угла сатири и кантовски строге моралности сагледава стање неког друштва, читалац који нема изграђен осећај за хумор и сатиру већ је превасходно упућен на тон и дух (псеудо)неутралног информативног дискурса може да стекне много тамнију слику неког друштва од реалне. Бугарска данас ужива грађанске и стваралачке слободе као никад раније; као чланица Европске уније има најбољу легислативу на свету, засновану на европском систему вредности; постојано напредује у сваком погледу – у привреди, инфраструктури, образовању, култури и науци, туризму... и поред још увек високог степена корупције, непотизма и других незаконитих појава. Другим речима, овде није реч о пуком фактицитету – језик и улога сатири су специфични, по дефиницији дужни да у први план стављају проблеме и дилеме, да прозивају и осуђују виновнике проблема, да буду критичка свест и савест, не штедећи ни своју литерарну братију ни своју личну савест. Речено ликовном аналогijом, сатиричари су ближи карикатуристима него фотографима – они су друштвени активисти а не пасивни хроничари садашњости. Отуда, у име више истине и хуманих вредности највишег реда, толика жестина сатири.

& & &

И кад су *чисто* сатирични, афоризми бугарских писаца су ретко само жаоке на рачун актуелног режима, увек имају и нешто више од *фајтерског* односа. То није само зато што је у дугој традицији монархистичке самовоље и комунистичког монизма морала критика политике да се маскира а сатиричне поруке маскирају езоповским језиком. У питању је и виши морални разлог и њему саображена поетика. Бугарски афористичари су свесни да је *стриктно контрирање* остајање на нивоу *објекта критике*, да је то обрачун на истом вредносном нивоу. А делотворна критика треба да вредносно надмашује објекат критике, да заговара морално и естетски вреднију стварност од актуелне. Иначе бисмо се вртели у кругу *рђаве бесконачности*, према народној изреци *Сјахао Мурта, узјахао Курта*. Свесни су и такође врло битне одлике стилски и зна-

чењски ваљаног афоризма – да не сме да буде само *чиста*, апстрактна мисао, већ мора увек да има потпору у неком стварном стању или збивању. Још увек је честа заблуда код многих афористичара и свих других писаца са наглашеном интелектуалном нотом да је чисто умовање посебно вредно, да има статус философског исказа или изворне мудрости. Ветеран бугарске књижевности Ганчо Савов са разлогом хвали антологичара што у свом избору није хајао за такве афоризме.

Треба, и писаца и читалаца ради, шире објаснити тај разложни и одлучан став. Најпре треба истаћи да афоризми по дефиницији нису мисли већ симбиоза књижевности и мисли, са парадоксом као својим есенцијалним, сржним својством. *Мисли* спадају у опросторе филозофије и науке, а у књижевности вреде само ако су унутарња еманација текста, зрачење које исјава из лепоте стила, слике, метафоре... Писци *чистих мисли*, типа *живот је кратак; све је релативно; истина* (или *правда, истина, једнакост...*) је *врхунска вредност*... нису свесни да *откривају руну на саксији*, да понављају мисли и увиде истинских мислилаца – неке од њих су у историји идеја деценијама, а неке вековима, чак и миленијумима. Звучи парадоксално али је тако, што је *чистија* мисао у афоризму, његова вредност је мања, тако да афоризам који је у целости од апстрактних речи, сто одсто мисаон – има вредност нуле! Сва ризница знања и разумевања, сва историја људских искустава и сазнања само је грађа, претекст за писце и друге уметнике, средство а не циљ; аперцептивна маса; тле на коме бивствује и исказује се људско биће и феномени из његовог ужег и ширег контекста. Другим речима, свеколико знање и искуство је постало палимпсест, рељефни папир на коме ми исписујемо своје варијације. А те варијације вреде само ако су посредоване неком новом *причом* или *специфичним случајем*; неким нашим парадоксалним увидом и иронијском дистанцом; неким отклоном од колотечине, логике и стила свакодневице. Ове теоријске напомене су важне јер указују на погрешан пут и умних људи, којима ниво свести замагљује разлику између (*логично*) *мислити*, дара који мање-више краси сва људска бића, и *бити мислилац*, што је ретка, готово генијална одлика. Та разлика је огромна, попут разлике између тркача који цогирају и светских асова. Другим речима, *raison d'être* ове теоријске напомене је да одврати писце од *мудровања где му место није*, где се претвара или у труизме или у бледе копије идеја и умних тековина мислилаца пре нас. Напомена је утолико битнија што су искушењу мудровања најсклонији писци који духовно надмашују средину и стога су при-

родно склони илузији да својим умовањем истински суделују у духовном простору света. Ту заблуду најбоље бисмо увидели ако бисмо из сета следећих (или било којих других тематски општијих) афоризама уклонили њихову супстанцу и контекст, свели их на такозвану *чисту* мисао. Уместо раскошних сликовитих мисли или упечатљивих мисаоних слика, најчешће бисмо добили труизме или топосе свакодневне, тривијалне смислености.

На сликовит и крајње језгровит начин Димитар Атанасов нас је суочио са темом колективне нарцисоидности у тобоже чисто информативној пројекцији: *Ниједно дрво не баца толику сенку као родословно*. Веселин Георгијев је неутаживи мотив владања – изреку која се у разним верзијама изнедрила у многим народима: *Дај човеку власт, па ћеш видети какав је*. – довео до крајње, погубне последице не само по сиротињу рају већ и по самог агу: *Дај човеку власт и он ће постати неупотребљив*. Овде епитет *неупотребљив*, пошто у овом контексту нема надређене инстанце, досеже дубинско, метафизичко значење. А ево како тобоже сасвим природну и неопходну заштиту власти од хирова појединаца или друштвених група карикира, боље рећи скенира Валентин Димитров: *Држава је болесна све док изабране штити имунитет*. Дискретном иронијом аутор указује на парадоксалан, готово оксиморонски спој придевског субјекта *изабрани* и глагола коме ту значењски није место – *штитити*. Појам *имунитета* то додатно иронизује. Исти аутор призивом *пустиње* у политички контекст прећутном али ефектном применом логичке фигуре *pars pro toto* (*део уместо целине*) указује на погубне последице наоко слатке а отровне популистичке политике. Препознајемо у овом афоризму и ехо *Потемкинових села*, сјајан пример имплицитне цитатности.

Тодор Бакарџијев је радикално оспорио подразумевајућу људску племенитост (*људскост*) – ставио је људско биће у бескрајни ланац живих бића (*судбина*), али док сва друга бића имају *природан живот*, што је синоним за *здрав живот*, човек је себе и људско друштво довео у болесно стање: *бити људско биће је судбина, али и дијагноза*. Симеон Костов овако сагледава дијалектику односа власти и поданика, растојање које је већ само по себи кривац: *Држави је највећи проблем мали човек. Не може да га види*. Они, међутим, који не виде мале људе и те како виде и на *ползу* друштва користе *велике* људе. То тоном сарказма овако илустрuje Румен Иванчев: *Хране Пегаза, али не да лети него да тегли*. Да би невоља била већа, немају сви обдарени људи великог моралног и интелектуалног капацитета кичму достојну тог потенцијала, па посрну и

без великог терета на плећима: *Неким људима крила помажу да пузе*. Зато нас не чуди наопако вредновање: *Кривци се најлакше от-кривају на списковима награђених*. Укратко, стање је дошло дотле да је читава војска сатиричара морала стићи у помоћ: *Зашто имамо много сатире? Зато што у пустињи расте само кактус – пита се и сам одговара Радој Ралин (псеудоним Димитра Стојанова)*.

& & &

У ширем смислу, пошто више не постоји *tabula rasa* и пошто сви неминовно пишемо на палимпсесту, сви текстови су имплицитно или експлицитно, у мањој или већој мери, *цитатни*. Изабрани палимпсест као подлога нашег текста-поруке је нулти, полазни степен наше цитатности, најопштији стилско-значањски миље нашег *исказа*. Ово није прилика да се ближе одређује родно место или невидљива археографија текста, али треба рећи неку реч, навести бар неколико бисера духа који су инспирисани историјом, политиком или књижевном лектиром.

Ево мини-сета Ненча Чуклева, три лепа примера дискретне цитатности – (1) хришћанске девизе *опростити, али не заборавити*; (2) народне изреке *ћутање је злато* у садејству са фолклорном синтагмом *затворити уста* и (3) историјско-културолошке синтагме *светска чуда: Не будите максималисти! Не рачунајте да ће вам опростити, рачунајте да ће заборавити. / Да је ћутање злато уче нас они који желе да нам затворе уста. / Чуда која су створена са осам нота могу се поредити само чудима створеним са тридесет слова*.

Николај Драганов Чичин је у низу афоризама призвао митску и старогрчку духовну баштину, укрштајући их између себе. Тако је у оквиру истог афоризма стварао сударе митских и античких мотива: *Аугијеве штале чисте се драконским законима. / Од Дамокловог мача тешко ћеш исковати плуг*. А у следећем афоризму је на духовит и ефектан начин спојио библијски и историјски мотив: *Добити тридесет сребрњака је Пирова победа*.

& & &

Као што је случај у народним изрекама и другим кратким књижевним формама широм света, и у бугарској афористици мушко-женски односи су честа инспирација. Ти односи су засути обилатом пажњом уздуж и попреко, осветљени из хиљаду и једног угла. Ево најпре афоризама који ту тематику разматрају начелно. Венцеслав Константинов, коме је то омиљена тема, дочарао нам је читаву космогонију мушко-женских односа, усмеравајући нас најпре коме да

се обратимо за евентуални савет: *Све разведене жене дају брачне савете*. А ево и зашто су женски савети комплетнији од мушких: *Мушкарац поједностављује сложено, жена компликује једноставно*. Мада сви знамо чему служе поједини комади намештаја, писац нам ипак, да не залутамо, даје основни оријентир не само за живот већ и за смрт: *Постеља је најбоље место за љубав и смрт*. Подразумева се да љубав изискује и врхунски бон-тон, зато нам писац даје дискретна упозорења: *Жена нема старост већ прошлост*. / *Секс старца: прича масне вицење у женском друштву*. Нека упозорења су нам предочена у знаку језичко-појмовних контраста туге и радости и звуче алармантно: *Тешко ћеш се растати од лако освојиве жене*. / *Од несрећне љубави жена постаје или другарица или поетеса*. У следећем афоризму писац имплицитно призива по(р)уку *Проповеднику да све има своје време: Касна љубав плаћа се раном смрћу*.

Сви афоризми с разлогом су заступљени у националној антологији и заслужују анализу и цитирање и у овом пригодном тексту, али то је технички (просторно) немогуће. Навешћемо у овом контексту још два изузетне вредности. Ево префињеног прожимања синтагми *лепо време* и *лепа жена*: *Разговор с лепом женом о времену може да растера облаке*. Но, ма колико постојана била љубав, писац нас суочава са фаталном истином: *Лепа жена није ничија*. По чему је овај минијатурни и на први поглед једнозначан исказ вишеслојан и далекосежан? Није овде реч (само) о *лепој жени* као изазову на сваком кораку, ни о њеној понесености тим усхићењем свих – реч је превасходно о вечном дивљењу лепоти као таквој, дивљењу и чулном и појмовном, усхитом и чула и душе због непрестаног зрачења лепоте. Лепотица је по томе општа вредност, *свачија*, без обзира на њену личну емотивну и грађанско-правну припадност. Исту истину, неизвесне и непредвидљиве путеве лепоте, исти аутор нам ефектним афоризмом подастире и синтагмом *лепе женске ноге* као синонимом за лепу жену: *Лепе женске ноге иду својим путем*. Но ма коликао били неизвесни путеви и тајне лепе жене, једно је извесно – није та лепота недостижан сан већ жуди за јавом, за остварењем снова: *Жени није довољно што је лепа. Она жели да је лепа – некоме*. Зов Нарциса, срећом, ретко кад има чаробни магнетизам Сирене. Поентирајмо еротску космогонију Константинова аутопоетичким афоризмом који нам асоцира митско доба и археологију свести по којој је мушкарац номад и ловац, осуђен на живот у фрагментима, а жена стуб куће, симбол верности, постојаности, поетике живота као јединствене велике целине: *За жену је љубав роман, а за мушкараца – афоризам*.

Многи афористичари су посветили пажњу мотивима бога Ероса. Хачик Лебиќјан је чак нашао и једноставну формулу по којој би све жене на свету могле да буду Пенелопе: *Свака жена може да буде Пенелопа ако јој је муж Одисеј*. На жалост, уместо вечне слоге и верности, у породицама су чести сукоби. Ево када и рашта до њих долази: *Породични сукоби почињу када отац не разуме матерњи језик*. Лебиќјан је овде маестрално суочио синтагму и уједно сржну метафору идентитета једног народа – *матерњи језик* – са женом-мајком као стубом куће и породице. Но и без заваде најрођенијих није редак случај да су многима дражи зоо-љубимци од своје деце. Зато се писац са разлогом пита: *Да ли се и деца рачунају у кућне љубимце?*

Марко Марков осветљава расап породице из митопоетичке, манихејске визуре полова, као последицу дивинизације једног и сатанизације другог пола: *Мушкарац – анђео, жена – ђаво, дете – ванбрачно*. Георги Спасов нам призива у пажњу и хуморним тоновима варира чувени мото *Ане Карењине: Нажалост, али чињеница је – све срећне породице су туђе*.

Ево како Венцислав Бојчев објашњава виталност *слабијег пола*, тематизујући однос тела и духа: *Жене обдарене телом не падају духом*.

Завршимо овај тематски сет афоризмом Сергеја Трајкова, који духовитом игром речи и смисла уводи у колоплет породице поларитет појмова *једно и све: Девојка има само једну жељу – да се уда. А кад се уда – жели све*.

& & &

Ако су писци *савест свога друштва*, а бугарски афористичари то свакако јесу, морају да изграде не само моралну самосвест и самокритички однос, већ и своју аутопоетику. Ево афоризма писца са симболичним именом и презименом – Веселина Зидарова – који овако одређује социјални статус сатиричара, који је и сам по себи списатељски изазов: *Сатира се пише на празан стомак, а са пуним се пише предизборни програм*.

У аутопоетичком афоризму Петар Крајевски на књижевном плану варира Клаузевицеву девизу о *рату као вођењу политике другим средствима*. Но, исти аутор прави принципијелну разлику између алузија, асоцијација, паралелизама и других видова цитатности као легитимног литерарног поступка и присвајања туђих текстова: *У савременој књижевности нема више плагирања. Сад је то „културна аналогија“*. Крађа добија и мета-теоријско оправдање, добија

статус оригиналности! Није ли писац могао неки други текст да изабере? – сам чин избора је његова оригиналност!

Петар Крајевски на суптилан, посредан начин демитологизује вечну, широко распрострањену предрасуду да квантитет (величина, висина, тежина...) одређује квалитет, да *веће* више вреди него *мање*, ма шта и ма какво то *веће* било: *Дрво је трава која је имала среће*.

Георги Тихолов, ветеран међу бугарским афористичарима (1932), са замашним и животним и литерарним искуством, указује на естетско-семантичку интегралност ове мале форме, на аутохтоност афоризма иако га чине само неколико, каткад и само две речи: *Ако ставиш наслов на неки афоризам, показујеш да му нешто недостaje*. Иако интегралиста у поимању афоризма као жанра, Тихолов сматра да не (би требало) да постоје професионални афористичари: *Писање афоризама није за оне који немају другог посла*. Овај став има далекосежну аутопоетичку поруку, импликацију да је прејак емотивни набој рђав савезник музе.

Афоризама о афоризму је толико да би се из ове антологије могла сачинити читава аутопоетичка монографија – малој форми којом се баве бугарски писци су посветили велику пажњу. То указује и да изузетно цене свој жанр. Валентин Димитров им придаје огромну моћ и улогу: *Афоризми су путеви спаса у цунгли речи*. Исти писац, међутим, сматра да је та толико важна књижевна врста најмањи проблем у књижевној радионици, чист плод талента: *Роман – један посто талента, 99 посто рада. Афоризам – обрнуто*. За разлику од већине афористичара, који сматрају свој жанр равноправним или чак супериорним у односу на друге, Венцеслав Константинов прави друкчију хијерархију: *Афоризам је мала смрт песника*. А Марко Марков препознаје лирску нежност у хумору сатиричара: *Неки људи се смеју да не би заплакали. Зову се сатиричари*.

& & &

Кад би сврха приказа била да читаоцима укажу на све вредности једне књиге и на њена најбоља места, у овом случају би то била књига о књизи, толико је у њој драгуља највише вредности, бисера међу бисерима. Но сврха књижевног приказа је да само одшкрине врата књиге и укаже на њене главне одлике и врлине. Књига пред нама је право благо – ризница бисера духа бугарских мајстора најкраће књижевне форме, њихових сликовитих и духовитих опаски и парадоксалних запажања, од сатиричних жаока и стрела до особених социо-психолошких и мета-теоријских увида. Њихово тематско поље је бескрајно – од ситница које чине живот свакодне-

вице до вечних питања, од лирске рефлексije и оптимизма са иронијском дистанцом према зову Ероса до храброг суочења са Танатосом. Многи афоризми ове књиге су, упркос својој малености, врхунски преплети стила и значења, зачињени врцавим духом као најбољом заштитом и од тривијалности и од патоса крупних а испразних речи. Многе поруке су као звона Дона Дона, али звоне на тиши начин, не упозоравају само на грехе политичара као главних кројача судбине народа већ призивају и нашу, закржљалу и посусталу свест и савест. Хоризонт бугарских афористичара пружа се од завичајних и националних тема до планетарних дилема. То су афоризми и бугарски и светски – бугарским темама и проблемима призвани, у највише сфере духа узнети.

Ганчо Савов – врхунски познавалац бугарске и српске сатире – с правом је означио Чотрићев подухват као *непроцењиву вредност*. То није комплимент већ чиста констатација – неизмеран је подухват прочитати више хиљада афоризама, изабрати најбоље и превести их тако успешно као да су писани на српском језику...

УЗЛЕТИ ДУХА НАД ПОНОРИМА ИСТОРИЈЕ
Александар Чотрић, ПОЉСКИ ПУТ
антологија пољског афоризма
Издавач Српска реч, Београд, 2019.

Не само наша шира читалачка публика већ и већина наших љубитеља хумора и сатире знају само за Станислава Јежија Леца, а пољска књижевност је величанствена и у овом жанру, са великим јатом врхунских афористичара. Ту неправду исправља наш књижевник и антологичар Александар Чотрић, врхунски сатиричар и преводилац са низа језика. Његов уводник у антологију пољских афоризама, које је сам из више хиљада изабрао и превео, толико је студиозан да рецензенту не оставља ништа друго осим да га похвали и да његову фасцинацију потврди бисерима ове велике ризнице духа.

Општи утисак о пољском афоризму који добијамо на основу овог изузетног подухвата, из антологије која садржи пет хиљада афоризама, могао би да се сажме у три фасцинације – као тематска разноврсност, мисаоно богатство и особена, дискретна духовитост. Хумор пољских афористичара је врло специфичан – није циљ по себи, одлика која зрачи из првог плана, већ је посредан – као вид ишчашеног времена, како би то рекао Хамлет, урушеног система вредности; као израз извитоперености и ружноће друштвеног система и његових појавних облика. Хумор пољске сатире је у функцији морално-интелектуалног ангажмана, политичког освешћења, спознаје истине о свом друштву. Пољски сатиричари су свесни феномена који би се могао назвати *релаксирајући ефекат комике* – запажено је да текстови у којима је у првом плану комика ублажавају незадовољство стварношћу, а превасходни задатак афоризама је да буду каписле критичког односа и самоосвешћења, иницијалне фазе за друштвене промене. Есејиста Зигмунд Стоберски сматра сатиру изузетно значајном у духовном бићу Пољака, једним од упоришта охрабрења и самопоуздања пољског народа, који је своју државу због њеног изузетног геостратешког положаја морао од 1600. до 1945. године четрдесет три пута да брани од разних завојевача. Зато су скоро сви пољски писци, без обзира на своју основну литерарну вокацију, писали и сатиру. Оно што и најзахтевнијег читаоца фасцинира у пољском афоризму то је, и у временима борбе за елементарну слободу, његова тематска разноврсност и дубока мисаоност. Сви пољски афористичари су врхунски сатиричари, али нико само

сатиричар! Сви пољски афористичари као да су пред собом имали чувено гесло *Nihil humani a me alienum puto*. Зато је пољска афористика и сатира уопште не само вековно значајно средство борбе за слободу већ и врхунска рефлексивна књижевност.

Политичке, социјалне и друге теме најширег дијапазона пољски афористичари варирају на мноштво начина, залазећи у разне области хуманистике – историју, психологију, философију... То су вишеслојни афоризми, врхунске семантичке и стилске суптилности, великог значењског и стилског богатства. Ево како је крајњи степен људске угрожености, тачку пресека материјалне и духовне беде, заједничко дно егзистенције и есенције, видео један од ретких преживелих логораша Тадеуш Боровски (1922-1951): *Глад је стварна када човек гледа у друго људско биће као објекат за јело*. Знамо да судбину народа кроје моћни знаменити појединци, а све њих, на суптилан начин, кроз значењски контраст глагола *морати* и *желети*, морално профилише Владислав Гешик (1935), свдећи их на две основне категорије: *Знаменити људи се деле на две категорије: једне човечанство не жели да заборави, друге – не може*.

Сатиричар Вјеслав Бруђињски (1920-1967) уградио је два камена међаша у ову малену форму. Један се тиче некритичке идеализације традиције, а самим тим и самоограничења и видног поља и поља очекивања: *Како пролази време, наши преци чине све славније подвиге*. Други је иронизација поетике нечињења као избора лагодне философије живота: *Неки би у циљу борбе против буке забранили говор*.

Пољски интелектуалци су свесни снаге и енергије ума, али и његових вишеструких ограничења. Свима су позната она која долазе од моћника и власти; мање су нам на виду, а многим и никад не доспевају до препознатљивости, сопствена ограничења. Зато пољски афористичари не гаје некритички сазнајни оптимизам већ своје увиде сенче аутоиронијом: *Свако кокетира оним чиме може*. *Научник, на пример, главом*. – каже Маријан Ејле (1910-1984). Само врхунски самосвестан ум може у овом контексту да употреби реч *кокетира*, свако би употребио реч из репертоара који истиче делотворност и вишу вредност умног делања у односу на друге физичке активности – реч *кокетира* овде релативизује мотивацију интелектуалца, одузима јој подразумевајући морало-просветитески ореол, ставља је у исти ред са свим другим мотивацијама, а од мотивације зависи и делотворност чињења или нечињења. На још један аспект интелектуалног ангажмана указује чувена пољска списатељица Марија Домбровска (1889-1965): *Иза сваког дон Кихота, који почињу*

борбе, увек је неки Санчо Панса, који их користи. Књижевна драж ове поруке – претварање једног пара контрастно-комплементарних ликова у општи образац – овде је тек оквир. Дубински смисао је да ми бирамо, или бар мислимо да бирамо, своје савезнике. А то су само појавно друга бића, а у суштини наше сопствене сенке.

Навикли смо да жене писци превасходно тематизују женско-мушке односе, а тек узгред осталу афо-топику, но у Пољској и *нежнији пол* има на свом морално-духовном хоризонту глобални тематски мозаик. Ево како Урсула Зибура (1952) цвеће као симбол пажње према другом претвара у хиперболу самољубља: *Људи су као цвеће – седам милијарди нарциса.* Бројка обухвата читаво човечанство, нарцизам је родни појам. Опште самољубље Урсула обесмишљава прећутним призивом синтагме *за љубав је потребно двоје: И љубав према себи мора да буде узвраћена.*

Само псеудо-љубав може да има безброј објеката; приврженост мноштву идеала може да буде само површна. Зато се догађа да споменик *заборави покојника* и постане сувишан, феномен који нам Урсула предочава апсурдном сликом: *Постоље је било толико величанствено да је споменик уклоњен као непотребан.* Рам не само што постаје важнији од слике већ је елиминише, добија статус аутономног дела.

Знаменити писац и позоришни маг Витолд Гомбрович (1904-1969) рељефно нам је дочарао неодољиву лакоћу досезања бескрајног поља самоуважавања: *Да би спознао своје врлине, треба само пронаћи неког горег од себе.* Мада је то лак избор, мудри писац нас упозорава да често светле примере треба да поимамо реално, са сенком као својим саставним делом – *sum grano salis*, а не, што махом чинимо, идолопоклонички: *Ако неко воли само лепоту и чистоту, воли само половину бића.*

Маријан Ејле (1910-1984) припада великом јату афористичара који су ступили на сатиричну сцену између два светска рата. Иако је веровао у снагу речи и моралних примера, био је далеко од вере у могућност брзих и радикалних промена. Фолклорни топос *што је брзо, то је кусо*, Ејле уздиже до метафизичког нивоа. Његова скепса не само што ставља у питање своје доба већ сеже до постања света: *За шест дана тешко је створити нешто вредно. Свет је најбољи доказ.* Но колико је скептичан гледе досезања високих начела, толико је оптимистичан гледе достизања наоко малих али животно важних циљева: *Претварајте сте да сте љубазни – и навићи ћете се.* Овај привидно крајње лежеран, шеретски афоризам имплицира да су каткад разлике између стварности и привида ситне и флуидне и да је

дијалектика тих односа много деликатнија него што већина мисли. Ејле је написао и врхунски аутопоетички афоризам, праву оду жанру афоризма: *Афоризми су кратки као памћење.*

Гжегож Зјентеcki (1962) је више песник него афористичар, али његов афоризам *Не може се живети од писања осим ако писање није живот.* – више је него бисер аутопоетичког афоризма, то је и еманација филозофије уметности, неприкосновености стваралачког *ја*, коме су и услови и препреке само ефемерни пратиоци.

Рељефност израза одаје Карола Ижиковског (1873-1944) као мултимедијалног уметника – писац је и филмски теоретичар и шахиста. Његов афоризам о псеудо-разумевању а заправо бездану између богатих и сиромашних је морално изричит, филмски упечатљив и стилски суптилан попут шаховске игре: *Сироти људи тресу се од зиме и умиру од глади – рече богаташ – и подели им термометар и чачкалице.*

Јанина Ипохорска (1914-1981) је уметница и интелектуалка широке знатижеље. Из њеног импозантног афористичког корпуса разуђене тематике скрећемо пажњу на бриљантне опаске о женско-мушким односима. Њена бритка иронија једнако погађа оба пола, код ње нема ни трунке родне пристрасности. Нит која повезује овај сет афоризама је демистификација сфере сентимента – емоције су махом маске рационалног односа: и женско-мушки односи више су знаку интереса и рачунице него што су на крилима осећања. Ево како је Јанина у наоко једноставној констатацији сублимирала несклад брачне заједнице из визуре жена – жена: *Има таквих жена да већ на почетку разговора са њима почнеш да сажалеваш њихове мужеве.* Прелазак из предбрачне везе у брачну обично се мистификује и драматизује као прелазак преко Рубикона, а то је пуки прелазак из сфере бон-тона у прагму свакодневице: *Брак је догађај после кога мушкарац престаје да купује цвеће и почиње да купује поврће.* Језиком сведеним до пуке перцепције, наоко пуким запажањем, Јанина је демистификовала и такозвану драму одлуке, тренутак избора животног друга – не као раст и кулминацију емоције, већ као пуки завршетак процеса размишљања и прелазак на закључак: *Ако те мушкарац баиш упорно гледа у очи, можеш бити сигурна да је све остало већ добро осмотрио.* А сву историју појма идеалан мушкарац сажела је у један тренутак: *Идеалан мушкарац је неко кога је твоја супруга познавала пре удаје за тебе.* Суптилноост ове поруке није само у томе што у свакодневици дружења неминовно опада позлата са вољеног бића већ што обухвата и сва могућа претходна познанства, пропуштене шансе, погрешан избор... Као што

је преводом патоса емоције у сиве тонове свакодневице демистификовала драматику женско-мушких односа, тако је тривијалним језиком представила и релативност времена, женску самоперцепцију младости и старости: *Тридесете – најбоље године за жене које имају четрдесет*. Поентирајмо излог ове ever-green тематике суптилном иронизацијом поетике јавног понашања жене, довођења појма скромности до апсурда: *Скромна девојка неће прекрстити ноге. Скромна девојка не шири ноге док седи. Скромна девојка не показује своје ноге. Скромна девојка и нема ноге*.

Стефан Кислејевски (1911-1991) је теми значаја великана пришао са супротне стране, упозоравајући да је пред нама обрнута а не сразмерна пропорција: *Незаменљив човек доказ је духовног сиромаштва друштва*. Карикатуралним афоризмом, користећи метафору камиле као бића са грбом и метафору комисије као збирног ума стручњака, из ироничног угла је осветлио често *грбаве* учинке тих натпросечних и незаменљивих: *Камила је коњ који је пројектовала комисија*.

Анджеј Клавитер је више драмски писац но мајстор кратких форми, али пише и изврсне афоризме. Ево како је маестрално спојио лирско осећање света и поетику практичног ума: *Снови треба да лете, а амбиције да ходају*.

Један од матадора савремене пољске сатире, Лех Конопински (1931) иронично је представио армију поштовалаца успешних људи: *Право богатство мери се бројем лажних пријатеља*.

Философ Тадеуш Котарбињски (1886-1981) је најчувенији праксеолог на свету – бавио се вечним питањем како што боље (што лакше и ефикасније) претакати теорију у праксу. Другим речима, како да, без обзира шта радимо, то радимо најбоље. Његова главна упозорења нису фокусирана на обмане и лажи, већ обратно: *Глупост је најопаснија када има праве аргументе. /Светло које заслепљује опасније је од таме*.

Сатиричар и филмски критичар Александар Лешек Кумор (1924-1987) на саркастичан начин је повезао русоовску и хобсовску визију људске природе, показавши да мотиви борбе за једнакост нису увек племенити: *Боримо се за једнакост, посебно против оних који би да нас надмаше*.

За утеху, већина ниткова оде у прах заборавља, а многе њихове жртве у пантеон памћења – поручује нам Јузеф Кушмјерек: *Ко данас зна имена оних који су осудили Галилеја? Свако памти само институцију у којој су радили*.

Габријел Лауб (1928-1998) је прави енциклопедиста и својим разноврсним знањима и тематском ширином својих афоризама – нема теме коју није дотакао. Овај неуморни уметник и интелектуалац демистификује тајну вредноће: *Најтежи део посла – одлучити да му приступиш*. Нажалост, упозорава овај умни човек, у историји једни граде, други руше: *Археолози ископавају из земље историју коју су закопали политичари*. Људска беда, упозорава нас Лауб, нема граница – има људских сподоба којима ништа није свето, па чак ни сами свеци, које они виде по свом подобију – *Свеци: постхумни каријеристи*.

Стаснислава Лема (1921-2006) наши читаоци знају као врхунског писца научне фантастике, но он је и човек изузетног духа и фантастичног смисла за хумор. Ево најпре његовог потресног афоризма о худој и истовремено божанској срећи песника: *Песник је ко може бити несрећан на леп начин*. Велики фантаста је несрећан што је превелики реалиста – зло је зло и кад не изгледа велико: *Нема малог зла. Етика се не може мерити аритметиком*. Можда би удружени снови могли нешто да промене, али – нема их: *Нема заједнички сањаних снова*. Можда би ризница духовног блага – бескрајни и магични свет књига могао нешто да промени, али готово нико ништа не чита: *Нико ништа не чита; ако чита, ништа не разуме; ако разуме, брзо заборави*. Рекло би се, нема нам спаса. Но велики фантаста зна да ни у царству мрака не цветају руже: *Не верујте људима. Способни су и за велика дела*. Штавише, вероватно је боље што су политичари скромних знања и разумевања: *Политичар не сме да буде превише паметан. Веома интелигентан политичар види да је већина задатака које решава – неостварива*. Лем чак верује у бочну енергију глупости – у стању је да мотивише паметне да се *призову памети: Глупост је покретачка снага историје*.

Легенда пољског афоризма, највеће име пољске сатире друге половине 20. века, несумњиво је широм света познати Станислав Жежи Лец (1909-1966). Домаћу и светску славу освојио је својим чувеним збиркама афоризама *Мисли (1957)* и *Неочешљане мисли (1964)*. Лец се усудио да жешће од других стави под критичку лупу јаз између речи и дела. Другим речима, растојање између политичких обећања и стварности био је евидентан и за саме протагонисте власти и носиоце идеологије – нису, дакле, могли да га негирају – битка се сводила на виђење дубине и ширине тог процепа. Власт се трудила да га прикаже што мањим и само тренутним (краткотрајним), док је критичка интелигенција, са Лецом као најизразитијим фајтером, настојала да покаже да то растојање досеже

драматичне размере. Лец је био и поливалентни мислилац и сјајан есејиста, тако да се борио на више фронтова. *Слово закона треба да буде у азбуци на првом месту.* – рекао је Лец, а у другом афоризму: *Како донети најправеднији суд о некој држави? Најједноставније је на основу њеног правосуђа.* Знамо да су не само судови и судије, већ и посланици, чак и министри, у Пољској и другим тоталитарним режимима били пиони непогрешивог *вође пролетаријата*, али сва официјелна јавност, укључујући и врховну власт, није могла да констатује ту поразну једноставну чињеницу већ је морала папагајски да понавља уставне и законске фразе о најбољем од свих светова.

Лец је свестан да је *његова* борба донкихотска, готово сизифовска, да су такве све битке *post festum*, зато даје мета-поруку, наук за будућност: *Рушимо Бастиље пре но што се изграде!* Нажалост, то његовој генерацији није било могуће. Лец је свестан да је борба против тоталитаризма у буквалном смислу тотална – то није само борба против нехумане власти већ и против њених многобројних слугу. Они нису само из политичке сфере, има их и међу стваралцима. Што су уметнички јаловији, приљезнији су у борби за своје место под сунцем, махом под скутом политике. Лецову граматичку јединицу треба схватити као појавну множину: *Недостатак дара надокнађује недостатком карактера.*

Лец је свестан: и неслобода може бити бескрајна као и слобода: *Где је смех забрањен, не сме ни да се плаче.*

Многи су с правом рекли: Лец је књижевна и интелектуална громада. Осветлио је феномен власти из свих углова, како афоризмима тако и мноштвом чланака и есеја. Као што се Лец већини указао као изненадни метеорит, тако је настала и фама да се његовом смрћу угасила и пољска сатира, а пре свега афоризам. Чотрићева антологија показује да то није случај – било је изврских афористичара пре Леца, има их изврских и после њега. Важно је истаћи да је у Пољској након Леца процветао и постао изузетно плодотворан један други слободарски жанр, а то је политички есеј, који је био велика морална потпора и идеолошка логистика Покрета *Солидарност*. И не само политички есеј, и књижевни и философски есеј доживели су током последњих деценија 20. века светску славу. Пољска је имала још један вид и моћни стуб битке за политичко самоосвешћивање и акумулацију енергије за будуће друштвено самоослобођење – врхунску сценску уметност: филм, позориште, кабаре... Не само да је имала авангардне филмске и позоришне уметнике, већ је и својој и светској традицији успевала да удахне

актуелност. Наводимо овде само један из мноштва изванредних примера. Бина за извођење *Хамлета* шездесетих година била је простор ограђен решеткама – алузија на затворе и логоре, а Хорацијев извештај о праћењу Хамлета прекинут је већ након првих речи: *Знамо, већ знамо*, што је јасна алузија о свевидећем оку власти – и прислушкивачи су прислушкивани. И Шекспир је био актуелан писац! Укратко, отпор једноумљу и борба за еманципацију грађана нигде није имала толику спрегу и координацију уметника и интелектуалаца разних профила као у Пољској.

Користећи метафору *крила*, Лец је упечатљивом параболом оваплотио победу духа над материјом, тријумф морала у раљама насиља: *Био сам принуђен да раширим крила. Бацили су ме без падобрана*. Ево како бесмртни афористичар описује досезање бесмртности: *Није лако постати бесмртан. Понекад треба на то утрошити цео живот*.

Лец је умро 1966, до пада Берлинског зида и коначне победе прошло је још две и по деценије. Лецови наследници имали су још и те како много посла. Владавина шездесетих година била је мања сурова од владавине педесетих, али није ни превише одмакла од суда без суда и паклених планова развоја друштва. Друштва у коме је и смрт грађана била ситна ставка: *Држава која унапред зна смрт својих грађана може да пређе на виши степен планске привреде*. Још је сатиричарима далеки сан да сатира буде чисто књижевна форма а не средство борбе за опстанак: *Сатира треба да хода на прстима због суптилности, а не због страха*.

Међу Лецовим књижевним наследницима је и његов син – Томаш Лец (1949), угледан архитекта и писац. Да таленат *прелази са оца на сина* уверавају нас и следећи црнохуморни Томашеви афоризми: *Кад су штрајковали целати, осуђеници су сами себи секли главе. / Цвеће је добро за сваку прилику јер не оставља трагове. / Отварају школе за необразоване кадрове. Уче их како да сакрију своје незнање*.

Агнешка Лисјак (1973) спаја у себи лирску осећајност, критичку оштрину, али и могуће правне последице неодговорних речи и дела – песника је, афористичарка и правница. Иако је нежнији пол, чврсто је уверена да су људске могућности много веће него што нам изгледају, па се догађа да се у правој мери покажу у најтежим условима: *Пољаци су способни за велика дела само кад су им на рукама окови*. Њена разочараност сеже чак до антрополошких темеља, проширујући Хобсов увид *Човек је човеку вук са социјалног на општи ниво: Највећим пријатељима реците у поверењу само*

оно што бисте могли рећи и највећим непријатељима. Осим што је кроз разне аспекте тематизовала женско-мушке односе, на сугестиван начин предочила нам је и списатељску муку голему у писању афоризама. У аутопоетичком афоризму, правом микро-есеју, открива деликатност, чак и моралну опасност од бављења овом маленом формом: *Афористичар премрежи мислима свет уздуж и попреко, каткад откривајући велику истину, а затим чињеницу да ју је пре њега открио неко други.*

И Анджеј Мајевски (1966) спада у тематски најразноврсније афористичаре: нема теме коју није ставио под критичку лупу. Занимљиво је да је Анджеј мултимедијални уметник иако се образовањем припремао за друге делатности: студирао је економију, докторирао на правним наукама, а као уметник је фотограф, сценариста и афористичар. Зна он одлично ко су и какви су политичари, али кривце за невесело стање види и у нама: *Какви бирачи, такви и изабрани.* Разуме се, нису исте могућности, а самим тим ни кривце у свим режимима: *У тоталитаризму су увек криви владари, а у демократији – гласачи.* Нисмо само ми, такозвани обични људи, склони грешкама и неспретни у животу, и песници су у том погледу наша браћа: *Песник је човек који не зна шта жели да каже, али зна како.* Нашу судбину одређују и политичари и уметници, а ево суштинске разлике између њих: *Да бисте били успешни у политици, морате ићи низ струју, а у уметности – против ње.* Анджеј не мистификује стваралачку тајну – из људског ума прешла је и на ствари, постала начело: *Ствараоци су попут ветрењача, добро раде само кад су против ветра.*

Манипулација је заводница попут Кирке, зато јој не треба дати шансу; пропаганду треба сећи већ у корену: *Говорите: да – да; не – не. Све друго је пропаганда.* Човек је, сматра Анджеј, врло крхко биће: *Од свих живих бића најлакше се заробљава човек. Није потребан чак ни кавез.* И поред вишемиленијумског хода цивилизације, људско знање је врло танко. Ево профила знања такозваних врхунских стручњака: *О човеку који је незналица у свим областима осим у једној кажемо да је експерт.*

Анджеј је велику пажњу посветио и свом омиљеном жанру. Ево неколико његових луцидних аутопоетичких афоризама. Први пластично показује њихову привидну једноставност – попут научних открића, делују као очигледне истине, као труизми, мада њихова истина није никад дотле постојала на видiku: *Афоризам је тако очигледна твдрња до које нико раније није дошао.* Сатиричар нам дочарава вредност афоризма прећутном аналогijом са бисе-

рима и драгим камењем: *Афоризам је најкраћа књижевна форма, али има најдужи живот*. Но, писац је свестан да афоризам није коначна реч мудраца већ отворена форма (у историју идеја Умберто Еко је 1962. године лансирао појам *орег аперта* – отворено дело), која за разабир свог значењског лавиринта призива и читаоца: *Афоризам је као позив на чај. Писац даје биље, лимун и шећер, али читалац налива воду*. А ево и духовито формулисане разлике између најдужег и најкраћег књижевног жанра: *Писац романа одговара за оно што је написао, афористичар за оно што није написао*. Помоћу категорије квантитета упечатљиво нам је предочена разлика између *свега реченог* и *дискретно сугерисаног*, оптимално разумењеног и оптимално сублимираног исказа.

Многи Анджејеви афоризми су луцидне, махом ироничне социо-психолошке опаске. Политичари су по правилу искомплексирани особе, а њихови комплекси могу сажимати више генерација: *Савремени владари махом потичу од деце која нису могла да буду главна на игралишту*. Ево и ироничне световне тематизације библијског гесла *ко тебе каменом: Ако вам неко досађује, позајмите му новац*.

Нобеловац Чеслав Милош (1911-2004) великан је у роману и есеју. У историји идеја је својом књигом *Заробљени ум* ревитализовао и у светску орбиту лансирао појам *кетмана* исламисте Гобиноа, невероватан и широко распрострањен феномен – демонску склоност људи да зарад сигурне егзистенције и успешне каријере, додворавајући се вишима од себе, не само говоре и чине оно што не мисле, већ и потказују, чак индиректно и усмрћују, и своје ближње, правдајући се и гајећи самоилузију да ће се једног дана као најспособнији у свом времену и простору искупити за све грехе кад се промене политичке околности.

Веома обдарен за хумор и језгровито изражавање, оставио нам је низ бисера духа. Упркос знојем и крвљу исписаним порукама низа векова, велики писац нас упозорава да је у души већине и данас једино присутно и меродавно само лично искуство: *Оно што ниси преживео није стварно*. Скреноу нам је пажњу и да људски страх није само оностран феномен, страх од световних и духовних ауторитета, већ да има и дубље, оностране корене – постоји и метафизички страх од слободе, од саме могућности избора: *Страх од слободе је страх од празнине*. Човек је у огромној мери производ прилика и потајне жудње за афирмацијом – зов прилагођавања и последичне вајде је толики да човек и не запази кад се и како нашао у ђавољем колу: *Кад су демони плесали у мени, чинило ми се да сам анђео*.

Још један пољски великан – Славомир Мрожек (1930-2013), писац, театролог и сликар, подарио нам је танане увиде у разне теме, међу којима и да велико зло – рат – долази ниоткуд: *Ако свака држава има министарство одбране, а ниједна министарство агресије, одакле онда сви ти силни ратови?!* Мрожек нас упозорава да су наше шансе, такозване добре прилике, често пуке оптичке варке: *Човек користи прилику или прилика користи човека.* Што би рекао песник Момчило Настасијевић: *Лове, а уловљени.* То је зато што човек не види себе какав јесте већ какав жели да буде: *Човек мисли о себи ово и оно, али најчешће оно.*

Леополд Рене Новак (1934), угледни режисер, сценариста и глумац, антологијским афоризмом показује да човек читав свет види по узору на свој лик и подобије: *Земљотреси су гримасе света.*

Ако има истине да профил личности зависи и од имена (помен est omen), још је извесније да се и професија, бар донекле, пита ко смо и шта смо. Можда не би афоризми Томаша Рибакa (1973) били толико црни, многи и саркастични, да овај угледни писац и дизајнер није и психолог. Ево како Томаш објашњава пренаглашену пажњу: *Што већи букет на гробљу, то већи осећај греха.* Зна врсни психолог да људске одлике могу да буду и статичне и динамичне, али подсећа и на порекло духа инерције и малодушности: *Одмах по рођењу добијеш по задњици. И тако је до краја живота.* Ко је иоле реалан, не сме да се чуди што је много више мржње него љубави: *Љубав спаја двоје људи, а мржња – читаве народе.* Ма колико трагична, и тајна клицања диктаторима је једноставна: *Аплаудирају диктаторима зато што су им руке везане.* Из Томашевог аутопоетичког афоризма зрачи његова љубав према краткој форми: *Могуће је рећи хиљаде речи, а немати своју реченицу.*

Списатељица Магдалена Самозвањец (1899-1972) дотакла се разних тема. У њеном тематском мозаику, разумљиво, у средишту пажње су женско-мушки односи. Ево најпре призора који можда није онакав какав нам изгледа: *Жене се љубе приликом сусрета јер не могу да се уједају.* А угледна списатељица овако дефинише љубав: *Љубав је кратак период када лице супротног пола има исто мишљење о теби као и ти сам о себи.* Шта се касније збива, то зависи од једначине са две непознате. Да ли је живот са лепом женом срећнији, да ли је испуњен већом или мањом пажњом: *Лепа жена није за кућну употребу.* Контрастирањем синтагми *лепа жена* и *за кућну употребу*, метафорично нам је сугерисано удаљавање двају бића, јаз између бића различитих статуса и хабитуса. Штавише,

природно је да јачи пол на својим плећима носи и већи терет одговорности и разумевања: *Нема несхваћених жена, постоје само мушкарци који не могу да их схвате.*

Пољско-амерички писац, нобеловац Исак Башевис Сингер (1902-1991), имао је, попут милиона својих сународника Јевреја, драматичну судбину, што се очитује у његовим причама и романима. Упркос трагичним околностима, није остао без оптимизма и осећаја за хумор и сатиру. Оптимизам, синоним наде, никад не умире: *Такав је човек. И минут пре смрти пун је жеље за животом.* Штавише, писац верује да претежни део судбине зависи од нас: *Нико не може да учини човеку толико невоља као он сам.* Иако је у граматичкој једнини, овај афоризам морамо схватити и као општи, антрополошки увид. Јесте човек и као индивидуа у извесној мери кројач своје судбине, али он је и део друштвене и општељудске заједнице, глобалног бића *човек*, који одређује бар делић судбине читаве планете. Често се служећи заменицама уместо именицама, писац нам намерно оставља дилему да ли је у питању неки одређени, моћни појединац или, што је вероватније, мисли на човека уопште, на моралну сенку коју носе у себи не само зловници него и добре душе: *Све његове речи имају једну сврху – да сакрију оно што стварно мисли.*

Жена разних знања и звања – теолог; сценаристкиња, дизајнерка, афористичарка... Алдона Розанек (1960) увиђа тајну складног и дуговечног брака као једноставну истину: *У браку морате имати ђаволску упорност и анђeosко стрпљење.* А ево како лирским тоном и ликовним језиком дефинише афоризам: *Афористика је скулптура речи у мермеру мисли.*

У релативно кратком веку Јанош Рос (1944-1995) је ризници духа подарио мноштво бисера. Свим бићем фокусиран на сатиру, спајао је у себи жестину фајтера и суптилност мислиоца. Он ставља под сумњу чак и библијске легенде: *Само један Јуда на дванаест апостола. Тешко је у то поверовати.* Треба обратити пажњу и на оптичке варке – обмане које нам приређује сопствена перцепција. И њу треба прихватати *cum grano salis*: *Познате лакше препознајемо на карикатурама него на фотографијама.* Имамо у процесу разабира истине и литерарну потпору: *Чак и у бајкама пре ћемо срести Баба-Јагу него Василису Прекрасну.* Фолклорну флоскулу да и од горега може горе Рос тематизује у сфери духа: *Није највећа туга где је смех забрањен него где је обавезан.* Завршимо овај сет чаробњака хумора и сатире суптилном уградњом синестезије у синтагму *љубав је слепа*: *Љубав је слепа, али зато има изузетно развијено чуло додир.*

Великан 19. века, такође нобеловац, писац Хенрик Сјенкјевич (1846-1916) мноштву генерација широм света био је омиљен по свом култном роману *Кроз пустињу и прашуму*, поучном у најбољем, хорацијевском смислу, кроз забаву и разоноду. Суочен са ратовима и другим великим недаћама читавог живота, увидео је да смрт има два лица: *Мртви нас напуштају, али и ми напуштамо њих*. Мудри писац је увидео да и слобода махом има лице и наличје; моја је права, све друге су лажне и сувишне: *Слобода је право да радиш оно што желиш и да ометаш друге да раде оно што желе*. То двојство није изузетак, усађено је у саму природу људског бића: *У сваком од нас налазе се два човека, од којих један осуђује оно што ради други*. Другим речима: *Човек не подноси код других, пре свега, своје властите мане*. Мудрост државника није недостижна – довољно је успоставити слогу: *Захваљујући слози расту мале државе, а због раздора пропадају и велике*. Зашто је лаж толико успешна – зато што се налази на идеалном месту: *Лаж је слична уљу – плива по површини истине*. Мрачне силе не би биле толико моћне да није толико лако зажмурити пред њима ради свог спокоја и берићета: *Егоизам је вата у ушима да се не би чуо вапај*. Сјенкјевич сесвакако не би сложио ни са уверењем да је најбитнији квантитет – да је једино важно што брже и што више: *Десет хиљада голих девојака производи мањи утисак него једна*.

Тематско-стилска разноврсност указује да је Кажимјеж Сломински (1948) мултимедијални стваралац – филолог, песник, сатиричар... Далекосежно је његово упозорење да и оде слободи могу бити пуке ритуалне представе: *Ослобођење, освештење... Сад је време за отржењење*. У противном, следи поновни пад у неслободу. Сломински маестрално варира чувену Ничеову опаску *Пустиња расте*. Настанак пустиње сагледава из аналогije раста грудве снега низ планину, а у поруци назиремо и тамни одсев библијске метафоре о паду зрна пшенице: *У зрну песка клија пустиња*. Може ли уметност да мења свест, а тиме и свет: *Уметност треба да удари, али тако да мета може да устане*.

Јулије Тувим (189-1953) је значајан афористичар, а исто тако и врстан песник, прозаиста; преводилац... Обдарен оком и ухом за финесе, у лету увиђа шкрипу речи и мисли и предочава нам је упечатљивом синестезијом: *У говорима неких људи чују се правописне грешке*. Какофонију је запазио и у мушко-женским односима: *Ретко који мушкарац има кључ за женско срце*. Сви остали користе калауз. То елементарно несналажење испољава се на два начина, у духу песимизма или у духу оптимизма: *Песимиста тврди да су све*

*жене лаке. Оптимиста није тог мишљења, али се нада. О брачним односима и еротским мотивима Тувим има ризницу афоризама довољну за читаву збирку. Ево неколико његових бисера, толико речитих да би био сувишан и најминималнији коментар: *Колико би жене биле паметније кад би имале сву памет коју су мушкарци због њих изгубили! / И најлепше ноге негде се завршавају. / Трагедија: заљубити се у лице, а оженити се целом женом. Поентирајмо овај мини сет суптилном синестезијом о вечним женским мотивима године живота и линија – Жена: „Штета што вас нисам срела пре двадесет килограма!“**

Мада је Мјечислав Михал Шарган (1933) и лирски песник, у сатири није нимало нежан. Бритак је не само према политичарима већ и према људима из народа, већини, увек склоној да види себе у ружичастом светлу, чак и у тренуцима критичке саморефлексије: *Знам да сам лош карактер – превише сам добар. Људи су каткад свесни своје слабости да превише поверења дају емоцији, нимало разуму: Човек превише узима к срцу, а мало у памет. Добри људи имају крупан разлог што себе виде у ружичастој гами – ко ће видети њихове врлине ако не они, јер шта се махом у стварности (не) збива: Зашто човека не ухватимо на делу када чини добро дело? Чак и кад им се признају права, то се чини наредбодавним тоном: Зашто сва права звуче као дужности? Чак је и тон политичког обраћања питомији и зато пријемчивији и уху и духу: Политичари нас обмањују да бисмо им и даље веровали. Куну се у устав као у светињу, а непрестано га тобоже, захваљујући хипнотичкој реторици и лаковерности народа, поправљају: Да би устав био још гори, треба га стално побољшавати. А поље манипулације је бескрајно, од модерних електронских до класичних папирних медија: Прашину у очи могуће је сипати и новинама. То је лака работа ако је пред нама свевидећи и свемогући вођа, ауторитет изнад свих других и световних и духовних ауторитета: Његова вера је толико јака да му ни Бог није потребан.*

Криза морала није више само друштвена, ушла је и у свет интиме – сад су мане врлине: *Данашње девојке не губе своје врлине него их се ослобађају.*

Афористичар, књижевни критичар и публициста Александар Швјетоховски (1849-1938) ставио је под рефлектор ироније разне теме, од политичких до еротских. Антрополошким резом превредновао је стандардно гледиште о супрематiji промишљеног понашања над спонтаним, указујући на инстинкте и интуицију као непатворене еманацiji људског бића, док су промишљени поступци

често израз лукавства, зависти или неког другог негативног порива: *Нехотични људски поступци понекад су разборитији него свесни.* Швјетоховски ставља под лупу и устаљени појам патриотизма, премештајући акценат са *спремности* на жртвовање *на разлоге* тога чина: *Научили смо славно да гинемо, али никад нисмо знали патетно да живимо.*

За одсуство самосвести тамо где је најпотребнија крив је и правни поредак, који превасходно тумачи безакоње уместо да буде проактиван: *За насиље су измишљени само закони који га објашњавају, а не они који га могу спречити.* Ево и ефектне варијације наратива *лопов* и *жандар*, спреге власти и мафије: *Лопов би се лако нагодио са полицајцем да му не смета покрадени.*

Ево афоризма у духу Хобсове мисли о *људској вучјој* природи који тематизује женско-женски однос: *Када би Бог упитао жену шта жели, одговорила би да све друге буду ружније од ње и лошије обучене.* А ево и објашњења вечне хармоније у брачним односима: *Мушкарци и жене знају један језик више – говор супротног пола. Зато се толико разумеју.*

Математичар Хуго Штајнхаус (1887 – 1972) био је и особен афористичар. Занимљиво је да је угледном научнику већа тајна садашњост него будућност: *Није велика ствар предсказати будућност. Објасните ви садашњост.* А садашњост је заиста *округла* на *нашоје*: *Аристократија изводи своје привилегије од првог из рода, од оног јединог у линији који се није родио као аристократа.* Ево занимљиве реплике на народне изреке *Ћутање је злато* и *Ћутање је одобравање*: *Докле год могу да ћутим, на дајем сагласност.* Вредни се често жале на недостатак времена. Јесу ли у праву или је то фраза типа *Држ`те лопова*: *Будите опрезни према онима који се стално жале на недостатак времена! Они краду ваше време.* А у времену оскудице треба штедети на свему, чак и на комплиментима: *Комплимент треба да је истинитији од истине.*

Научник нас упозорава да погрешна премиса може да изазове драматичне последице: *Кад су мушкарци најзад убедили жене да је љубав – грех, неке жене су отишле у манастир, а неке су изашле на улицу.*

Заслугом азбуке, почасно завршно место ове капиталне антологије припало је мултимедијалном уметнику – песнику, сатиричару, сценаристи и писцу за децу – Влођимјежу Шћисловском (1931-1994). Сликovitост његових афоризама одаје сценског уметника: *Богат збаци одећу са себе, а сиромах излази из своје коже.* Сценична је и црнотуморна опаска о псеудо-миротворцима: *Лула*

мира је као рођена за прављење димне завесе. Шћисловски није оптимиста, али разорном шекспировском алузијом опомиње и свемоћне владаре: *Сваки тиранин треба да зна обим свога врата*. И да се не заварavaju свакодневним одама, чак ни ореолом око своје главе: *Понекад ореол има облик нуле*.

Овај пропратни текст није *антологија антологије* већ само један од мноштва могућих симболичних пресека кроз ризницу духа пред нама. Сви афоризми у њој су антологијски, строги избор из више хиљада афоризама.

& & &

Антологија пољског афоризма је дело капиталне вредности. То је права енциклопедија о свим аспектима живота, увида који сежу у разне области знања и разумевања – историју, економију, социологију, психологију... Философ, књижевник и публициста Станислав Бржожовски (1878-1911) нас је псеудо-констатацијом упозорио на непрестани сиренски зов искушења – уласка уметника у *кристални двораци*: *Култура и уметност – бекство свести у свет илузија*. Не само што није подлегао конформизму кад је сваки други став био опасан, већ је пољски афоризам настојао да буде и врхунски морални коректив, да из прозе свакодневице узлеће у небеске висине. Није случајно те граничне тачке људских видика спојио писац који је и музиколог – Криштоф Билица (1946): *Добри афоризми траже се телескопом, а гледају под микроскопом*. Пољски афоризам је и у време монистичког режима био тематски разноврснији од афоризама других земаља у сродним политичким приликама, а у последње три деценије то је радионица духа без преседана.

Пољски афористичари знају да и најдубљи увиди имају значењску тежину и уверљивост само ако су прожети критичком саморефлексијом и да је најбољи лек смех на свој цех. Отуда толико критике и на свој рачун и жудње за друкчијом, хуманијом стварношћу. Пољски писци знају да је друкчије душа напретка, а да је препуштање *statusu quo*, макар тренутно и блистао, почетак назадовања. Зато не стају у својој узорној критичкој саморефлексији. А преводом на српски језик биће својом тематском ширином и мисаоном дубином велики подстрек и нашој афористици.

ЕСТЕТИКА У ФУНКЦИЈИ СЕМАНТИКЕ
Александар Чотрић, МЕД И ОТРОВ
антологија румунског афоризма
Издавач: Савез Срба у Румунији, Темишвар, 2020.

Ако синтагму *заробљени ум* Чеслава Милоша схватимо као спојени суд диктатуре монистичке власти и сведености људског ума на слепу покорност као једини *modus vivendi*, преостаје ли слободном духу икакав простор осим унутарњег азила? Рекло би се да не. Но стварност је показала да ни људи *посебног кова*, такозвани *људи од гвожђа*, не могу да створе апсолутно контролисано, херметички затворено друштво, да и у простору тортуре и репресије слободни дух успева да опстане и да буди наду у бољу будућност, али не ону прокламовану *светлу будућност* која уместо у обећани рај води у пакао, већ ону која води у друштво достојно човека.

Све такозване социјалистичке земље гајиле су дух одиначалија – свака непослушна мисао се кажњавала, но наше казне и казне иза *гвоздене завесе* тешко се могу поредити. Код нас се за критику власти губило руководеће место, а неподобни грађани су маргинализовани; ретко су се примењивале драстичније казне попут забране књига и хапшења писаца. Оно што је код нас била реткост, у земљама Источног лагера је била редовна пракса – хапшења су била честа, а нису ретка била ни погубљења. Ако и у тој суровој реалности можемо да успоставимо неку градацију – Румунија је предњачила у драконском кажњавању: робија се добијала и за ситнице.

Ако су наши сатиричари морали да крију поруке између редова, шта тек да кажемо за источноевропске, посебно за румунске?! Да ли је уопште могуће на готово нултом простору најмање књижевне форме, афоризма, који је по дефиницији реченица са парадоксалним обртом, исказати критички став а не поставити себе као мету? Овај наоко нерешив задатак румунски мајстори кратке форме су решили са инвенцијом која се може назвати победом духа над материјом. Простор *између редова* у кратким формама је премален не само да сакрије експлицитне већ ни иоле разабирне имплицитне критичке поруке. Једино решење је да се тај симболични простор попуни на неки специфичан начин – да исказ не буде политичан на дослован, директан начин већ својим стилским модалитетом. То су наше румунске колеге маестрално оствариле – тај малени простор су испунили микро-светом стилистике, који попут Анаксагориног *апелрона* садржи семе свих бића, прото-исказе свих врста, исказе који, као што молекули репрезентују одређену материју, сажимају

онтологију и аксиологију. Тако је створена специфична поетика – диптих стилистике и семантике. Тај специфични амалгам има два основна модалитета и инструментаријума – први се тиче лексике и синтаксе, а у сфери сатире своди се на избор речи и реченица које деперсонификују вршиоца радње и распршују (амортизују) одговорност за лоше стање или деловање, а други модалитет има сврху да ту дисперзију кривице и одговорности дочара и појача метафоризацијом језика, средствима фигуративног значења – тропима и стилским фигурама. Тако је на пустој пољани политичке неслободе процветала *licentia poetica*, али ово није била само, чак ни превасходно, ларпурлартистичка игра духа већ индиректна иронизација актуелне политике и режима у целисти. Интуицијом и стваралачком имагинацијом сатиричари иза *звездене завесе* су открили да је биполарна опрека *форма – садржина* само релативно антиподна, а да чувена изрека француског естетичара Бифона *Стил је сам човек* не означава само значај форме већ да су и стил и материја у самој бити ствари, њени нераздвајни чиниоци. Другим речима, да стил у изворном, исконском смислу није само морфолошка већ и онтолошка категорија! Но, вратимо се из предела метафизике и мета-теорије стила у наш књижевни простор.

Споља невидљиву иронијску дистанцу румунски сатиричари су успешно досегли на оба поља – као књижевно умеће и као критику режима. Погледајмо како је овај двоструки задатак маестрално остварен у самим афоризмима, како су инвентивно и маштовито употребљени изрази који апстрахују и уопштавају конкретну политичку одговорност, као и изрази преносног значења који су своју стандарну функцију естетизације значења заменили функцијом дестекције рђаве праксе и вредносних судова – тропи (метафора, алегорија, метонимија, синегдоха, хипербола...) и фигуре (анафора, епифора, градација, синоним, инверзија, паралелизам, антитеза, иронија, апострофа, оксиморон, синестезија, парадокс...); како је ефектно остварено онеобичавање лексике и синтаксе, како се суптилно користе литерарне аналогije (*цитатност*) и друге језичко-литерарне структуре, од народних изрека и других фолклорних образаца до сегментата палимпсеста у функцији архи-контекста.

Међу најчешћим дискретним методама је употреба политичких појмова у генералном смислу, ван контекста и прецизних координата. Разуме се, та произвољност у времену и простору само је привидно ничији простор – сви га превасходно перципирају као свој животни простор. Сви знамо да се критика односи на нашу власт, али пошто критички однос зрачи из иманенције текста а нема

га у експликацији, не може да буде санкционисан, није доступан политичкој и правној компетенцији! Исто важи и за све социо-економске критичке исказе који имају неодређену референцију: сви знамо да се у опаскама које призивају општу одговорност превасходно мисли на власт, а само оквирно на сав народ и све грађане, јер зна се ко се највише пита. Ту стратегију употребе стилистике, шире узев: естетике, у функцији семантике (емитовања одређених значења и вредности) могли бисмо назвати семантизацијом естетике.

Ево прегршти афоризама који тематизују политику, друштво, људску природу... Парадигматичан пример генерализовања политичког субјекта да би се амортизовала одговорност је афоризам агроинжењера, новинара, писца разних жанрова – Виктора Мартина (1954): *Посланици се више не пореде са људима већ са другим политичарима*. Пошто се не сме прозвати први међу једнакима, сатиричар користи плурални термин *политичари* и вредносно неутралан глагол *поредити*. Како да државни тужилац јавно исказе – а и те како је запажа – имплицитну иронију у адресату *политичари* кад су они из официјелног угла гледано узорни репери, грађани за углед?! Репер *са људима* овде тобоже сажима синтагму *са обичним људима*, али за иоле пажљивог читаоца то је етички, карактеролошки репер. Мартин користи још неодређенију, општенародну адресу (*Румуни*) да алузивно, тобоже критикујући национални менталитет, укаже на одговорност политичара, главних кројача судбине народа: *Румуни су генијални – они своје идеје спроводе у пракси пре но што до њих дођу*.

Песник и сатиричар Габриел Петрубаецан (1986) је очување традиције, вечни политички топос националног идентитета, извргао дискретној иронији стављањем у фокус те тобоже свевремене синтагме у временски контекст: *У жељи да сачувају традицију политичари су задржали земљу каква је била пре педесет година*.

Наше горе лист, Василе Барбу (Уздин, 1954) користи у својој семантизацији стилистике најпре синтагму из сфере бајке (*Ово је земља триста чуда. И ниједне реалности.*), потом карактеролошко-етичку метафору *ђубре* са имплицитном алузијом на сферу политике (*Не би он постао ђубре да смо имали добре метле.*), а непоштовање законитости, које зна се коме пада на душу, предочено нам је еуфемистичком синтагмом *рупа у закону* у функцији дежурног алибија неефикасног и корумпираног правосуђа, индикатора предграђанске државе: *Данас је на снагу ступио нови закон. Рупе ће за осам дана*.

Песник, есејиста и афористичар Гирел Барбу (1952) помоћу фолклорног идиома из зоо-сфере, подразумевајући антички топос *зоон политикон* – прави аналогију између физичког и политичког система као спојених судова: *Риба смрди од главе. Али тек кад реп постане непокретан*. Ево како исти аутор на индиректан, имплицитан начин, посредством пакла као метафоре, даје поразну дијагнозу друштва: *Румуне не плаши пакао. Тренирају за њега цео живот*.

Чотрић је у свом студиозном предговору поменуо невеселу чињеницу да завичај и отаџбина, иако су примордијални вредносни репери сваког појединца, нису довољни да човек веже своју судбину за родно тле. Низ светских великана рођен је и одрастао у Румунији, а потом се отиснуо у свет – Бранкузи (1876 – 1957), Тристан Цара (1896 – 1963), Елијаде (1907 – 1986), Јонеско (1912 – 1994)... Неки од њих су бисерима свог раскошног духа заступљени и у овој антологији. Међу њима је и филозоф и писац Емил Сиоран (1911 – 1995), чија два антрополшка парадокса потресно говоре о људској судбини. Речено језиком егзистенцијалне филозофије, коју је Сиоран веома ценио иако није припадао ниједној филозофској школи, смисао живота човеку није дат већ задат: *Чињеница да живот нема смисла разлог је живљења. Штавише – једини разлог. / Све док си незадовољан собом није све изгубљено*.

Јанош Цуркану (1951), молдавски писац разних жанрова, једноставном метафором *фотеље* сублимирао је суштину поданичког духа: *Људи се прилагођавају свим врстама фотеља*. За успех у каријери развијене су две стратегије: *Да би били поштованији, неки изоштре мач, а неки – памет*. Обе стратегије су врло захтевне, али постоје пречице које веома олакшавају поход ка срећи. Једна од вајкадашњих је древно искуство да је привид важнији од суштине: *Будали која има кравату и скуп сат на руци – више се верује*.

Хумориста Дорел Шор (1939) је извргао иронији синтагме и појмове који се априорно перципирају са позитивном конотацијом, неки, попут *једнакости*, имају и ауру морално-политичких топоса и идеолошких амблема. Ево колико контекст детерминисе сваки појам: *Ноћу су све мачке црне. Мраку је потребна једнакост*. Исти аутор је прегнантно али врло уверљиво маркирао и лајтмотив менталне инерције, фатализам као инхибиторни поглед на свет: *Често се ништа не мења зато што смо уверени да се ништа не мења*. Вредан је памћења и аутопоетички афоризам: *Инфлација речи – сиромаштво идеја*.

Ренесансна личност Валериу Бутулеску (1953), инжењер рударства, писац разних жанрова, преводилац и политичар, упозорава нас да, без обзира на немерљиву моћ власти, увек је на делу и ванконтекстуална, исконска људска природа: *Себичност ће трајати све док граматика признаје присвојне придеве*. Овај интелектуални и књижевни великан призива кантовску одговорност сваког појединца. То је маестрално изразио премештајући колоквијалну синтагму *лоше време* у лирску атмосферу: *Не постоји лоше време, постоје само људи који немају сунце у себи*. Таквих људи је, нажалост, много више, зато овај мислилац суморно закључује: *Ђаво више не купује душе. Има и превише добровољних давалаца*. И Бутулескуов метафизички аутопоетички увид прожет је сетном лириком, суочењем са Танатосом: *Због страха од смрти скривам се у књизи*.

& & &

Цитирали смо прегршт афоризама о политици и најопштијим друштвеним темама. Но антологија пред нама је ризница бисера духа о читавом дијапазону тема – животном миљеу, екологији, људској природи, љубави, а велики број афоризама прожет је духом врхунског хумора – смеха на свој цех, било лични, ауторски, или национални. Ево најпре метафизичког Петрубаецановог афоризма о истини: *Истина увек долази, па чак и ако мора да изђе из гроба*. Константин Арделеану (1948), економиста, публициста и писац разних жанрова, лоцира свој град на планетарној мапи поступком иронизације његовог надимка: *Послератна букурештанска архитектура: од малог Париза до великог Пјонгјанга*.

Цитирајмо, на крају мини- приказа овог монументалног дела, и два-три афоризама о *ever-green* теми, о љубави и мушко-женским односима. Ево како Гирел Барбу маестрално оваплоћује синтагму *присутно одсуство* Умберта Ека – у само неколико речи сугестивно дочарава магију женског бића: *Жена је више од онога што видимо*. Ништа одређено није нам речено, а сугерисана нам је сва лирика света!

Арделеану спушта поглед из небеских висина на земљу: *Жена из снова крива је за много ноћних мора*. Исти писац ставља под лупу ироније и топос љубав века: *Љубав 21. века је склад облика и материје*. Он се диви њеним облицима, а она његовим средствима.

**ОГЊАНОВИЋЕВА АНТОЛОГИЈА
АФОРИЗАМА ДЕВЕДЕСЕТИХ
Драган Огњановић, ГОДИНЕ ЗАПЛЕТА**
антологија српског афоризма након пада Берлинског зида,
Издавач: *Културни центар Прокупље*, 2020.

Већ прве антологије, настале у античкој Грчкој, изазивале су жустре расправе – заступљени писци и њихови поштоваоци су их хвалили, а они други су их кудили. Кад смо већ код историје термина, поменимо узгред да је првобитно антологија означавала збирку цвећа (*цветник*), прешавши касније из ботаничке у књижевну сферу – то су биле збирке изабраних епиграма и других кратких форми, или изабраних одломака из дужих књижевних форми. У нашој књижевности најпознатија је *Антологија српске лирике* (1911) Богдана Поповића, а одмах до ње такође песничка антологија – *Антологија српског песништва од XIII до XX века* (1964) Миодрага Павловића.

Током XIX и XX века у многим српским градовима излазили су хумористичко-забавни листови. У њима су мајстори кратких форми објављивали жаоке, ташке, пецкалице... међу којима је било и изврских афоризама (мада су се ретко тако звали), а имали смо и философе са књигама афоризама – Божидара Кнежевића (1862-1905) и Ксенију Анастасијевић (1894-1981). Чудно је да у том великом распону дужем од сто педесет година нисмо имали антологије афоризама, све до *Историје афокалице* (1987) Александра Баљка, која је обухватила период од Змаја (1833 – 1904) до Милана Цветковића (1967). Пре тога смо имали само *ad hoc* пригодне изборе – за божићне или ускршње празнике – разних хумористичких текстова, више налик књигама разбригама него зборника по књижевним мерилима.

& &

Наш сатирични афоризам процветао је средином шездесетих година прошлог века, када су се, независно једна од друге, истовремено појавила два јата сатиричара – *Јежјевици*, писци окупљени око листа „*Јеж*“ – Бранислав Црнчевић, Алексије и Васка Марјановић, Милован Витезовић... и *Студентовци*, млади писци окупљени око листа „*Студент*“ – Павле Ковачевић, Миљенко Жуборски, Душан Кокотовић, Растко Закић... И друга гласила гајила су хумор и сатиру – у *Политици* је афористичке жаоке објављивао Владимир Булатовић Виб, а на радију *Студио Б* Душан Радовић је емисију *Београде, добро јутро* довео до култног уважавања.

Прилично је раширено гледиште да је на нашу савремену сатиру, превасходно жанр афоризма, значајно утицао, а неки сматрају да је чак био и родоначелник нашег сатиричног афоризма, пољски сатиричар Станислав Жежи Лец. Не, наш сатирични афоризам букнуо је независно од тог великана духа – његове књиге *Неочешљане мисли* и *Нове неочешљане мисли* су код нас преведене тек након његове смрти 1966. године; дотле су га наши писци и читаоци знали само на основу понеког афоризма објављеног у нашој штампи. Наши афоризми много више дугују нашој усменој књижевности, пре свега народним изрекама, него Лецовим хуморно-мисаоним опаскама.

& & &

До Титове смрти и пола деценије потом (у периоду названом *И после Тита Тито*), наш сатирични афоризам био је махом у знаку једине допуштене теме *растојање између речи и дела*. Политички слоган *прећи са речи на дела* имао је статус идеологеме. Другим речима, владајућа идеологија је била непогрешива и зато неприкосновена; једини простор за критику био је танка линија између идеолошке идеалности и њој каткад недорасле праксе. Пирамидална власт свела је простор критике на најниже гране, на појединце који нису увек били на висини револуционарног задатка. Пошто је простор за отворену критику био крајње скучен, афористичари су морали да буду врло инвентивни у свом изражавању – да пишу *између редова*, да користе разна стилска средства како би маскирали критичку оштрину својих порука, да посежу за алузијама, асоцијацијама, паралелама, параблама и другим средствима из корпуса *licentia poetica*. Упркос свим отежавајућим околностима, остварено је књижевно чудо – волшебна стилско-значањска разноврсност ове малене форме. Написана је од средине шездесетих до краја осамдесетих читава библиотека сатиричних афоризама.

& & &

Деведесете су биле наше најбурније године након Другог светског рата. Доживели смо двоструку драму – промену друштвеног поретка и распад државе. Тај двоструки политички и ментални потрес ставио је пред наше афористичаре две велике тематске области. Прва припада сфери темељне промене система. Сваки друштвени систем има свој инхерентни систем вредности, тако да успостављање новог система није само политичка промена већ је истовремено и промена система вредности. У државама „Источног блока“ та промена није била драматична, штавише доживљена је као ослобођење од монистичке диктатуре и повратак грађанском

друштву и грађанском систему вредности. Код нас је та промена била много драматичнија и сложенија. Наш монизам је био много блажи а стандард знатно виши; имали смо пуну слободу кретања; идеологија је била много флексибилнија, култура отворенија – играле су се и авангардне позоришне представе, приказивани филмови из целог света, преводиле књиге и источних и западних аутора... Наше предратно друштво било је толико сиромашно и заостало да није призивало носталгију и његово обнављање, а политика несврстаности и самоуправни систем, четири деценије свим медијима пропагиран као најхуманији тип друштва – код већине су створили уверење да нису добри ни Исток ни Запад већ једино наш „трећи пут“. А пошто је „трећи пут“ био само магловита идеја, реч без реалног покрића – самоуправљање је као пракса заживело само на најнижем синдикалном нивоу (организовање посла, распоред годишњих одмора, помоћ у набавци зимнице...), а свака иницијатива за учешће народа у вертикали власти не само да је одбацивана већ се и кажњавала! Тако смо се нашли у вакууму – један систем вредности се урушио, а други није створен! То је као пловидба на отвореном мору без компаса, фантазмагорија изгубљених у простору и времену! Обузет хаосом, одсуством смисла и реда, истовременим и ратом и миром, Раде Јовановић је насловио књигу *Сан је да све ово сањамо* (1994).

Тематизација урушеног система вредности изнедрила је импресиван број значењски поразних али књижевно изврских, антологијских афоризама. Амбиције политичких вођа су биле дивовске, а учинак пигмејски. Користећи као текстуалну подлогу волунтаристички кредо *све или ништа*, Растко Закић запажа парадокс да је резултат супротан циљу: *Кренули смо на све, али ништа!* Јалови обрачун са прошлошћу још потреснијом сликом је предочио Срба Павловић: *Прошлост нам је била бурна, о чему сведочи и ова олутина.*

Други велики темат деведесетих година био је крвави распад федералне државе, Југославије. Дошло је до катастрофалног судара две парадигме, *наше* и *светске*. Српско политичко руководство било је мотивисано историјским разлозима: *народ који је имао највише жртава у стварању заједничке државе, уз то је и највећи (најбројнији) и настањен у свим републикама, треба да се највише пита о опстанку и модалитету заједничке државе*. Но, други народи који су с нама чинили федералну заједницу, као ни *светска заједница*, нису уважили парадигму засновану на историјским заслугама већ административну парадигму: ако нема консензуса о оп-

станку заједничке државе, она се дели на своје чиниоце, мање јединице – републике, које постају посебне државе. Тако се српско руководство нашло у процепу – осећало се дужним да покуша да очува заједничку државу како би сви Срби остали заједно, али није се могло отворено против *светске заједнице*. Тако се дошло до стања које би се могло означити и Толстојевом синтагмом *и рат и мир* и контра-синтагмом *ни рат ни мир*. Нисмо учествовали у рату директно, као српска регуларна армија, већ смо своје сународнике у другим републикама подржавали незванично, индиректно, по-тајно – посредством југословенске армије, паравојним јединицима, добровољцима... Тако и нисмо и јесмо учествовали у рату, званично нисмо а практично јесмо. То стање је изнедрило оксиморонску синтагму *рат у коме нисмо учествовали*. Тајни рат у времену глобалне информатике и непрестаног сателитског увида у сва дешавања на свету није могућ и може бити погубан и поред искрене патриотске мотивације, што је Зоран Т. Поповић ефектно изразио метафором из области хемије: *Сви Срби у једној држави. Концентрација која убија*. А о рату као средству будуће среће Весна Денчић је иронично констатовала: *Дао је живот да му буде боље*.

& & &

Распад једног система вредности без успостављања другог призива најдубља, метафизичка питања *ко смо, шта смо, куда идемо...* стављајући под сумњу и некад света и неприкосновена вредносна опредељења. Комунизам је, делом аутохтоно, као идеологија која је заговарала братство и јединство, правду, једнакост, сигурност за све, а делом и што су његови протагонисти били једини креатори и модератори јавног мњења, пола столећа био и политички и вредносни стожер. Једину вредносну дубиозу чинило је растојање или одступање од тог стожера, који је увек поиман као идеал. Штавише, то није био идеал у духу модерног доба, као тренутно најбољи радни модел, отворен за мене и усавршавања, већ као оксиморонски амалгам науке и мита, динамике ума и статике мита. Ево како је то изгледало на примеру нашег друштва. Егзактним наукама је призната историја, а хуманиори је поништена – наше хуманистичке науке почињу *ex nihilo*; родно место нашег хуманизма је комунизам. То је дискретљном иронијом констатовао Вук Глигорјевић: *У природним наукама све почиње од нуле. У друштвеним од 1941*. Комунистички вођи нису били сасвим задовољни овим полукоперниканским обртом, било је међу њима и апсолутистичких амбиција, да је све у њиховом ареалу изнад сваке традиције, да је сва прошлост само предисторија вечне и савршене

комунистичке ере. То је Милан Тодоров ефектно изразио чистом математиком: *У социјализму су два и два четири. У капитализму такође. Али каква разлика!*

Усађен у сиромашку егзистенцију и друштвену раслојеност, изгледало је да ће комунизам бити српски ever-green друштвени модел. То је бар било чврсто уверење његових протагониста, које је лапидарно констатовао Милован Витезовић: *Дошли су на пречац да остану доживотно!* Исти писац указао је и на један од главних узрока пада режима који је веровао у своју вечност, а то је монопол на истину, који је, пошто нема ни контролора ни коректива, током времена искривљује и моделира по жељи властодржаца док је не претвори у лаж макар у њиховој самообмани фигурирала и као чиста истина: *Ако сте увек у праву, не значи да сте увек у праву већ да сте на власти!* Пад режима и његове пропаганде показао је да је то била пука илузија; афористичар и психијатар Слободан Симић сликовито ју је представио метафором дрвета: *Комунизам у српском народу можда има корене, али нема ни стабла, ни листова, ни цветова.* Ако је био вештачко тело у српском националном бићу, како је успео да опстане пола столећа? Део одговора је у томе што је био (наметнута) власт а не (слободан) избор, што нам призива паралелу са пола миленијума турске власти, али у питању је ипак нешто више: део одговора је и у самоилузији већине коју је произвела комунистичка елита непрестаним понављањем идеологема *власт радничке класе*, угодном осећају да се сваки члан друштва нешто пита, бар донекле и унеколико. То је исказом са дуплим дном, смешом дословног и фигуративног значења, убедљиво објаснио Александар Баљак, сучељавајући глаголе са супротстављеним субјектима и објектима: *Народ који влада нема коме да се жали.* Исти аутор нам дискретном иронијом, претакањем лепог понашања у сервилност, открива и тајну личног успеха и друштвене динамике: *Ко у социјализму гладује, тај не уме да се понаша.* Дејан Милојевић је међу нашим етно-физиолозима изузетак – сматра да наш народ није идеалан, да има једну особину која је и мана и врлина: *Наш народ има добар апетит. Увек је гладан.* А генетику тешко мења и материјалистичка идеологија.

Деведесете године су, након стамене вере у светлу будућност, вратиле на друштвену сцену неизвесност. Пола столећа се знало: *оданост партији обезбеђује успех у чаршији.* Иста формула важи и даље, али како се снаћи кад је много партија? Ново време донело је и ново бреме, али за сваку браву вешти ковачи направе калауз. Наши људи су направили не један већ више калауза. Идеалан начин

је направити калауз за све браве. Међу мајсторе који су у обрачун са неизвесношћу уложили читав свој алтруизам спада и писац Милан Р. Симић: *Учланио сам се у све странке. Хоћу свима да помогнем.* Друга метода је прелетање – сви смо ми помало спортисти, ако они могу да у свакој сезони мењају газду, можемо и ми странку. Ми обични људи смо још флексибилнији од спортиста, не тражимо ни уговоре, сами бирамо где ћемо и с ким ћемо. Прелетање је, сходно свом имену, добило толико убрзање да се више не одвија од избора до избора већ брзином хода. Зоран Симовић ту камелеонску прилагодљивост политичкој конјунктури предочава кинетичком динамиком: *Осврнуо сам се, а већ мисле да сам променио странку.*

Срозао се и морал, стожер нашег система вредности и темељна одлика нашег националног идентитета. И грех за морални суноврат приписан је комунизму као Дамокловом мачу континуитета и етоса наше свеколике традиције. Миодраг Стојановић Миос је овако опсервирао смрт морала: *„Комунисти су узимали према потребама.“ Камо среће да су били тако скромни!* Исти аутор је, ефектном паралелом између човека и пса, објаснио и како су то успели – затирањем критичке речи; ни најчеститији људи нису смели да се супротставе: *Лани ако си човек!*

У тесној вези са етиком је још једна велика тема за коју смо мислили да је завршетком Другог светског рата отишла у ропотарницу историје – етнички сукоби. Нестанак класног непријатеља и рокада верског осећања из сфере погрешне свести у анђеоски блиски контакт са створитељем и сведржитељем света створило је вакуум у људској психи – то су искористиле политичке елите, неке у заблуди да је то најбржи пут афирмације свог народа, а неке као моћно оруђе манипулисања народном свешћу и вољом, да политику фокусирају на етничке сукобе, који су ионако, никад до краја ни колективном самосвешћу разабрани ни правно санкционисани, тињали у дубини у закржљалим друштвима. Тако је оживљен атавистички, племенски наратив да је за несрећу једног народа крива срећа других, махом околних народа, и да је освета најправичнији и најбржи пут да се та неправда отклони. Та катастрофална заблуда, хранећи се енергијом незауостављиве искључивости, довела је до наратива који је прешао у топос, у срж модуса опстанка, у перципирање најближих комшија као непријатеља – отуда ужасна синтагма, патолошка жеља *да комшији цркне крава.* (Напомињемо за најмлађе читаоце, који махом живе далеко од сеоске средине, да овде није реч само о огромној штети већ о губитку главне породичне хранилице; то је губитак који угрожава сам опстанак!) Ет-

нички непријатељи се сатанизују, призивају судње *бити или не бити*, што у ратном жаргону значи: *или ми или они!* То се у мржњом заслепљеној колективној свести доживљава као апокалиптичка визија. То Ђорђе Оташевић аподиктички констатује: *Побићемо их све до једног! Са геноцидним народима другачије се не може!*

Ирационална искључивост нема граница, у њој ни *све* није *све!* То лудило *ad absurdum* иронијом која шикља из самих језичких идиома упечатљиво нам предочава Александар Новаковић: *Побијте их све и још толико!* А кад се разгрну наслаге ирационалне мржње, дође се до болног сазнања и отрежњења да су разлике и међу људима и међу народима мале и чисто људске, а не епитети пакла. У противном, следећи логику разликовања као вредносну диференцијацију, уместо да нам друго и друкчије буду подстицаји напретка, биће оруђе мрака, што, сматра Баљак, доводи до самоубиственог исхода: *Онај ко друкчије мисли сам је себи пресудио.*

Деведесете године вратиле су на јавну сцену и пола столећа осуђивану веру као странпутицу у поимању света. Но као што су атеисти дотле у широком луку заобилазили цркве да се не би посумњало у њихову антирелигиозност, сада те исте цркве најприлежније посећују. Тај страсни повратак мајци вери писац ових редака је представио као драму у три чина, по аналогiji са библијским наративом да нам Бог даје три шансе за искупљење греха: *Био сам верник, па атеиста, а сад опет верник. Трипут Бог помаже.* А молитвену ревност је предочио сразмером између греха и покајања: *Цркву најчешће посећују бивши атеисти. Према гресима и покајање.* Кад смо већ код теме вере, треба поменути и нашу честу заблуду да су комунисти били атеисти – не, били су антитеисти. То је огромна разлика – заједничко им је да ни једни ни други нису верници, али атеисти уважавају вернике и поштују њихова осећања, а антитеисти прогањају вернике, сматрајући их тровачима свести. Њихова (Марксова) девиза *религија је опијум за народ*, средство које олакшава експлоатацију радничке класе, била је у рукама антитеиста важно средство за пропагирање једино исправног, материјалистичког погледа на свет.

& & &

Из великих искушења – а деведесете године то одиста јесу – могле би се извући велике поуке, али махом се то не догађа. Давно је уочена тужна константа да нас историја учи да из историје (скоро) нико ништа не научи. И појединачно и колективно, и национално и општељудско памћење су кратког даха и зато се *рђава бесконачност* непрестано обнавља, хранећи се увек новим поводима

и новим енергијама за обрачун са вечно истим илузијама и заблудама. Обитава у шаху, донекле и у читавом спорту, олимпијски дух, али смо и на том пољу гори данас него на почетку, пре више од два и по миленијума – у античкој Грчкој прекидани су ратови да би се спортисти у миру надметали, а ко би данас због тако ситног разлога прекидао рат?!

Но, вратимо се теми *учење кроз искуство*. Разлику између некад и сад упечатљиво нам је, сумирајући вишедеценијско искуство *бескласног друштва*, предочио Јован Хаџи Костић (1933-1995): *Некада је била експлоатација човека по човеку, а сада је обрнуто*. Но и од лошега, од понављања рђавог искуства, може горе – људска инвентивност у налажењу оправдања за своје неуспехе не само што може да лажира слику садашњости већ према потреби мења и прошлост! То драстично мењање истине у име оправдавања тривијалне садашњости довели смо чак до нове методолошке парадигме, до модела! То је лапидарно, као што доликује теоријском формулисању искуства, изразио Борислав Богдановић: *Свако време има свој модел прошлости*. Да ли је доиста сизифовски тешко погодити циљ? Делује парадоксално, али ништа лакше него погодити циљ! А тајну што се то не догађа објаснио нам је извршним микроесејистичким афоризмом, користећи двоструко значење епитета *велики*, Ђорђе Фишер (1933 – 1992): *Погодио бих ја циљ, није у томе проблем. Само – сувише је велики, па је боље да промашим!* Ово је само једна страна, разумљивији и оправданији мотив људског разилажења са истином, правдом и другим врлинама, страх од казне моћника. Постоји и друга, мање оправдан мотив, са интересом уместо страха, а често је овај вид истине још поразнији – често нема ни интереса, ничега сем зова *угодне лакоће постојања* и препуштања нултој бризи и пукој сили инерције. То је један од асова наше сатире и црнохуморног афоризма поразном поруком изразио: *Не могу они да нас толико варају колико ми можемо да им верујемо!*

Песимисти би рекли: *Нема нам наде!* Али ми имамо народну изреку *На младима свет остаје*. Тада младић, Драган Огњановић овако је тематизовао ту вечну наду: *Време ради за младе. Кад остаре, ништа од оног што им сада треба неће им бити потребно*.

& & &

Фокусирани, сходно налогу времена, махом на друштвенополитичке теме, сасвим смо оставили изван видног поља велике књижевне вредности афоризама заступљених у овој антологији. На граници невероватног је колика је значењска слојевитост и естетска

вредност, стилска разноврсност ове малене, најмање књижевне форме. Нема стилског средства – тропа или стилске фигуре – које није мајсторски употребљено у овом репрезентативном афористичком корпусу, насталом у и о драматичној деветој деценији прошлог века. То су виспрене историјске, политичке, социо-психолошке, културолошке... опаске, жестоког сатиричног набоја и у исто време еманација раскошног хумора, бескрајно разуђеног тематског поља; афоризми о свим могућим аспектима нашег живота у тој деценији.

Имајући пред собом огромну грађу – ми смо у афоризму светски феномен: никад и нигде није толико сатиричара писало тако добре афоризме као код нас већ пола столећа – наш антологичар успео је да нађе праву меру како да уврсти оно најбоље из тог огромног корпуса – да не буде прешироке руке па да антологија буде антологија афористичког жанра *per se*, а да не буде престрог већ строг оцењивач! Књижевни историчар и теоретичар Иво Таргаља је у својој *Теорији књижевности* овако апострофирао те престроге оцењиваче (оне којима скоро ништа не ваља): *Судија није тужилац!*

Географско-тематски простор наших афористичара био је много шири од граница бивше Југославије и Балкана. Парафразирајући Маклуанову метафору о свету као глобалном селу, можемо рећи да смо у тој деценији били не само локални и регионални већ и глобални појам. Миленијумски наративи *Балкан је раскриће између Истока и Запада* и *Балкан је буре барута*, након што су пре пола столећа из историје прешли у легенду, на потресан начин су се из митско-метафоричке сфере вратили у крваву збиљу.

**О ЕСЕЈИМА
О ПРИЧАМА И РОМАНИМА
О ПЕСМАМА**

**ОСАМ ВЕКОВА АУТОКЕФАЛНОСТИ
СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ**
Милутин Дедић, *Светлост у тами векова*,
4 СЕ, Београд, 2019.

Историју, веру и културу нашег Средњег века темељно су проучавали и нашем народу и стручној јавности представили наши научници светског гласа. У том корпусу су и студиозни текстови о аутокефалности Српске православне цркве. И поред тог обиља најмериторнијих тумачења, књига „Светлост у тами векова“ Милутина Дедића је драгоцен јер на синтетички, научно-уметнички начин приступа овој великој теми. Једна од судбоносних тековина, вертикала наше историје и свеколиког постојања, предочена нам је овде двоструком оптиком – очима врсног znalца наше историје и ликовном имагинацијом великог уметника – колекцијом од сто слика и цртежа Милутина Дедића, историчара уметности, сликара, путописца, публицисте... Ренесансна личност у добу фаховске расцепканости знања дарива нам књигу у знаку свестраности Светог Саве, који је и њен главни лик. У књизи је и 40 цртежа мање познатог али међу познаваоцима и поклоницима наше средњовековне уметности веома цењеног сликара и конзерватора, магистра ликовних уметности Луке Дедића, Милутиновог сина.

Пре но што укратко прикажемо ово особено дело, неопходно је бар у неколико речи представити ове собене уметнике.

Милутин Дедић је аутор више од петсто текстова или радио и ТВ-емисија о нашим верским и културно-историјским здањима и знамењима. Своје енциклопедијско знање већ дуже од пола stoleћа нам дарује једноставним, свима разумљивим језиком, у циклусима „Сликарев маратон“, „Енциклопедија за радознале“ и „Записи с предумишљајем“, као и кроз многе друге новинске рубрике и серијале електронских медија. Аутор је великог броја слика и више од хиљаду цртежа наших и светских верских и других културно-историјских знаменитости. Да и не помињемо његове књиге, међу којима се посебно истиче монументално дело *Трг тишине*, такође синтеза његових знања, искустава и ликовног умећа...

Лука Дедић (1975) је уметник који своју сликарску и конзерваторску поетику гради на детаљу. Детаљ је у перцепцији и појмовнику овог особеног сликара и угледног конзерватора много више од дела целине којој припада, са много ширим и дубљим значењем. Детаљ за Луку није сводив на његову функционалност у творби целине већ има и аутентичну вредност и сопствену поетику. Другим

речима, у Лукином поимању уметности структуру и смисао целине не чини збир делова већ њихова дијалектичка синтеза, вишеструка и слојевита игра садржаја и облика.

Књигу „Светлост у тами векова“ чине девет поглавља: *Духовни хоризонти – хоризонти светлости; Отисци светлости у камену и души; Непролазно у пролазном; У окриљу мајке свих цркава; Светлост јача од мрака; Одблесци и трајања; Полифона сагласја духовних токова; Срастања; Слава Тебје Господи.*

На тлу које су наши преци настанили још су чулно-појмовну слику стварности обликовале митска традиција и паганска вера. Пре увода у главну причу Дедић нам је у концизном виду предочио то претхришћанско време, подсетивши нас да су наш нови завичај, у ближој или даљој прошлости, а неки и у то време, настањивали разни пагански народи – Јаподи, Дардани, Аутаријати, Далмати, Трибали, Мези, Дачани, Трачани, Келти, Печенези, Беси, Гети... Сви они су имали своју митологију и поглед на свет. Неки њихови митови, пагански обичаји, топоними и други елементи језика оставили су трајни траг. Осим паганског, на том простору обитавала је и римска култура. Са тим разноликим и вишеслојним историјским претекстом и контекстом упознао нас је Дедић, али не само из чисто интелектуалне радозналости да знамо шта је на тим просторима било пре нас, већ и зато што су се остаци тих традиција још вековима преплитали са нашим обичајима и начином живота, а неки пагански обредни обичаји, као што је ношење хране на гробље, још нису сасвим ишчезли, поготову у сеоској средини.

Прво поглавље књиге посвећено је историјском контексту и генези стицања аутокефалности српске православне цркве. Аутокефалност цркве – наглашава аутор и то поткрепљује историјским аргументима – није била само верско питање, она је изазвана потребом стварања националног и државног интегритета, одржања и потврђивања српске државности у времену опште угрожености српског народа. То је лајтмотив књиге – вера је била и остала интегративни, државотворни фактор и дубинска одлика српског идентитета, како у време стицања верске самосталности, тако и у свим потоњим временима, посебно у петовековном ропству под Турцима, али и у свим потоњим претњама његовом опстанку.

Посебно су осветљени лик и дело Светог Саве, једног од утемељивача српске вере и државе. Још нисмо довољно свесни његове величине! Током пола столећа атеистичке власти, Свети Сава нам је кроз образовање предочаван само као просветитељ. Његова богословна и државотворна дела су дуго била ван видела шире јавно-

сти. Још се осећа инерција тог скученог односа према великану и наше световне и наше духовне историје. Дедић је, и кад се на то мрко гледало, ширио разумевање и љубав према нашој духовној баштини и зато је настојао да нам Светог Саву предочи у најширој скали његових активности. Мада је користио обимну литературу, и научну и књижевну, превасходно је настојао да што више проучи саме изворе – неуморно је посећивао Хиландар и све наше манастире, посебно Студеницу – „мајку свих српских цркава“, како ју је народ метафорично назвао. Студеници је поклонио највећу пажњу и зато што су се у њој одиграли многи догађаји важни за стабилизацију стечене независности и даљи развој и државе и цркве. Студеница је била и оваплоћење волшебног преображаја српске државе у цивилизовано друштво. То илуструје Дедић цитирањем самог Светог Саве, који у *Житију светог Симеона Немање* пише: „Наш свети манастир Студеница, као што знате, било је... као пусто ловиште зверова.“

Предочавајући нам лик и дело Светог Саве, Дедић је истакао и његов изузетан дар за политику и дипломатију. Сава је имао чудесан дар убеђивања, како на решавању унутардинастичких спорова, попут сукоба између његове браће владара, тако и у односу према свету. Зато су његова разборитост и поштење, ослоњени на најдубље државне разлоге, постизали оптималан учинак. Изразит пример тог волшебног умећа је Савин сусрет са бугарским владарем Стрезом, који је напрасно одлучио да нападне Србију. Сава није успео да га логиком аргумената одврати од неразумног наума, али пре но што је стигао у Србију стигне га вест да су бугарске велможе, сведоци разговора, да би спречили сулуди рат, убили свог владара.

Сава је за кратко време преобразио српско друштво и потпуно изменио његову слику у свету. Вилхелм Тирски, хроничар крсташких ратова, овако је видео Србе: „Срби су... необуздан и примитиван народ, само је храбар и ратоборан.“ Млади Црњански у својој монографији о Светом Сави, награђеној од Српске академије наука, даље констатује: „После историјске епохе Саве Просветитеља и династије Немањића нико више од странаца... није писао тако. Средњовековна Србија, и по просвећености својој, може да се пореди са другим, срећнијим државама европским“ – резимира Црњански своје виђење српске државе тога доба.

Дедић нам је и као уметник речи и као сликар представио Студеницу и потоње чувене манастире и цркве: њихову архитектуру, ликовну естетику, посебно фреско-сликарство као не само наш већ

и на светском нивоу врхунски уметнички домет. Импресивно је показао да је то доба плодног прожимања стилова, стварање нових облика надградњом старих канона и узуса. То је била својеврсна антиципација модерне Елиотове поетике – прожимања иновације и традиције. Дедић је то прожимање дубоко доживео и уверљиво описао јер и сам као сликар сматра складно прожимање новог и традиционалног врхунским поетичким избором. На нашем тлу се европска архитектонска и сликарска традиција преплитала са нашим *рашким стилем*, стварајући особену поетику простора и ликовног израза – и наши манастири и наше фреско-сликарство имају врхунску уметничку вредност и достојан су део светске културне баштине.

Дедићева евокација и тумачење нашег средњовековног културно-историјског, превасходно верског блага драгоцени су што на волшебан начин спајају врхунску ерудицију и једноставност казивања – његови текстови су синтеза дубине перцепције и ширине рецепције, како се то каже језиком критике. Једноставније речено, то је редак спој врхунске стручности и оптималне разговетности. У том контексту треба разумети и Дедићеве интерполације трагова митологије разних народа, локалних легенди, чак и анегдотике у научно штиво. То велики уметник не чини само ради егзотике и разубуђенијег литерарног миљеа ни евокације аутентичне атмосфере у рецепцији традиције већ пре свега да би указао на недовољно истражене а потенцијално богат изворе нових сазнања о том већ давном а славном добу.

Приказујући разне периоде наше средњовековне историје и виталне улоге самосталности српске православне цркве у очувању интегритета и идентитета српског народа, Дедић нам је историографски поуздано и уметнички сугестивно предочио и све меандре наше невеселе историје и трагична искуства, али и узлете наше цркве и вере чак и у временима опште угрожености. Дедић као лајтмотив истиче да је улога самосталности српске цркве била толико државотворна и толико дубоко уграђена у биће српског народа да нас без тог стуба постојања током протеклих осам векова можда данас не би ни било, да бисмо можда без те вертикале нашег постојања ишчезли са светске мапе. Као потврду тог становишта Дедић нас подсећа на потресну судбину нашег народа – ако се узму у обзир само периоди међународно признате српске државности, а то значи од 1190. године, када је Византија признала самосталност српске државе, до нестанка српске државности под турским ропством, односно њеног васпостављања након ослобађања од Турака,

потом њеног готово столетног суспендовања у „првој“ и „другој Југославији“, и, најзад, време након 2006. године, имамо тек нешто више од три stoleћа на независности! Да није било обједињујуће снаге вере, да ли би нас уопште било?!

Наше манастире и друга верска и историјска здања Дедић нам је приказао као целовит архитектонско-ликовни мозаик нашег Средњег века, развој градитељства и уметничког израза у току више векова, убедљиво показавши да уметничка вредност неког дела, било да је то здање или слика, не зависи само од једног чиниоца, од степена оригиналности, већ превасходно од склада између новог и старог, од „полифоног сагласја духовних токова“, како је то музичком метафором означио Дедић. „Нема апсолутне самосвојности“ – резимира аутор, потврђујући метатеоријско сазнање да већ одавно, откад знамо за древне културе Истока, не пишемо (не сликамо, не градимо, не компонујемо...) на празном листу хартије већ на палимпсесту, на знању и умећу својих претходника. На суптилан начин, анализирајући верска здања и ликовно благо градитеља и сликара нашег Средњег века, Дедић нам је сугестивно предочио и њихово место спрам студеничких архитектонско-ликовних параметара и узора. И њихову спону – духовни мост – са свим потоњим генерацијама. Без те вечно живе везе између садашњости и прошлости, савремености и традиције. Без културе и достојанства сећања не би било ни истинског људског постојања, живот би био пуко таворење – поручује нам својом књигом Дедић. Свака реч у њој злата вреди, а посебну вредност, оно што је чини јединственом у литератури о овој тематици је Дедићево ликовно реконструктивно-маштарско виђење наше средњовековне уметности, његове слике и цртежи. Ту су и цртежи Луке Дедића. Пред нама је ликовно-текстуални диптих који се не може речима на прави начин дочарати. Као што је и највернији опис наших велелепних манастирских здања и узбудљиве лепоте наших фресака само бледа слика у односу на снагу непосредног утиска. Као што се не може описати ни вишевековно зрачење српске православне вере и њој посвећене уметности, то исијавање верског осећања као обједињујуће силе српског националног бића током осам векова његове потресне, често и трагичне историје. Вера је била наша птица Феникс, тајна нашег опстанка и кад се чинило да нам нема спаса.

**Поводом осам деценија живота
и шест деценија песништва
ТАЈНА РШУМОВИЋЕВЕ ПОЕЗИЈЕ
И ПОПУЛАРНОСТИ**

Књижевни критичари су запазили парадокс да у свету има више хиљада писаца за децу, а несразмерно мало истински вредних и популарних. Два су разлога томе. Први је предрасуда да сви писци могу да буду и писци за децу, да је таленат за писање у знаку монолита и да се разликовање међу писцима своди на избор жанрова и тема. Књижевна пракса, међутим, показује да има сјајних песника који су лоши романијери (и обратно), као што има сјајних писаца за одрасле а неуверљивих у писању за децу. У питању су, једноставно речено, различити таленти. Други разлог је такође широка предрасуда да су деца и одрасли бића идентичног профила, само што су деца „мали“, још незрели и необразовани људи. Сходно тој заблуди многи писци мисле да су за децу добре и мрвице, остаци онога што није стало у књиге за одрасле. Но, књижевна критика и теорија су установиле да је књижевност за децу интегралан и специфичан жанр, у много чему чак захтевнији од поетичких узуса текстова за одрасле.

Ршумовић је од почетка знао да је књижевност за децу специфичан жанр и зато јој се посветио свом душом. Раскошног талента, већ као младић виноу се у врхунско јато наших тадашњих писаца за децу, које су чинили Десанка Максимовић, Гвидо Тартаља, Бранко Ћопић, Душко Радовић, Арсен Диклић, Мате Ловрак...

Зашто је Ршум врхунски писац за децу? Уз велики таленат и пуну посвећеност деци, одликује га и велики медијски радијус. То је *феномен мултимедијалности*. Ршумовићеви стихови надилазе сферу речи, они су истовремено и речи-слике. И више од тога – те вербалне слике имају и кинетичку, драмско-филмичну енергију, и музички ритам – стихови су и видљиви и певљиви у исто време. То је једначина универзалне, интегралне уметности, повратак оној изворној све-уметности, како је називају Руси, или *Urdichtung*-у, како су је назвали немачки романтичари, одушевљени нашом народном поезијом и српским фолклором у целини.

Осим певљивости и сценичности, магнетној популарности Ршумових песама доприноси и њихова наративност. То су не само слике у покрету већ махом и заокружене нарације, праве мале приче. Зато је од Ршумових песама направљено безброј рецитала и драмских инсценација.

Још једна одлика доприноси естетској вредности Ршумове поезије и њеној популарности: једноставност стила. У његовим песмама нема речи које изискују употребу речника. Анатол Франс и Мари фон Ебнер-Ешенбах су независно једно од другог открили изузетну вредност изворне једноставности, наиме да само *велики уметник може први да каже нешто што нам изгледа као свима одувек познато*. Високопарне патетичне речи Ршум излаже подсмеху јер су махом шупље фразе лажних душебрижника и патриота, без искрених осећања. Отуда супстанцијално провокативан и поетички профилисан наслов Ршумове збирке: „Домовина се брани лепотом“. Уместо етике дужности и култа жртве, песник нам поручује да се домовина најбоље брани кад су интереси државе и грађана као појединаца оптимално сагласни, у хармонији ума и емоције; метафорично речено: у знаку лепоте. На том фону су и Ршумове поруке-поуке, увек посредне, никад директне. Он је заговорник Хорацијеве поетике – синтезе забавног и поучног, на трагу древног педагошког увида да је посредна поука много делотворнија од директне, која се често граничи са обавезом и принудом, нелагодних и у перцепцији одраслих, а камоли деце.

Најиздашнији извор Ршумове популарности код деце су бајковита маштовитост и хумор. Укрштајући духовитом игром речи и смисла јаву и сан, стварност и машту, Ршумовић је написао читаву библиотеку књига. Листа назива његових књига, ако би обухватила и преводе на многе језике, била би дужа од овог есеја.

Још у првој деценији песникована, Ршумовић је написао изврсну мета-сатиричну песму „Вук и овца“: (...) / „Чини ми се вековима / вук са овцом нешто има. / Овца кад му види очи, / ни да бекне, ни да скочи. / Овца не сме да се брани, / вук се њеним страхом храни.“ Драстичан приказ атмосфере и дијалектике страха, међузависности мучитеља и жртве. Ова и неке друге песме тог циклуса (*Сонг о Дембелији; Генерале, сило љута...*) најављивале су врсног сатиричара, али за нашу књижевност је боље што је остао привржен увек дефицитарној дечјој поезији, него да се упутио стазом сатиричара, којих, поготову афористичара, имамо највише на свету.

И да није у току шест деценија написао деведесет три већ само три – „Ма шта ми рече“, „Још нам само але фале“ и „Домовина се брани лепотом“, Ршум би био великан наше књижевности за децу. А учинио је пуно и као позоришни делатник и борац за дечја права. Пожелимо му и у следећих шездесет година рада и осам деценија живота ту изузетну плодност и тако вредна дела! Ови импозантни бројеви овде изгледају превише оптимистично, као бајковита жеља, али Ере рођене и расле у природи, у завичају који има и епитет *ваздушна бања*, то може бити и реална жеља.

НАША КЊИЖЕВНОСТ О ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ

Дуња Душанић, *Фикција као сведочанство*,
Досије студио, Београд, 2018.

Књига је обрађен докторски рад *Фикција као сведочанство: Први светски рат у модернистичкој прози (Црњански, Андрић и Растко Петровић)*, одбраћен 2015. г. на Филолошком факултету у Београду.

Тематски дијапазон књиге је много шири од наслова дисертације. Ауторка је сматрала неопходним да осветли и најшири тематски контекст, тако да смо, по студиозности и опсегу обухваћене грађе, овом импозантном књигом добили пројекцију рата наших модерниста у контексту светске књижевности, осмотрену читавом традицијом књижевне теорије од нашег до античког доба. Простор књижевног приказа не омогућава да ову књигу, вредну максималне и читалачке и стручне пажње, предочимо у целости, па ћемо у кратким цртама изложити тумачење професорке Душанић дела Црњанског, Андрића и Растка Петровића о рату.

Рат са милионима учесника и милионским жртвама изазвао је толики душевни потрес да је темељно променио поглед на свет. Више се није могло мислити ни писати као дотле. Теодор Адорно је чак устврдио да је *писање песама након Аушвица варварство*, што другим речима значи да је нељудски након таквог цивилизацијског слома мислити на ишта друго осим на спас људског рода од егзистенцијалне угрожености и моралног суноврата.

Црњански је изложио критици, чак порузи, родољубиву поезију после Првог светског рата... у знаку помпезне, парнасовске поетике. „Искуство рата не може (се) изразити патриотском поезијом превазиђеног идиома“ – сублимира професорка Душанић став Црњанског – „модерна уметност може да буде аутентичан израз модерног доба само као уметност, а не као просто самоизражавање, политички програм или патриотска трибина.“ Модерна уметност „мора бити самосвесна (...) да се ухвати у коштац са проблемима које јој намеће савремено доба и да за њих пронађе одговарајуће решење – не само на плану садржаја већ и, условно речено, на плану форме.“ Другим речима, књижевно дело (подразумева се: и свако друго уметничко дело) након овако великог рата мора и изнутра, својим склопом и духом, да изрази драму људског бића. Отуда код Црњанског слободан, разломљени стих у поезији, и реченице са мноштвом окука и запета у прози. Динамику видљивог прожимају значењска сложеност и недокучивост смисла – отуда код

Црњанског непрестано прожимање стварног и фикционалног, као и лирског и епског. За Црњанског је специфичан и однос према сведочанству, према непосредном виђењу стварности. За њега је ирелевантно непосредно сведочанство, штавише оно може толико да буде оптерећено небитним појединостима да може више да скрива него да открива истину. Битно је колику уверљивост има одређени опис, колико дубоко продире у читаочеvu свест и савест. Уколико је тај утисак постигнут посредно, сугестијом а не миметичком евокацијом, утолико боље. Његов *Дневник о Чарнојевићу* нема опис ниједне битке, а спада у наше најбоље ратне романе! По чему заслужује тај статус? По томе – сматра Растко Петровић – што је Црњански успео да прикаже дубоку промену до које је дошло под утицајем рата, откривши феномен симултаности живота: „Прошлост, садашњост и смрт (...) збивали су се у исти мах. У томе је смисао *Дневника о Чарнојевићу*. Живот мира, категорије вредности у миру, виђене ретроактивно од духа који ратује. То је дух који граната или епидемија могу сваког часа да разоре.“ Рат се у прози модерниста више не поима, као у дотадашњој традицији, као услован феномен већ као зло само по себи.

Андрић је одлучни заступник теорије дистанце – сматра да не само учесници него и сведоци рата, у име истине о рату(!) треба да ћуте. Њихова сведочења не само да нису поуздана већ толико изневеравају истину да су често њено скрнављење. Андрић није имао на уму само неизбежну пристрасност према својој страни, манихејску црно-белу слику историје и политике, често погрешну не само у сразмери истине и лажи, већ и у самом полазишту, у погрешном разабиру вредносних координата. Није реч, сматра Андрић, само о емотивном односу већ и о сазнајном процесу: фактор времена је уграђен у доживљај истине, његов неминован услов: „Тражити од (...) писаца (...) приказ нашег времена (је) исто тако неправедно као тражити (...) од геолога да нам након једног тешког потреса (...) прикаже значење, смер и узроке тог потреса који још траје.“ Драстичан пример уметничког и етичког огрешења о дистанцу Андрић види у Маринетију, чији „бесомучни јунаци речи“ своје уметност на улогу „служавке најнижих инстинката“.

Док су Црњански и Андрић већ у младалачком размаху свог стваралаштва изградили своја поетичка становишта, Растко Петровић је током читаве списатељске каријере трагао за својом поетицом, пре свега за одговором на основно питање: однос стварности и уметности. Сам је оценио да је деценијама описивао рат из перспективе песничког субјекта, не досежући ширину и пуноћу ис-

тине. Потом је настојао да то постигне, попут својих старијих колега, увођењем свог алтер-ега, као посредника између себе и фикционалног света романа. То га је само делимично задовољило. У списатељској зрелости открио је и то откриће крунисао у роману *Дан шести* – истина се не може открити из једног угла, из једне перспективе, већ из мноштва сучељених сведочанстава. Тај поетички кредо садржан је и у наслову Растковог дела *Људи говоре*. Другим речима, свако види делић истине, тек у сагласју множине она постаје целовита. Као и код Андрића, и овде се до истине долази полифонијом многих гласова.

У три различита приступа рату – *говору* Црњанског, *ћутању* Андрића и *привременом заборављању* Растка Петровића – професорка Душанић открива заједничко језгро, дубинске сродности. Прва заједничка одлика је да је уметност дужна да одговара на изазове свога доба, да више не може – и не сме! – да буде ларпурлартистичка. То је једини начин да уметност – у овом случају књижевност – достојанствено суделује у духовном животу свога доба, да буде његов аутентични чинилац. Друга заједничка тачка је запитаност о послератном развоју књижевности, пре свега о ауторској тачки гледишта. И тамо где се преплићу субјект и објект, писац и његови јунаци, као код Црњанског, и где имамо свезнајућег приповедача, као код Андрића, и где имамо мноштво сведочанстава, као код Растка, напуштен је модел привилегованог сведока и тумача. Свезнајући приповедач Андрић није арбитар у виђењу истине већ само веран хроничар: ликови романа *На Дрини ћуприја* су равноправни – тек из мозаичког јединства фрагмената разабирамо истину. Сва три писца гаје мултиперсоналну нарацију, која у *Дневнику о Чарнојевићу* преплиће развојност и загонетност, а код Андрића и Растка твори развојно значењско јединство.

Наши писци деле заједнички став и око вечите контроверзе – статуса аутора у делу. Ко је писац дела: човек са свим својим манама и врлинама или ја сведено на селективно животно искуство и књижевно умеће? Мада се та два ја не могу сасвим раздвојити, извесно је да могу бити врло различити. Наши писци одлучно раздвајају емпиријско ја од личности уметника – само код слабих уметника та два ја се поклапају. Код Растка у *Оптимим подацима* песник деформише, проткива, разграњава оно што би иначе била његова биографија, а разлику ауторског и биографског ја Андрић тематизује у разним исказима о односу писца и дела. Црњански том разграничењу посвећује два текста – предговор *Новембру* и одговор на анкету часописа *Мусао*, оба 1920. године.

Мада је ова контроверза стара, није академско питање. Напротив, битно је и увек актуелно. Транспозиција животног искуства је питање свих питања, тест универзалности или ефемерности писца. Ако се направи паралела између *Ex pona*, *Дневника о Чарнојевићу* и прве књиге *Дана шестог*, увиђамо да сва три текста садрже трагове матрице приватних записа, коју писци преображавају помоћу различитих поступака превођења личног документа у нов жанровски облик. Код Андрића се то преображавање одвија на плану израза, чисто стилским средствима. У *Чарнојевићу* увођењем разлике између аутора, приповедача и његовог двојника, а код Растка је приповедање препуштено ликовима, и то не само њиховим говорним чиновима већ и разним другим средствима – писмима, дневничким записима, личним документима... У поређењу са овом разноврсношћу може се помислити да је Андрићев начин традиционалан, али то би био погрешан утисак – форма хронике у роману *На Дрини ћуприја* не само што омогућава приповедачу да се, под маском историчара касабе, слободно креће у времену и простору, већ да у своје утиске и опаске уткива и разноврдне коментаре становника касабе.

Начелна немогућност описа ратних ужаса свога времена призивала је код Андрића једну готово метафизичку категорију списатељског позива: *непредстављивост*. То је феномен кад ратни ужас надмаша могућност аутентичног описа и објективног сведочења. Видели смо да се зато Андрић определио за ћутање, али је, две и по деценије након Првог светског рата, прекршио свој завет ћутања и нашао креативно решење за превазилажење напетости између жеље за сведочењем и свести о њеној неостваривости. То је постао увођења фикције у забран хронике. Андрић је увидео да хроника, као и свака друга форма представљања стварности, не трпи празнине и да где хроничар занемима наступа приповедач. Другим речима, фикција успева где историографија подбацује. Ова истина садржана је и у лајтмотиву Андрићевог *Гоје: Права историја човечанства је у бајкама*. Не треба посебно наглашавати улогу бајке у нашој традицији и доживљају стварности. Увођењем бајке у опажајно и сазнајно поље Андрић је гранични уметнички феномен непредстављивост учинио једном од главних тема романа *На Дрини ћуприја* – истиче професорка Душанић.

Велику пажњу наши писци посветили су и теми жртвоване генерације, која има историјску улогу да зауведе одагна ратну опцију и омогући будућим генерацијама живот у миру. У супротној значењској гами је такође чест мотив након рата – топос о изгубљеним генерацијама.

СУСРЕТИ МЛАДОГ ПИСЦА И КЛАСИКА
Мирко Магарашевић, *Трагом Црњанског,*
Академска књига, Нови Сад, 2014.

Нашим писцима који су успешно ткали на више разбоја, попут Стерије и Лазе Костића у старијој традицији, и Миодрaга Павловића и Боре Радовића у новијој, придружио се и Мирко Магарашевић, врхунски песник и есејиста. Надахњивала га је двострука мотивација да се лати деликатног подухвата – да опише и живот и дело Црњанског. Славни писац био је пријатељ његовог оца, уз то и рођак – брат Виде Црњански, Драган Ружић, оженио се сестром Магарашевићеве мајке, тако да је он слушао од малена о њему, а упознао га лично као двадесетогодишњи младић, чим је Црњански пристиго из егзила. Кад је реч о пријатељству чувеног писца и чувеног лекара, аутор нас подсећа да је некад, све до Другог светског рата, лекарска професија имала много већи ауторитет но што је то било после рата: „Бити угледан лекар... то је значило бити... упућен и у све видове културног живота, од књижевних и ликовних, до светосавских, добротворних и позоришних...“ Фасциниран и животом и књигама Црњанског, млади ММ је непрестано осећао потребу да напише књигу о њему. Објавио је низ есеја, а за монографију се осмелио тек кад је и сам ушао у зреле животне и стваралачке године (рођен је 1946).

Књига је компонована по временској сукцесији, а у поетичком смислу обједињује хронику, романсирану биографију и критички дискурс. Кажемо да обједињује поменуте жанрове а не да се они смењују јер се у већини текстова прожимају и творе особену лирско-есејистичку прозу, неку врсту поетичког триптиха – преплета лирске осећајности, веристичке нарације и тумачењске посвећености. Лирски однос једног песника према другом и верна биографија се подразумевају, зато посебно наглашавамо трећи вид овог триптиха – тумачење или аналитичку посвећеност: песник је личну фасцинацију ставио у заграде, како то кажу феноменолози, и узорном објективношћу анализирао дела Црњанског.

Књига почиње поглављем чији је сам наслов довољно упутан – *Први сусрет са Црњанским*. Магарашевић се сећа прве посете Црњанског његовој породици након повратка из егзила (1966) и разговора старијих, који је, нарочито казивање Црњанског, узбуђено упијао будући литерата, тада тек почетник. Други сусрет младог и славног писца догодио се 1970. године, када је Црњански у Удружењу књижевника Србије одржао поздравно слово у част новоиза-

браних чланова – потоњих угледних писаца Светозара Влајковића, Митка Маџункова, Милисави Савића, Ибрахима Хаџића, Мирка Магарашевића и Раше Ливаде. У то време били су строги критеријуми и примало се само неколико чланова годишње – протеклом година дошло је до инфлације, па да се већ деценијама прими годишње и више десетина писаца...

Насупрот дотле уобичајеног свечарског тона, велики писац је и при честитању био горки реалиста: *Ако сте ви младићи који верујете да ће вас да слушају, да ће друштво да заплаче над вама, јако се варате! Нема тог друштва које над песником плаче, пре него што умре! А кад га сахрањују, онда су велике масе.* Црњански није остао само на начелној напомени већ се осврнуо на судбину Ђуре Јакшића, Ујевића, Дучића и Ракића, проширивши причу и на невеселе судбине писаца широм света.

Наредни сусрети младог писца са Црњанским постепено проширују тематски круг – породична тематика све више обухвата не само литерарну сцену већ и политичку позадину, идеолошку инерцију у култури. Тако у *Трећем сусрету са Црњанским* налазимо и напомене о наоко широкогрудој а заправо врло шкртој, каткад и увредљивој *захвалности* наше средине великом писцу. Аутор нас подсећа да је Српска књижевна задруга прогласила 1971. Црњанског својим почасним чланом, што је, сматра ММ, премало уважавање – долична је била бар додела статуса почасног добротвора, као и да се објаве путописи, које је Марко Цар негативно оценио и рукопис одбио 1929. године. Ово поглавље је занимљиво и што нам открива особен биографски податак о младом Црњанском – имао је намеру да студира медицину, сматрајући да је лекар једино занимање достојно песника. Кренуо је да се упише на факултет, али се предемослио – не би могао да поднесе обдукцију мртваца, која би га чекала већ на почетку студија.

И поглавље *Последње виђење (1973)*, садржи вредне опсервације о том времену. Многе ствари су онеспокојавале Црњанског, што је кулминирало запажањем које је касније постало један од лајтмотива његовог погледа на свет: „Видео сам да нико не иде куда хоће...“ Црњанског је посебно ужасавао немар према својој средини, и то немар политичке елите, оне која би требало да буде узор бриге о друштву и држави. Поглавље варира и вечиту неповерљивост према Црњанском, однос према њему као према вечном неподобнику – излазе књиге Црњанског без имена уредника... ММ наводи пример са издањем *Одабраних стихова* у Нолиту, без навођења чланова редакције, питајући се „да ли се и тај вид свесне при-

мене анонимности сврстава у кетман-теорију Чеслава Милоша?“ У мега-наративу књиге као целине назиремо импликацију да се никад, а посебно по повратку из егзила, Црњански није у својој домовини осећао „као у свом дому.“

Први део књиге *Трагом Црњанског* је у знаку лирске прозе – евокације дружења породица Магарашевић – Црњански, са лекаром Милетом и писцем Милошем у првом плану. Мада су то били разговори о познаницима и актуелним друштвеним темама, срећемо и пасаже, чак и читаве стране, посвећене делима Црњанског. Други, већи део књиге у знаку је анализе Црњансковог опуса, али не у целисти. Аутор се определио за избор по жанровској сродности – за поезију, есејистику и путописе великог писца.

Магарашевић је студиозно ишчитао сву релевантну литературу и храбро се, без страхопоштовања према ауторитетима, посветио анализи. Није се задовољио да направи *златни пресек*, селективни избор са трпезе књижевне критике, што махом чини већина тумача књижевности, од универзитетских професора до дежурних критичара, већ је дубоким понирањем у опус омиљеног писца градио своје гледиште и доносио вредносне судове, не либећи се да се каткад критички суочи и са највећим ауторитетима. Пред нама је не само темељно тумачење Црњанског већ и превредновање ширег књижевног корпуса, критичка слика читавог контекста у коме је Црњански живео и писао.

Једна од средишних тема књиге је однос Црњанског према Београду. Тај однос је веома варирао, од дивљења његовој особеној грађанској култури и простору и људским потребама прилагођених архитектонских здања до разочарења фазом урбане мегаломаније, подизања зградурина чија је једина одлика била величина зидова. *До Првог светског рата Београд је и као целина имао специфичну лепоту, свој идентитет. Успевао је у великој мери да га очува и између два велика рата. То је била лепота усправног става, у вертикали од својих брда до закорачаја над водама. Прилазећи му, ма са које стране, угледа се профил моћан и оштар.* Београд је имао свој идентитет и Црњански га је сматрао достојним поређења са светским престоницама – Њујорком, Лондоном, Паризом, Римом, Берлином... Тако је видео и свету представио Београд Црњански у својој књизи *Belgrade* на француском језику 1936. Но ако га је, из патриотских разлога, представио странцима у светлијој гами, знатно је друкчије, са великом дозом критике, чак са негодовањем, описао срљање нашег града у стихијску изградњу, све више разарајући свој профил и идентитет, оно што се сматра душом града (*genius loci*). Тако у пу-

тописном есеју Београд у снегу (1930) читамо о утиску зборке: „Нестао је предратни Мањез... друге су сенке на снегу... железничке станице, Славије, Универзитета... сасвим друге него што беху, пре двадесет година, у овакве зимске вечери.“ Црњански у истом путопису додаје: „Стари Београд, који је имао своју пријатну форму улица (предратна Крунска), па своју сликовитост сокака (у Скадарлији и на Палилули), своје мирне облике што су пристајали уз плаветнило источњачког неба, топла и дуга лета и јесени, као што је имао и своју нарочиту атмосферу и своје варошке типове, нестао је. Нестао је у новој послератној вароши огромног полета.“ А песник Магарашевић резигнирано додаје шта ли би се тек могло рећи о мегаломанском а без стила расту Београда од 1945. до наших дана?!

Након поглавља о Београду следи текст о путописном ремекделу Црњанског – „Поглед Исидоре Секулић на Љубав у Тоскани“. Исидорина тумачење је толико студиозно и савесно да ММ са радошћу констатује: „Млади Милош Црњански имао је среће да његову Љубав у Тоскани, примети и осети потребу да тумачи једна Исидора Секулић!“ Та фасцинација славне списатељице младим писцем није била случајна, скреће нам пажњу Магарашевић: „Исидора је морала бити пријатно изненађена иновативношћу стила (...) реченичних каскада Милоша Црњанског. Могла је у тој надахнуто меандрираној путописној прози одмах видети и препознати најзанетији и најдометнији ток мисли и осећања, непоновљиву осетљивост и пријемчивост унутарњег искуства. Кује Црњански то унутрашње искуство док напушта Пизу, која му „откри неизмерну моћ“ јер „показа ми да смо звезде које зраче“. Дубок увид Црњанског у лепоте света „говориће о љубави као о трајању света“. Ово трајање преноси нам путопис Црњанског преко минулих времена и тиме постиже оно највише што нам један путопис може пружити. „У име љубави света“, каже Исидора, „г. Црњански је синтетисао мртво и живо, спиритуалну лепоту у мртвој материји. (...) Љубав света, то је вечно рађање. Марија Благовести, `девојка породила`; у њој је трајање света.“

На основу замашног читалачког искуства и посебног афинитета према жанру путописа, у Магарашевићу се искристализовао метатеоријски увид да су песници сликовитији и надахнутији путописци од прозаиста, са рељефнијим опсервацијама и раскошнијим метафорама. То је посведочио низом примера писаца разних генерација. У тој компарацији на једној страни су Дучић, Растко Петровић, Црњански, Андрић, Миодраг Павловић, Јован Христић... а на другој су најпознатији Дедијер и Добрица Ћосић.

Црњанскова дела која су призвала највећу Магарашевићеву пажњу су песме, у првом реду поеме *Стражилово* и *Ламент над Београдом*; Црњански путописи и жанровски хибридно дело *Ембахаде*. И једну и другу поему ММ сматра врховима наше новије поезије, оптималном синтезом романтичарског заноса и модерне осећајности. У *Стражилову* најпре осетимо призивак песникове одисејске судбине, али је феномен одисејства само оса развојног тока ове поеме. У њој пажљивим читањем откривамо читаве снопове значења, узајамно прожимање различитих тема и мотива, које се „одвија (...) путем бинарних поетичких спона: занос – туга (полет – сет), телесна лепота – телесна трошност, Ерос – Танатос, туђина – завичајност, нада – сумња, слутња – неизвесност, физика – метафизика, вечност – пролазност.“ Та мрежа мотива и значења је велелепна и толико обухватна да у њој назиремо „многозначну метафору романа Сеобе“.

Ако из концепцијских, поетолошких разлога Магарашевић има разумевања што је поема *Стражилово* изостављена из Антологије српског песништва Миодрага Павловића, сматра Павловићевим великим пропустом што није у антологију укључио *Ламент над Београдом* – догодио се и тако великом песнику и особитом тумачу тако крупан превид да не препозна, иза романтичарских слика и сазвучја, „песништво које говори о основним питањима индивидуалне и колективне егзистенције, песме које или носе смисао или својим садржајем непосредно воде у сазнање“, што су критеријуми које је антологичар сам поставио пред себе. *Ламент* је оваплоћење оног најтежег у поезији – „да се све што је лично и приватно, песничким талентом велике осетљивости подвргне захтевима универзалног. (...) Уз степеновани развој супротстављених расположења, (Црњански) лирик постаје лирски дијалектик!“, стижући својим особеним лирско-рефлексивним путовањем до заумних сазнајних топова Ежена Делакрое – „Вечно је оно што потреса душу“ и Стеријине метафизичке метафоре „Ништа“.

Магарашевић је толико фасциниран Ембахадама, дубином и оригиналношћу Црњанских опсервација о политици у глобалном контексту, са историјском ретроспективом и психолошким профилисањем главних актера политичке сцене уочи Другог светског рата, да их ставља у ранг највиших достигнућа светске књижевности: „За мене, као критичара, читање *Ембахада* Милоша Црњанског није било ништа мање узбудљиво него давнашње читање Толстојевог *Рата и мира*.“ Иако се то поглавље простире на читавих четрдесет страна, аутор га је скромно насловио „Увод у *Ембахаде*“.

То је одиста дело изузетне вредности – и као политичка хроника свога времена, са карактеролошки профилисаним ликовима главних актера, и као путопис кроз време и простор – као историјска вертикала од античког до нашег доба, крцата аналогизама и паралелама; и као ликовна ретроспектива – колико само описа италијанских музеја многих градова, да и не помињемо маестралне пејзаже, и медитеранске и монтањарске... Разуме се, наш аутор је највећу пажњу обратио опису наше тадање политике, несрећно оличене у нашим амбасадорима Балугџићу и Цинцар-Марковићу, као и већини наших других представника у свету.

Црњансков дар политичког запажања оваплоћује оптималну синтезу критичке и интегративне интелигенције, како је Теодор Гајгер дефинисао две главне функције поимања стварности. Простор књижевног приказа не омогућава ни да се у најкраћем виду укаже на драгоцену вредност овог политичко-историјског мозаика, документарно-уметничке слике читавог доба, из визуре човека фантастично обдареног за дипломатију, а који је у њој, нажалост, био само на маргини уместо у њеном средишту. Но, и овај закључак уклапа се у заједнички именитељ почетка *Ембахада: Мислим* – каже Црњански – *да је најслабија црта наше дипломатије, у то доба, била: да не умемо да се снађемо са странцима*. Слободно можемо ову тужну констатацију да проширимо и на претходно и на потоње време, то је била и остала константа наше свеколике политике.

Завршној белешци претходи поглавље крцато критичко-георијским опаскама о читалачкој и стручној рецепцији великог писца у нашем времену, што је наговештено и насловом *Црњански, данас*. Након огромних неразумевања која су пратила Црњанског током читавог живота, а посебно у време његовог послератног егзила, постепено су настајала дела у којима је препознавана његова књижевна изузетност. Прва је у том низу изванредна књига Николе Милошевића *Роман Милоша Црњанског*, у којој су анализирани философске импликације Црњанскових романа и уједно његова особена поетика, укључивање ритмичко-мелодијских елемената и морфолошких иновација у значењске слојеве. Иако је и након ове по много чему пионирске књиге било критичко-тумачењских мишова и огрешења, попут Џацићеве књиге *Простори среће у делима Милоша Црњанског* и текстова Косте Димитријевића, Мухарема Первића и Александра Петрова, као и несрећне, противречне *похвале-покуде* Добрице Ћосића поводом стогодишњице од

рођења Црњанског (*Он је песник људског трагизма, без веће миса-
оне дубине и оригиналности, али са изузетном лирско-емотивном
енергијом и самосвојним стилем.*), све је више текстова и целовитих
књига које осветљавају разне аспекте Црњансковог опуса. То је већ
импозантна листа врских тумача – Миленко Поповић, Светлана
Велмар – Јанковић, Новица Петковић, Недељко Јешић, Миливој
Ненин, Зоран Аврамовић, Новица Милић, Јасмина Ахметагић, Го-
рана Раичевић, Бојана Стојановић Пантовић, Слободанка Пековић,
Предраг Протић, Добривоје Станојевић, Мило Ломпар... Нису ови
аутори поменути само као респектабилни репери већ су њихови
критичко-теоријски специфични доприноси тумачењу Црњанског
предочени читаоцима и уграђени у критичарев тумачењски подухват. Уз ове вредне аналитичаре Магарашевић препоручује и књигу
Милош, Црњански књижевника Мирослава Јосића Вишњића, која
је особен дескриптивно живописан доживљај одушевљења лич-
ношћу и делом Црњанског... То је књига чије нам тумачење Црњан-
ског није предочено појмовним језиком критике већ сликовитим
језиком белетристике.

Иако је све више тумача Црњанског, наш књижевни великан
joш увек је далеко од одговарајуће друштвене пажње. Тај нехај је
Магарашевић горким тоном изразио песмом у форми обраћања
Црњанском, написаној 2016. и објављеној те године у часопису
Исидоријана – синтагма *joш увек* у нашој невеселој збиљи призива
нам, као значењску асоцијацију, реч *никад*. Ево те реске песме у це-
лини: *Ко те је све чуо, срео / А ко у веку разумео? / Заносом твог
уздаха / Минуше сени злодуха. // Осмехом искоса / Топлином блискога
/ Сва улагивања си одбио / А најбољу реч си изнео. // Joш увек / Joш
увек / Око твоје / Немо чезне. // У самоћи / Чамујеш / За ким, / За
ким?*

Осим што нам дочарава разуђену слику савремене критичко-
теоријске рецепције Црњанског, поглавље *Црњански, данас*, у све-
деном али упечатљивом виду, колико је то специфичан тематски
задатак и шири контекст овог подухвата изискивао, у великој мери
и коригује устаљени поглед на нашу новију књижевност. Не у ру-
кавицама и кроз далеке алузије већ директно и храбро, Магараше-
вић обавља и превредновање наше књижевне сцене у столетном
раздобљу, од Првог светског рата до данас.

КЊИЖЕВНО ПРЕДСТАВЉАЊЕ ИСТОРИЈЕ И РАТА

Дејвид А. Норрис, *Духови круже Србијом*,
Геопетика, Београд, 2018.

Наслов овог есејистичког приказа је заправо поднаслов Норисове књиге *Haunted Serbia – Representations of History and War in the Literary Imagination*, коју су заједнички превели супружници Владислава Рибникар и аутор, уз лекторску помоћ Мирјане Јосић.

Норрис (David A. Norris) је професор српске књижевности на Универзитету у Нотингему. Дипломирао је 1980. године на Одсеку за српскохрватски језик и југословенске књижевности на Универзитету у Лондону, а 1989. године на Универзитету у Нотингему докторирао са тезом „Време у романима Милоша Црњанског“.

У уводу књиге аутор објашњава разлоге због којих се латио проучавања ове необичне теме. Овај угледни тумач наше књижевности запазио је да је српска књижевност последњих двеју деценија прошлог века у великој мери била прожета сабластима историје и рата, да су духови из даље и ближе прошлости навирали у садашњост и у великој мери је (пре)обликовали. Норрис је запазио да су околности и збивања из ратне историје постали сржна матрица у производњи актуелног националног наратива. Догађајима у прошлости – наглашава Норрис – посебну снагу даје њихов митски статус, који у савремена збивања улива семантички вишак, бацајући у сенку њихова стварна својства. Другим речима, актуелну стварност не видимо каква је данас већ као слику и прилику повампирене прошлости. Овај феномен спонтаног, махом несвесног, уграђивања прошлости у садашњост, Норрис тумачи као пробој негдашње потиснуте стварности, који се најчешће догађа у кризним временима, када *духови прошлости опседају и прожимају садашњост* „као незалечене ране и као остаци догађаја који нису могли да добију право место у некој кохерентној наративној структури“.

Аутор запажа више етапа у књижевној пракси овог релативно кратког времена. Прву фазу карактерише преиспитивање збивања из Другог светског рата и првих деценија након њега; у другој фази фокус је на међунационалним трвењима и драматичном распаду Југославије, а трећа тематизује наш сукоб са светском заједницом и бомбардовање НАТО-пакта. Феноменологију и онтологију ових збивања, односно њихове књижевне траснспозиције, Норрис разматра у седам поглавља.

Прво поглавље посвећено је књижевној имплементацији визије великог рата наметнуте од Комунистичке партије – наратива

коначне победе и непрестаног напретка свих народа и народности ка срећном, бескласном друштву. Мада је овакво поимање друштва и њему саобразне културе имало приметну еволуцију између 1945. и 1990. године, у основи је реч о моделу са истом семантиком упркос великом распону поетичко-стилске разноврсности.

Друго поглавље посвећено је српској историјској прози деведесетих година, али не из фокуса сукобљених национализама који су довели до распада Југославије, којим су се махом бавили наши истраживачи, већ у контексту светске историјске прозе, у којој је управо у то време владало велико интересовање за значајну улогу у представљању текућих великих друштвених и културних промена онога што се на енглеском језику назива *uncanny*, што су преводиоци, напомињући да нису могли да нађу адекватнији термин, превели као *језовито*, но према контексту су користили разне термине сродног значења.

Треће поглавље је дефинисање улоге духа као фигуре која има толику мотивациону моћ да насиље из прошлости транспонује у садашњост.

Други део (четврто поглавље) Дејвидове студије почиње евоцирањем осамдесетих година, када је рођено „конструисање језовитог и сублимно стравичне историје“, које је одиграло велику улогу у књижевности деведесетих година.

Пето поглавље прати књижевну инфраструктуру – разлоге за писање ратне књижевности, начелно и у конкретном контексту. У фокусу шестог поглавља су језовити мотиви у нашој књижевности која је тематизовала борбу за југословенско наслеђе. Последње, седмо поглавље, „прати изрођавање нових авети и фантастичних фигура у причама о НАТО нападу.“

Норисова књига је драгоцену за нашу књижевну перцепцију и књижевну евалуацију. Његово откриће природе *семантичког вишка* у српској књижевности има снагу, досег и вредност темељног и врло корективног доприноса у разумевању наше перцепције стварности током поменутог периода (и још увек!) и његове уметничке, пре свега књижевне транспозиције. То је вишеструко значајан и далекосежан увид, увид који битно мења разумевање читавог стваралачког процеса, почев од инспирације. Наиме, и српски и страни критичари сматрали су да семантички вишак (дескрипција и валоризација ван граница чињеница), који се пре свега испољавао у наглашеној пристрасности – махом виђењу своје стране као невиних жртве а противничке стране као експонента нечистих сила свих

врста, од локалних злобника до светских ала – потиче из патриотизма, максимално активiranог нагона одбране при угрожености своје нације. Иако је то вајкадашњи ратни топос, природни израз патриотског осећања, модерна аксиологија, пре свега хуманизам, настоје, уз пуно разумевање пристрасности као исконске љубави према ужем и ширем завичају, настоји да максимално сведе пристрасност а оптимално повећа објективност, да што више смањи јаз између ја-ства и других, наших и њихових. Другим речима, имајући пред собом хуманистичко гесло *gens una summus*, перципирани смо крајњу пристрасност као синоним патриотизма, који природно, као мобилизацију свих наших снага, призива манихејску слику света. Блажи, објективнији однос према *другом*, перципираном као непријатељу, као негацији нас и свега свега нашег, ослабио би и угрозио нашу одбрану. У визији света као бојног поља за опстанак нема места за дух нијанси – на делу је само геометријски дух, *начело или или*. То је Добрица Ћосић метафорично представио као *виђење друге стране кроз нишан пушке*.

Норисово откриће не негира велику улогу патриотизма, али и у грађанској и у књижевној перцепцији стварности уочава да огромну улогу у поимању стварности има и један други вид семантичког вишка, оживљавање и *продор историјског сећања* у актуелну стварност, који може да је толико измени да, условно и метафорично речено, садашњост више личи на прошлост него на саму себе. А пошто се та промена актуелне стварности, прожимање оног што је сада са оним што је некад било, не догађа у сну већ на јави, та смеша се не перципира као аналогија или метафора већ као актуелна стварност. Негдашње губи статус прошлости и не само што се уграђује у садашње већ постаје његов есенцијални, често чак доминантни део. Иако су та дела објективно поетичко-семантичка смеша прошлог и садашњег, из једино активне субјективне перспективе, у перцепцији и писаца и читалаца су садашњост.

Главни извор тог менталног продора прошлих у данашња збивања су, по Норису, *потиснуте незалечене ране, историјске трауме* које су диктатом политике прогнане из јавног мњења уместо да буду благовремено и на одговарајући начин изложене суду јавности, правно процесуиране и литерарно транспоноване. Тих рана је препуна читава наша традиција, а оне из раније историје стекле су и митски статус.

Извесну улогу у том миксу прошлог и садашњег, толико сраслом да је добио одлике амалгама, готово монолита, имао је и светски литерарни тренд осамдесетих година, који смо појмили као

неку врсту макропројекције наших слика и прилика. Крах оптимистичке визије светског развоја (непрестани прогрес) и мноштво кризних жаришта широм планете призvalи су сабласти прошлости у савремена збивања. То је био аналогон и додатни извор нашег погледа на свет. Тај утицај није био судбоносан, али је био стваралачки битан – наши писци имали су пред собом у глобалном поетичком оптицају и образац који је веома кореспондирао са нашом визијом актуелне стварности.

Оба наведена извора – незалечене ране, односно нерашчишћени рачуни са њиховим узрочницима, и сродна атмосфера у значајном сегменту светске књижевности – фаворизовали су емоцију на рачун рационалног односа према изазовима стварности. Норис је запазио ту изразиту несразмеру, чак *одбацување рационалности* – однос према другима препуштен је срцу а не мозгу. Зато се распад Југославије није одиграо мирнодопским путем попут раздвајања Чешке и Словачке – *једина српска формула заштите Срба била је да сви остану у истој, југословенској држави* – свако друго решење поимано је као дословно оживљавање крваве прошлости и уништења српског народа. И сама идеја мирног разлаза сматрана је издајничким и катастрофалним чином. То је била, не рачунајући ретке заговорнике мирног расанка, *једина српска политичка формула опстанка, српско бити или не бити*.

Норис је узор научног приступа теми. Имао је у аналитичком фокусу трауматска чворишта читаве наше историје као темате и нарративе српског нација у целости, посебно српских *писаца као узорних синова и савести свога рода*, с једне стране, као и релевантну лектуру светске мисли и књижевне праксе и теорије. Његова библиографија садржи 187 наслова – наших и страних писаца, књижевних историчара и теоретичара, као и мислилаца других области хуманиоре – историчара, социолога, психолога... Пред нама је студизни поглед на светску књижевност о рату, која датира од древних времена, још од Хомерове *Илијаде*, али – подсећа нас Норис – *синтагма ратна књижевност*, са фокусом на само биће рата, релативно је новог датума – *настала је након Првог светског рата*.

Норис је пажљиво прочитао и приљежно анализирао велики корпус српске књижевности. Ево скраћеног, импозантног списка аутора чија су дела била у Норисовом фокусу: Радован Зоговић, Милован Ђилас, Бранко Ђопић, Добрица Ћосић, Оскар Давичо, Антоније Исаковић, Петар Шегедин, Крлежа, Андрић, Пекић, Драго-

слав Михаиловић, Слободан Селенић, Светлана Велмар Јанковић, Данко Поповић, Данило Киш, Видосав Стевановић, Давид Албахари, Јован Радуловић, Радослав Братић, Мирослав Јосић Вишњић, Вук Драшковић, Михајло Пантић, Владимир Пиштало, Владимир Арсенијевић... Импозантни су и сви остали спискови – страних писаца, наших и страних критичара, књижевних историчара и теоретичара...

Српску ратну књижевност Дејвид Норис је сагледао из перспективе духа времена и налога историјског задатка, у чијем решавању су суделовали и јунаци прошлости, како они оживљени какви су били, тако и они који су током времена постали митови и иконички ликови. Мада се епска традиција у улепшаном издању уткала у садашња збитија, сви виђенији писци надилазили су пуку пристрасност и на видело изнели и верно описали многе потиснуте догађаје из ближе и даље прошлости. Битно су проширили наш историјски хоризонт. Но та велика историјска заслуга, попут свих људских науца и дела, има и своју сенку. Природна и неизбежна *пристрасност спрема нас и наших* тежи да максимализује емоцију а минимализује разум, а света истина царства вредности је равнотежа између разума и емоције, аполонског и дионизијског начела. *Друго никад не може бити прво, он и они никад ја и ми*, али једино смањивање тог јаза води суживоту у хармонији, свету који ће свима бити дом, а не једнима палата а другима чатрља.

ВЕЧНО ПРОЖИМАЊЕ МАТРИЦЕ И МАРГИНЕ
Мирјана Поповић Радовић, *Тајна маргиналног,*
Прометеј, Нови Сад, 2017.

Књига пред нама најпре нас изненађује привидним парадоксом да се једна наоко малена тема, такорећи узгред-тема, разматра на тако опсежан начин – књига има више од двеста страна великог формата. Није ли, наиме, маргина само она узана белина око текста, као међа између нечијег записа и осталог света. Ауторка ове вишеструко занимљиве књиге нам упечатљиво показује да је поимање маргине као оног *ничег* између *нечег* и *свега* осталог налик наслову чувене песме Едгара Алана Поа: *Само то и ништа више*. Чува – подсећа нас ауторка – реч маргина своје изворно значење из историје писмености и штампе, али једино ако ту реч саму, ван икаквог контекста, поменемо. У било ком контексту, међутим, тај граничник између једног и свега осталог престаје да буде ништа и добија своје биће и динамику, тело и енергију. Довољно је да поменемо било коју синтагму у ширем оптицају: *маргину друштва; политичку маргину; књижевну маргину...* У свим овим синтагмама назиремо, и из хронолошке и из симултане перспективе, активан дијалектички однос између маргине и матрице (*main stream*) збивања, разне модалитете овог међудејства – од бржег или споријег продирања маргине у матрицу и срастања са њом, до истискивања матрице на маргину или потпуног уништења дотадашње матрице, било да је иструнула изнутра, због структуралних слабости, било да је закржљала због анахроности, односно неприлагођености захтевима времена.

Поменимо најпре стилску особеност књиге – суптилан прелет научног и књижевног дискурса. Ауторка није желела да буде *суви* теоретичар већ се определила да своју аналитичку виспреност и склоност ка теоријској ширини не одваја од свог белетристичког афинитета, па је саткала књижевне есеје који нам у видно поље призивају најбољу традицију тог врхунског преплитања знања и умећа, асоцирају нам узорну француску есејистичко-белетристичку традицију, од Монтења до Бонфоа, Бланшоа и Башлара, чија је поетика простора нашој ауторки била вишеструко подстицајна у више књига. Но, белетристички изазов је овде не само естетски избор већ има и психолошко оправдање за двоструко негативну читалачку рецепцију *суве науке*, која је одбојна не само због монотоније стила већ и због њеног *империјалног духа*, природне тежње наметања своје визије и интерпретације као јединог легитимног поимања, као

опште истине. Мада доктор наука, Мирјани Поповић Радовић је више стало до литерарне евокације теме него до аналитичке исцрпности и методолошке строгости. Она извучи теоријске импликације где год јој се то чини значењски битним, али у својим промишљањима и читаоцу оставља широк тумачењски простор.

Као мала култура у светским релацијама, склони смо да мислимо да смо у свему у запећку света, да варирамо већ од великих култура формулисана и размотрена питања. Најчешће је тако, али у овом случају није: нико у великом свету није посветио књигу маргини.

Прва три и завршно поглавље књиге су општег теоријског карактера, осталих седамнаест посвећено је уметницима и мислиоцима који су игром судбине, са маргиналних простора, на мање или више драматичан начин, постали маркантне коте на духовној мапи света. Пред нама је, другим речима, мозаик узбудљивих наратива – модалитета дијалектичке драме преласка периферије у средиште, маргине у *main stream*.

Листа уметника, међу њима највише писаца, одиста је импозантна – читаоци мање упућени у историју културе и стваралаштва изненадиће се ко је све извесним аспектом свог стваралаштва, неки и у већем делу живота, а неки чак и током читавог живота, био на маргини. Овде није реч само о ствараоцима већ и о њиховим ликовима и особеним наративима, данас толико познатим да би се рекло да одувек припадају језгру духовне мапе, фонду опште духовне баштине, Борхесовој *светској библиотеци*... Поменимо само неке из овог обиља уметничких судбина или њихових у почетку споредних ликова, а потом, магијом њихових твораца и њиховим епохалним дослухом са реалним тлом, животнијих од миријада стварних људи. Један од највећих мислилаца и писаца 20. века – Бела Хамваш – не само да није живео у академском окружењу већ је морао да ради као физички радник или магационер. Истински познат и признат постао је тек након смрти. Већина би у таквим животним околностима отаљавала пуки живот, Хамваш је, међутим, своју *баченост у чељуст политике* појмио као изазов да драму света доживи дубље и шире но што би му стандардне прилике пружале.

Насупрот Хамвашевој принудној егзистенцијалној маргинализацији, Пол Гоген је сам изабрао светску забит, отишао је на Хаитије да би изван вреве Париза и жиле куцавице светског духовног крвотока откривао исконске боје, облике и ритмове; не живот *по другоме* већ дах и дух живота *по себи*. Слична бекства, боље рећи повратак у искон, поновно откривање бити, чинили су многи – наш

Бора Станковић није се надахњивао епским и историјским јунацима већ нишчим људима, божјацима, као и Фокнер у свом *Уљезу у прашину* или Пруст *У трагању за изгубљеним временом...* Сви ови примери имају дупло дно, двоструку семантику и поетику. С једне стране су фасцинација морфолошким обиљем живота на маргини, с друге стране су и њихов лични, ауторски поетички избор, са импликацијом да је велико, средишње, главно, често вредносно испод нивоа периферије као привида ефемерије, увида да се често у пролазном крије вечито, а да је такозвано вечно често у стварности само прах и пепео.

Посебно је дирљив магични зов санаторијума у *Чаробном брегу* – чим неко изађе међу здраве, остали болесници не само са надом већ и са пуном извесношћу очекују његов повратак: болница, симбол болесног стања, у свести самих болесника (Ханса Касторпа, мадам Шоше...) се перципира као оаза среће – само ту су болесници своји на своме, неко и нешто, имају узлете свог јаства, чак и своје стварне или умишљене *love stories*. Повратком међу здраве губе свој животни хабитус и *modus vivendi*, постају друштвена маргина; сувишни су међу здравима и њихов терет. Њихов прави, једини аутентични живот је – живот у санаторијуму. Оно што је за друге топос болести, за њих је топос животних радости... Простор по мери свог бића више вреди од читавог света, кутак интима од бескраја васионе.

Естетичари су давно открили да се магијом стваралачког умећа и ружно преображава. Наша ауторка се дотиче и феномена естетике ружног у контексту маргиналног. Евоцира нам причу о ружном Квазимоду и лепотици Есмералди – чистота и снага Квазимодове љубави преобраћају у нашој перцепцији његову спољашњу ружноћу у унутарњу лепоту.

Мирјана Поповић Радовић нам показује, евокацијом генезе неких великих топоса, њихову сеобу током времена из простора маргиналног у ризницу опште културе и њихов преображај од узгредног, бочног, ивичног... до главног и средишњег. Тако се маргинални мотив и бочни огранак мега- приче о Тројанском рату – прича о пустоловинама Одисеја при повратку из великог рата, заслугом бога Хроноса, преобратила из анегдотске у мега- причу. Као што се Дон Кихот, пародија овештале витешке романтике, из карикирања псеудоепског жанра винула у метафизичке висине.

Важно је нагласити – то нам ауторка суптилно и дискретно, између редова, поручује: да би се маргинално винуло до *main stream*а, није довољан ни оптималан стичај околности – најпресуд-

нији је унутарњи капацитет, сазнајно-уметнички волумен неког дела. Све околности су само контекстуалне нијансе, детаљи велике приче. Макар цео век битисали на маргини друштва, они који је надилазе преобликоваће main stream. Они егзистирају локално, али мисле, осећају и делају глобално.

Културолози су уочили да су богате државе готово монополизовале бављење фундаментални наукама, док сиромашније земље учествују, чак и ту врло скромно, само у примењеној науци. Ауторка ове књиге одбацује сваку хијерархију у свету културе – слобода знатижеље је право свих.

Наша ауторка је у више текстова тематизовала однос аматеризма и професионалности аналогно односу између стваралаштва на периферији и у средишту културног main streamа; у провинцији и у метрополи. У том погледу упечатљива је *Идеална палата* поштар Шевала, прича коју је преузела од свог покојног супруга Ранка Радовића, у светским релацијама врхунског историчара и теоретичара архитектуре. Шевалова *Идеална палата* је аутохтоно остварење једног аматера, а дело изузетне естетске вредности. То није јединствен случај – наглашава ауторка – већ један од многих. Зато није оправдано правити апсолутну већ само релативну разлику између професионалног и аматерског – не ретко се и аматери вину у небеске висине.

Осврнимо се на крају овог пригодног текста, сажетог приказа мозаика од мноштва упечатљивих примера, и на лирски поднаслов ове особене књиге – *Питома оаза стварности*. Ауторка се определила да нам из победе духа над сивилом тривијалне свакодневице, аналогно контрасту оазе и пустиње, приближи и осветли оне просторе културе и уметности које су нам или изван видела или их не видимо на одговарајући начин. Осветлила је мотиве и наративе који зраче племенитошћу, мудрошћу, лепотом... Није хтела, или је оставила за неку другу књигу, да се позабави и мрачним мотивима и пакленим енергијама, које су често из маргиналних простора продрале у матицу друштвених збивање, а каткад, попут тоталитарних покрета, и са амбицијом да освоје цео свет...

Мирјана Поповић Радовић нас је уверила да маргина није оно ништа између гласа појединца и бруја света, већ простор који повезује све на свету, дах и дух суматраизма, како би рекао Црњански, омиљени писац ауторке ове књиге далекосежних значења и узорног белетристичко-есејистичког стила.

ОБИЧНЕ А НЕОБИЧНЕ ПРИЧЕ
Невенка Бошњак Чолић, *Човек који је двапут живео,*
Алма, Бгд, 2016.

Пун назив Невенкине збирке прича гласи *Човек који је двапут живео и друге приче*, што имплицира да насловна прича нема у збирци значењски и поетички повлашено место већ је само *прва међу једнакима*, изабрана не само због своје приповедне специфичности већ и као наслов који на велика врата уводи оностраност у читалачку знатижељу.

Давно је уочено да препричавање није прави начин представљања књижевног дела – умањује читалачку пажњу, а критичар треба да је подстиче, продубљује и шири, да скрене пажњу на оно што је особено и подстицајно за размишљање. А још већа мана препричавања је што магију уметничког штива своди на радњу, на *шта* а не *како* се нешто збива. Зато ћемо уместо препричавања само указати на неке мотиве и наративе ове књиге, која не експериментише стилем већ плени изворном лепотом причања.

Ако би се приче пред нама морале поетички лоцирати, то би био неореализам, али са имплементацијом увида и искустава модерне прозе. И најреалистичнија збитија виђена су из необичне визиуре, ништа у њима није једноставно – за трен из лежерне атмосфере свакодневице улетимо у непознате и чак опасне просторе. У првој причи збирке, са метафоричним насловом *Свлак*, који нам рефлексно призива урођени страх од опасног гмизавца у близини. Прича нас одмах уводи у животну драму какву бисмо најмање очекивали: у односу оца према ћеркици, још детету. Душевно поремећени отац бори се против инцестоидних порива у себи вређајући и до изнемоглости батинајући своју малену ћерку. Судбина свих ликова овог троугла је потресна, а судбина мајке нам призива античку трагику – како помирити мајчинско осећање са заклетом и вајкадашњом традицијом освештаном верношћу животном сапутнику, како помирити две љубави које се у абнормалном контексту искључују. Ту разум није довољан, иначе би превладао мајчински однос, зато у мотивацији и психолошкој профилизацији ликова Невенка укључује не само етос традиције већ и фолклорно наслеђе из митских времена. Прича је доведена до Золиног веризма – натурализма. Располућеност жене-мајке и жене-супруге сеже у метафизичку сферу и призива нам чувене речи Димитрија Карамазова: *Човек (у смислу људска природа) је преширок, треба га сунити.*

Насупрот причи *Свлак*, која је у знаку трагике, прича Знакови је у духу Чеховљевог благог хумора и драмске напетости у распону од наивне наде до разочарења собом. Прича на инвентиван начин укључује лектиру и гради читалачко-писатељски троугао: читаоци асоцирају Андрићеву причу *Знакови*, ту паралелу евоцирају и јунаци приче, два млада пријатеља, а све је то, разуме се, у визури скривене камере саме списатељице. Иако јунаци приче имају у својој лектири поучну причу, показује се да се нека искуства, попут разабера женских знакова као наговештаја љубави, могу само лично откривати. Прича варира вечни темат мушке неодлучности, несигурности и неспретности, али и једно ишчашено ментално стање: игру ради игре, симулацију знакова пажње, у самоилузији владања животним приликама, иако је то само посебан вид бекства од живота, страх од отварања душе и конкретног људског односа.

Чеховљевски интонирана је и прича *Прозори широм отворени*, потресна прича о теми блиске среће – оптичкој варци да нам само мало фали па да све буде у реду, чак и да будемо срећни. На суптилан начин нам списатељица предочава зашто нам то наоко лако достижно *мало али* у читавом животу фали. Видимо као у огледалу јасно да нам не једно већ сто малих *али* срећу квари. Некад је то пука инерција духа или тела – *данас сам уморан*, као да кажемо себи, *урадићу то сутра или прекосутра*, а то кратко време по правилу се одужи у роман-слоган Франсоаз Саган *За месец, за годину*; некад су криве околности – појаве се, па брзо ишчезну; некад је крива друштвена атмосфера – није zgodно замерити се средини или се изложити њеном оговарању... Тако се нешто релативно лако никад не догоди, одлажемо га од младости до старости. Посебно треба истаћи да је овде реч о озбиљном, карактерном лику, тако да искуство јунакиње приче има опште а не појединачно искуство.

Прича *Score*, с разлогом тако компјутерски књиговодствено написана да нагласи животни салдо два пријатеља који се након више од двадесет година срећу као пензионери. Поверавајући један другом своје животописе, испоставља се да су на приближно исти начин страћили своје некад изгледне могућности, да би на крају један од њих открио поразну истину да је његова бивша љубавница, која је у међувремену родила девојчицу, сада супруга његовог пријатеља, који и не сања да његова мезимица Тамара није његово дете већ управо овог пријатеља... Нагло устаје и као опарен бежи из кафане. Ово је само један ток приче – други ток је несрећна веза сиромашног лиричара и романтичара са прагматичном и само новцем мотивисаном женом, која га је прихватила само у предаху из-

међу две богатије прилике. С једне стране је несрећан песник за- гледан у звезде и облаке, с друге особа којој је стало до поезије као до лањског снега. У причи је, у само две-три реченице, имперсивно дочаран лик девојчице, толико усхићене својим цртежима живо- тиња да их сматра живима, па чим заврши цртеж шаље их у живот: *Иди да живиш!* – охрабривала их је тапшући ручицама. Ако бисмо замислили збирку прича као филм – а ове приче су доиста фил- мичне и могу се екранизовати и свака засебно и као омнибус филм – награду за епизодну улогу добила би мала Тамара – девојчица која нам у трену усхићења својим цртежом као стварањем живих бића дочарава читаву вертикалу филогенезе... Као што су нашим пре- цима из митских времена и ствари имале душу, деци играчке нису само играчке, њихове играчке и цртежи су стварна, жива бића...

Прича *Књига* занимљива је из два разлога – најпре, реч је о преданости читању, све ређе у времену електронских медија, а потом што заслугом књиге долази до блиског контакта двоје чита- лаца, до буђења емоција и читатељкине слутње љубави. Нажалост, испоставља се да чак и књига, некад амблем васпитања и честито- сти, може бити средство лукавства, преваре и иживљавања. Дир- љивост изигране искрености посебно појачава *ја-форма*, која призива атмосферу личног доживљаја.

У причи *Дуго путовање у свет* Невенка Бошњак Чолић пока- зује изврсно уживљавање и у мушку психу. Сматрајући да је осећање националног идентитета, код Срба у доминантном знаку епске визије света, упутније изразити из мушке визуре, употребила је и присну форму ја-исповести и на потресан начин приказала светски статус увек и свуда рђавих момака Срба, поентирајући српски слободарски дух инатом као знаком препознавања нашег на- ционалног менталитета. Легенда теметизује вечни наратив непри- знатог генија. Суптилност приче је у двострукој визури – читалац саосећа са глумицом, увиђа да је њен таленат доиста неспоран и да се није у пуној мери испољио јер је био спутан њеном сниходљи- вошћу и претераном послушношћу, коју су, као меко тесто, злоупотре- бљавали виши фактори – директор позоришта и редитељи – али читалац увиђа и другу страну медаље: да је реч о прецењивању себе, да је реч о прастаром и похабаном алибију: *други су криви*. Исти наратив варира и прича *My name is Steve* – посвећен разложној али стицајем услова неутаженој љубавној нади.

Прича *Левијатан* не носи случајно наслов чувеног Хобсовог дела – и овде фигуративно та ала, која персонификује државни апа- рат, прождире судбину народа, а пре свега господина Павловича.

Ала има посебан пик на Павловичев вид, он се очајно непрестано на њу жали лекарима, а лекари само одлажу његово излечење уместо да се сви заједно ступше на аждају коју он види крај себе и дању и ноћу. Попут Црњанскових официра из *Сеоба*, и наш болесник вапије за Русијом као земљом спаситељком. Та вечна, у мит уткана нада је ефектно предчена случајним доласком једног руског лекара, који пристаје да прегледа болесника. Нада никад не умире, само се из физичког простора сели у метафизику, па макар се из *немоћи презенте* преселила у *митску свемоћ перфекта*: *Овај лекар... је рек'о јасно да је сада касно.*

Прича *Пут школског надзорника* је психолошки врло занимљива – варира мотив освете на первертован начин. Умишљени геније, фрустриран чињеницом што је само надзорник а заслужује министарску фотелју, демонстрира своју надмоћ понижавајући наставнике као недорасле свом послу. Са патолошком страшћу се окрмио на некадашњу другарицу са студија која се усудила да одбије његово удварање, чак и да га надвиси на студијама! Све што је могао да смисли у пакленој машти употребио је... Но, догађа се, а код ревносних зловника чешће: *ко мач тргне, од мача и погине.*

Ову легитимичну тематско-мотивску променаду кроз књигу завршићемо причом са интригантним насловом *Човек који је двапут живео*. Јунак приче је пандан *Титове Југославије*, угледан грађанин и друштвени активиста – узоран војник, ревносни радни акцијаш, политички и привредни функционер. Укратко: прави човек у право време. Но, као што обично бива са грађанима који се у целисти идентификују са својим временом, промену власти и режима доживљава као катастрофу. Из ужаса збиље бежи у прошлост – ставио је пред себе сачуване старе новине и направио, што би сликари рекли, ретроспективу свог живота – кренуо са новинама из младости, лице му је блистало од младалачког ентузијазма и занесености *обновом и изградњом*, настављао бодрим ходом и ведрим расположењем то својеврсно ходочашће кроз време све док није поново дошао до преломне тачке пада из времена реда у бездан хаоса, а шок од скока у тај бездан одвео га је у смрт. Прича је суптилна варијација теме идентификације појединца и друштва, личног и општег. Философ би можда видео у оба ова живота – и актуелном и евоцираном – удвојени *живот по другоме*, али би само делимично био у праву. Јунак приче јесте живео у режији и манипулацији оних који су у име већине владали и кројили тој већини судбину, али је имао илузију да је као активан члан друштва и сам био актер друштвених слика и прилика, у својој визури: *развоја и напретка*. Ако дубље

размислимо не само о тадашњој већ и о садашњој већини, нисмо ли и ми сами, као део те већине, само у илузији да се нешто питамо, а да стварном одлучивању не само не присуствујемо већ о њему најчешће немамо ни појма све док нас не погоде последице?

У немогућности да се осврнемо на остале приче – а свака заслужује пажњу на свој начин – да би читаоци који пре прочитају приказ него књигу добили бар оквирни појам о тематској разноврсности, навешћемо наслове прича које у кроки анализи нисмо доклали: *Одлазак мајора Јаковљевића, Слалом, Феникс, Сава, Као у роману, триптих Скица за портрет велеграда (Сан, Игра, Бол), Бекства, На Дунаву, Жена са сенком, Рана и Невидљивост.*

Поменимо, на крају, и фамозну дебату може ли се још нешто испричати, нису ли већ све приче испричане? Нашој списатељици, иначе професорки књижевности, позната је та дебата и добро зна да је након два и по миленијума европске књижевности тешко и замислити а камоли стварати апсолутне повуче, да је савремена уметничка инвенција у знаку нијанси и варијација а не коперниканских обрта у виђењу и тумачењу света. Но исто тако зна и да је простор приче бескрајан и вечно отворен. Савремена хуманистика је оповргла Толстојев мото *Ане Карењине*: нису особене само несрећне већ и срећне породице, чак и сви појединци и сва бића на овом свету. Но кад смо већ код ове дебате треба указати на честу заблуду да *мисао о крају књижевности* није нова као што се обично мисли – појавила се готово на почецима књижевности, одмах након појаве првих великих дела. У рушевинама Вавилона нађена је жалопојка на клинастом писму да су *све приче већ испричане*, а слична мисао постоји и у древној египатској књижевности. А колико се ремек-дела у потоњим вековима појавило!

Невенка Бошњак Чолић није имала амбицију да експериментире са стилским иновацијама. Саздала је збирку узбудљивих прича о особеним ликовима и судбинама. Њен неореализам је дискретно прожет новим хуманизмом као погледом на свет и изражајним средствима модерне поетике – сведеношћу исказа на есенцијално, преплитањем актуелне радње са одговарајућим литерарним панданима (отворена и имплицитна цитатност), фокусирањем на дисхармонични сензибилитет, односно поимање људске природе као противречне а не хармоничне. Ту су и сазнајни скептицизам, вишеслојне метафоре и слободне асоцијације... Тај стил је књижевна критика, подсетимо се, назвала *сложена једноставност*. Милица Јефтимијевић Лилић је учила и у надахнутој рецензији – поговору књиге – посебно истакла да из неких прича зрачи дух поезије – прича *Последња молитва деспотице Јерине* је песма у прози, романса о несрећној судбини ове чувене жене.

ТАЈАНСТВЕНО ПОТАРЈЕ МАШТОМ ДОСАЊАНО
Жарко Вучинић, Пух Ђорђе и духови Трифтар
(роман за децу), Глигорије Дијак, Подгорица, 2017.

Књига пред нама је наставак претходне, али је и засебна, заокружена целина, нови роман о истим јунацима и истом простору. Но, код писца који крупним корацима увећава лично и књижевно искуство, исто није исто. Рељефнији су и ликови и описи природе, а посебно се запажа дубља веза између завичајног миљеа и погледа на свет. На изразитији начин се појединачна својства преливају у општије одлике, сингуларно у плурално и универзално. Живописно Потарје, чаробан предео с леве и с десне стране реке Таре, постаје и лепота на карти света, а њени јунаци, почев од телом маленог али духом величанственог Ђорђа Пуха, постају светске звезде.

Пре но што представимо ову особену књигу, неопходно је укзати на основна својства и специфичност књижевности за децу јер у нашој средини влада прави хаос у њено и поимању и писању. Многи наши писци имају погрешну представу да се одлике књижевности за децу свде на тематику и језик – то су маце, куце и други кућни љубимци; цвеће, дрвеће, реке, шуме и друге лепоте природе; играчке као паралелан свет са реалним бићима и предметима. Језик треба да буде што једноставнији, лако разумљив језик и у мазном облику, са тепањем, брзалицама, деминутивима... А тематско-језички корпус само је делић дечје космогоније, материјално-вербална грађа, тек пред-текст у структури дечјег доживљаја! Сви поменути тематско-језички елементи постају ликови у дечјој психи тек ако су анимирани, тек ако им се удахне дух живог субјекта-објекта, тек ако се *персонализују* и укључе у неко динамичко јединство, у неку причу која их повезује и профилише. Но и прича може да буде и често јесте неко догађање без смисла и , нека *причам-ти-причу скарамелија*. То ће малена деца (узроста од две-три године) саслушати зато што у том узрасту и сама, независно од структуре подстицаја, у својој машти стварају причу. Но то *не пролази* код веће, одраслије деце – то су већ слушаоци или читаоци који траже занимљиву и целовиту, садржајем и стилем кохерентну причу. У противном – зеваће или ће гунђати. Многи писци за одрасле греше што мисле да све оно што нису могли да уклопе у штива за одрасле – што је превише *сентими*, искрено, што личи на игру и разбигригу – могу да сматрају и пласирају као књижевност

за децу, која је као неко *питино дете*. Не разумеју да књижевност за децу нису мрвице преостале од одраслих већ аутономна и специфична књижевна врста, која уз опште књижевне критеријуме садржи и низ додатних – мора да буде маштовитија, занимљивија, сликовитија, са спољним и унутарњим ритмом... Укратко, књижевност за децу је вредносно равноправна са писањем за одрасле, а у стваралачком чину чак захтевнија од других. Другим речима, писање за децу је особен дар, врло различит од дара писања за свет одраслих. То лако увиђамо и на овом тексту, који је прави антиодел текста за децу.

Ове напомене су важне како у начелном погледу, тако и у вредновању конкретних дела. Жарково опредељење да му већа, одраслија деца, буду главни протагонисти романа је највећи могући књижевни товар – у том узрасту се сустичу и драматично преплићу доживљајно-појмовни хоризонти деце и одраслих – деце која још имају дечју психу али већ увиђају своје сазревање у одрасле, аутономне личности. Данашња *одраслија* деца, којој су преко интернета и дигиталне информатике доступне све тајне овога света, знају и разумеју оно о чему не само наши стари, већ ни ми као родитељи, у њиховом узрасту нисмо ни сањали!

За разлику од већине књига надахнутим природом, роман *Пух Борђе и духови Трифтар* ставља актуелну причу у најшири контекст – она нам не приказује само оно што се тренутно збива већ нам уједно предочава читав глобални контекст. Тиме драматика збивања достиже кулминацију – судбина овог маленог простора преплиће се са простором читаве планете.

Указаћемо укратко на три мега-теме романа – на литерарну самосвест (однос текста и стварности), на однос човек – природа и на однос према онеобичавању – топосима који су постали синонимима за чудна, натприродна и разумом недохватна збитија.

Списатељском интуицијом или посредством лектире, млади писац је увидео да основну комуникацију међу људима чине наративи, да су то примордијалне значењске јединице. Кад чујемо, рецимо, синтагму *Европска унија*, ми не помислимо само на одређени географски простор већ подразумевамо и одређени систем вредности и начин функционисања те заједнице, као што нам и синтагме *Дивљи запад* или *Берлински зид* означавају одеђене наративе, а не само одређене коте на географској мапи света.

У тематизацији природе писац нам призива читав историјат људског односа према њој. Из првобитног страхопоштовања човек је постепено успоставио непријатељски однос, па је до недавно у глобалном оптицају важила девиза: *овладајмо природом*, која је досезала невиђене размере: *узети све што ти природа пружа*, а последице нису биле ни у видном пољу а камоли у сфери савести. У читанци моје генерације писало је да *природа служи човеку*. Показало се да је да је такав однос погубан не само по природу већ и за опстанак људи, да је на дужи рок самоубиствен. Постепено се схватило да треба живети у складу са природом, а не насупрот њој. Хиљадама година сматрало се да је човек више а природа ниже биће – отуда синтагме *сирова природа* и *животињско понашање*. У данашњој науци природа је *учитељица живота*. Писац нам сигнализира да смо на кривом путу што од пластике производимо мноштво ствари, од кеса до намештаја. Тај ђавољи изум прети опстанку живота. Срећа што је човечанство последњих година постало свесно велике опасности која прети од материја којима су потребни векови да се разграде и врате мајци природи и што се у том погледу већ предузимају одлучне мере.

Животни модуси природе данас инспиришу истраживаче разних области науке – медицине, биологије, хемије, физике... Иако су нове, скорашње науке, већ су стратешки важне бионика и биохемија. Ево само једног чуда врло изазовног за бионику: крилица пчела, оса и других инсеката су невероватно лака према тежини њихових тела. Откриће те тајне и њена примена у технологији биће огроман добитак за авио-саобраћај: омогућио би летове сто пута тежих авиона са крилима данашње величине.

Природу одликује невероватна морфолошка разноврсност. Не само што нема два иста дрвета – две исте липе или кајсије, већ нема ни два иста листа, ни две исте кишне капи или две пахуљице снега!

Трећа мега-тема којој је наш писац посветио пажњу су чуда природе, појаве које надилазе стандардну људску моћ поимања. Одувек знамо да чуда из бајки много више зачуђују одрасле него децу. Откуда то? Човечанство је доскора, до изума машина, живело на приближно исти начин – промене су се догађале ретко, владала је инерција свакодневице. Многи одрасли и данас доживљавају свет тог нултог, перманентног континуитета, вечног понављања истог, иако нам се чуда свакодневно догађају. Није ли чудо слање струје на огромна растојања танушним жицама; није ли чудо што се додиром прста активирају милиони светиљки и кућних апарата?! Није ли чудо да од водопада или леденог ветра читав милионски град

добија светлост и топлоту?! Да и не помињемо мобилни телефон са скајпом: не само што чујемо већ и видимо саговорника, чак и кад је на крају света!

Многим техничким чудима кума је природа. Са изумима старим милионима година непресушни је извор данашњих иновација! Зашто биљоједи не прилазе шуми из смера ветра? Најближе их дрвеће открије слухом и мирисом и јави осталима; дрвеће у трену убризга у лишће свој јед и лишће буде горко. Још је веће чудо: кад неко дрво оболи, околно дрвеће створи супстанцу која одбија ту болест. Дрвеће је изумело вакцину за себе!

Писац нам је на бриљантан начин показао да су можда највеће чудо природе – биљке. Читав њихов род. Иако вечно осуђене на непокрет, дрвеће комуницира и са својом далеком браћом – мирисима, бојама, треперењем лишћа. А јасика показује колико су људска чула закржљала – њено лишће трепери наоко из чиста мира, од ветра који ни апарати не бележе.

О свему реченом маштовито и лирским тоном говори Жарков роман, а следи и наставак. Прича природе нема краја, сваки крај је само нови почетак.

Указујући на тематско богатство, нисмо читаоцима предочили да је реч о веома занимљивом роману, о особеним ликовима, о колоритним описима природе, о сочном и динамичном стилу. Но давно је запажено да је најгори начин представљања неког дела – препричавање. Оно спутава читалачку знатижељу и омета оно најбитније – уживање у читању.

ПРЕПЛЕТИ РЕАЛНОГ И ВИРТУЕЛНОГ У РОМАНУ *ЛУТКАР* АНДРЕЈАНЕ ДВОРНИЋ

Роман *Луткар* саткан је од читавог мноштва преплета – реалног и виртуелног, јаве и сна, стварности и утопије, добра и зла, слободe и орвеловских казамата... У мноштву ових дихотомија највише нас фасцинира непрестано смењивање, боље рећи прожимање, реалног и виртуелног – најчешће се у оквиру истих сцена или призора укрштају ове мотивације. Но и ову, као и све друге дихотомије, само на почетку романа доживљавамо у знаку изненађења – виртуелност се убрзо стапа у нову, особену реалност, чудно се преображава у обично. Ту готово инстант метаморфозу срећемо већ на почетку романа – Ена најпре Луткара перципира као свој фантазам, но убрзо му његово учестало појављивање мења статус и он из света фикције прелази у свет реалности, постаје конкретан лик, Енин сапутник. И читалачка перцепција Енином брзином трансформише његов стварносни статус. Исто се, у нешто дужем перцептивном процесу, догађа и са Вучицом, трећим главним ликом.

Приповедно умеће Андрејане Дворнић, попут алхемичарског лонца, претапа све контрасте у нову реалност – и најиреалније ликове и феномене, и оно што бисмо ван књижевне магије поимали као немогуће, перципирамо не само као могуће већ и као стварније од околне, природне стварности. То фасцинантно умеће језгровито је, игром речи, изразио Гинтер Андерс тумачећи Кафкину поетику: „Изненађујуће је што нас код Кафке оно што је изненађујуће не изненађује“. Тако код Андрејане одмах након увођења у тему и фанбулу и виртуелни лик Луткара и зооморфни лик Вучицу поимамо са готово једнаком уверљивошћу као и лик Ене, главне јунакиње романа. Да ли је наша ауторка преузела став Вирџиније Вулф или га је интуицијом и поетичком логиком наслутила – не постоји средња тачка између фикције и нефикције. „Нека то буде или чињеница или фикција“ – сматра Вулф – „имагинација не служи два господара истовремено.“ Иако су и Луткар и Вучица задржали неке одлике фантастичних бића, попут муњевитог и изненадног појављивања Вучице ниоткуда, као и упада Луткара у Енина кола и без отварања врата, обликовани су уверљиво и као сасвим реална бића. Другим речима, иако су као ликови профилисани Енином потребом за ментално-моралном потпором, и појавно су исто тако уверљиво профилисани да у читалачкој свести фигурирају као да су романескни ликови у људском облику.

Ена, Луткар и Вучица су носиоци радње и значења, савезници у добру и злу. Основна нит, главни мотив који их спаја је успешно отпутовати на далеки пут и здрав и жив се вратити акон сусрета са многим Сцилама и Харибдама успут. Што каже наша народна изрека: „бити храбар стићи и утећи и на страшном месту постојати“. Другим речима, преживети у свету непрестаних опасности и ужаса. То су комплементарни ликови, ликови који се психолошки допуњују и граде складну микро-заједницу, која уједно чини и спасоносну формулу, тројство које оваплоћује *modus vivendi*. Но то су ликови који уз спољну независну егзистенцију имају и унутарњу симбиотичку кохезију, три лика који су и засебни литерарни ентитети и чиниоци веће целине – тролик. Иако Луткар има свој спољни интегритет дуж целог романа – чак је и фаворизован почашћу да се по њему и назове роман, он је у дубљем значењском слоју и део Ениног бића, *оспољење*, како то философи кажу (немачки: *Enttäusserung*; код нас у ширем оптицају након превода Хегелових дела), невидљиве стране њеног бића. Ево како нам то предочава сама списатељица, у структурално повлашћеном делу књиге, напоменом која је мото романа: „Ја и моја свесност разговарамо. Несвесност трпи – чека, док се не прикраде и заузме место подсвести. Онда разговарамо (...) и називам безродног Луткарком... јер оно што он јесте зачето је у мојој глави, у можданим лавиринтима трпљеним и дугопоследичним. Луткар и ја! ... Свест и под-свест. Као Јин и Јанг...“ Док је Луткар непрестано друго Енино ја, некад јин некад јанг, Вучица је оличење *одсутне присутности* Умберта Ека – чешће је не видимо него што је видимо, али увек је ту кад загусти, као дежурни сигнални сензор да упозори на опасност и сугерише решење.

Заједништво тако онтолошки различитих ликова – човек, људски артефакт, животиња – можемо појмити не само као случајни, стицајем околности образован триптих комплементарних бића већ и као двоструку општу импликацију: смисла постојања и модуса опстанка. Другим речима, људско биће треба да схвати да је пуни смисао живота само у складу човека са својом прошлошћу и прапостојбином – са природом, с једне стране, и, с друге стране, у знаку поштовања своје личне духовно-материјалне креативности, света који је чедо мајке природе и оца човека, бића које се из света природе преобратило од *творца истога* у *творца новог*, градитеља виртуелног паралелног света, света који оваплоћује дух будућности. То је свет који волшебном моћи имагинације све више и све брже претапа реално у виртуелно, али чим виртуелно добије

облик и значење, сместа постаје реалност, али реалност која, захваљујући утиснутом духу и семену креативности у себи, призива нове виртуелно-реалне кругове. То је оваплоћење дијалектике кроз непрестани тријадни процес теза – антитеза – синтеза (која сместа постаје нова теза), како нам је динамику стваралачке спирале предочио већ поменути философ Хегел.

Импликација коју смо назначили – ово је напомена за оне који ће тек читати роман – није једина у структури романа; напротив, као што нам је мото наговестио, у приповедном здању често срећемо не само виспрене социо-психолошке већ и умне антрополошке опсервације. Наша списатељица обилато користи увиде разних области хуманиоре у свом литерарном проседеу, али успешно одолева изазову коме често подлегну писци склони рефлексiji, а то је замка есејизма – каткад је рефлексij толико заводљива да се отргне од литерарне супстанце и постане страно ткиво у уметничкој прози. Андрејанини интелектуални пасажии су у функцији нарације и мотивације, градивни прозодијски елементи а не самоходни излети у свет идеја; иманенција а не теоријска експликација.

Неки од темељних појмова поетике су још почетком модерне, а поготову последњих неколика деценија, у пост-модерној и касније, радикално измењени у односу на своје изворне одлике. Савремени појам уметничке проз(одиј)е много је шири од традиционалне естетике по којој се биће уметности оваплоћује искључиво у конкретно-чулном, док се интелектуалност у структури уметничког дела толерише само као импликација, као порука између редова. Данас је и мисаоност текста, *сува рефлексija*, легитиман чинилац књижевне структуре ако „не штрчи“, ако доприноси профилисању ликова, осветљавању ужег или ширег друштвеног контекста, главном наративу или његовим бочним огранцима. Појмови нарације и наратива такође су све флексибилнији. По мишљењу знаменитог теоретичара прозе, које дели и аутор ових редака, сваки исказ је наратив, чак и тривијални попут констатације: „Ено Кнежеве кочије!“

Основни наратив романа је дуго и опасно путовање – одлазак на сахрану пријатељичиног брата пошто је његова сестра спречена болешћу. Пошто је реч о далекој забити и проласку не само кроз многе врлети и гудуре већ и кроз многа опасна места, путовање добија одисејевску гаму конотација и неизвесности, али у контексту нововековних негативних утопија, а не ретко и у атмосфери хорора и страха за голи опстанак.

Ена путује колима, растојање је огромно, путеви махом ужасни и опасни за возњу, а прете и сусрети са остацима ратних банди, а непрестано прети и најтиша а најубитажнија опасност – задремати за воланом. Зато Енино путоштво надзира дежурни сувозач – чим Ени запрети слатки сан, ту је Луткар да је упозори, а ако то није довољно, и да узме волан у руке. А на шумске опасности упозорава Вучица у непрестаном шпартању испед и иза кола, као Енин заштитник – чувар, са уграђеним радарским сензором за све опасности.

Посебно импонује Андрејанина једноставност у креирању ликова – сведеност ликова на њихова најбитнија својства. Луткар има волшебну и физичку и душевну моћ – изненадно се и појављује и ишчезава; пролази и короз затворене просторе; има продоран ум... а појавно је сведен на обичног лутка од дрвета и канапа какав и деца могу да направе. Исто важи и за остале главне ликове – Ену и Вучицу, као и за споредне ликове. Сви су појавно сведени на своју есенцијалну конотацију, а морфолошко богатство ликова извире из њиховог мноштва у наративној и семантичкој структури романа, не из гаме својстава појединих ликова. „Спољни описи“ и ликова и предела су сведени на минимум – тај феноменолошки минимализам нам призива у сећање Достојевског, великана светске књижевности, који је узгредну пажњу поклањао визуализацији својих ликова, њиховој спољној упечатљивости, готово сасвим се посветивши светлим и тамним пределима њихове душе.

Појам слободе тематизује се посредством Енине интроспекције и мноштва дијалога са Луткарком, али из укупног збира утисака и мноштва опсервација током одисејевског путоштва превагу односи невесели утисак да је све на свету већ, или на путу да буде, режија више силе, *terra orveliana* под контролом вође свих вођа, свемоћног владара Левијатана.

Енино путоштво одвија се у атмосфери утопијских сензација, али оних са негативним предзнаком – антиутопија, како се то у свету идеја каже. Списатељица је то путовање пуно језе тако профилисала и кобном бројком девет вишеструко прожела да бисмо асоцирали Дантеов Пакао и да нам га сама она није призвала као поредбени топос – метафору свих дугих и опасних путовања. Но, за разлику од већине писаца који антиутопију поимају као глобалну друштвену пројекцију, као апокалиптичку метафору будућности целог људског рода, наша списатељица се определила за друкчију визију демонизације – за мозаички распршене, локално-регионалне варијације Пакла као антиљудског поретка. Другим речима, ауторка

романа не тематизује Пакао као јединствену пирамидалну хијерархијску царевину зла и таме већ као мноштво различитих анти-утопоса, од којих су неки у миру са суседима („врана врани очи не вади“), а неки на ратној ноzi. Имамо и варијанту уличне поделе на леву и десну страну, при чему се сукцесивно смењују њихове повлашћене моћи и компетенције. Уместо једне Орвелијане имамо их мноштво. Та мозаичка ширина различитости омогућила је списатељици и да слику Пакла диференцира на разне начине – сваки мали пакао има своју елиту и своје парије, различите и мучитеље и мученике. Укључен је и животињски свет – не по узору на Орвелову *Животињску фарму* већ као средство застрашивања или као узбудљив изазов у морбидном уживању. Разним бочним наративима, паралелама и асоцијацијама из широког спектра митско-историјске традиције. Андрејана нам је живописно и потресно дочарала Пакао мање као Сатанино дело а више као могуће варијетете аморалне и морбидне пројекције саме људске душе.

Зашто нема контратеже ширењу мрака и бујању зла на све више начина и на све већем простору? Где је врли свет, спреман и способан да направи одлучан заокрет? Романсијерка нам не предочава „остатак света“ осим што га имплицира као још увек већински део света, са великим градовима и аеродромима. Но тај већински, „наш“ свет, да га тако условно назовемо, иако вероватно још није оваплоћење Пакла, толико је онемоћао да се бар по ободима своје егзистенције и етоса распада. Не знамо колико ми као читаоци можемо да учинимо за спас сопствене планете, али романсијерка је спасила душу своју вишеслојним романом, са мноштвом тематско-значењских преплета и далекосежних импликација. Ово је само једно од више могућих тумачења овог сложеног, узбудљивог и особеног романа, изазовног за читаоце и поред својих невеселих садржаја и порука.

ПЕСМЕ ЛИРСКЕ А ПРИЧЕ АЛАСКЕ

Милорад Живановић,

Ако те не дочекам, Геа, Београд, 2019.

Најчешће се у поезију крене већ из ђачких клупа – хиљаде деце већ у том узрасту почну да пишу песме, а многи основци имају пуне свеске песама. Већина се касније отисне путем изабране професије, а младалачко песничко умеће им остане једна од драгих успомена, оних које довед светле невиђеним потенцијалом: могао сам да будем писац да нисам пожелео да будем ово што сам. Милорад Живановић је имао обрнут пут – иако је волео и страсно читао поезију, до симболичне 33. године живота написао је само једну песму. Можда би му и остала једина да се није усудио да је на једној књижевној вечери прочита. Буран аплауз охрабрио га је да се приљежније лати пера. Пред нама су сада две збирке у једној књизи – збирка песама и збирка прича.

Два су разлога што су обе поменуте збирке у једној а не у двама књигама – ради строжег одабира текстова и што су текстови у великој мери комплементарни. Теме и мотиви се густо преплићу, а неки су и дословно исти, жанровске варијације истих збитија, животних прилика и неприлика.

Песме и приче су прилична реткост код лиричара. Свет поезије и свет прозе код већине су сасвим различити континенти, готово опречне визије света. Поезија махом говори о љубави и разумевању међу људима, док проза претежно осветљава тамнију страну међуљудских односа, ону коју је Хобс сликовито представио поразном метафором “Човек је човеку вук.” Борећи се са том дихотомијом у себи, црногорско-српски писац Рако Никчевић је ту жанровско-психолошку драму изразио афоризмом: “Не да прича да напишем пјесму!” Код Живановића нема те опреке – његов стихови су често наративни, а приче прожете лирским осећањима.

Милорадово лирско надахнуће напада се од ране младости из два неискрпна врела – из бајколике лепоте завичаја и љубави у класичном смислу те речи. Мада је љубав у исконском смислу и у временском ходу примарна тема лирских песника, код нашег песника и овде имамо инверзију – прво се родила љубав према природним лепотама завичаја, а потом према драгој. То истиче и сам песник у првој песми збирке, у песми која се управо зове *Прва љубав*. Уместо девојке, у песничково срце прво су стигле две друге лепотице, две реке из снова – Дунав и Сава. И трећа лепотица, варошица Гроцка, мезимица Дунава, у коју се још као беба од девет месеци доселио

Милорад. Штавише, ако већ и први дани и месеци живота, као што тврде психолози, учествују у грађењу слике света, и првих девет песникових месеци везани су за обалу Дунава, за родни Земун...

Из биографије песникове сазнајемо да је био и остао немирног духа и у знаку динамике и непрестаних мена, због чега је још као младић добио надимак “мајстор сто заната”. Како то да је човек пун енергије, *човек кога не држи место*, свим срцем и душом срастао са наоко маленим завичајем, у троуглу Гроцка, Дунав, Сава? Ево прегршти упечатљивих стихова те песме:

Прва се љубав збила много давно,
сасвим сам био млад,
беше то дечачка љубав,
а ево траје и сад.

Цура заволи момка, момак цурицу неку,
а ја заволео Дунав, ја заволео реку.

Затим сам тако заволео Саву,
исто сам био млад,
и то је моја велика љубав,
грли ме нежно и сад.
Прва љубав.

Тајну те судбинске везе, тог бескрајног усхићења завичајем као да он у себи сажима све лепоте света, песник нам дочарава дирљивим емоцијама и тако сугестивно да се његова фасцинација попут бујице прелива и на нас, читаоце. До те магичне убедљивости песник стиже јер успева да тај мали троугао, готово симболично сведен простор на две реке и једну варошицу, уздигне у својим и нашим очима у својеврсни универзум. Његов завичајни видик мали је само по хоризонтали, док је по вертикали историјски и космички – дубином увида, сугестија и асоцијација спаја нас са читавом традицијом, од садашње, преко историјске, до митске, а висоном и смелошћу погледа сеже у космичке просторе бескраја, непрестано нас обасипајући сјајем Сунца, Месеца и звезда. Но још фасцинантнија од лепоте бескрајног пространства земље и неба је лепота самих река и њених обала, сјаја воде у безброј боја и нијанси, пулсирање живота у реци и на њеним обалама. Попут наших давних предака који су живели од благодети воде и земље у њеној близини, као и древних мудраца који су те благодети успевали и својим савреме-

ницима и нама потомцима да осветле и протумаче, и наш песник је, као чувени грчки филозоф Хераклит, вишеструко опчињен водом. “Не може се двапут ући у исту реку” – рекао је славни мислилац, јер она се непрестано мења. “Све тече, све се мења” – увидео је исти мудрац онтолошку одлику, пулс бића света. И за нашег песника Дунав и Сава нису само, ма како иначе били и у том погледу величанствени, чисто географски појмови већ оваплоћују саму динамику природе, њено вечно кретање. Захваљујући таквом виђењу завичаја, волшебна моћ поетске имагинације узнела је у космичке висине, а једном симболичном простору географије подарила дах и дух космогоније. Да ове речи нису претерана хвала већ разабир песничког умећа и умних увида увериће се читалац чим прочита песме *Стани*, *Дунаве* и *Река*, а и многи стихова других песама потврдиће лепоту и снагу тог утиска.

Усхићење рекама и Гроцком је толико да их песник опева фигуром персонификације, као љубавнице, а упечатљив пример овог стилског поступка је песма *Тајна*, у којој се опева љубав према Гроцкој:

У хаљини од бехара,
сву румену од трешања,
сретао сам бујну даму
у врбаку крај Дунава.

.....
Заволео сам лепотицу...
заљубио се у Гроцку.
Песма Гроцка

И љубавне песме у класичном смислу често су у миљеу реке, двострука ода љубави – и према драгој и према природи у којој се љубав рађа и цвета. Ликовно, сликарски или сценски речено, пред нама је увек двострука фасцинација, усхит драгим бићем и лепотом љубавног амбијента, било да је реч о реци, пољани поред ње, шумарку...

У романтичарско-симболичној гами описа љубави асоцирамо народну лирику и песничку традицију од Бранка Радичевића, Војислава Илића и Лазе Костића до омиљених светских песника те поетичке усмерености – руских великана Јесењина, Блока и Мајаковског, као и свим генерацијама драгог Федерика Гарсију Лорку. У свим песмама реч је о густом преплету путеног и духовног. У том погледу посебно је занимљива песма *Коначно једно*, песма

програмског значаја – врхунског етоса, несебичности без премца. За разлику од традиције *верности у одсуству* као одлагању љубави до њене обнове, па макар до обнове никад и не дошло, овде песник тражи од драге обратно: не да одлаже живот до могућег срећног исхода и сведе га на чкање већ да живи пуним дахом, свим својим бићем. То је двострука ода животу – ода његовој свакодневној, неодложној пуноћи, и ода бескрајној, непоколебљивој нади:

Слободно тражи, не бој се промашаја.
.....

Свакога љуби и тебе нека љуби свако,
у сваком неком могу бити ја.
.....

Негде ћемо се срести и у лудој страсти
опет постати једно и заувек срести.

Песме Милорадове су наоко једноставне, али на упечатљив начин потврђују далекосежно откриће руских књижевних теоретичара да једноставност стила често скрива вишеслојност значења. Богатство значења између редова одликује многе Милорадове песме, рачунајући и најраније – циклус “Из старе фиоке”. Неке смо већ поменули, а посебну пажњу заслужују и песма *А ти*. Малена је а крцата “као брод” – формом лепршава као етида, да се фигуративно изразимо језиком музике, а значењем химна магији лепоте и бескрајној разноврсности света. У овој песми посебно фасцинира концизност израза – густом мрежом есенцијалних појмова и симбола призива нам чувену Рембоову песму *Самогласници*, посвећену гласовима и бојама као сублимацији свеколике појавности света, само здруженом слуху и виду доступној визији запретаних суштина.

Нит која повезује приче, њихов заједнички именитељ је неисцрпна аласка тематика – од идиле уживања свим чулима у чарима природе, преданости неописивој лагодности љуљушкања на таласима који обасипају душу и тело златом одбијене сунчеве светлости или трептајима звезда и Месеца у ноћном плесу таласа, до такође честе битке рибара са хировима природе, са пркосним таласима, бурама и олујама. Рибарска идила нема драмске напетости, она је махом пожељни декор, без наративног потенцијала. За причу су много захвалније неприлике, узбудљива, чак опасна догађања. Зато су ликови Милорадових прича храбри особењаци, они који су, да асоцирамо народну поезију, храбри и на *страшном месту постојати* и суочити се са свим сцилама и харибдама моћних и често опасно хировитих река.

Но, пошто у догледном, једним погледом досежном простору, нема места за безброј јунака, а сразмерно томе ни за примерене и уверљиве мистификације, поље афирмације мора да се прошири и другим вредносним параметрима – нису само јунаштво и снага мишица вредни памћења – вреде и умеће сналажења, одисејско лукавство ума, спретност и упорност, анегдотско умеће – вештина описа догођеног или измишљеног, чак и невероватног. Укратко, поље афирмације потенцијално је широко као читаво пространство опсервације и имагинације, као бескрајни хоризонт стварности и маште...

Приче говоре о стварним – некадашњим или још живим – особеним завичајним ликовима, које би као јунаке својих догодовштина и самим тим хронике завичаја било штета заборавити. Врло су разноврстне. Код неких је у првом плану потреба за посебношћу било које врсте, од тврдоће става до шеретско-забављачког изазова или неке друге специфичне одлике нарави и карактера, вечне жудње, што би рекао Андрић, да се у сећању савременика и памћењу потомака остане у трајној успомени. Неке приче тематизују однос власти и риболоваца, а неке су праве психолошке студије, у чијем средишту је битка за примат у локалној средини... Пред нама дефилију, као у *путујућем позоришту Шопаловића*, Диле, Спасоје, Дуле и читава галерија разноврсних ликова и судбина, вредних незаборава и нашег и наших потомака.

Заслуга Милорадових прича биће и верни запис завичајног језика, који није вредан само због локалних валера већ што упућује и на дубљу језичку традицију, која на жалост све брже ишчезава пред најездом туђица.

Међу причама посвећеним односу човека и природе посебно се истиче *Анђелка*, дирљив опис љубави између риболовца и чапље која је заволела чамац и чамцију – то је права романса, песма у прози, симфонија дружења тако разноврсних бића као што су човек и птица.

Милорад Живановић је саткао *књигу шареницу* широког тематског и поетичког лука, од лирске осећајности и тананих фолклорних мотива до еписки реских тонова, од сагласја међуљудског и склада између људи и природе, до драматичних судара егоизма и алтруизма. Од љубави према природи до нехаја спрам ње. Но претеже оно племенито, исконска људска потреба да разуме не само све око себе већ и цео свет.

НИ СИЗИФОВ КАМЕН НИ БУМБАРОВ ЛЕТ
Александра Сана Зубић, *Selena*,
Argus Books & Magazines, Beograd, 2017.

Попут претходна два Санина романа, и трећи се доима као ангажована проза. Роман поимамо као личну исповест, а том утиску знатно доприноси и приповедање у првом лицу. И писци и читаоци, наиме, ма колико били свесни да је начелно поетички свеједно да ли је наратор у трећем или првом лицу, да ли је „свезнајући“ или упоредо са читаоцем открива и разрешава животне теме и дилеме, емотивније перципирају штиво у ја-форми („Ich-Form“). Реч је о специфичном поетичком средству, тактици да порука допре дубље, да се морални ангажман непосредније испољи, на фону ауторовог стварног или привидног личног искуства, не дакле само из сазнајне визуре сведока одређених стања и збитија већ и слободне креације пишчеве инвенције. У том знаку је и посвета „Вољеном брату и родитељима“.

Сана је као већ изграђени писац свесна да је „ја-форма“ само поетички специфична а не вредносна категорија и зато не пада у искушење да своју животну причу, ма колико била узбудљива и особена, дословно пројектује у књижевно дело; зна да није све у животу романескно, да је највећи део интима чисто лична и у само нама знаним и разнатљивим сазнајно-емотивним координатама. Њен наратор је само условно „ја“.

Ове уводне поетичке напомене имају сврху да упозоре на честу предрасуду да су писац и наратор у првом лицу исто биће – ма у ком лицу био наратор, он је само лице у роману, причи или драми, онолико битан колико му је прави и једини аутор радњом и поруком одредило...

Роман је конципиран као животна путања главне јунакиње, уједно наратора романа, симболичног имена Селена. Символика је вишеструка и призива нам Месец као читаво врело метафора, а та метафорика уткана је у значењску мрежу романа. Животна путања дата је као кружни ток, као рђава бесконачност, али не као Ничеово вечно враћање истог, већ у још тамнијој пројекцији. *Вечно враћање истог* романсијерка нам предочава поетиком композиције – књига почиње и завршава се поглављем истог назива: *Кућа*.

Кућа је вечни мотив, мајка свих тема и мотива, *Итака* одисеја свих времена и простора. Махом је то родна, родитељска кућа, као што је и овде случај. Но ако су полазак у непознато и повратак ис-

кони, извор и увир и есенције и егзистенције, опште место свеколике литературе, оно између, само путовање, разликује се на безброј начина. Са слободнијом асоцијацијом на чувени Толстојев мото у *Ани Карењиној*, може се рећи да сви путујемо истим путевима, али да свако путује на свој начин. Сходно дослуху између духа времена и модерне поетике, који се своди на сажимање догађајности и њене перцептивности, на нарације које од самог почетка стреме и хитају крају, и Санин роман је кратак, а већ уводно поглавље је својеврстан мост између увода и закључка. Читалац који најпре погледа садржај помислиће, природно, да је у првом поглављу реч о родној кући и полазишту у свет, а у завршном поглављу реч о кући коју смо током живота саздали и у којој смо нашли спокој до коначног смираја, но овде имамо инверзију. Селена напушта ову другу кућу, ону коју сви треба да оставимо потомству као прву, као родну кућу своје деце. Трагично је што ће та кућа – оно што се збило не може се променити – њеној деци бити родна кућа, али њој лично биће у сећању само као тамни вилајет и *проклета авлија* која јој је прогутала велики део живота – да се послужимо Андрићевом метафором и насловом његовог чувеног дела.

Већ поменути Толстојев мото о посебности сваке несрећне породице овде је фокусиран на вечну чегрст између снахе и свекрве, свекрвине одбојности према *новој крви, уљезу у породицу*, али Сана није упала у *замку стереотипа свекрве као свекриве* – свекрва јесте језгро негативне енергије, али то није довољно за породични пакао – муж је делом нечовек као зависник од мајке а делом и својом природом, док је частан свекар сасвим у сенци зловољне супруге. Породица је профилисана рељефно, тродимензионално а не плошно, тако да су ликови животни, обликовани разним факторима а не једном одредницом, како би рекао естетичар Велфлин. Свекрва није сведена на порив ка породичној доминацији већ је инфернално оличење негативне енергије – сва поетика живота јој је преплет мржње и похлепе.

Пред Селеном су била два пута. Већина би, по нашој патријархалној традицији, имајући двоје деце, остала да животари у својој патњи, било да се ропски повинује свекрвиној вољи било да тражи одушка у малим, невидљивим одступањима од псеће среће. Селена је, међутим, одлучила да пресече Гордијев чвор, да направи коперникански обрт у свом животу, да прекине ланац зависности, остави породицу и вина се у слободу.

Но, слобода – то наша списатељица добро зна – не само што зависи од реалних могућности, већ се испољава на два начина, као

слобода од и као *слобода за*. Како ову једначину са две непознате решава јунакиња романа?

Оба вида слободе су тешко достижна и зато већина остаје у видљивим и(ли) невидљивим ланцима. Мада је са великом тугом оставила децу (муж пијанац и распусник јој је, кад му је предложила да покуша(ју) складнији живот селидбом и раздвајањем од његове мајке, одбрусио: „Ма иди гдје хоћеш, али дјеца остају мени!“), ипак се може рећи да је слобода од достижнија јер је пресудно зависна од снаге личне воље. Пут ка слободи за је тежи, неизвеснији, пун замки и опасности. Неку врсту оријентира дала јој је Нора, пријатељица још из обданишта, чија је девиза била готово супротна од Селенине – давала је од малена предност поетици задовољства и забаве на рачун етике рада и дужности. У разочарењу живота у јарму извитопереног и анахроног патријархалног морала, читалац би очекивао да је избор лепотице Норе, знатан део живота посут ружама, прави *modus vivendi*, но Норина тешка болест и прерана смрт посредно указују да ни то није прави пут, да је живот негде другде. Синтагма о *животу негде другде*, преузета из наслова чувене Кундерине књиге (*Живот је негде другде*), има вишеструку симболику у роману, а цитатност и алузивност Саниног романа речито показују колико су поетике класичног и модерног романа преплетене и у проседеима које перципирамо као класику.

Селена се враћа родној кући у ведром, светлом расположењу мада није открила тајну истинског, вишег смисла живота. Ипак, читалац осећа да њена ведрина не извире само из оживљеног сећања на детињство и младалачку атмосферу. Неке од тајни и кључева за тај вишак оптимизма, за озареност због приспећа у стварност у којој се превасходно сама пита о својој судбини, назиремо из неких топоса њеног путовања из свекрвине куће у своју. Најпре, реч је о спознању да постоје разни видови, боље речено нивои среће. Док је у њој паковање у кутије изазивало досаду и било мука духу, другим женама је тај посао био сјајан. Њима монотонија не само да није била убитачна већ ни присутна у опажајном пољу; њима је једини критеријум била физичка тежина посла. Такође су биле срећне што су могле или ће у перспективи моћи да имају кућу и окућницу и бити срећне што ће моћи да окопавају стотине стабљика кромпира, баприка или купуса, док би Селени те хиљаде истих потеза руку биле не само физички већ, још више, ментални проблем, помишљајући на слободу опуштања, посматрању пејзажа као визуелне лепоте, медитације, посвећености култури...

Међу кључне топосе романа спада и мушко-женски однос. Љубавна епизода између Селене и Марка је права ода еротском мотиву, мушко-женском односу као таквом. Иако без икакве временско-психолошке предисторије, то је исконски спој две жудње, *песма над песмама* енергије Ероса као животодавног начела природе. Маестрално је замишљен и описан еротски плес између Селене и Марка, изван и уједно изнад љубави схваћене као било какав договорен/уговорен аранжман два бића супротног пола. Било какав договорни сценарио, предисторија, такозвана психолошка припрема и актера и читалаца, не би овде били целисходни, само би разводњили спонтаност, снагу и непатворену лепоту овог сусрета сна и јаве, а такозвани позитиван исход – трајно зближење, оснивање породице, претворили би овај врли реалистички роман у сентиш мелодраму. Такође је за врхунску списатељску похвалу што је ова ода снази и лепоти ероса, ватрени сусрет сна и јаве, описан хемингвејевски, једноставним, такозваним малим речима – Хемингвеј је запазио да су крупне речи обично празне и шупље. Без међусобних завета и заклињања у будућност.

Мада је – свесни су тога од почетка били и Селена и Марко – то био успутни сусрет два слободна и самосвесна бића, Селена осећа у дубини да је тај сусрет један од њених путоказа у будућност. У те путоказе – вратимо се опет свакодневици као оквирној збиљи – спада и Селенина одлучност да више никад не дозволи себи повратак ни у зависност било које врсте ни у испразност малограђанског живота. Толико има и духовних и природних лепота да их не можемо ни запазити а камоли све видети и упознати и да имамо више живота. Једна од тих њих је и загонетна дволика Селена, Месец, чију увек видимо једну исту, глатку страну, док ону другу, тамну и рапаву, никад не видимо. И људи су дволични као Месец, поручује нам списатељица и њено друго ја – Селена, а та дволичност је само део вишеструке симболике Месеца у овом роману. Зато се више пута појављује као охрабрење главној јунакињи, посебно у тренуцима посусталости, увек са позитивном енергијом.

Анализа Нориног лика захтева посебну пажњу – њено животно опредељење је и контраст и комплементарно Селенином.

Роман обилује суптилним опаскама о разним аспектима живота. Ретроспективно осветљава распад Југославије, уочавајући метатеоријски став свих нација да су за рат и његове последице *кривци* они *други*, друга страна. То је заједнички именоватељ свих, мада су *први за друге други*, и обратно.

Осим нашег рата, тематизована је и голгота избеглица. Голгота је овде вишеструки појам. Неке избеглице прогута море, неки морају да се врате међу прогонитеље, а и срећници који успеју да стигну у жељене земље доцније увиде драстичну разлику између својих идеала и стварности.

Не може се у пригодном тексту указати на све аспекте овог особеног романа, поготову на умне историјске и социо-психолошке опсервације којима врви књига – посебно су надахнути фрагменти о путницима и међусобним односима нација и појединаца, али важно је истаћи да ове пасаже не поимамо као есејистичке излете – романсијерка је, без обзира на актуелност и ширину теме, одолела зову есејизације – опаске на рачун друштва и појединаца нису умовања наратора, односно писца, већ извиру из самог текста као његове импликације. Тако смо уз занимљив и узбудљив роман добили и поглед на Балкан и ширу околину, па чак и на читав свет.

ПИСМА КАО ПЕСМЕ КРОЗ ПРОСТОР И ВРЕМЕ

Светлана Матић, *Певам дању, певам ноћу*
(Виртуелна писма Мини Караџић)
Банатски културни центар, Ново Милошево,
и СКПД *Просвјета* – Беч, 2018.

Светлана Матић је у Аустрији професорка српског језика нашој деци. Написала је седам књига различитих жанрова. Најновија, са поетским насловом „Певам дању, певам ноћу“, посвећена је Вуковој кћерци Мини (Вилхелмини) Вукомановић Караџић, нашој запаженој песникињи, сликарки и интелектуалки тога доба. Особеност ове књиге огледа се најпре у самој замисли. Минин живот нам није предочен на уобичајен начин, као прича заснована на хронолошком следу архивских података, већ као писма Мини. Ово је утолико драгоценија идеја што су самој Мини писма толико значила у комуникацији са рођацима и пријатељима да се епистоларно обраћање може означити као једно од битних обележја њене личности.

Премда је настао још у римској антици и зато добио латинско име (*epistola* писмо), овај књижевни облик је прилично редак. У овом жанру два дела су чувена. Прво је Хорацијева збирка епистола упућена меценатској породици Пизони – *Ad Pisones*, која је касније због поетичких напомена названа *О песничкој уметности*. Друго чувено дело се појавило осамнаест векова касније (1764. године), у доба класицизма, надахнуто Хорацијевим начелним ставовима – то је Боалова *Песничка уметност*. Већ у време хеленизма ушле су у оптицај и фиктивне епистоле, да би се у XVII столећу појавио и епистоларни роман.

Иако је књига релативно малог обима, успела је да нам на рељефан начин представи Минин плодан и драматичан животни пут. Животопис је свеобухватан, од рођења до смрти, са свим радостима и тугама на том дугом путу. Истовремено, књига је и историјски подсетник, осветљава контекст у коме живи и дела једно тако вредно и култури посвећено биће.

Књига нам се отвара чувеним стихом *Певам дању, певам ноћу* Бранка Радичевића из истоимене песме, надахнуте управо Мином, коју јој је млади песник лично уручио за њен *Споменар*. Испод стиха је наоко индикативан а дискретно метафоричан поднаслов књиге *Писма Мини Караџић* (1828-1894). На наредној страни је Минин портрет из младости, рад непознатог сликара, са величајним речима о њеном дубоком трагу у нашој традицији историчара,

писца, новинара и политичара Теодора Стефановића Виловског (1854-1920), једног од најпоузданијих хроничара свога доба: „Мина Вукомановићка била је достојна кћи Вукова... Цела њена појава је у свему чинила част народу из кога је изникла...“ Виловски истиче и њен велики допринос очевој борби: „Била (је) живи извор за историју доба у којем је њен отац водио борбу за српски језик и правопис“.

Пролог почиње истим Бранковим стиховима, чиме ауторка књиге наглашава њихов двоструки значај – и у Миминој и у сопственој поетској топографији. Следе цитати посвећени значају поезије како у Миминој визији света, тако и у нашем поимању њене личности. Светланина песма *Мина у песми* наглашава неопходност поетског виђења Миминог живота.

Већ уводни део књиге, евокација Миминог рођења и детињства, најављује сву драматику њеног живота – само она и Димитрије преживели су породичну голготу: од једанаесторо њихове браће и сестара деветоро је умрло као мала деца, само двоје је стигло до пунолетства – Сава је умро у 22. години, Ружа у 18. Живело се у сиромаштву, а то је било време пре открића вакцина и антибиотика, у добу кад су масовно харале разне болести.

У компоновању књиге примењена су два начела – хронолошки след Светланиних обраћања Мими сходно њеним животним етапама – детињству, школовању, учењу српског језика... и след рађања и развоја њених љубави према сликарству и књижевности, како према писању, тако и у пружању обилате и вишеструке помоћи оцу, као и њена велика љубав према превођењу – са страшћу је преводила српске народне умотворине и на тај начин заједно са оцем престано подизала углед наше културе у свету. Њени преводи су врло цењени, а похвалио их је и Јакоб Грим.

Које је значењско и поетичко оправдање епистоларне форме ако нема живог адресата, шта је у функцији адресата у овом случају? Светланин књижевни проседе је налик геометријској пројекцији. Наша списатељица, корак по корак, пратећи Мимине године живота и видове испољавања њеног моралног и стваралачког бића, тестира даљинску учинковитост њене радиности и интелектуално-уметничке делатности. Другим речима, да ли су Мимина племенитост и њено стваралаштво и данас у знаку међународне афирмације и културног уздизања српског народа као и за њеног живота, да ли су и данас племенити и делатни њени мотиви, да ли су још увек плодне последице њеног прегнућа за бољитак свог народа. Супстанцијално и поетички гледано, адресант писма нам призива у

сећање лик који је у одређеном времену позитивно зрачио у својој средини, а прималац писма, уместо вербалног одговора, индиректно, посредством наше перцепције и вредносног поимања ретроспективе, указује, из дубине времена, на последице свог дела и карактера, односно да су некадашње активности још учинковите, да их време није прегазило већ да и данас позитивно зраче. Поетички је за похвалу што је наша списатељица у својој фасцинацији славном претходницом одолела сиренском зову хиперболе – гласу патоса, што могу само самосвесни и искусни писци. Није случајно међу њеним књижевним реперима Хемингвеј, који је презирао патос. „Запазио сам“ – каже он – „да су патетичне, гласне речи, шупље и неискрене.“ Мина се велича унутарњом светлошћу, племенитим делима а не крупним речима.

Књига нам на сажет али упечатљив начин дочарава дом Караџићев као једно од стецишта европске културе тога доба. У почетку је то била заслуга самог Вука као генијалног и фантастично приљежног фолклористе, али је постепено и друштво саме Мине досезало елитни ниво. У дом Вукове породице – подсећа нас и своју сабеседницу Светлана – свраћали су великани наше ондашње историје и културе: прота Матеја Ненадовић, кнез Михаило Обреновић, патријарх Јосиф Рајачић, црногорски кнез Данило, научници Ђуро Даничић и Јернеј Копитар, песник Бранко Радичевић, чланови Бечког одбора: Огњеслав Утјешеновић Острожински, Франц Миклошич, Јован Суботић, као и познати сликари Урош Кнежевић, Стева Тодоровић и Аксентије Мародић... Мина и Вук су били омиљени гости и цењени саговорници писаца браће Грим, историчара Леополда Ранкеа и Феликса Каница, песника Лудвига Франкла...

Ради развоја и култивисања свог сликарског дара, Мина је прво била ученица Јозефа Фајфера, а потом је, скоро три године, сликарско умеће усавршавала у атељеу Фридриха Шилхера. О Минином таленту речито сведоче њене слике, да поменемо овде само њене најпознатиј портрете: портрет брата Димитрија, два очева портрета, Аутопортрет, Кнез Михаило, Бранко Радичевић (моделован у гипсу), Краљевић Марко са топузом и шестоперцем, Црногорац с капом... Минина *Девојка са виновом лозом* сматра се једним од најлепших портрета у српском романтизму. Имајући на уму да је сликала у предању од приљежног помагања оцу и других видова своје културне мисије, Минин сликарски опус је импресиван – око педесет уља на платну, мноштво акварела и цртежа кредом... Имала је и музички дар – након часова које јој је држао Густав Гросман клавирским мелодијама је забављала своје госте.

Светлана је апострофирала и Минуу историјску знатижељу и однос према политичким збивањима, као што је револуција 1848. године.

Светланина посредна, садржајем и формом писама дочарана биографија Мине Караџић поткрепљена је и мноштвом цитата писаца разних времена. Цитати из тадашњег времена имају улогу Мининих духовно-поетских репера, а цитати из потоње, само ауторкине лектире су њихов пандан – на трагу сродне духовне матрице кореспондирају са духом Мминог доба и њеним интелектуално-уметничким и моралним ангажманом у њему. Хемингвеј, Џорџ Херберт, Исидора, Десанка, Јован Дучић, Андрић, Црњански, Бекет, Бранко Миљковић, Пекић, Капор и други писци нашег доба... су Минин пандан сазвезђу које су чинили Демокрит, Платон, Софокле, Његош, Гете, Ранке, браћа Грим, Лудвиг Франкл, Милица Стојадиновић Српкиња, Бранко...

Честа је предрасуда не само код читалаца већ и међу критичарима да су цитати само украсни детаљи књижевних дела. Напротив, цитати су битни значењски и поетички репери одређеног дела, његове духовне и литерарне координате и посредне поруке, а у овој књизи то је и суочење сродних а временски удаљених визија. То суочење је виртуелно у дословном смислу, али је реално по томе што се заснива на стварним, битним чињеницама из Мминог живота, на њеном раду и уметничком стваралаштву, на њеним уверењима и сумњама.

Није могуће у пригодном тексту скренути пажњу на сва тематска и значењска чворишта књиге са мноштвом биографских тренутака и културолошких репера. Поготову кад је реч о тако богатом и узбудљивом животу. Довољно је од трагичних догађаја поменути смрт сугруга у 33. години, након тек једне године заједничког живота а само три месеца након рођења сина Јанка, и брата Димитрија у 47. години. А најтужније од свега, непребол до краја живота – смрт сина јединца у 19. години! Само личност неизмерне стваралачке снаге и мисионарске преданости епохалном послу који је започео њен отац могла је да и у најтрагичнијим околностима опстане и до старости (1828 – 1894) истраје на историјском и просветитељском послу. Ревносно је сликала, писала стихове и путописе, преводила...

Особеном идејом и великим трудом – требало је извући из таме заборавља хиљаде података а не изоставити ништа битно! – Светлана је сазидала поетско-рефлексивну књигу достојну своје литерарне јунакиње.

Књигу улепшавају репродукције у боји Мининих слика, а за ликовну лепоту књиге заслужна је и графичка уметница Сенка Влаховић.

ДРАМА ЖИВОТА КАО ПОЕТИКА ИСТИНЕ
Бранимир Митровић, *Пред вратима заборава,*
Графид, Бања Лука и СКД “Алеја бреза”, Гнионица, 2017.

Као што већ наслов књиге сугерише, писац ове збирке прича нас упозорава да нам у колоплету свакодневице, сведене на егзистенцијални и духовни круг тренутних тема и проблема, прети заборава ближих и даљих предака, наслеђа и традиције, личних и надличних догађаја који треба да буду узорни репери за нашу данашњу егзистенцију и зато заслужују да се памте као светле тачке у сивилу свакодневице. Већ у насловима већине прича назиремо личне, породичне или шире друштвене драме: *Громовник, Ко се мача лати, Божја воља, Дјелидба, Што посијеш, то пожањеш, Крвава идеологија, Да сам знао, сурвао би га у Миљацку...* Но и приче са насловима који немају емотивно-сугестивну конотацију, попут уводне приче *Двадесет година*, осветљавају унутарњу драму својих ликова као типску драму свих нас. Штавише, и приче прожете хумором и тоном разбигриге – *Док Укрина тече, ракије ће бити, Није сваком ни бараба бити, Коњи* – имају шире импликације: ревитализују бодри и лековити дух фолклорне баштине, духовитост као душевну надмоћ жртва над мучитељима, као подсмех честитих бића моралним сподобама, људског лика а нељудског карактера.

Модерна критика је против препричавања књижевних текстова – губи се њихова аутентичност, пуноћа и рељефност истине, а интегрално књижевно ткиво своди на фабулативни оквир и анегдотски упрошћену нарацију. Приче треба читати пажљиво и лагано, само тако допиремо до искустава и запретаних порука мудрих предака. Зато ћемо овде указати само на широк тематски дијапазон ових прича и на фолклорне корене њихових порука.

Уводна прича збирке – *Двадесет година* – слави трајност и лепоту искрених и дубоких осећања, то је дирљива варијација фолклорног наратива прва љубав заборава нема. Од њеног зачећа, првог додира душе и тела, до остварења жеље и чежње, прошло је двадесет година! Изворна емоција је снажно зрачила из временске и просторне даљине док код већине нас емоција тавори и у непрестаној близини!

Прича *Мајка* тематизује највећу, мајчинску љубав, легендарну не само у људском роду већ и у свеколикој природи. Највеће драгоцености – накит наслеђен од своје мајке – мајка продаје да би купила сину чизме: може ли ишта мајци бити драгоценије од здравља своје деце?!

Прича *Громовник* има сложenu структуру – преплиће легендарно и стварно, могуће и немогуће; суочава психу децу и психу одраслих, строгу озбиљност и хуморну ведрину. Прича *Док Укрина тече... ракије ће бити* већ насловом наговештава драматичан судар патријархалног пословног морала, етике рада, и пословања чији је једини мотив зарада по сваку цену. Прича *Ко се мача лати* посвећена је стварном а библијски интонираном догађају, боље рећи наративу о несвесној далекорочној суицидалној логици насилника и убица. Прича *Шибница* је преплет народне домишљатости и шетског духа, осведочених средстава лакшег подношења тегобне егзистенције. Прича *Тата* тематизује лирску нежност у руху епске, мушке тврдоће, а прича *Божја воља* спаја фолклорне мотиве неизоставне награде недужнима након великих испаштања, што је наратив, као и многи други, преузет из усмене традиције. *Чохова цигла* оваплоћује наратив судбине истрајног и вредног странца у нашој средини... Прича *Јасен* посвећена је исконској вези човека и природе, антејској моћи у интегритету људског бића...

На основу наслова из прве половине књиге увиђамо тематско-мотивску разноврсност Бранимирових прича; и друга половина нам призива укрштаје судбина и искустава људи нашег доба са судбинама и искуствима ближих и даљих предака, укрштаје који сублимирају општељудска знања и искуства.

Приповедач је толико фасциниран ликовима и судбинама узорних или на индиректан начин реперних предака да свесно своје књижевно умеће ставља на олтар истине да би је дочарао у свој пуноћи и да ни најмањим скретањем читалачке пажње на своје ауторско ја не би умањио досег и дубину њеног просветитељског и исцелитељског зрачења. Но, без обзира на одлучну намеру да се ауторско ја потисне у дубоку позадину, да се сведе на улогу пуког посредника да истина изађе на видело, нулта субјективност, максимално утапање субјективности у објективност, није могуће.

Чувени теоретичар информација Умберто Еко открио је особен феномен који је описао сликовитим реципрочним синтагмама *присутно одсуство* и *одсутно присуство*. И кад се писац сасвим заклони својим делом, то не значи да га нема. Присутан је иако је наоко одсутан. Дело се није написало само собом већ његовом руком, његовим умом и срцем.

Иако једноставна по својој мотивацији, искључиво посвећена чувању сећања на описане догађаје, Митровићева збирка прича је вишеструко занимљива. То су приче на самој граници двеју сфера

– стварности и уметности. Писац је толико мотивисан стварношћу, потресним догађајима који само по себи заслужују трајно памћење, и чврсто је уверен да им никаква уметничка обрада није потребна. Зато своје књижевно умеће у целости ставља у функцију истинитости записа. Сасвим се одриче фикције (fiction), једини циљ му је слика стварности (faction). Да ли је могућ пуки запис у виду приче, слика објекта без сенке субјекта?

Хроничари историјских, политичких и других збитија, као и њихови читаоци, знају да је то могуће, али то нису приче већ систематизовани суви подаци о одређеном догађају или догађајима. Но и они знају да постоје изузеци – има догађаја који личе на приче, који имају заокружену и напету радњу (фабулу) са више или мање бочних радњи (перипетија) унутар себе и расплетом (смирајем динамике) на крају. Рекло би се на први поглед: то је то, једноставно преклапање двеју сфера, стварности и уметности – догађај је каткад чиста прича, само је треба записати. Но ко год је то чинио, пре свега писци реалисти или веристи, знају да то није могуће! Постоји, додуше, једна могућност да се то постигне, а то је писати као дисати, спонтано се препустити опису доживљеног, бити чист сведок и ништа више. Но сви који се баве писањем знају да је синтагма писати као дисати читалачка а не списатељска метафора, читалачка идентификација лаке рецепције штива и његовог лаког настанка, паралела између читалачке перцепције и књижевне продукције. Ко је иоле завирио у књижевну (као и било коју) радионицу зна да је та паралела далеко од истине! Као што дрводеља – да се послужимо примером из занатског умећа – мора да уложи много труда да би од комада дрвета израдио одређени предмет, или као што архитекта направи мноштво скица пре него што уклопи своје здање у естетски складну целину са околином, тако и писац мора да одбаци многе неважне појединости које би оптерећивале пажњу и одвлачиле је од суштине, а спонтано запис(ив)ана прича, оно што се види пред собом, трајала би колико и догађај који се описује – данима, недељама, каткад, зарад описа нечије судбине, и деценијама! Ни циклуси романа не би могли да садрже све појединости које чине неки догађај. Другим речима, није реч о писању као дисању већ о одабиру, селекцији битног и карактеристичног у неком догађају, а изостављању безброј детаља истог догађаја, ма колико он својом унутарњом структуром лично на причу.

Описана селекција као радикална редукција квантитета, свођење екстензивног догађања на његову основну супстанцу само је један вид селекције грађе. Да би се то догађање довело до приче, нужна је и квалитативна или вредносна селекција. Другим речима, у исти мах се одвија мноштво догађаја свих врста и нивоа – свака појединачна судбина

одвија своју нит поред безброја других судбина. Писац приче, чак ни романа, не може да обухвати то непрегледно мноштво, а све те нити се у стварном животу укрштају и преплићу. Мора да у стварности разабере а за свој запис изабере оне судбине или карактере који су битни за опис судбине или значајног догађаја за коју се као писац определио. Све остало може (и мора!) да остане само позадина, социо-психолошки фон, сведен на просторно-текстуални минимум, ма колико био важан као контекст, без којег би прича висила у ваздуху, била папирната или књишка, како се то обично каже, односно фиктивна конструкција а не разабир запретане реалности, истине неке догађајности. Тек у таквој причи ми саосећамо са патњама њених ликова, иначе бисмо расули пажњу на безброј других ликова на видику. Писац у свођењу стварности на достижну меру описа одбацује њене разне слојеве, као што испирач злата одбацује тоне песка и блата ради грама злата.

Упућени читалац ће рећи – пишчева интуиција обавља ту селекцију – и у праву је у великој мери: без префињене интуиције нема правог писца (уметника, научника), она прећутно обавља огроман део посла селекције, али преостаје и велики посао рационалног, аналитичког одабира битних и карактеристичних у мору ефемерних појединости.

Већ описани посао је огроман, али у мноштву других из уметничке радионице у овом пригодном и просторно нужно сведеном тексту мора се поменути још један од најважнијих послова, а то је разабир структуре или окоснице догађаја, односно фокуса приче. Другим речима, у стварности не постоје чисте приче – непрестана догађајност, непрестани судари карактера и судбина уништили би сав живи свет, нестало би човечанства. Зато су егзистенцијални судари, дијалектиком историје или логиком општељудског опстанка, сведени на делић стварности – највећи део и живе и неживе стварности, као и њихове унутарње дијалектике и дијалектике њиховог међусобног односа, прожет је инерцијом, равнотежом између статике и динамике. Пандан или аналогон тога односа у људском друштву је тривијална, сива свакодневица. Сразмерно узев, врло мало је догађаја достојних веће и дубље пажње, судбинских бура у мору свакодневице.

Дотакли смо само делић послова у књижевној радионици, тек да се види колико је тешко и деликатно писати истину, верно описати и дочарати атмосферу догађаја или збивања. Али довољно да се види да нема писања као дисања, да се схвати да је сваки поетички избор захтеван и деликатан, да захтева велико умеће и кад пожелимо да га савим жртвујемо зарад описа истине. Та жртва није жртва, то је само други пут до истог циља, књижевним талентом описати људску судбину у друштвеном и космичком контексту.

РОМАН О РАТНОМ И ПОРАТНОМ БЕОГРАДУ
Јеврем Петковић, Прескочена генерација,
Neopress, Београд, 2018.

Поднаслов романа је *Хроника једне београдске породице*, а време радње је Други светски рат и две и по деценије након њега. Наслов романа сугерише ширу слику друштва, а поднаслов носиоце радње. Шира слика овде није само у функцији контекста већ је и ретроспективни поглед на бурне деценије наше новије историје, утолико драгоценији што о том периоду, упркос историјској дистанци, још имамо рашомонску уместо друштвено усклађене приче.

Мада наслов и поднаслов најављују друштвену хронику из визиуре породице као основне ћелије друштва, *Прескочену генерацију* не можемо свести на сугерисани темат; пред нама је вишезначан и вишеслојан роман. У средишту радње је београдска породица Павловић, са својим рођачким огранцима, пријатељима и познанцима, али пошто су главни ликови браћа близанци Марко и Мирослав, чије судбине роман прати од рођења до њихових четрдесетих година, књига је у великој мери и образовни роман или роман одрастања. Пошто је контекст, попут наглашеног филмског другог плана, историјско-политички и духовни пресек живота метрополе и њеног зрачења на српско и југословенско друштво, роман се може сматрати и политичком и духовном историјом Београда. Роман има и одлике трилера, чак и хорора – на сцени су истовремено душевно узорни, добродушни и питоми ликови, попут оца Срђе и мајке Софије браће близанаца, и умно поремећени, чак и на убиства спремни, попут њихове тетке Наталије.

Одрастање и образовање браће приказано је на кумулативан начин, уз опис не само осталих чланова већ и читавог круга рођака и пријатеља породице. То је, подсетимо се, образац образовног романа. Термин је, подсетимо се, први употребио Карл фон Моргенштерн почетком 19. века, а исцрпно га дефинисао Вилхелм Дилтај поводом Гетеовог романа *Вилхелм Мајстер* као роман чија радња прати развој јунакове личности од детињства до зрелости, све док не спозна свој идентитет и своју улогу у свету. Тај мукотрпни ход саморазумевања обухвата однос према родитељима, утицај васпитних установа, сусрет са уметношћу, откривање љубави, окушавање у неком позиву, однос према јавности и политици. Андрија и Марко су расли спокојно под брижном негом патријархалних родитеља и уз материјалну подршку богате тетке. Драму живота први је открио Марко, кога је као малолетника завела јуродива тетка милионерка,

а Андрија је горчину живота открио кад је увидео да му ништа не вреди просечна оцена 10, јер као ванпартијац, уз то у вечној сенци *идеолошког непријатеља* – давно стрељаног деде, не може да добије место асистента, па мора да се запосли као приправник код оца, а његов неподобни брат близанац посвећује се писању и стиче фирмацију у иностранству, у Лондону...

За данашње читаоце, махом рођене након времена којим се роман бави, оба његова главна тока – и судбина људи у бурном и опасном добу и политичка и духовна историја Београда – заслужују посебну пажњу.

Да би се дубље разумео Други светски рат и наше тадашње друштвенополитичко стање, неопходно је, сматрао је аутор, бар у основним цртама осветлити и Први светски рат и стварање Југославије. Уводна поглавља посвећена су тој великој и још увек деликатној теми. Сви знамо за Голготу Србије и пострадање већине пунолетних Срба, али мало ко зна да је та драстична сразмера у престоници била још катастрофалнија: из Београда одлази већина становника, а већину преостале мушке популације чине дечаци испод петнаест година! Знамо за трагичну судбину оних који су отишли са војском, но и они који су остали у Београду умирали су од глади и опаких болести – шарлаха и дифтерије.

Након залечења непроболних рана током две међуратне деценије и привредног опоравка долази нов рат, ново пострадање српског народа, не само највеће међу југословенским народима, већ највећим делом геноцидним чином једног од њих. Но повод за почетак рата – раскид пакта са Немачком – оставио је дубоку дилему: нису ли Срби могли, ако не избећи, вишеструко смањити своје пострадање? Последице тог чина и исход рата могли су и чаршијски политичари предвидети: немачко бомбардовање 6, 7. и 11. априла, предаја Београда већ 12. Сви знамо да је наша армија у односу на немачку била као патуљак према цину, али исход срамно бедног опорна није само у сразмери моћи већ и у нехају за одбрану, општег губитка патриотизма. Током бомбардовања нико није гасио пожаре, а равнодушност се наставља и у окупацији. Лазар (Марков и Андријин деда) се сећа текста Станислава Кракова који у „Новом времену“ пише о вешању пет људи на Теразијама у августу 1941: *Између обешених затегнуто је платно које најављује коњичке трке. Улични звучници преносе музику Радио-Београда. Пред кафаном „Атина“ седе људи и пију. Породице у недељној шетњи, парадно одевене; мајке држе за руку децу која лижу сладолед и гледају у обешене.*

Обичне грађане окупатори нису дирали, али су похапсили научну и уметничку елиту – око сто двадесет знаменитих личности. Занимљиво је да је већину тих научника одмах након рата похапсила и нова власт.

Роман евоцира из два угла – чаршијског мњења и интелектуалне елите – истоветну тезу да смо имали два покрета отпора: Први крећу четници – 11. маја четрдесет прве... Окупља их пуковник Драгољуб Михаиловић, као снагу одану Краљевској влади у избеглиштву. Партизански устанак почињу комунисти – у јулу четрдесет прве – после напада Немачке на Совјетски савез. Симптоматично је да је наша данашња стручна јавност ригорозно подељена – већина историчара признаје само партизански покрет, знатно мање признаје само четнички – скоро нико оба! А светски историчари признају оба. Уместо да се поносимо што смо имали два ослободилачка покрета, већина се стиди једног од њих!

Роман осветљава и још увек контроверзну тему – однос према Недићевој управи. И ту је данашња и стручна и лаичка јавност искључива – већина је сматра издајничком; мањи, али не мали број и интелектуалаца и лаика је сматра честитом, а не мало њих је и велича, прихватавши емотивну метафору о Недићу као *српској мајци*. У роману се тематизују и мотивишу оба става. Шта би се догодило да Недић није прихватио колаборацију: *Немци би западну Србију припојили усташкој држави Хрватској, највећи део Војводине Хортијевој Мађарској (Банат би био под немачком управом.), а јужну Србију Бугарској, коју је краљ Борис увео у Тројни пакт. Осим што је спречено распарчавање Србије, у њој је пружено уточиште Србима из разних области Југославије, али и знатном броју Словенаца и припадника других нација. Треба поменути и Недићеве безусловне захтеве да се Срби не шаљу на (тада једини у Европи) Источни фронт нити да се за то ратовање шаље храна из Србије... Друга страна га немилосрдно осуђује – да се његова јединица међу првима предала, да је брзо ослобођен из окупационог затвора, да је уважавао профашистичку фалангу „Збор“ Димитрија Љботића, да је за време његове власти стрељано на хиљаде Јевреја – додуше, стрељање су искључиво обављали Немци, никад Срби, али су учествовали у хапшењу Јевреја... Став се препушта читацима, но извесно је да никаква влада под окупацијом не може бити аутономна а самим тим ни сасвим принципијелна – питање је само једно, можда ни начелно решиво: да ли је боље да народ има неку своју кровну заштиту од завојевача или да је нема... Већина ни старијих а камоли млађих читалаца не зна да је Недић у време прихва-*

тања управе био у великој жалости, да су му два месеца пре тога погинули син и снаха у експлозији складишта муниције У Смедереву. Такође је битан, можда и пресудан податак да су од Недића тражили да се лати незахвалне и претешке улоге више од сто виђених Срба тога времена – научника, писаца, лекара... У тесној вези са темом сарадње са окупатором је и податак да је у току окупације у Београду радила већина културних и образовних установа – основне и средње школе, Народно позориште, Уметничко позориште, Хумористичко позориште, Музичка академија, Коларчев универзитет... Избеглице оснивају 18 позоришних дружина, а сва позоришта су пуна...

Одмах по успостављању нове власти позвани су на одговорност многи и активни и пасивни уметници и интелектуалци – активни што су били активни, а пасивни што се нису супротставили окупатору и подржали партизански покрет. Многи су преким судом осуђени на смрт или строгу робију, а са универзитета је уклоњено више од шездесет научника светског ранга – међу којима Веселин Чајкановић, Боривоје Милојевић, Јустин Поповић, Перо Слијепчевић... чак и они којима је требало доделити орден за храброст – Хенрику Барићу, који је одбио да потпише *Апел српском народу*, и Радославу Грујићу, коаутору *Меморандума Српске православне цркве о геноциду над Србима у Независној држави хрватској*.

Зла судбина није мимоишла умне и талентоване Србе ни у наредним деценијама – за каријеру је била важнија политичка подобност него стручна способност; политичко равнање него научно знање и звање... (Однекуд нам пада на памет народна изрека: *Како таде, тако и остаде...*) Полазиште за оцену вредности младих ... радника, сељака и „поштене интелигенције“ је „социјалистички патриотизам“. Према том „научном мерилу“ – осим самог врха власти који је у свему неприкосновен и за који не важе закони ни такви какви су – остали грађани су подељени у две супротстављене групе. У првој је широк круг руководилаца на нижим нивоима и грађани јасно одани режиму (то подразумева послушност, удвоориштво и одсуство критичког мишљења о друштвеним неправдама). У другој су обележени „непријатељи народа“ (хилjade „издајника“ побијено је већ првих месеци револуционарног терора), у које су, без доказа чак и за најблаже облике грађанске некоректности, сврставани они који мисле својом главом. При том велики број „непријатеља народа“ живи у беди. Цитирали смо шире овај део романа јер на упечатљив начин варира орвеловску визију строго контролисаног друштва и његову тријадну кастинску поделу на

ужу партију, ширу партију и проле(тере). Аналогија са Орвеловом 1984. је прејака, али није без основа. Једна јунакиња романа ту језиву праксу овако резимира: *Стварну проходност у новом времену, поред партизанских бораца, имају само удворице, лакташи и они ретки појединци, биће их све мање, који прихватају такозвану револуцију.*

Упоредо са основним током романа, фокусираног на судбину породице Павловић и њено виђење друштвеног стања, роман пружа и критичку слику духовног живота Београда. Многи професори Универзитета (Александар Белић, Веселин Чајкановић, Видо Латковић, Радомир Алексић, Никола Милошевић...) и чувени интелектуалци из Симине 9 (Војислав Ј. Ђурић, Војислав Кораћ, Мића Поповић, Бата Михаиловић, Петар Омчикус, Павле Ивић, Михаило Ђурић, Борислав Михајловић Михиз, Дејан Медаковић, Живорад Стојковић... са Добрицом Ћосићем као политичким заштитником) сагледани су знатно друкчије но што су остали у јавном мњењу.

Прескочена генерација нам призива сећање на роман *Покошено поље* Бранимира Ћосића, критичко виђење београдске средине током Првог светског рата и међуратног периода. Где је Ћосић стао, Јеврем Петковић (псеудоним научника који жели да остане анониман) је наставио невеселу причу. Писац има капацитет да нам дубински и рељефно раскрије минуло и садашње време, да нам подари *Покошено поље* нашег доба, штета што је изабрао средокраћу између анегдотике и социо-политичке слике. Или је амбициознији подухват оставио за другу прилику. Иако је зашао у такозване озбиљне године, духовно је толико бодар да може да напише још низ књига.

ЖИВОТ ИЗМЕЂУ ПЕСМЕ И ПРИЧЕ Илија Родић, *Животопис* (роман), Геа, Београд

Сваки живот је, попут смене дана и ноћи, светла и таме, тоpline и хладноће, ток са мноштвом окука, испуњених радостима и тугама, пуноћом доживљаја или тромом чамотињом свакодневице. Писац и уједно главни лик књиге пред нама није дозвољавао да га обузме сивило свакодневице, живот као проток времена у испразном простору, живот као устаљена физичка и духовна колотечина. Напротив, он је током читавог живота описаног овом књигом дисао пуним плућима и све чинио узорном вољом и великом енергијом. Зато је његов животопис у знаку бодре саге, елана који се непрестано остварује и својим успесима крчи просторе за нове животне успоне и узлете.

Снажна и постојана оптимистичка мотивација крије велику поетичку опасност - визију живота као идилу и пасторалу, удаљавање од стварности, која је свима, осим нишчима духом, непрестана смена блажих или жешћих контраста, ведрине и туге, миловања или удараца судбине... Ако смо превасходно загледани у бит а не у њене безбројне варијације и нијансе, можемо слободно рећи да се људске судбине разликују само по распореду, дужинама и дубинама тих животних изазова, успона и падова, остварености или осујећености жеља и планова... Но, поетичке замке необузданог оптимизма, у коју често упадају и писци којима је перо алат за живот, био је светлан наш аутор и избегао ју је на најбољи начин. Није дозволио да га животни успеси толико узнесу да испусти из вида и тамнију страну стварности - неравнине на путу, различитост карактера, пролазност живота, неизвесност не само далеке него ни блиске будућности... Иако је, као честит и успешан човек, као човек чисте савести и миљеник судбине, био пред изазовом да свет види у изразито светлим бојама, од малена је уочавао све дугине боје и непрестане мене светла и таме. Није правило такозвану позитивну селекцију, пред очима му је увек био неомеђен хоризонт, који је упијао свим чулима. Тако смо добили уверљиво штиво, рељефан животопис у великом луку од раног детињства до старости на виду.

Писац књиге је не само њен главни јунак већ и наратор, а ово тројство у истој особи посебно плени читалачки доживљај, чини читаоце приснијим, увлачи их у радњу, готово их придружује писцу, попут његових другара пастира или другова на послу.

Мада има структуру романа-хронике, са елементима дневничких записа, књига има непосредност усменог обраћања, као приповедање личне судбине, од малих ногу до предворја позног доба. Тај спонтани стил извире из искрености и непатворене отворености душе, наш писац пише како дише, једноставно, дахом и духом народне конверзације. Осећајући да му ова једноставност не омогућава да искаже сву поетичност доживљаја, богату лирску гаму својих љубави и чежњи, Родић је призвао у помоћ стихове. Тако смо у истој књизи добили и прозу и поезију, преплет прозних записа и лирских медитација, приче и поеме. Потреба да се стиховима дочара суштина и атмосфера доживљаја, њихова лепота и дубина, призива нам у сећање једно испрено поетичко оправдање тог проседеа, суптилни афограм Рака Никчевића: „Не да прича/ да напишем пјесму!“ Поетском бићу тесна је одећа прозе! Занимљиво је да осим различитог тона, смиреног у прози и високо емотивног у поезији, прозни пасаж и стихови овде имају и сасвим различиту поетику - проза тече у континуитету, по хронолошком начелу, док су стихови у музичкој оркестрацији, као варијације главних мотива, пре свега љубавних, и попут концентричних кругова варирају основне теме.

„Животопис“, као што и свеобухватност те речи наговештава, сабира у себи све теме, од рођења до смрти, од завичаја до космичких висина и даљина. Има неколико паралелних, наизменичних токова - завичајни, од детињства и потом честих повратака током читавог живота, опточен сентименталном носталгијом; радна каријера, такође крцата позитивном енергијом и плодовима афирмације; породична хроника... Но, без обзира натај бескрајан тематски дијапазон, једна тема изразито доминира — тема љубави. Љубав је лајтмотив, тематска жижа, срце и душа укупне пишчеве мотивације. Слободно бисмо могли рећи, прозно-поетска књига пред нама, и поред тематске неомеђености, могла би се назвати химном љубави. Сва њена лирска понесеност, зрачење које извире из њених редова и стихова, одсјаји су љубавне игре и заноса.

Гледано са стране, читаоцу кога претходно није озрачила пишчева магија љубавних описа може изгледати помало чудна ова исконска понесеност љубављу у нашем данашњем патријархалном друштву. Тога је свестан и сам писац и зато нам излаже и свој поглед на свет, тачку гледишта из које полазе сви видови наше опажајности и знатичеље.

Главни супстрат ове узнесености љубављу као темељном људском исходишту, као извору и увиру животне енергије и њој при-

мерене филозофије живота, је доживљај света, од микрокосмоса до макрокосмоса, као јединственог и искључиво оностраног феномена. Другим речима, нема метафизике, нема посмртног живота, нема пакла и раја. Рај и пакао су овде и нигде другде, од нас самих зависи шта ћемо изабрати и за шта ћемо се борити. А ако нема другог света, ако је сав други свет сведен на наше распадање, на дословни одлазак у прах и ништавило, преостаје нам само једно - да направимо рај око себе, данас и овде, без одлагања, јер је свако одлагање жртвовање драгоценог и ненадокнадивог времена. Тако се, као почело и начело живота, као његова највиша еманација и манифестација, као најплеменитије и уједно најлепше и најпријатније зближење међу живим бићима, указује љубав као врхунски смисао и садржај живота, као врхунско душевно и телесно задовољство.

Још увек веома оптерећени аскетизмом као искупљењем за пад у грех и вечним одрицањем као јединим прочишћењем, неке се може учинити да ова химна љубави прелази у метафизику чула, да запоставља и чак укида духовност. Пажљиво читање, међутим, упућује у сасвим другом смеру. Нема ни помена о неком вредносном релативизму, попут гесла „ако нема Бога, све је дозвољено“! Напротив, из сваке странице ове књиге зраче хуманост, моралност, правичност и друге врхунске људске вредности. Наш писац поима љубав као врхунско зближење двају бића у сваком погледу, као чисто прожимање бића међусобно изабраних не само физичком већ и псродношћу нарави и карактера. А чулност је у првом плану што је наше постојање одређено и омеђено материјалношћу - растењем, младошћу, физиологијом - у нераздвојном амалгаму са другим сферама нашег бића - жудњом ка лепоти, истини, правди... Метафора раја овде је чисто секуларна, овоземаљска, жудња за неодложном и овдашњом срећом.

Писац не само да заговара вредносну универзалност, поштовање свих вредности, већ је и оличење те људскости. Узорно је дете, одличан другар међу својим јаранима у детињству и младости, потом узоран родитељ, добар комшија, изузетан радник и стручњак. Добитник је врхунских признања и за стручност, и за вредноћу, и за друштвени ангажман. Признаје све врхунске вредности, само једно не прихвата - да срећу треба оставити за онај свет. Он се не слаже са славном поетесом да је „срећа лепа само док се чека“, уверен свим дамарима свог бића да је срећа срећа само ако је већ у нама, са нама, око нас...

Наш писац одбацује дихотомију на коју смо већ миленијумима свикли - уважавање равнотеже између ероса и танатоса као фило-

зофије живота. По њему је све у славу ероса, принципа живота, а смрт нека бар чека, ако већ не можемо да јој се одлучно и заувек одупремо.

Иако је до свог погледа на свет наш писац дошао као самоук и личним размишљањем, ослоњеним само на свој дар запажања и широку знатижељу, занимљиво је да се његови вредносни ставови у великој мери подударају са савременом аксиологијом - да су све вредности у чврстој и хармоничној вези, да нису једне на уштрб других. Иако се ова аксиологија у великој мери баштини на старогрчкој идеји калокагатије, уверењу да је оно што је лепо уједно и добро и хумано, устоличењем хришћанства вредности су се драматично раслојиле, при чему су чулна задовољства одагнана на руб негативних, а бол и патња уздигнути до највиших вредности. Под дејством просветитеља, последњих векова знатно се кориговало радикално хришћанско раздвајање уживања и патње као вредносних конотација.

Нашем писцу осећања не извиру само из снажне воље, већ су увек уроњени у контекст. Зато не примамо као пасторалу његову љубав према лепотама завичаја ни његову идеологију као наивну идилу, нити његову посвећеност послу као улог у будућу каријеру. Све су то озрачја исте љубави, љубави да све буде лепо, хумано, правично, овде и сада, без трунке одлагања.

Илија Родић, славећи радости свог особеног досадашњег живота, саткао је занимљиву књигу преплета прозе и поезије, оду љубави у најширем смислу, а превасходно у њеном исконском значењу. Иако је својом судбином залазио и у сиротињске чатрље и у луксузне дворце, иако је доживљавао и дубоке патње и радости препуштања задовољствима, није написао ни житије ни пикарски роман, већ књигу о човеку попут свих нас кад бисмо били слободнији и искренији, са мање стега у себи и око себе. И кад не бисмо допуштали да река живота толико често тече поред нас уместо да будемо у њој као пливачи или веслачи.

БРОД КАО СИМБОЛ И МЕТАФОРА
Иван Сокач, *Бродови* (вишејезично издање),
Београдска надбискупија, Београд, 2018.

И најновија књига Ивана Сокача је у знаку лирске рефлексije, основне поетичке нити овог већ плодног младог писца. То важи не само за први део књиге, који чини четрдесет једна песма, већ и за наредни, за приче и прозне импресије, са двадесет пет наслова. Пред нама су заправо две збирке, обједињене лирском осећајношћу и медитацијама о многим темама, од вечних и општељудских до ситница које живот значе. Повезује их и духовност, вера у виши смисао људског битисања, у истину, морал и правду као светлосне путоказе. Након ова два сазвежђа текстова следе њихови преводи на руски, енглески и немачки језик (*Суда, Ships, Schiffe*). Издање за читаоце широм света, што ова књига и заслужује.

Прва, уводна песма, структурално повлашћена и зато важна значењска кота читаве књиге, има метафорични наслов *Бродови*. *Брод* је у васколикој традицији симбол људске покретљивости и знатижеље, трагања за непознатим пределима и сазнањима. Но песник Сокач се овом приликом не отискује на тај далеки пут, он подразумева као свима познату његову географско-историјску симболику; наш поета призива бродове као метафору одласка и повратка, растајања и састајања; као драму одвајања и радост поновног спајања ближњих. Путовање се сели из географије у психологију, из света физике у просторе душе. Песник поручује драгој да сања бродове, јер: *Они се увек враћају*. Људско искуство се кроз миленијуме изборило за извесност путовања уместо вајкадашње неизвесности, која је одувек лебдела над сваком пловидбом у далеки свет. Но, није у питању само извесност повратка. Бродови се враћају, али не исти као кад су кренули у свет – односе у свет један товар, враћају се са другим товаром и људима обогаћеним новим сазнањима и искуствима. Песник прави паралелу између путовања брода и људских путешествија, како стварних, физичких, тако и духовних: *Тако се и моја душа изјутра врати / кад оплови „северни морски пут“*. Синтагма северни морски пут је метафора са читавом мрежом асоцијација, призива нам и *Хипербореју* Милоша Црњанског, пределе у којима живе људи који не знају за лажи и преваре. Песник Сокач приписује далеком путовањима и оплемењујућу моћ, моћ прочишћења: *Када застии, сањај бродове, / јер они те силног гнева ослободе. / Њиме лед разбију, на га (...) у дубинама оставе, / где се светови таме дотичу...*

Преображај спољног у духовно, космичког у интимно, срећемо и у песми *Прошлост: Прошлост још зове, понекад. Можда често... // Кажем јој: тај сам што ме чуваш иза давних дана. // Морам да знам, // да ме још има, // и у невреме време док бије.* Стихови ове песме су крцати вишеслојним значењима. Ми јасно разабрамо да нас прошлост понекад зове, али у исти мах назиремо да то није понекад, да нас можда често призива. Веза прошлости и садашњости је непрестана, попут спојених судова; неминовна и снажна, али макар била велика и славна, прошлост не сме да прогута садашњост, да субјект претвори у објект, биће у небиће, данашњи живот у сећање на прохујали. Судбински је важно, поручује песник, да нас има, да смо неко и нешто и у времену и у невремену. Песма *Прошлост* је и репрезентативан пример сублимације израза – реченице су доведене до супстанцијалне, телеграфске сажетости.

Још један симбол путовања – *воз* – инспирисао је песника, као зов прећутне синтагме копном и морем. Копном се доскора путовало кораком човека или касом коња, данас га пруге премрежавају као жиле куцавице неког циновског крвотока. У песми *Колодвор* пред нама искрсава филмски динамична слика: *Колодвор је препун. / Људи... / Возови... // Благо њима! / Толики видик и бескрајно пространство.*

Песниково лирско и епско ја се непрестано суочавају и сукобљавају. Премда је епска визија света уткана у традицију и историју као њено митско наслеђе, у песнику лирска осећајност надвладава сиренски зов епа, склоног да дивинизује своје а сатанизује туђе. О једном од сржних топоса епске визије света – крви – песник каже: *Крв ми кипти од предака разних / од часних и бесних можда, сваккаквих...* Традиција је многолика и многозначна, несводива на монолитну гранит ни вредносну искључивост. Импликација овог становишта је далекосежна – да су сви народи од крви и меса; свима сродне прилике и неприлике на сличан начин вајају карактере и нарави свуда на земаљском шару. То је у опреци са дивинизацијом свога и својих као оваплоћења рајских вредности – јадан би то био свет у коме би сви осим нас били пакао!

Од песника је далека примисао *Пакао, то су други.* Пакао је покретна територија, попут коровских простора, и лако се шири. Довољни су небудност и опуштеност околине – *невиност без заштите*, да зачинима закључак метафоричним насловом чувеног филма. У песми са насловом *Ноћи ми дуге*, који је далеко од тога да нам асоцира патриотизам, по освешталој традицији у знаку снаге и бодрости – већ *circulus vitiosus* рђаве бесконачности, читамо сти-

хове: *Умро сам на Кајмакчлану / где је срце Арчибалда било. / Ал` сам се убрзо поново родио / у банатским равницама златним.* Нова нада је, међутим, била крхка и немоћна: *Исти ме онај одведе са равнице / што ме већ једном давно убио. И нисам се ваздуха надисао, наљубио, / сумрак ми небом покрио лице.* Но, песник није катастрофичар, не поима исход историје као коначни обрачун светла и таме, добра и зла, већ као бесконачан низ њихове сукцесивне преласти. То није оптимистичка визија, али ни сасвим песимистичка. Трагично је што је моћ одлучивања негде далеко, у безобзирним рукама политике: *И опет се родих на истоме месту. / Чекам да видим шта ће да раде.* Симптоматична је овде синтагма *шта ће да раде*. Треће лице множине у политичком жаргону многих језика оличава отуђену, тамну свемоћ, која се не да ни видети на прави начин а немоли да је податна прилагођавању људском духу и подобiju.

У свету посрнутих вредности и призив елана губи своју сврху. То нам у песми *Зором*, у читавој лирској традицији симболом ведрине, овде наопаком сликом и оксиморонским синтагмама, предочава песник: *Рани зором да уловиш студен/ грумен блата и јарам од злата.* Симболика изразито позитивне значењске гаме овде је посувраћена у своју супротност: лови се прилика за уживање а не студен; грумен асоцира на злато а не блато; јарам је симбол ропског рада, а што је овде сачињен од злата само појачава иронију.

Особеност Сокачеве лирике је и визија света као контраста, као тематски и значењско-вредносни координатни пресек вертикала и хоризонтала, општег и посебног, великог и малог, сјаја вечности и сивила свакодневице, али и обратно: малог, ништавног у великом, као и великог у малом, светлости душе у мраковима историје. Поред метафизичких тема попут прошлости, усуда, крви, ноћи ... истом лирском пажњом су обасуте и мале теме: клупа, чаша, шоља за чај. А између су најважније од свих – теме срца и душе, песме посвећене најдражим бићима – деци, жени, родитељима...

Клупа је песнику оаза мира у општој животној стрци, и конкретно место за физички предах и метафора, место и за предах од терета мисли и брига: *Треба ми клупа / на којој ме нико не види. / Да повадим из џепова / мисли свакојаке.* Нажалост, и тај симбол одморишта и опуштености угрожен је од свог творца – човек не ради против себе само радећи против мајке природе већ угрожава и својих руку дело: *Стид ме је шта на њима пише...*

Ево како нам маленом шољом за чај песник дочарава сусрет старог и новог, непрестану драму између постојаности и променљивости, стања и збивања – промене, коју већина нас прима као

чин непријатеља: *Старина нека мирише собом. / Само нова шоља за чај. / Па ми њен сјај засмета. / Неком чудном исијава зломом. // Старица седа, књиге већ жуте. / И сав тај раскошни намештај. / На њој кожа згужвана међ скуте. / Само је нова шоља за чај. // Мисли моје вапе за некаквим злом. / Да је сломим тобож нехотице? / Ал` ће јој суза лако низ лице. / Јер шта би тад ново било пред њом?* Песма коју смо навели фини је пример сложене једноставности – крцата је значењима иако је привидно једноставан опис појаве новог у окружењу старог. Описана је права драма наше перцепције и рецепције новог. Ново је улез, реметилац постојећег стања, непријатељ устаљеног поретка ствари. Песник на маестралан начин решава ову једначину – ново не уведе у колоплет стварност млади, као што бисмо очекивали, већ стари – ново је за њих симбол и обнова животног елана, једино што их одваја од општег старежа у себи и око себе, сламка за коју се хватају пре коначног одласка.

Песма *Круна*, свим својим стиховима негирајући своје име (*Круна*), права је ода малим бићима и појавама. Ево тог волшебног сјаја и одсјаја, човеколике персонификације малених кишних капи: *Ал` кад почне да влажи из олука / једна се за другом утркују капи. / А ноге их одају многе. / Утрнуле или мртве испод струка.*

Песник је свестан да је најтеже писати о најдражима – лични сентимент и сопствена осећајност припадају сасвим другој сфери од песничке. Реч је о темељној разлици између *faction* и *fiction*, истине по себи (*an sich*) и истине за нас (*für uns*). Но чак и кад појмимо истину по себи у сфери егзистенције, то није уметност већ еманација нечије конкретне туге или радости. Песник је, интуитивно, свестан те кључне разлике коју су дубоко осетили и теоријски осветлили Лајбниц (појмом *престабилизоване хармоније*) и Тојнби (појмом *изазова*). Такође је свестан и поетичке разлике између информативног језика (непосредног општења) и језика уметничке имагинације, разлике која одређује и њихова изражајна средства. Треба истаћи и песников осећај за још један битан аспект духа модерног доба – све бржи темпо живота, који последично све више сажима и јединице информације и уметничке форме. Сокач не само што сажима волумене, стандардне жанровске обрасце, већ гаји и микро-стил, и реченичне исказе често своји на есенцијална језгра и телеграфску концизност, али док је у језику информатике сржни циљ непосредна порука, у песничком језику је главно оно до и около, садејство душевног стања и друштвеног миљеа, песничког ја и остатка света, рашчињеног у безброј кругова, од личног и породичног, до планетарног и космичког. Ево како траг умрле баке

песник сублимира и ситуира у својој души: Иста си као што си била, само те такву и памтим (песма *Ипак те нема*). Иако су души песника верника сви растанци само привремени, драма овоземаљског растанка је толика да је песник истиче већ и насловом песме. Са истом драмом песник се суочава и хипотетичким, тек будућим растанком од своје супруге. Наслов песме (*Мило моје*) је сасвим укинуо разлику између конкретно-личног, интимног, и песничког, универзалног исказа, али је ткање песме у знаку естетизације своје истине, њено превођење на поруку у знаку посредног, алузивног, фигуративног исказа: *Нећу знати да ме нема / када ме једном не буде било. / Ал`ћу и тада док спаваш / спустити главу на твоје крило/ и шапнути оно што већ знаш...* Но пошто су у овој песми и пошилалац и прималац поруке у знаку овозетовног постојања, живота у смислу земне егзистенције, поента песме, њени завршни стихови ублажавају осећај трагике, своде је на живот, ма колико чудесан и разнолик као егзистенција а камоли као њена интелектуално-уметничка пројекција; на пуки делић вечности: *Није то вечност већ само живот. / Не тугуј зато, мило моје*. Синтагмом *само живот* упечатљиво се наглашава та разлика између сада (живота) и за све нас тек будуће вечности.

Прозни медаљони разних профила и дужина, од микро-записа до кроки-нарација, такође су прожети лириком и медитацијом. Нису у стиховима, али имају унутарњи ритам и могу се назвати поетском прозом. Пошто песник није склон мистификацији значења и игри загонетки и одгоненки, није им потребно критичарско посредовање ка читаоцу, али заслужују похвалу због велике тематске разумењености. Ту тематску лепезу уочавамо већ из самих наслова ових кратких прозаида: *Јутро, Плачем твоје сузе, На крају реда, Срећан сам, Девојка од свиле, Љубим је док спава, Када ветар умире, Соната, завесе, Чудо, Звезде, Туђа прошлост, Калдрма, Кошмар, Дан, Заточеници, Страх, Глас, Крадљивац, Сат, Честити људи, Баво и Бог у мени, Старац и Сунце, Са дна, Завет*. Увиђамо из овог сазвежђа наслова песникову знатижељу у распону од интима до космомишљености о светом и бесконачном.

Шта би критичар могао да поручи још младом а већ плодном и књижевно профилисаном ствараоцу? Да и даље дограђује и грана поетичко опредељење у коме је већ доказао своју особеност – прожимање лирике и рефлексije, које је већ његов знак препознавања. Мада су и књига пред нама и све претходне успела остварења, и успешне формуле могу да се оваплоћују на још вишем и универзал-

нијем нивоу. И поље осећајности и поље знања и умећа могу да се нијансирају и шире у недоглед – и понирање у себе и поглед на свет су авантуре које по својој природи, у начелу, немају почетак ни крај – почињу срицањем првих речи и стицањем првих појмова, а не завршавају се никад. Попут бродова, који и кад плове истим трасама имају чар путовања у непознато. *Сваки дан је нов дан*, каже главни јунак Хемингвејевог романа *Старац и море*, различит од свих претходних.

Нова Сокачева књига потврђује његову списатељску зрелост, његово умеће да на особен начин прожима лирско и мисаоно, а то поетичко опредељење је врло деликатно јер се лако губи равнотежа – ако претегне мисаоност, текст постаје есејистичан и губи на литерарности. Сокач је саздао књигу која нас анимира осећајношћу и у исти мах подстиче на размишљање о темама најширег дијапазона. Књигу лирике у мисаоном контексту времена или књигу медитација у лирском тону, зависно од профила читалаца.

СТРУЈАЊЕ КРОЗ ВРЕМЕ ИЛИ РАЗУЗДАНА ОПУШТЕНОСТ ЖИВОТА

Милан Тодоров, *Пристаниште*, Адверто, Нови Сад, 2018.

Пристаниште као *genius loci* и *genius mundi*. Но, хармонично прожимање дела и целине може бити само жеља или сан; стварност је много опорија, чине је и сродни и опречни облици и садржаји. На фону непрестаног укрштања сагласја и несугласица, моралних и идејних блискости и разлика, Тодоров је саздао мозаик са ликовима који се, попут Ајнштајна, питају зашто и наоко савршена средства изневеравају циљеве.

Док наслов наговештава тематску вишезначност и контекстуалну ширину романа, мото сугерише његову дубинску поруку: *Многе ствари које су се догодиле у прошлости остају у прошлости*. Није овде реч о одбацивању традиције већ о критици њене дивинизације (традиција је светиња), која не схвата да је беспризивна везаност за прошлост често кочница друштвеног развоја. Писац употребљава синтагму *многе ствари*. Реч *многи* је врло растељив појам – може да значи и само неколико десетина, а може и сто или хиљаду од безброј случајева; звучи као да је, а није(!) синоним за већину већ само за растући број појава у одређеној области збивања. Имплицитна порука је јасна: без реалног односа према традицији, без разабра шта је у њој трајна вредност а шта је у њој било погрешно или пролазна вредност, нема напретка. Апсолутизовање традиције је инертно стање духа, које и минималну различитост одбацује као јерес. Такав однос нас враћа у заводљиву статику мита, у рђаву бесконачност истог. Главни јунак гномски резимира то поразно стање: *Убија нас историја сећања*.

Пристаниште је специфичан урбани топос прожет духом нашег времена, тачније духа импровизације без озбиљне друштвене дебате. Иако сви јунаци умишљају да су неко и нешто и у актуелном а камоли у потенцијалном виду, њихови скромни ментални и морални капацитети, млака воља и слаба енергија за озбиљнија прегнућа, држе их тик знад тла и кад мисле да су на седмом небу. То је *нарцизам малих разлика* у самоилузији да су те мале разлике врлине достојне светле судбине. Те незнатне разлике их толико заслепљују да не увиђају да су Мусилови *људи без својстава*. Свако је у свакодневном вапшару таштине саткао своју илузију која се храни новим илузијама све док се читава ствар не оконча једином извесношћу, смрћу.

Тодоров као да у такој моралној кривуљи оваплоћује мисао теоретичара прозе Портера Ебота да се *свуда око нас одигравају сукоби наратива*, које Ебот сматра основним видом људских односа. Јунаци

наратива махом нису свесни менталних и моралних присила своје инертности. Капиталистички конзумеризам наједном постаје кривац за масовни призив олимпијског духа као еликсира вечног живота. Лепо и снажно тело је изгубљени кључ среће за којим се безнадежно трага. Телесне вежбе су формула вечитог трајања у стању свог естетског и здравственог зенита: *Загледани у себе у зрцулу самољубља (...) мушкарци и жене различитих година покушавали су да докажу да свако може да узме судбину у своје руке као дрвено држаље неке старе алатке и џепка њоме ивер по ивер да би извајао статуу сопствене сујете*. Та узнесеност сопством, својом изузетношћу, не односи се само на тело већ и на дух и душу, што се показује и сурфовањем по многобројним друштвеним мрежама и заваривањем и себе и свих других да нисмо оно што у свакодневици јесмо нити онакви какви изгледамо: *Паковање лажии... Бекство од живота у туђе животе...* Писање статуса на Твитеру није пројекција себе у најбољем издању – то је премало! – већ свог идеализованог лика, упоредивог само са светским звездама – чувеним глумцима, певачима, спортистима... Сви су покушавали (...) да извуку из свог тела максимум мишића, лепоте и здравља. Као да су сви други идеали пропали. Еротизација је постала универзална категорија, философија живота: *Сви желе да имају лепо своје и туђе тело. (...) Свуда где се окрене човек је могао да види понеку ходајућу бисту*.

Метафора *ходајућа биста* представља овде, дакле, аутопројекцију личне историје и личног самозавравајућег осећања да, ма колико потцењена у садашњости, наша судбина се лепим спомеником – бистом – овековечује, улази у пантеон уважених. Лепота и еротизација као њено оваплоћење постају синоним за све вредности пошто су све друге – истина, морал, доброта, правда... – толико релативизоване да су изгубиле и минималну одлику идентитета: *Пошто се све друго урушило, страх од издаје тела је последњи преостали бедем одбране. Једина формула и опстанка и трајања*. Еротизација је општа компензација за одсуство свих других вредности савременог живота. Овде је скоро све што се догађа без логичног тока. Динамика свакодневице је само привид, све је кратког даха и окончава се самим почетком: *Увек се нешто дешава, али ништа (...) одистински. Постоји само струјање кроз време – закључује наратор*. Није да људи не знају шта треба да се ради, али то не чине: *Наш проблем (је) што овде ништа није довршено. Као ходање у месту које замењује живот... Отуда феномен вечног почетка, никаквог наставка, а камоли завршетка. Коначност као облик остварености је доживљај који непрестано измиче, најчешће на поражавајући начин*.

Наратор у роману није фаталиста нити смо ми неком вишом силом предодређени да будемо губитници – највећи део проблема је у нама самима: *Није проблем у томе што бедно живимо као да морамо да живимо бедно, него у нашој неспособности да се дохватимо неке пружене руке (то јест реалне шансе), неког конопца баченог у бујицу времена које нас котрља као што река дробни камен. Као да свака генерација верује да је измислила миленијумске ствари.*

Мада је *Пристаниште* отворено за све путнике намернике, стециште и п(р)олазиште свих нарави и карактера, оно има специфичну арому, чак и ауру привлачности. Дух места прожет топлим дахом самоироније помаља се као тачка ослонца у већ поприлично рециклираном свету лутања и надања, малтене као добротворна организација за очување преостале целине света.

И поред нескривене ироније Тодоров је профилисао ликове у том специфичном менталном простору по начелу *наддетерминације*, појму који је, подсетимо се, у историју идеја лансирао швајцарски историчар уметности *Хајнрих Велфлин*, управо указујући на вишеструке утицаје и у формирању уметника и у обликовању њихових јунака. Зато сваки лик романа перципирамо као људску мање или више драматичну судбину – писац је од њих створио град-републику чије житеље поимамо као блиске знанце или суседе. Другим речима, иако житељи једног одређеног простора и у великој мери колективне жртве анахроне политике и урушеног система вредности, њихове судбине изазивају у читаоцима емпатију широког емотивног и мисаоног спектра, од сажаљења до дивљења. Зато и њихове лудости не поимамо као несувисле хирове и непочинства већ као различите видове свесног и несвесног удаљавања од рогобатне конфигурације свакодневице. Зато и бизарне, чак и гротескне и опscene видове онеобичавања, како су књижевни теоретичари назвали разлику између стварности и њене литерарне пројекције, или карневализацију стварности, како је Михаил Бахтин назвао тај феномен у средњовековној фолклорној традицији, перципирамо као разумљиве људске поступке у одређеном контексту, као природно понашање у неприродним приликама.

Пред нама је свет опскурне карневализације у најширем виду – препуштање неомеђеној слободи, разузданој опуштености наспрам официјелне уштогљености. Та распусна слобода била је у Средњем веку омеђена великим постовима (као чулна и душевна наслада између божићног и ускршњег поста), а данас је без међа у времену и простору. То опуштање има разне облике – имитирање и

пародирање официјелног понашања, карикирање нормативних образаца – обичајних, моралних, чак и верских... У романескном времену влада атмосфера опште опуштености и суноврата свих вредности, тако да и опсценост перципирамо као природно стање тела и духа. Хоби лекара Мелхиора – свакодневно зурење у ноге лепих пролазница Градским тргом – примамо као природно понашање, не шокира нас ни опсцена сцена кад група војника кибицује кроз нишан пушака и митраљеза задњице и међуножје лепих пролазница као окаснели и узалудни зазив бивших моћи. Етика никоме није ни у видном пољу а камоли у душевном простору. Мушкарци су овде странци у сопственом животу. Прошлост хероја је изгубила ауру и пресељена је у тамне просторе сенки и сабласти.

Стање *ни рат ни мир*, које се истом логиком може звати *и рат и мир*, богомдано је за препуштање зову нагона и страсти. Пролазност живота заклања се маском бесмртности. Тодоров на особен начин тематизује живот у крвавој кашми мира и рата, безвременског оквира транзиције, опстајања у рђавој бесконачности чекања Годоа, те одлагању неизбежне појединачне апокалипсе... Но то је само једна страна његовог литерарног подухвата. Књижевно размишљање води нас до литерарно меродавније особености ликова и укрштања њихових животних прича. Ликови осећају екстатичну потребу да се супротставе, али нису у стању да се лише својих претходних махом губитничких идентитета. То је и разлог што свако на друкчији начин поима људско и божје, те доводи себе у стање у коме све време флертује са суштином свог ионако скромног прегнућа, постајући тако надреална марионета непrepoзнатљиве силе система.

РОМАН У СТИЛУ ЧЕШКОГ ФИЛМА
Милан Тодоров: *Редослед једноставних ствари*,
Чаробна књига, Бгд, 2017.

Књижевна путања Милана Тодорова (1951) је особена – почео је од најкраће књижевне форме, афоризма, потом је упоредо писао афоризме и сатиричне приче, да би у најновијој фази, последњих година, жанровски диптих претворио у триптих – старим љубавима је додао најдужу форму – романе. Убрзо, само годину након *Лека против смрти* (2016), објавио је роман *Редослед једноставних ствари* (2017). Ширење жанровског распона је мотивисано пишчевом потребом да своја животна искуства и стваралачко умеће изрази на најприкладнији начин. Другим речима, нека искуства и увиде најбоље је изразити најкраћом формом, нека причом, а нека романом. Но, упркос поетичким условностима која сваки жанр подразумева, на нивоу микро-форме препознајемо идентитет писца – реченице у Милановим причама и романима имају стилско-значајску заокруженост коју ретко срећемо код писаца који не гаје кратке форме.

Редослед једноставних ствари је роман о такозваним малим људима и њиховој свакодневици, далеко од великих тема и историјских мега-прича. Но то је само привид, први план његове топле и занимљиве приче, прожете сетном самоиронијом, горком шалом која застане у грлу и учини да дишете као да сте трчали у сну, бежећи од онога што вас упорно сустиче.

Роман описује наше време, али посредно, преко судбине родитеља, рођака и познаника главног јунака, обухвата читаво време од Другог светског рата наовамо. Упркос свим разликама које толики проток времена подразумева, два периода у њему су међусобни пандани – послератни мир и транзиција државне својине у приватну. Њихов заједнички именитељ је поларизација грађана на добитнике и губитнике.

Ни добитници ни губитници великог рата – ратни профитери и послератни беземљашци – као ни профитери од транзиције и њихове опљачкане жртве, нису у првом плану романа. Нашег писца не занимају ове поларне коте већ такозвани обични људи између њих. То су они безбројни тихи губитници, без обзира колико их политичари у својим популистичким тирадама називали добитницима и ма колико чак и они сами, заведени диригованим медијима, веровали у то.

Време након великог рата је изневерило наде и самих његових учесника – стари систем вредности је срушен а нови није успоста-

вио победничким фанфарама најављену правду. Победници су били уједно и ратни и поратни профитери, а њихови стварни и набеђени противници су по кратком поступку елиминисани. Премда је *обичан народ*, сива маса између првих и других, у миру добио и хлеба и игара, осећај тескобе и нелагоде је трајно лебдео у атмосфери свакодневице. Укус победе није се никад ослободио укуса пораза. И победници великог рата и трансформатори тоталитаризма у демократију прогласили су правду за све, али и једни и други су је практично већ у трену победе узаптили, поставши и тужиоци и судије. Сами ослободиоци нису дозволили да слобода пева као што су они сами некад певали о њој. И једна и друга мега-прича, пројекти срећне будућности, остали су утопије, у-топоси, што, сетимо се, изворно значи нигдине. Та правда кадије-судије најтеже је погађала патриоте чистих убеђења, попут оца главног јунака романа, кривог само зато што није пристао да буде слепо оруђе политике већ је имао и своје ја.

Потоња *транзициона правда*, као повратак са слепог колосека на брзе пруге напредних земаља, довео је, након еуфоричне најаве, до новог разочарења. Уз рушење једног система вредности без успостављања другог, нови поредак је срушио и дотадашњу каквуктакову стабилност, спокој свакодневице. А све бржи ритам живота то стање је само додатно драматизовао. Смене лагодности и тегобе биле су толико брзе да су се сустизале и производиле трагикомичну смешу. Ту слику следа животних искустава који је толико згуснут да прелази у симултаност збивања Тодоров нам психолошки убедљиво предочава већ на самом почетку романа, кроз преплет Ероса и Танатоса: Облачење Наташе, љубавнице главног јунака романа, Николе, права је ода путености и зова еротике, а догађа се тик након пристигле вести о смрти свекра, Николиног оца.

Индикативан је судар ове две животне слике и прилике. Писци без танане психолошке проницљивости, кадре да увиди и упореди снагу животних мотива, поступили би супротно – вест о смрти не само што би засенила ритуал облачења већ би га сместа прекинула и уклонила са сцене, сматрајући да величина патње сместа уклања све радости са видика као морално непромерене трагичном тренутку. Ма колика била, та хипотетичка већина не би била у праву јер би поступила књишки а не као што се збива у животу. *Ко је храбар да истини гледа у очи зна да од детињства – подсећа нас писац на Фројда – постоји ривалство између сина и оца, да првобитна фасцинација оцем као врховним идеалом (отуда и метафора „икона оца“) постепено бледи. Ако се тој силазној путањи додају и многи*

мимоходи и међусобна оспоравања током живота, стиже се до готово нулте тачке емоције, до чисто начелне, опште патње, патње због смрти као такве а не као судбинског губитка. Писац овде не минимализује патњу да би био оригиналан већ је само храбар да нам литерарно оваплоти једну душевну константу. Син Никола се овде описује као човек од крви и меса, а не као морална, иконичка фикција – какав јесте, а не какав би у наивној моралистичкој представи породице као идиле требало да буде.

Разуме се, писац реалиста зна да моралистичка представа није без основа, да онако како треба није пуки моралистички конструкт већ је глас савести. То нам суптилно предочава кроз Николину прећутану али емотивно бурну реакцију на испад старог рођака – причање безобразног вица – на сахрани његовог оца: *Да ... није рођак, j... би му матер!* Но сместа увиђа да и та хипотетичка казна има моралну сенку: *А онда му се... у углу свести јави помисао да се презиром према Чичи заправо бори против... сумње да није оца довољној уважавао за живота.*

Превага сада над свим оним *што је било*, ма како то бивше било велико, једна је од константи коју писац уочава и доследно спроводи у роману. То је и извор његове патње над судбином већине, оних између добитника и губитника. Самосвест о том виду губитништва крајње је поразна: На једној страни победници, на другој поражени, а они између, као његов отац логораш ... нису били нигде... Нису се рачунали... Тата је због тога – помињала је мајка понекад – говорио да жали што и њега нису стрељали. „Али, свако мора да носи свој крст.“

Отац је на свој и горд и изгубљен начин носио свој крст. Био је горд због своје моралне постојаности, али свестан изгубљености у времену и простору јер његову моралну чврстину нико није уважавао.

Разочарање оца, у младости очараног *Ротишилдовом пругом*, вишеструко је индикативно. Наиме, *Ротишлдова пруга* овде је и corpus delicti рушења и метафора нашег општег стања, постојаног пропадања. Та пруга, симбол техничког прогреса свога доба, била је прилика да постанемо и останемо део уређеног модерног света, са легислативом која би обезбеђивала општу одговорност и самим тим постојани напредак. Али догодило се супротно, пруга је срушена у рату а ми нисмо успели не само, попут осталог света, да уместо ње направимо модернију већ ни онакву каква је била. Не само туђом кривицом, која је наше опште и вечито оправдање за све неуспехе, већ превасходно својом кривицом остали смо у за-

пећку света и препуштени таворењу. А да бисмо изашли из укле-
тости инерције, морали бисмо најпре да објективно појмимо своје
стање. Но, то је превелико, од нас немогуће очекивање: треба при-
знати грешке својих предака, а нису ли сви наши преци витезови и
јунаци? Признање било каквих грехова и грешака у прошлости ба-
цило би – сматрамо ми – и на нас данас тамну сенку. Не смемо до-
пустити да свет види ни наше црно испод ноката, онда то не бисмо
били ми, одувек и заувек безгрешни, небески народ!

Видели смо како отац стоички подноси терет живота, а како
син, Никола Шимун, носи свој крст? Већ само ово питање подра-
умева наглашени етос и изразито ја-ство, егзистенцију која се бори
за есенцију. Надилази Николину вољу и самосвест. Он додуше не-
престано преиспитује свој живот, али не одмиче од почетка, не усу-
ђује се да направи одлучан корак који би изменио његову
свакодневицу. Није склон великим амбицијама, нема вољу ни енер-
гију која би га узнела до неке више, смисленије егзистенције. Но и
поред свега, ужива нашу пуну читалачку симпатију. Личи на све
нас и по ономе што јесте и по ономе што није остварио. И ми смо
могли свашта да постанемо да је око нас било како није. Има услове
за напредовање на послу, друштву, чак има и уметнички дар, а што
не успева да развије свој потенцијал, криве су, као и свима нама,
многе отежавајуће околности.

И сви остали ликови романа, иако са мањим интелектуално-
моралним дијапазоном од главног, психолошки су уверљиво про-
филисани. Готово све ликове – и оне који својим карактером
заслужују читалачку наклоност и они који је не заслужују – перци-
пирамо на неки топао, готово саучеснички начин. То је заслуга
писца – профилисао их је изнутра, као извајане својим животним
приликама и неприликама, стицајем разних, често опречних окол-
ности. Сви ликови су животни и живахни, свако од њих непрестано
нешто чини и покушава да колико-толико извири из сивила свакод-
невице и жабокречине инерције у неку светлију и топлију ствар-
ност.

Роман је као филм – след хиљаду покретних слика. Кад уро-
ните у свет овог романа, као да сте у неком чешком филму. Писац
је мајстор детаља и значењско-сценских мини-структура у оквиру
романескне целине. Ево како суптилно слика друштвену рас-
лојеност: садржај потрошачке корпе разголићује више него преглед
код лекара. Драматичну економску раслојеност одају и изглед и по-
нашање самих купаца: *Неки брзо бирају намирнице... други се не-
престано врзмају између полица начичканих... да би са корпом у*

којој се налази само један артикал... унезверени и задихани стигли пред касу.

Посебну вредност ове особене књиге чине сублимни социопсихолошки увиди, та суздржана мудрост са иронијском дистанцом.

Без обзира на имовно, образовно и друштвено стање, зов живота, *elan vital*, оличен превасходно у богу Еросу, има велику превагу над својим супарником – зовом Танатоса. Еротско у плотском смислу, секс, кључно је мотивационо чвориште и везивно ткиво у значењској структури романа. Животна уверљивост еротских мотива и сцена, пуна слобода тела и говора... све је то у функцији верне слике стварности а не опробано средство за придобијање читалачке пажње. Као што је храбро приказао кривуљу опадања емотивне блискости са родитељима, тако је отворено приказао и однос према еротском мотиву. Не како моралисти налажу, у знаку аскетске уздржаности и сведености на брачну верност, већ какав је у стварности.

По тесту који је у књижевну мисао увела Вирџинија Вулф – да је модеран онај роман који не може да се преприча, Миланов роман је прави образац модерности. Не може да се преприча. Једини начин да се то учини био би препричавање фрагмената редом, а то не би било препричавање романа већ његова реконструкција другим речима.

За разлику од жала за пунокрвним животом, израженом већ у наслову Кундериног романа *Неподношљива лакоћа постојања*, Тодоров нам казује супротно: нема више ни лакоће као трајног стања, постојање се претворило у сиву свакодневицу, са повременим излетима у површна чулна задовољства. Није више реч о недостојности свакодневице, о њеној сведености на лака задовољства, већ и о недостижности чак и те, обичне свакодневице, која подразумева бар једноставан редослед ствари.

ЛЕПОТА ДУХА ИЗ ДУБИНЕ ИСКУСТВА
Персида Лакић Рузмарин, Трагови у времену,
електронско издање, 2018.

Иако бодре снаге и живахног духа, песникиња је оценила да јој осам деценија животног и шест деценија песничког искуства дају право да изда ретроспективну збирку, коју је саздала од нових песама и изабраних из претходних збирки – *Огледало у шуми (1980)*, *Птица на камену (1990)*, *Колико година има самоћа (2009)* и *Окамењене сузе (2014)*. Објавила је и две књиге песама за децу – *Сан се кроз бајку прикрада (2009)* и *Месечина у врбаку (2014)*. Рођена је 1937. године у Нишу. Дипломирала је на Катедри за руски језик и књижевност Филолошког факултета у Београду. Од 1970. до 1981. била је библиотекар у Алексинцу, а потом, све до пензије, учитељица у београдској школи *Стеван Сремац*. Ако има симболике у именима – а психолози сматрају да има – песникиња је окружена симболиком – име оца Живота, мајке Љубица, а сестра, са хеленским именом Јелена, писала је песме. Породични именски додатак *Рузмарин* добили су по мајчином деди, који је тај надимак добио по изузетној лепоти. Почела је да пише песме још у основној школи, а посвећеност Пушкину, Љермонтову, Јесењину и другим великанима руске поезије на студијама појачали су и развили ту љубав.

Пре но што посветимо пажњу збирци Персидиних нових и изабраних песама, у сећање нам навиру њене претходне збирке. Све су у знаку дивљења природи. То дивљење је много више од ухићења бескрајном палетом боја, од јарких до пастелно нежних, и од безброја живописних облика – то је дивљење природи у склопу погледа на свет, сржно место у филозофији живота. Песникиња не поима природу и технику, рурално и урбано, као два света већ као симфонију два вида људског живота. Ако ти видови нису у складу, а најалост махом нису, нема среће у животу. Може човек да има сва блага овога света – виле, мерцедесе, јахте... – живот без љубави према цвећу и дрвећу, поју птица и жубору потока, земаљском хују и космичком брују, да употребимо драгу именицу песника Момчила Настасијевића, такав човек биће изнутра празан иако му је читав видик испуњен чудима технике.

Љубав према природи је у песничкој космогонији Персиде Лакић Рузмарин и биће и завичај поезије, животни миље песникиње. Имао сам част да будем гост песникиње и њене ћерке лекарке

Јелене, ето још једног симболичног имена – њихово двориште, воћњак и башта су *песме у простору*, како би их назвао Гастон Башлар, писац књиге *Поетика простора*.

Ретроспективно издање обавезује на ретроспективни поглед и критичара, посебно ако је, попут писаца ових редака, имао част да се три деценије дружи и сарађује са песникињом.

Уводна песма, самим својим положајем, има посебно значење и за песника и за читаоца. Зато та песма има вишеструка улогу – да најави тематски круг, да представи поетику, да наговести поруку... Збирка почиње песмом *Свемир мојих мисли*, најширег тематског и духовног круга: *Гомилају се речи, / додупале однекуд из / далеког пространства небеског. / Анђеоски прах просу се / и осветли свемир мојих мисли / божанском светлошћу. На трен / А онда згасну и / свемир утону у таму*. Већина песника поентирала би песму синтагмом *божанска светлост*, подразумевајући да им то припада по моралном праву дуготрајне посвећености поезији и великог животног искуства. Но мудра песникиња, и поред великог животног искуства и спознања многих тајни и живота и поезије, зна да је свемир њених мисли попут капи росе, невидљива тачка правог свемира – космоса, и зато одмах након што ју је, захваљујући проблеску њене душе, дотакао анђеоски прах, додаје да је прави свемир осветлио њене мисли божанском светлошћу само на трен. Песникиња зна да су небески и људски свемир неупоредиви као Бог и човек, да су људски дотицаји божанског само ретки тренуци људског просветљења и божанске милости.

Из песме *У трагању за смислом* увиђамо да је сав тај наш племенити напор само вечно извлачење из таме, сизифовски посао, да су људске моћи безмерно мале и крхке и да нам је једина утеха што у том труду можемо да појмимо тугу других, да им саучешћем ублажимо бол и несрећу: *У трагању за смислом, / у вриску ноћи оплакаћу / све несрећне и убоге*.

Песме вреднујемо на два начина – њиховом унутарњом лепотом и богатством значења, као и њиховим местом на поетској мапи света, множини и досегу њених асоцијација са укупном традицијом из које извиру и у којој налазе упориште као делићи њеног мозаика за будуће песничко и читалачко потомство. Уверен сам да је и то посредно, алузивно и асоцијативно богатство ове поезије исто тако разноврсно и вредно.

Ако примарну одлику и космичко место овог сазвезђа песама најсажетије именује књижевнокритичка синтагма *рефлексивна* или *медитативна лирика*, природно је да нам асоцира и осветљава ону песничку хоризонталу која сеже од рубне линије хоризонта нашег културног простора, од антике, па све до наших дана.

Уз животно и стваралачко искуство, у које спада и богата лектира у преводу и оригиналу, наша песникиња одувек уважава и обилато се надахњује са још једног неисцрпног врела – вере у интуицију, у првотну, природно, изворно осећање.

Складност, хармонично озвучје ових песама асоцирају нам и светски значајну, а на нашем подручју посебно плодносну, грчку традицију. То је калокагатија – склад лепог и мудрог, клица модерне аксиологије (система вредности), антиципиране пре две и по хиљаде година(!). У том склопу је и Платонов став да „није (не може да буде) лепо нешто што је с једне стране лепо а с друге ружно, ни овде лепо а тамо ружно... лепо је само оно што је са свих страна лепо.“ У славу лепоте света песникиња је испевала песму *Које је боје ветар*, која нам на суптилан начин призива у читалачко сећање две чувене песме из светске књижевности – Рембоову песму о бојама и Рилкеову о музици: *Кроз дрвореде воћњака / провлачи се ветар. / Ружичасте латице коло играју / у његовом наручју. / Плави зумбули отмено стоје, / помислих ветар је плаве боје. // Лахор помилова жути маслачке / и расприши мирис жутих ружа. / Нарциси жути около стоје. / Ветар је, рекох, жути боје. // Насмеши се ветар кроз лишће зелено, / у свом немиру шапат пронесе, / у наручје скупи хаљине своје. / Ветар је, можда, зелене боје.*

И Достојевски је интуицијом а не путем лектире дошао до епифанијског увида: „Лепота ће спасити свет!“ Има у себи дубоко уграђен и искуством продубљен тај осећај и наша песникиња – не гаји она тако пажљиво стил ради стила, већ што стил, што лепота мисли и осећања неумитно суделују у свету вредности. Њена поезија је у знаку мисаоне лирике, хармоничне спреге између мисли и осећања, вечне игре духа са узлетима и падовима нашег емотивног односа према својим ближњима и даљњима. У оквиру овог малог осврта на рефлексивну лирику наше песникиње нисмо у прилици да се позабавимо формалним својствима њене поетике – сматрамо битнијим скренути пажњу на велике теме него на такозвану песничку радионицу, поготову ако се песникња изражава слободним стихом, који је у начелу против строгих правила и образаца.

Персида Лакић Рузмарин је, у башти свеколике традиције, саткала венац свеже поезије о ролановској теми свих тема: *шта смо и*

ко смо у бескрају космоса. Иако зна и осећа безданима свог искуства да смо спрам космоса сићушни као зрнца песка, не пристаје да будемо *сламке међу вихорове* већ бар *трске које мисле*, како је природу човека означио Блез Паскал, мислилац који је први именовао два вида људског постојања – епско и лирско, *геометријски дух* и *дух нијанси*. Том бескрајном и суптилном свету нијанси припада не само сваки искрени и самосвојни песник, већ и сваки пажљив читалац. Онај који зна да су сви људи на свету *један род*. Ко год хармонично гаји своју личност као суживот свога ја, свога јаства и друштва и света у целости није изненађен недавним научним открићем да ниједна травка, чак ниједна кап кише, није иста као нека друга. Другим речима, сваки искрени песник има своје посебно место под сунцем, свако је један зрак у чаролији светлости која раздваја дан од ноћи. Песникиња није априорни сазнајни оптимиста, не верује у брзи прогрес, али није ни песимиста – не мисли да је човек биће без игде икога, штавише, уверена је да има упориште у самом творцу. Ево завршних стихова из њене метафизичке песме *Творац*:

Творац света
у мени, у нама,
увек бдије.
Небо и земља,
никад нисмо сами.

Ко још није стигао да прочита песме Персиде Лакић Рузмарин, нека похита у то естетско задовољство високе врсте.

ПОЕЗИЈА КАО ПОГЛЕД НА СВЕТ

Небојша Лапчевић, *Берачи полена*, Повеља, Краљево, 2019.

Лапчевић је песник који Елиотов идеал синтезе традиције и савремености осваја попут пчела – одувек су на истим а увек друкчијим пољима маслачка и беле раде, липа и јоргована. Другим речима, и појму традиције и појму иновације приступа као комплементарним феноменима, а не као непомирљивим супротностима. Философи хегеловског поимања дијалектике би га пригрлили као песника тријадног поимања света: непрестане смене тезе, антитезе и синтезе, при чему синтеза постаје нова теза у бескрајном ланцу промена. То је величанствена али ипак апстрактна конструкција, док су око и дух песника превасходно уперени у бруј природе, како би то рекао Момчило Настасијевић, у шум времена, како би то рекао Пастернак, у жагор људски... Песниково здање света и свести о њему непрестано крећу од почетка, од искони и праначела. Зато није случајно што нам Лапчевић отвара своју књигу песмом која претходи циклусима збирке, која има повлашћено место да буде мото, а носи једноставан наслов *Ваздух*.

Ваздух је, сетимо се, у многим филозофемама био једно од темељних почела природе, једно од неколико сржних састојака васколиког космоса. Сви га удишемо спонтано и неприметно, као што Журден говори у прози а да то и не зна, али за песника ништа није проза, *па тежак ваздух дише...* Песнику ваздух није, као већини, празнина између нас и ствари већ, као Анаксагорин апејрон, садржи запретане у себи све твари и сва бића овога света: *Ваздух му је поленско поље, / врело и језеро, / доручак и вечера. / струј у замаху соколова, / у сунчаним пегاما / до кга љубе усне ваздушасте, / жилама и воштаним костима, / у коначном реду летења / и смрти која чека / бесконачност*. Ова химна ваздуху призива нам у видно поље чувену Рилкеову песму *О музици (An die Musik)*, чији опис сублимира и оваплоћује њеном сестринском везом са ваздухом: *Музика је друга страна ваздуха*.

Песникова фасцинација ваздухом зрачи из наслова првог циклуса: *Освајање ваздуха*, синтагме која има и супстанцијално и поетичко значење. Супстанцијално се испољава у покретачкој мисији и енергији ваздуха, која се у првој песми, по којој је и циклус добио име, оваплоћује персонификацијом храста, који *набрекао, шири руке / и уздиже се / попут Икарових крила, / и покреће ветар, покреће ветар, / и покреће слике у сећању, / покреће искре огњева за претених, / и покреће обзорја јесењих хридица, / покреће плес белих*

лептирова, / покреће време у којем сам те волео, / и покреће сиву пешадију у дубини ноћи, / и покреће водени цвет, / иза кућерака не престано, / у дубини моје душе / узраста један велики храст, / за тебе сам га обгрлио. У поетичком смислу ваздух овде оличава начело једноставности стила, писање као дисање, склад описа и описаног, а не примарну посвећеност иновативном стилу, који често доводи до супрематије форме и херметизације значења.

Иако је цитирана песма превасходно надахнута исконском природом, њен смисао граде и људски мотиви и темати, који се дискретно преплићу са феноменима непатворене природе – храст се уздиже попут *Икарових крила*, а *ветар покреће искре запретених огњева*; кућерци се назире у природи, а *ветар покреће време у којем је песник волео* и наново призива љубав. Другим речима, нема више *оне природе*, природе без човека – природа и човек су увек били и остаће једно, разумео то човек или не. Песник разуме и зато са радошћу увиђа: *у дубини моје душе / узраста један велики храст...*

Може исхитреном читаоцу изгледати чудно што је песник само првим двома песмама тематизовао *чисту природу* и потом се посветио садашњим темама и дилемама. Но песник зна да човек од свог постања није чиста природа и да је све мање природа а све више биће технике и културе; биће *sui generis*. У односу према природи – песник то сматра не само човековим дугом према њој већ и својим јединим модусом опстанка – човек треба да живи у складу са природом: још се широм света чује нехумана и на дуже стазе самоубиствена девиза да човек треба да користи природу за своје добро, што је *сечење гране на којој седи* или *рушење темеља на својој кући*, да се послужимо идиомима народне мудрости.

Песник се одмах након уводних песама посвећује међуљудским односима – ти односи су током историје постајали све важнији, а у нашем добу су не само примарни већ судбоносни – природа је на почетку људског рода била *све (мајка природа* и сва њена деца): завичај и космос. Постепено су везе човек – природа све више посредоване односом човек – човек, то јест односима појединаца и скупина људи унутар своје шире заједнице и односима између заједница. О тој темељној трансформацији речито говоре и сами наслови песама: *Парабола о забрани окупљања*, *Сигмунд је имао право*, *Све оно што нам остаје*, *Poetica topocultura*, *Деконструкција вајаревог сна*, *Биста незнаома песнику...* Песме првог циклуса тематизују различите нивое ових односа: неке су посвећене односима унутар своје друштвене/државне заједнице; неке општељудским односима и искуствима, а неке су аутопоетичке – осветљавају свест и самосвест самог субјекта казивања.

Хиљаде нити између човека и природе потепено су се преобразиле у међуљудске нити – метафорично речено: од хиљаде нити остала је само једна: *ваздух*, двоструки, материјлни и духовни *conditio sine qua non* – свеколике појавности и менталног, опажајно-појмовног разабира њених облика, својстава и временско-просторног распореда. Све друго, сав *остатак света* (*the restle of the world*) песник нам предочава стиховима: *Све оно што нам остаје / цивилизацијска је нит*. Синтагма *цивилизацијска нит* има опште значење, сажима опште искуство, означава заједнички именитељ јединичних искустава, али пошто је опште искуство превелико и непрегледно да би се могло перципирати и појмити као *све-лик*, као исто биће за све, оно постоји у онолико видова колико има људи. Црњански је рекао: *На свету има онолико Микеланђела колико има људи* – свако га себи предочава на свој начин. Зато је уместо метафоре *нит* за заједничко искуство адекватнија метафора *уже*, плетеница од безброј нити, док би сваки човек био једна од нити тог огромног ужета. Песник је дубоко свестан те двострукости односа према универзуму општег искуства, као палимпсесту или заједничком фону сваког појединачног искуства: оно је само потенцијална аперцептивна маса, а у стварности свако има свој разабир света, сходно свом личном искуству и опажајно-појмовном потенцијалу, релативизованом стицајем повољних или неповољних околности. У наставку песме читамо: *Једни рекоше: Аријадна није имала / паметнијег посла, / други ркош: Египћани / су предуго рачунали на сневе; / Сфинга је без очију, / трећи опет, од винских стихова / Албија Тибула још се отрезнили нисмо*. Да ли је та општа различитост у виђењу једног истог света врлина или мана људског рода – показатељ да су људи *сламке међу вихорове* или је, напротив, *то* управо аутохтоно биће човек.

Парабола о забрани окупљања подразумева унутардржавни простор, али се исказује и као општа опасност: *Ако новине објаве / Забрану окупљања, / на брзину ћу записати / све мисли, // папириће и ројеве стихова / понети на језику*. Песник није оптимиста ни у погледу на ближу ни у даљу прошлост, али не верује ни у смак света – и биолошки и духовни *vital elan* оставиће семе будућности: *довољно је зрно / да никне...*

Циклус *Орнаменти спрам светлости* тематизује јединство природе и историје људског рода – ма колико цивилизација расла и гранала се у све више праваца; ма колико постајала сама себи *алфа* и *омега*, извориште и утока, не може (нити би ваљало) да се потпуно одвоји од исконских видова бића – материје, времена, светлости... У песми која носи наслов циклуса читамо: *...светови спрам светла*

/ на све стране / замахују поленским крилима / и подижу космички ветар... За разлику од песимистичке визије живота песника Слободана Ракићића да свет нам није дом, наш песник верује у волшебну моћ осећања: а да не би било сумње / о тачној хронологији догађаја : / материја од које је љубав саздана / по мери је осетљивих душа... Песник верује у меку моћ – срце и душа су јачи од мача силника.

Песма *Сонет опсена* предочава нам невидљиву али дубоку истину да биће не говори именицама него глаголима – истина бића није статика него динамика: *Клас је опсена, а класање лепота*. На дискретан начин песник варира чувену мисао Достојевског да ће *лепота* – призив и стварање лепоте у себи и око себе – *спасити свет*.

Наслов циклуса *Ако се кућа добро сруши* није цинични оксиморон ни парадокс већ последња кота одбране – чврста вера у вечност постојања, јер кућа, по песнику, није палата већ душевно-материјално гнездо саздано од саме искони, од суште и вечне материје: *Моја је кућа / саграђена од стабала, блата и сламе / на једном једином камену*. Но кућа је неуништива и зато што је у њу уткана лична и национална историја, *ја и сви ми: Камен је мој деда донео / с Кајмакчалана / и светог Архангела на леђима...*

Циклус песама *Хероново покретно позориште* тематизује вечно прожимање два основна чиниоца људског бића – његову исконску везу са мајком природом, његову плот, и његову духовну структуру, његову надграђу природе, цивилизацију као нови људски дом. Прва песма, истог наслова као циклус, има и специфичан мотив – релативизује разлику између *Старог и Новог доба*. Та доба се обично разликују и техничким терминима *Предмашинско* и *Машинско доба*. Подсетимо се Херона – он је измислио и увео у позоришну праксу толико изума да ни већина данашњих позоришта не може да их практикује. А то је, сетимо се, било доба без електрике и мотора. Но механика је тада правила чуда, нека су нам још непојамна – египатске пирамиде или Стоунхенџ. А кад већ помињемо чуда технике – поменимо и једно данас мало а некад велико чудо: и данас је на селу шибица – *машина: Имаш ли машину?* – упитају нас пушачи. Доиста, није ли шибица машина ако у трену, скоро ни из чега, створи ватру која може да букне у пожар?!

Након уводне песме у циклус следи песма посвећена вечном наративу *побуњеног појединца наспрам власти или јавног мњења: Кључ за електронску наруквизу Дулијана Асанџа*. Следи лирска интимистичка минијатура *Руке, сенке*, а након ње опет песма која тематизује давни али ever-green изум *Зупчаници, точкови*,

греволуционарно откриће, алфу и омегу васколике науке и технологије. До краја цилуса се наизменично смењују у фокусу песничке пажње, фигуративно речено, субјект и објект, описивач и описано.

Циклус *Акварелист*, боје већ насловом упућује на основну тему, маштовито и духовито зазивајући чудесни свет боја који је фасцинирао и Рембоа. Циклус *Фрагменти керамичке табле симбола* проширује дијапазон односа стварности и уметности, али то нису ентитети *per se* нити такви уопште постоје; ништа не постоји само за себе већ увек у садејству са другим и друкчијим. Циклус *Полен-поље* сублимира и *везе по сродности*, како би рекао Гете, и односе супротности, рата сваког са сваким и свега са свачим, како би рекли Хобс и његов давни духовни рођак Хераклит. Човек је у дијалектичкој вези са свим бићима и збитијима у свету, од ближњег *свога* до невидљивих космичких маглина. Но бескрај нема једнаку густину, судбина нам више зависи од непосредне околине и завичајне средине него од читавог осталог космоса. *Човек није човеку (само) вук* – Хобс је престрог спрам људске природе, али је ближи истини од априорних оптимиста. То назиремо у стиховима и између редова у песмама *Небо, пепео* (посвећена Данилу Кишу), *Доле у пустопољини* (посвећена Шантићу), *Ка Вергилијевој реци* и завршној песми и циклуса и целе збирке – *Надражаји*, посвећеној изазовима песничким и општељудским. *Овај наш свет је полен-поље за човека-пчелу*, сликовитом паралелом нам очитује песник свој поглед на свет.

Небојша Лапчевић је песник у зениту стваралаштва, у добу прожимања већ замашног и животног и литерарног искуства, а још довољно млад за нове узлете у песничке висине.

ПОЕЗИЈА ПРОТИВ НОВО-СТАРИХ ОБМАНА

Мирко Магарашевић, *Оде и покуде*,
Српска књижевна задруга, Београд, 2016.

Већ деценијама у врховима наше савремене поезије, Магарашевић на особен начин тематизује контрасте наше – светско, земаљско – небеско, морално – аморално... Разуме се, у шеснаест тематски разуђених и стилски разноврсних збирки песама, његова изражајна палета је у широком дијапазону песничког колорита, светлости и сенки, звучних и тихих гласова... Миркова поезија је у знаку наглашеног моралног просветљења, али је истовремено и модерног израза. Нису случајно међу његовим узорима и поетичким реперима Стерија, Дис и Т. С. Елиот, промотери синтезе уметничке иновације и моралне традиције.

Наш песник је, попут Чехова, Змаја, Лазе Лазаревића и Миодрага Павловића, лекар по образовању (врхунски офталмолог, као и његов отац), али је од младости, упоредо са бригом о чулном виду својих сународника, осетио потребу да што дубље појми и својим песничким умећем оплемени и њихов духовни видик. Поезија је била право тло за то велико прегнуће.

Песнички ангажман је широк појам, у распону од сугестивне, у порам стихова запретане поруке, до отворене алузије, чак и прозивке кројача наше личне и друштвене судбине. Међу књигама ове друге значењско-стилске матрице истичу се збирке „Наш врли домаћи свет“ и „Оде и покуде“.

Песниково одлучно не у „Нашем врлом домаћем свету“ изазвано је краткоћом памћења његових сународника – након пола столећа испаштања у режиму који се прокламовао као рај на земљи а био пакао, само неколико година потом дошло је до масовне (псеудо)носталгије, до губитка компаса и искрене, а у суштини ирационалне, жеље за повратком у „стара добра времена“. Песник је зато осетио потребу да осветли тамни вилајет тог времена и његове актере, појавне и дубинске видове тадашњег расула. Но, песничка реч се не чује далеко и не памти дуго – само деценију потом (наше) друштво је још присније са тим добом-недобом, временом у коме су старе вредности уништене а нове нису стале. То масовно слепило је разгневило песника и зато се одлучио да орвеловском иронијом осветли уздуку и попреко то мрачно а многим (и све их је више!) идилично доба! „Свако се може једном саплести о неки камен, други пут се само будала саплете о исти камен“ – ова древна народна изрека као да нас опомиње из сваког стиха, из сваке слике у реконструкцији тог доба бешчашћа и нечастивих сила.

Нова збирка је прожета горким црним хумором и реском иронијом. У метаполитичкој песми *Како се одвијало „наше“ постање* већ у наслову, са знацима навода на речи „наше“, а потом у штурој лексици и граматички „три падежа“, као и употреби политичких идиома у функцији идеолошких поклича, уочавамо јед и горчину у опису генезе нашег комунистичког поретка. И биће тог поретка и његови актери описани су огољеним веризмом, изнутра, као ружичаста самопројекција убогих физичких силника, а душевних и моралних патуљака: *Било нас је разни, / често случајно рођени, / често као по казни. // Кад видесмо како се лако / на Истоку устало и успело, / то нам се много допало! / Раширисмо заразну причу / о правди једнакој за све, / нек масе само кличу, кличу!*

А да пут у пакао народу изгледа као пут у рај, нужне су велика памет и мудра стратегија, врхунски социјални инжењеринг: *Ал 1941. на лошем смо гласу / српска села нас неће, / још немамо критичну масу! // Морамо створити бескућника / на сваком кораку што више / покренути очај губитника! / Заседом, ручном гранатом / понегде побити шаку Немаца; / тад они ће по селима осветом! / Без крова многи сељаци / постаће потпуни просјаци / нама ће тад очајни прићи! / Остале ћемо варкама обрлатити / на ће најзад и они пристати / сви гологузи нас ће прихватити. / Морамо несрећу створити / хитро и тамо где је нема – / државу стару т а к о разорити!*

Освајање власти је само прва фаза борбе, историјска победа мора се чувати по сваку цену. Опис револуције и новог режима песник поентира карактеризацијом опстанка (исте) власти во вјеки вјеков: *Кад премоћ стекнемо / не смемо да одахнемо / оне насупрот све да помлатимо! // Наша будућност у замаху, / чврстом руком вођена / цветаће на страху!*“

Лексичким и синтактичким минимализмом, песник нам је стилски ефектно, готово оноματοпејски, *vivo primitivo*, дочарао трагичну дијалектику револуције, њен етос и морално-интелектуални профил њених актера. Опште насиље у парафункцији опште воље и философија сиромаштва као амблема „прелазног доба“ озваничавају се као формуле вечитости револуције и краја историје: *У име државе, / сви нек сумњају у свакога! // у име срећне државе, државе, / ко са нама не пристане / у име наше недељиве истине, / најлепше једине боје црвене, / њега и сваког мора да нестане!*

Песму смо навели *in extenso* јер верно дочарава феноменологију негдањег режима, као и поема На палуби, карикатурална варијација мотива који је и Кишу био претекст да скалпелом ироније

разврне трагикомуку односа између власти и полтронске свите климглавих менталних техничара власти, уметника и интелектуалаца.

Жорж Бифон је рекао: „Стил је сам човек!“ Ту је француски естетичар мислио на јединство писца и дела, на сродност између песникове нарави и његовог уметничког израза. Наш песник је себи поставио много захтевнији задатак – да стилским средствима рељефно дочара дух времена. Зато зарад верне слике сировог духа у руху сирове снаге (у овим епитетима би умесније било глас и заменити гласом у), намерно не тражи „чиста“ сазвучја. Овде су „огрепења“ о ритмичко-мелодијске узусе поетског исказа намерна, као звучно-визуелни супстрат варвара ван свог природног времена и простора. Ево како су неписмени и бахати, недорасли ни бившем мрачном времену, градили светлу будућност: *Низачим осврто се ниси / док бахато трошио си / на „Братство-јединство“ / да замре сеоско газдинство. / Лажна индустријализација, / сигурна пролетаризација! / О једнакости сва обећања / одреда лудом радовања! / За тебе и мрке ти другове / подиго си неисплативе дугове! / Сад стижу камате за наплате – / зајмови нови служе за исплате!*

Песник ништа не оставља подразумевању, јер сећање је крхко и врло непоуздано. Ево како се стварала полтронска свита заслужника режима: *Потекао са дубоког дна / два пута он је три на два! / Мењао звања, мржње увек пун / у свакоме оку видео је трун! // Чега се разуман стручио, стидео / ни пред чим, ни пред ким / њему образ никад није забридео – / са горима од себе он је увек тим! // Давно рече: „Знак распознавања глава / под мишком!“ – свачија, не и његова! / Да не беше срамно, бедно, грешно / то би сад звучало веома смешно.*

Евокација поразног доба као *старог златног доба* толико је забринула песника да је осетио потребу да свом роду дочара не само типске профиле, прототипе вођа *новог режима* и њихових помоћника, већ да их читаоцима предочи и *главом и брадом*, да их читаоци виде изблиза у свој њиховој беди лажних мисионара. Пред нама су портрети не само истакнутих политичара тога доба-недоба: Тита, Ђида, Леке, Пенезића, већ и многих писаца – *Фрица* (Крлеже), *Добрице*, *Марка Ристића*, посетилаца фамозне *Симине 9...*

Песник осећа снажну и хитну потребу да се одупре све агресивној рехабилитацији наказног поретка. Увиђа да му за тај подухват нису довољни начелна чистота и сублимирано искуство, неминовна је и веристички строга историјска ретроспектива, рендгенски продоран поглед на свој народ и његово памћење, боље рећи заборав. Уз већ поменуто крхко памћење, реч је и о изгубљеном на-

слеђу, о силом принудне идеологије уништеној традицији, о заборава свог исконског бића, моралног идентитета и интегритета. Отуда у књизи и сугестивне освешћујуће песме „Зашто?“, „Да ли, или“, „Зар!?“ „Кајно нам питање“, „Прогледати“... Отуда и збирна порука, попут вечног питања Џона Дона: „Коме звоне звона?“ Требало би да је питање реторско и да подразумева одговор, али није. Зато песник са моралном срџбом насловљава једну своју песму „Стаду заспалом“. У тој функцији будилника свог заспалог племена су и стихови уденути у мото многих његових песама, читава ризница алузивних стихова наших и страних песника.

Оно што је критичар Павле Зорић, врхунски тумач Магарашевићеве поезије, рекао за збирку „Наш врли домаћи свет“ важи и за ову збирку – и она је „заокрет од хетерогених слика и сложених симбола“, својствених Мирковим песама елиотовске лирске рефлексивности, ка драмској визији света, са покретном позорницом са више нивоа. У овој збирци песник је до крајњих могућности, до вододелнице између свакодневног и поетског дискурса, отворио свој исказ до свима разумљивих значења и моралног императива. Своју поетичку специфичност – широку лепезу епско-лирске осећајности – заменио је реском иронијом и скалпелом сатире. Посебна мета песникове жестоке сатире су верско-политички фарисеји, сподобе које су раније громогласно осуђивале веру и вишеспартизам као ђаволове работе, а данас су челне стегоноше православља и европејства.

Одељак рефлексивне лирике *Оде* чине песме посвећене значајним ликовима наше и светске традиције – Вожду, Доситеју, Црњанском, Цицију Перовићу, Палавестри, Павлу Зорићу, Миодрагу Павловићу, Ружици Сокић, Јовану Христићу; песниковом деди лекару Бранку Михајиловићу, ратнику 1914-1918; великом заслужнику за лепшу слику Србије у свету Мајклу Лису; енглеским песницима уграђеним у Миркову поетику: Елиоту, Паунду, Вистону Одну... и низу других узорника на духовној мапи света.

**ЛИРСКЕ МЕДИТАЦИЈЕ О ЛИЧНИМ
И ВЕЧНИМ ТЕМАМА**
Игор Миљковић, *Песме из дубине*, 2019.

Имао сам част и задовољство да упознам Игора још као средњошколца и да, бар симболично, похвалама, примедбама и сугестијама, допринесем размаху његовог већ препознатљивог талента. Иако песник почетник, Игор је већ тада имао профилисану поетику: и снажну емоцију и склоност ка медитацији. Његова изразита емотивност имала је три фасцинације – љубав, природу и родољубље у најширем смислу те речи: као светла традиција, као узорна, православна вера и као саборност, народно јединство засновано на поштовању вере и патријархалног морала. А његова разуђена знатижеља призивала му је мисаоност у најширем распону, од потребе за разумевањем свакодневице и такозваних малих тајни, до размишљања о највећим, метафизичким питањима. Но прави мисаони лиричар, а Игор је у том сазвежђу, није повремено лиричар а повремено мислилац, у неким песмама емотивац а у другима интелектуалац – и песме из којих зрачи емоција прожете су мисаоним валерима, као што су и рефлексивне песме прожете емоцијама. То из угла поетике значи да Игор даје изразиту предност, пун замах изворној инспирацији, а само корективну улогу оставља својој песничкој радионици, чија је улога да усмерава, профилише и класификује песме према тематско-мотивској матрици инспирације. Зато су песме Игорове збирке сврстане у велика јата, формално у три, а практично у само два циклуса – први чине *Љубавне песме*, а трећи *Родољубиве и духовне песме*. Други циклус, мост између ова два тематска сазвежђа, већ насловом *Остале песме* сугерише да тај циклус нема своју специфичност ни заједнички именитељ већ да је и садржајно и поетички поезија између. Тематску разноврсност овог циклуса назиремо већ из наслова песама: *Темпирана бомба*, *Сунце*, *Слепци*, *Калемегдан*, *Истина*, *Преступник*, *Бившим људима*, *Сам међу милионима...* Ту су, једне поред других, песме лирске фасцинације, страха од поремећених друштвених односа, метафизички осећај самоће у сред масе (милиона) људи на видику...

Први циклус отвара песма *У тмину загледан*. У неоромантичарском стилу принцеа његовог срца је цео свет. Језиком симбола и метафорике, љубавно осећање је обасјано месечином и звездама – *Неописива светлост / Пролази кроз мене...* Већина песника почетника љубавни занос појачава до хиперболе, али млади песник (песму је написао у двадесетој години) зна да хипербола води у па-

тетику, па енергију своје емоцију смирује највећом могућом иронијском дистанцом, погледом из свемира на своју сићушност: *Звезде ми се смеју / Али сам већ навикао / На подсмехе и мисли у цвату.*

Иронијска дистанца је поетичко средство модерне поезије не само због дистанце од традиционалног романтизма већ што се и природа осећања у међувремену променила – спонтаност је, под притиском наталоженог искуства и сазревања самосвести, уступила место посредованој, модерној осећајности, свесној и ужег и ширег контекста, али пре свега открићу сопствене скепсе, спознаје да и кад смо заљубљени до ушију или обузети неким другим снажним осећањем, бар крајичком свести и делићем душе смо свесни да нема ни идеалних бића ни идеалних осећања. Зато се у Игоровим песмама, попут плиме и осеке сваке енергије, и личног и космичког јина и јанга, смењују лирски изливи осећајности и сетне мисли о пролазности живота и недостижности среће. Игор је песничком интуицијом разабрао да те смене нису увек наизменичне, да су осећања и мисли често истовремене и у густом преплету наде и неверице. Ту прожетост осећања и мисли срећемо у низу песама, а песма *Тражим те* на суптилан начин преплиће лирско и епско, нежност месечине и бруталну симболику секире, призивајући нам у видно поље велике песнике сродног стила, стила наглашених контраста – Лорку, Мајаковског, Драинца... Ево, илустрације ради, прве две строфе из ње: *Тражим те / У мрачним пукотинама сећања / У месечевим менама / У крошњама дугих уличних дрвореда / У много пута преораним браздама свог мозга // Тражим те / Под небом што краде боју твојих очију / Под мостом док около падају секире / Под земљом где јунаци се крију... Још драматичнији преплет, са дрвећем у људском менталном хабитусу, имамо у песми са насловом који наговештава растанак – *Одлазеће Сунце: Ходам пуним кејом / Дрвеће говори смеје се вршишти / Негде у мраку / Две тачке светле // Видим ли то / Страдање старог / Или рађање новог дана / У твојим очима...**

Стил Игоров је најближи неоромантизму, али намерно није саввим посвећен том поетичком моделу – дао је себи слободу да се не везује ни за своју најдражу поетику, да буде слободан писац као што је слободан читалац. Критика је дуго са висине гледала на свесну или спонтану стилску мешавину, па је израз еклектичан стил имао негативну конотацију. То се променило захваљујући у великој мери архитектури, која је пре поезије појмила и легитимисала еклектику као начелно равноправну поетичку опцију. Откриће палимпсеста

као неизбежног фона, као видљивог или бар назирућег подтекста сваког текста, релативизовало је појам који је у теорији уметности претендовао на апсолутно важеће и основно мерило – оригиналност, аналогно валоризовању злата процентом карата у њему.

Песма *Сунце изнутра* је у знаку вишеструке симболике – осим Сунца ту су дубина, празнина, мрак, свитац, воз за живот и воз за смрт... Запажамо да су песникови симболи, иако прожети снажним осећањем, претежно из смирене, рефлексивне а не из емоционалне лексике, попут срца и душе, среће и несреће, што је редовна одлика, боље рећи мана првих књига.

У збирци је више песама са наглашеном симболиком, тако да бисмо са исто толико разлога као и за ознаку неоромантизам, Игорове песме могли назвати и неосимболичним. Ево стихова који тематизују љубав симболиком Сунца – збирном метафором за све лепо и светло, за топлину као највишу емотивно-интелигибилну благодат: *Разлог што живим / Сунце изнутра // Заслепљен тобом / Не видим не чујем не знам...*

Љубавна, родољубива и духовна поезија чине тематско тројство Игорове поезије. Љубавно сазвежђе песама смо укратко приказали. Како се млади песник изборио са патриотским и духовним изазовима? То су најтежи изазови у читавом уметничком стваралаштву. Зашто? Зато што вера и патриотизам траже апсолутну приврженост и припадност, јединство песничког субјекта и објекта, а у бити је уметности вишеслојан а не монолитан доживљај стварности, садејство многих и разнородних односа, од безмерне љубави до безмерне сумње, од усхићења до разочарења. Сви песнички објекти су дословно и фигуративно рељефни, вишедимензионални и у морфолошком и у аксиолошком смислу. Како су онда уопште могуће духовна и родољубива поезија? Могуће су ако песници реално, људски, поимају могућност досезања емотивног и духовног апогеја, стапања релативног, земног и трошног, са небеским апсолутом. Другим речима, песник треба да зна да није духовник и посвећеник *Божје тајне* већ искушеник, мученик, путник намерник у трагању за светим осећањем и васељенском љубављу, трагалац који се најпре изнутра суочава са својим греховима и сумњама, са драмом душевног просветљења и прочишћења до постизања унутарњег мира и катарсе. Поезија је та борба непрестана, савладавање сумње на путу ка чистој вери. Игорова поетска тематизација вере није у знаку и тону панегирика већ је изражена рељефно, људским емоцијама и појмовима.

Што је речено за верско, важи и за родољубиво осећање. Искључивост, посвећеност једном као једино вредном, поимање своје отаџбине као раја на земљи а свих других као завичаја ђаволових, искључује поетску визију стварности. Савршено, било доиста оваплоћење апсолутног смисла или самоилузија о сопственој изузетности, не може се описати. Тај опис би се свео на атрибуте апсолута: идеално, врхунско... у крајњој линији – божанствено. Зато у многим књигама гро дивљења својој вери и отаџбини само формом – стиховима, односно ритмом и мелодијом, личе на песме а у суштини су само оде роду и завичају свом. Сувише је мали простор за патриотску песму ако је, метафорично речено, све на нашој страни у знаку поклича *ура*, а на свим другим странама света у знаку манихејске осуде *уа*.

Игор је у највећој мери избегао замку идеализације и свог песничког субјекта и поимања свога рода, свог народа и језика, као богмданог, а све друге као негативне феномене, као вечне грешнике. Другим речима, није подлегао магичном зову *идилке историје*, већ је и славну традицију и данашњи морал припадника свог народа приказао рељефно, не само са врлинама већ и са манама. Ми не можемо – нити треба – да свој народ и домовину поимамо без пристрасности, без емпатије, али та љубав не сме да буде слепа и да не хаје за истину. То млади песник зна, па и у уводној песми родољубивог циклуса, песми програмског наслова „Отаџбини“, пре завршне строфе и стиха који сублимира славну традицију и веру у светлу будућност: *Име твоје вечно ће да блиста* имамо и стихове горке и реске самокритике: *Блудни ће синови опет себи доћи // Не брину што децу кваре опсенари // Издајничко семе унапред се суши...* Уочавамо да наведени стихови имају два значењска крака. Први је дијагноза поразног друштвеног стања, а други – оптимистички дух, изражен у облику извесног футура а не само неизвесне наде. Песник црпи оптимизам из два извора – први је исконско родољубиво осећање, антејска снага коју нам даје сама веза са својом родном грудом, са енергијом попут стихије: *Као потоп крећу родољубна слова...* Други извор је самоубилачки нагон самог зла, његово распадање изнутра, без упоришта у потомству: *Издајничко семе унапред се суши...*

Добро је за младог песника што се није определио ни за једну крајност – ни да тежи максималној оригиналности ни да се поетички веже за неки уметнички правац. Интуитивно је наслутио оно што је модерна књижевна теорија открила: да се свака ново дело –

песма, слика, музика – и у тежњи за иновацијом ослања на традицију. Све ново чим се оствари постаје традиција и призива промене, иновације. То је вечни процес.

Прва збирка песама има и личну и типску особеност – она је веран емотивно-духовни лик песника, поетска пројекција његовог бића, али има и заједнички животни и поетички именитељ са свим првим збиркама на свету. Како бисмо у најкраћим цртама дефинисали овај именитељ? Прве збирке настоје да покажу све вредно што је дотле настало у песничкој радионици. Отуда је једно од њихових основних својстава неограничени, бескрајни тематски круг – све теме овога света, метафорично речено. Пандан овој ширини погледа на свет је оптимална лична отвореност: у збирке се уграђује сав појмовник и читаво дотадашње искуство, све што је иоле искакало из сивила свакодневице, све што је имало посебност вредну пажње. Ова два својства махом дају повољан исход: тематска разноврсност и уграђивање маркантних личних искустава изнедре поезију великог тематског богатства, особеног личног искуства, спонтаног израза... Другим речима, прве књиге имају саме по себи извесну вредност. Књижевни критичари с правом сматрају да се истински песник, односно да ли је неко песник или није, потврђује другом књигом. Зашто?

Ако је прва књига изнела на видело све вредно што је дотле песник видео, доживео, појмио; антологију бисера својих младалачких искустава и опсервација, у другој може да изрази само оно што је након тог заједничког именитеља као ново искуство стекао и у поезију преточио.

Може ли се на основу прве књиге дати иоле поуздана прогноза о нечијем развоју? Вероватно се нешто може наслутити. Најпре, тачно је да је већина првих књига занимљива, али нису једнаке вредности. Игрова збирка песама одскаче од већине и фондом животног искуства, и дубином опсервација, и песничким умећем. То је поуздан наговештај. Други поуздани знак је строгост одабира – у прву књигу махом се ставља све што песник сматра иоле вредним и зато су прве збирке обухватније но што би требало да буду – биле би књижевно вредније да су неке песме изостале, код неких песника више код неких мање. Игор није био оптерећен количином свог песничког учинка – много стихова и поетске прозе је оставио за будућа промишљања и домишљања, а неке ће сачувати само за личну архиву и успомену. Та строгост према својој музи је јако важна за пес-

нички развој, за sazreвање песничке свести и самосвести, за гра-нање и брушење песничког умећа. Важна је обазривост у представ-љању свету, имати критичку дистанци и према себи а не само према другима. Андрић је рекао: *Нема доброг тисца који уме само да пише а не уме да брише!* Другим речима, песник мора да има критичку дистанцу према себи а не да себе види као Нарциса и да се диви самом себи. Игорова скромност и презир гордости су снажна (од)брана од опасности самодивљења.

Укратко, ниво прве збирке наговештава песника за кога је мало рећи да је песник који обећава. Игор је већ првим кораком ступио у свет поезије.

ЗРАК САВЕСТИ У МОРАЛНОЈ ТМИНИ Милован Петровић Веркин, *Опрост*, Београд, 2017.

Иако разноврсна и тематски и стилски, Петровићева поетика је доследно у знаку прожимања лирске осећајности и епског поимања света. Условно и у најопштијим цртама, његове песме можемо сврстати у четири тематско-стилске скупине – лирске, епске, лирско-епске и епско-лирске. Из назива је јасно да је ова подела заснована на ономе који тематско-стилски елеменат у песми претеже, шта је њен главни семантичко-естетски стожер.

Веркинова лирика има широк тематски лук – од љубави према драгој, љубави према деци и родитељима, као и свим другим драгим бићима, до љубави према лепотама природе и носталгији према завичају и детињству.

И мапа Веркинових епских топоса је разуђена. У позитивној гами то су велики наративи и славни протагонисти наше митске и историјске традиције, а у негативној гами то су разне стране мрачне силе, туђини и иноверци, главни узрочници наше зле коби у дугом низу векова. Ти велики периоди нашег хода по мукама су доба ропства под Турцима и доба након стварања Југославије, односно утапања Србије у ту вештачку и прикривено антисрпску творевину. Од једина два срећнија периода у животу нашег народа – предкосовског и Србије у време Карађорђевића и Обреновића – Веркину је драже предкосовско време, са Немањићима као великашима наше земаљске славе и моћи до кнеза Лазара као лучоноше и симбола небеске Србије.

Веркинова лирика спаја модерну осећајност и класичну форму. У њој се огледа читава историја жанра. Суштину лирике понајбоље је описао немачки филолог Аугуст Шлегел: *Лирска песма је језиком створен музички израз душевних преживљавања*. Веркин има префињен осећај за ритам и мелодију и кад се се служи слободним стихом и кад пише песме у најзахтевнијој стиховној форми, као што је хаику, тристих са петерцима на крају и на почетку, а седмерцем у средини. (Наш песник има збирку хаику песама и врло је цењен у тој песничкој дисциплини.)

За разлику од епских песама, које су код Веркина јединствена и препознатљива целина, песнички корпус у коме се варира мали број тема и мотива – темељни наративи наше традиције и основни реperi нашег данашњег друштвенополитичког стања у већ поменутом целовековном трајању, теме и мотиви лирских песама су распршени попут капљица водопада. Само према једном крите-

ријуму – а у лирици их има читаво мноштво – према средишњем мотиву и карактеру израженог осећања, можемо их раздвојити на љубавне, родољубиве, социјалне, религиозне, дескриптивне, медитативне. Но, ова листа обухвата само мали број врста песама. На то нам скреће пажњу професор Иво Тартаља у својој књизи *Теорија књижевности: Мотиви и преливи осећања у (лирским) песмама не могу се избројати*. Ево како из наоко успутног записа чаробно зрачи песникова љубавна узнесеност:

*Ковитлац жеља
Носи ме теби
Изнад реке
Узводно негде
Где младост извире
(Жеље)*

А ево како из маленог тристиха, минијатурног преплета метафоре и симболике, спознајемо песниково душевно стање:

*Крив сам
За коров у њиви
Душе моје
(Кривња)*

Лирско осећање света је хармонија између малог и великог, огледање душе у огледалу света, и обратно: целог света у нашој души. Ево колико је крхка наша моћ и пред невид-бићем – пред ветрићем:

*Опаклију самачку
Од образа без дана
Судњега
И жегу прекривену
Овом песмом
Прекиде ветрић
Отимајући ми оловку
(Игра ветрића)*

Лирски субјекат је толико нежан да је често и самом себи сметња у самореализацији, свестан да је, што би рекли филозофи егзистенцијалисти, *бачен у свет* или, како је то сликовито представио Његош, човек је само *сламка међу вихорове*. Још кад се томе додају несналажење у лавиринту света и самоилузија као компензација за личну немоћ, добија се нимало ведар опис сопственог психолошког стања:

*Прашуме душа
Фењером осветљавам
Исирпљен
Жедан*

*Са листа апијам се
Привиђењем
Часне речи
(Жудња)*

Блез Паскал, заговорник *духа нијанси* наспрам *геометријског* духа, хуманистичког поимања света по начелу *и и*, а не по искључивом или или, сматра да је човек *трска која мисли*. Ако то важи за човека уопште, посебно важи за песника као *гласа савести свога доба*. Ни Веркин није оптимиста ни у погледу људске природе, ни у оцени морала својих сународника. У песми *Весници теме* он осуђује и наше и иновернике:

*Стадо своје заборављају
Гледајући преко плота
Искачу песмом
Према царству
Земаљском
И силу и славу
Прекоплоташа
Вукове
Анђелима називају
Отварају им капије*

(...)

Опрости им Боже

У драматичном опису друштвенополитичког стања, опису који каткад поприма и апокалиптичке тонове, Веркин је на линији традиционалног, можда још увек већинског погледа на свет и нас у њему. Премда је често строг критичар и наших барјактара, претеже негативна представа о другима. Наши челници су криви на разне начине – због недовољне будности према туђинима и њиховим интересима, или због похлепе за земаљским добрима уместо тежњи ка царству небеском, или је реч – и тога је веома свестан песник и нимало благ у осуди – о продаји вере за вечеру. Сав тај списак кри-

вица песник сматра субјективним слабостима. Објективна кривица је, по њему, негде другде, некад у Турској, данас махом у Европи или Америци, збирно обухваћеним појмом Запад. Запад је по нашем песнику топос зла још од времена Немањића – *Латини су старе варалице!* – па до данашњих главара Немачке, Британије, Америке... Вододелница између нас и њих није само у супротстављеним материјалним интересима, већ у општој супротности – вере, језика, традиције, морала. Наша етика је часна од памтивека; ми смо гинули за *крст часни и слободу златну*, а други су ратовали из себичних, материјалних интереса.

Савремена аксиологија оцењује данашње државе и друштва као врло неуједначене у степену цивилизацијског развоја, као и поимању и поштовању људских права, али сматра да су све, и највеће разлике, последица специфичног социо-психолошког контекста, а не генетски условљена вредносна константа. Сви људи су један род – *gens una summus...* Овде је неопходно поменути једно од новијих открића историје и теорије књижевности: лирско-епске песме су старије и од лирских и од епских песама, што је релативно редак пример да је хибрид старији од својих саставних елемената понаособ. У овом случају целина није била хомогена твар већ смеша, која се касније раздвојила у различите ентитете. Код Веркина се преплитање лирског и епског одвија складно попут потке и основе у ткању. Његове лирско-епске песме нам призивају у сећање Пушкина, Љермонтова, Јесењина, Блока, Мајаковског – њему најдраже песнике.

Помињући лектуру као подстицај у творби свог умећа, поменимо овде и околност која додатно одликује Веркина као песника – он је, попут Максима Горког, имао *своје универзитете*. Другим речима, морао је већ као дечак да зарађује хлеб свој насушни, тако да је у књижевности сам себи био учитељ. Утолико његов песнички домет заслужује посебно поштовање.

И ова збирка Веркинових песама потврђује доследност његове поетике и погледа на свет, но тај морално-поетички идентитет није ометао гранање и разлиставање његовог песничког израза. Разлиставање је најизразитије у лирским минијатурама, бисерима великог мозаика од сто педесет песама, са обиљем живописних метафора и више горких но оптимистичких порука.

РЕФЛЕКСИВНА ЛИРИКА О ЧОВЕКУ И СВЕТУ Љиљана Сапунџић, У невиду, Геа, Београд, 2018.

Поетика прве збирке песама Љиљане Сапунџић може се најсажетије означити као лирска рефлексивна, друга збирка је у знаку равнотеже између лирике и рефлексивне, а најновију, трећу збирку, можемо означити као рефлексивну лирику. Другим речима, наша песникиња је од почетка посвећена истој поетици, синтези лирског доживљаја и рационалног поимања света, како видљивог тако и оног дубоко запретаног а често судбоноснијег од свега доступног јасном разабире – ако смо свесни приближавања и највеће опасности, моћи ћемо да јој се сходно снази свог ума и воље одупремо, а сасвим је друкчије ако нас нека невоља попут грома изненади. Сазревање наше песникиње одвијало се у знаку постепеног премештања тежишта њене пажње са лирске осећајности на појмовну артикулацију.

Збирка пред нама је рефлексивно-лирски речник људског поимања себе и света, мапа осећања у огледалу ума и обратно – мапа појмова у огледалу осећања. Пред нама је прави подвиг, поетски надахнут социо-психолошки речник, координатни систем од стотинак лирских песама које су у исти мах и микро-есеји о појмовима који живот значе у мноштву његових видова, од битисања у прози свакодневице до метафизичких узлета. Овако импресиван и интелектуално-уметнички деликатан подухват заслужује вишеструку анализу – књижевну, културолошку, социо-психолошку...

Античка и народна лирска поезија – сетимо се – била је у знаку осећајности, прожета дивљењем лепотама природе и људских осећања. Мисаоност (рефлексивна, медитација) се у осећајно-описне стихове постепено уселила посредством претходно одомаћене наративне, као њена значењска поента (порука). Тек у новије доба, у 19. веку, код нас са Његошем, у Немачкој са Гетеом, мисаоност је посебно уважена као значајан чинилац поетског ткива а не само узгредна и вредносно неутрална одлика неког песничког израза. А век касније мисаоност је постала једна од стожерних оса поезије и чак једно од дистинктивних обележја модерне поезије у односу на традицију. Ту радикалну промену чувени песник Јејтс у уводу своје антологије модерне енглеске поезије приказао је на следећи начин – традиционалну поезију означио је метафором огледала, миметичког представљања стварности, а модерну поезију као говор „сопствене душе... увек с оне стране нашег сазнања, увек скривене...“ Но ова разлика је радикална само у погледу песникове самосвести.

Сви песници свих векова, и досадашњих и будућих, омеђени су својим сопством, свима је једини прозор у свет своје ја. Сва разлика је у томе што су писци традиције веровали у могућност објективног виђења света – отуда фигура огледала као јемца једнакости између стварности и њене слике – док су модерни песници, импресионирани и у исти мах збуњени све бржим развојем техничких и хуманистичких наука, свесни да нема тог интелектуалног капацитета који би могао да обухвати ту огромну и непрекидно растућу количину знања, уз то и у честим менама – кад год се открију странпутице, односно нови видици у поимању стварности. Краће речено, модерни песници и сви други људи модерног сензибилитета су у знаку скепсе а не сазнајног оптимизма, свесни да је свако знање привремено и релативно.

Наша песникиња је дубоко свесна ове релативности, вечне људске уклетости да никад не може до краја да разабере тајне живота и света. Упркос томе, она не пристаје на сазнајну, а поготову на моралну произвољност, на погубну девизу све је дозвољено ако нема неприкосновеног сазнајног и моралног арбитра. Она гаји у себи Кантово начело, преведено на језик лирске рефлексije – *вездано небо над собом и глас савести у себи* су једина мерила људског става и делања. И песничко ја наше песникиње градило се на општој култури, уметничкој интуицији и стваралачкој имагинацији, али овим стандардним изворима инспирације она додаје још једно неисцрпно врело – науку. Као врстан педагог – а педагогија субмира у себи читаву хуманиору: психологију, социологију, антропологију... – Љиљана своја песничка ткања прожима и педагошким и социо-психолошким знањима и увидима. Та образовна ширина и ренесансна знатижеља охрабрили су је да изблиза погледа кључне појмове нашег виђења себе и света и преведе их са сувог рационалног језика на језик поетске визије. Иако је овај својеврсни лексиконски појмовник плод животног искуства и сазнајног видокруга једне особе, толико је особен да нас испуњава и естетским уживањем и дубином запажања и увида. Љиљанина поезија, иако модерна и стилном и начином приступа песничкој грађи („читањем стварности“), обнавља у нама класични лик песника који умује, а поезију као говор истине – да парафразирамо чувену Гетеову синтагму *поезија и истина*.

Читаоци то одувек знају, а и критичари су давно признали да ни оштроумне и надахнуте критике не могу ни изблиза да дочарају изворну лепоту поезије, по многима краљице свеколике уметности. Поезија се може истински доживети и разумети само *њом самом*,

како то Французи кажу, само читањем. Погледајмо зато изблиза како песникиња преводом суве научно-информатичке прозе на ритмичко-мелодијски и метафорични језик поезије објашњава основне појмове нашег битисања. Да би апстрактни појмови постали песничке слике и прилике, песничка имагинација их је персонификовала, повезала са контекстуалним појмовима, удахнула им живот и динамику, подарила чак и моћ ауторефлексије.

Песме су разврстане у два приближно једнака циклуса – у сазвежђе песама посвећених интроспекцији, погледу унутра; отуда и кратак есенцијални назив циклуса Унутра, а друго тематско сазвежђе је посвећено погледу на спољашњи свет, отуда и назив Изван.

Уводна песма збирке и првог циклуса има једноставан наслов *Дани*, са такође једноставном али невеселом поруком о пролазности као судбини свега на свету: *Кап / По / Кап / Низ левак / Клизи / Утапа се / У царство Посејдона / Неодвојивост / Прошлог од будућег / Кап / По кап / Неосетно клизи / Неприметно се откида / Од вечности*. Већ прва песма открива нам неке битне одлике поетике – теми и значењу (поруци) се прилази малим, лаганим корацима, као да, бар ритмом живота и разабера смисла, можемо да продужимо дан, месец, годину... Уочавамо још једну одлику Љиљанине поетике – уважавање и најмањих сегмената стварности и искуства, који често добијају и свој вербално-графички пандан – посебан стих.

У песми *Слобода* овој темељној вредности приступа се из очекиваног угла – подразумева се да је већ имамо – слобода се тематизује из угла шта са њом, како носити терет (њене) лакоће, а по песникињи непојмљиву одговорност. Другим речима, *одговорност је*, сматра песникиња, насупротив општој склоности ка опуштању и лакоћи живота, *сразмерна степену слободе*.

И песмом *Жртва* нагласак се помера са поимања жртве као пуког објекта на субјективну кривицу, на крхкост људског бића и априорну склоност на прихватању незаслужене кривице: *Демон / Се / У искушење уселио / Нечист / Савест мами / Савест крхка / Пред искушењем / Пала / Плен химере / Постала*. Овде је кључна синтагма *савест крхка* – злочинци кују злочине рачунајући и на људски грех у најдубљем, чисто начелном поимању те речи, у поимању сваког човека себе као грешног бића, од преувеличавања својих најситнијих грехова до греха довољно великог за испаштање, па чак до активирања исконског, *источног греха*. То је фатална заслепљеност невиних бића – прихватањем априорне одговорности

практично дају визу и алиби злочинцима да несметано чине злочине. Вишак врлине призива грех и још му трасира пут!

Песма *Утеха* нам открива бескрајну растегљивост тог појма – мало је рећи да релативизује пад. Она га, призивом непоновљивости, огрће надом, вечном мајком свих утеха. Ако упоредимо поруке само ових двеју песама – *Утехе* и *Жртве*, већ назиремо бескрајни дијапазон појма људска природа, речито окарактерисане још животним и поетичким геслом римског комедиографа Теренција: *Човек сам, ништа људско није ми страна*.

Ако нам је утеха дежурни појмовни стожер, Феникс нам је узор *sub speciae aeternitatis*, тачка пресека тренутног краја и вечитог почетка, драматичан сусрет трошне људске егзистенције са својом непролазном есенцијом: *Од Етона се сакрио / У пламен прометејски / Из праха стигао / Феникс / Недостижни нам узор*.

Као у песми *Феникс*, и у многим другим песмама наша песникиња преплиће своју мрежу ликова и појмова са појмовником античке Грчке и старог Рима. Свесна је да је савремена култура велики баштиник традиције и да само наивни интелектуалци и уметници (ако се уопште могу тако назвати) умишљају да пишу *ab initio*, као да пре њих о њиховој теми нико није ништа рекао или написао. Античке легенде и митови, као и њима инспирисана духовна и уметничка дела, са метафоричним али тачним називом *колевка цивилизације*, чине мозаички палимпсест, темељну подлогу свих потоњих сазнања и уметничког стваралаштва.

Иако се при сваком духовном прегнућу ослањамо на немерљива искуства и увиде предака широм света, песникиња не прихвата врло распрострањену, можда преовлађујућу логику и психологију мањег отпора, оличену у менталном алибију – поштапалици: *што су преци већи, потомци су мањи*. Напротив, величина предака треба да подстиче а не да обесхрабрује, да призива нове подухвате а не пуко уживање у даровима предака.

Деликатност везе *некад* и *сад* осветљава нам песма *Видик*. Наслов упућује на предео око себе, но овде песникиња призива унутрашњи вид, а управо том синтагмом и почиње песма. А наставља се стиховима *Далеко сеже / Шири се у недоглед...* То се поентира визуелним парадоксом – асоцијацијом на Диогена, који *Од других скривен // Видикову линију / Помери*.

Ако одлучној посвећености сагледавању суштине ни *зидови бурета*, које симболизује скучени простор, нису препрека, и радост је у унутарњем оку песникиње врло захтевно осећање, а не уживање у лагоди опуштености: *Радовање заслужујемо само / Ако за нама / Траг ду-*

боки / Остаје. Занимљиво је да је песма *Диктатура* у овом корпусу појмова, у сазвежђу интроспекције, што значи да је и то зло примарно унутарњи а тек апостериорно друштвени проблем, да је то пројекција унутарњег зла на друштвену средину. Ту дихотомију људског бића осветљава и песма *Два лица*, у којој читамо и следеће стихове: *Истина / На клацкалици / Горе на доле / Према потреби / Равнотежа устолечена / Већтом руком.*

Песма *Гордост* нам очитује ову људску ману као *Нарцисову сестру* – поглед одозго на ближње и даљње, са презиром који сеже чак до ни-подаштавања других, у суштини је нарцисоидно дивљење себи и при том заклањање, уклањање са видела свих других, недостојних ни да се нађу у сенци: *Маска невиди / Друге прекрива / Оставља Нарциса / Окамењене водене слике / Да у њој ужива. А друга болесна перцепција себе и околине – завист – свуда привиђа заверу мрачних сила: Са злосмерне висине / Спуштају се на нас / Мрачне садржине.*

Песма *Зенит* је тематски комплементарна са претходном: *Трчиш по облацима / Рукама Сунце хваташ / У Зениту / Лебдиш над људима / Из птичје перспективе / Поглед пун презира / Умањује реалну слику / Заборављаш / Да треба сићи / Доле / И међу њима / Зенит / Потражити.*

Скренули смо пажњу на прегршт од стотинак минијатура рефлексивне лирике, од којих је свака слика једног аспекта живота и смисла људског постојања. Обим овог импресивног подухвата можемо појмити већ из наслова (сто песама!), међу којима су и: *Раст, Незнање, Врлина, Победа, Штит, Бол, Разум, Формуле живота, Наличје, Сан, Тишина, Непмир, Забрана, У самоћи, Патња, Плач, Зенит, Самоспознаја, Ода, Фама, Нада, Неспоразуми, Рад, Немоћ, Глума, Унутрашњи говор, Рађање песме, Песма...* Овај тематски свеобухват нам призива мисао књижевног теоретичара Емила Штајгера да нас књижевност, а посебно поезија, суочава са највећим антрополошким питањима: *Шта је човек? и Које су људске могућности?*

Иако срцем и умом загледана у лавиринте свог бића и недогледе света, песникиња је далеко од помисли да је њен видик цео свет а око свевидеће, као и да је њен угао гледања и тачка гледишта свих нас, али храброшћу да се суочи са стотином тема и дилема животног универзума охрабрује и нас, своје читаоце, да то учинимо. Микрокосмос нашег бића и васиона су сродни светови иако је човек само кап у мору или сламка међу вихорове, а свет – све. Човек јесте, као што рече древни песник, само кап росе, али кап у којој се огледа читаво небо, са хиљадама звезда ноћу а сунчевим зрацима дању.

Књига пред нама је збирка песама које својом мисаоном дубином, тематском ширином и богатством суптилних опсервација представљају мелем за душу и између редова нам поручује да поставимо себи највећа а дубоко запретана питања: ко смо, шта смо и куда идемо...

ЈЕЗИЧКО БЛАГО ЗАВИЧАЈНОГ ПАМТИВЕКА

Зоран Раонић, *Тако се прича*,
НБ Стеван Самарџић, Пљевља, 2018.

Зоран Раонић је писац ренесансне знатижеље и разних жанрова. Привлаче га, не фигуративно већ дословно, све теме, а обрађује их на разним разбојима своје књижевне радионице – пише афоризме, поезију, приче, есеје... Но и та импресивна разноврсност не исцрпљује његову знатижељу и енергију – још као дете одушевљавао се казивањима старијих и упијао у себе и особите садржаје и лепоту стила којим су казивани. То фолклорно благо, тај рудник општег искуства и његовог језичког израза од митских времена до данас, постепено је толико нарасло да наш песник више није могао да га држи у свом унутарњем сазнајном пантеону – у добу кад се прожело и са његовим личним позамашним искуством потекло је као из врела на светло дана и оплемењује језичко знање и умеће свих нас, читалаца свих узраста нашег језичког простора. Иако са тла свог ужег завичаја – Потарја, то је права вуковска ризница и по тематској ширини и по изворној лепоти записа. Тако је, на основу вишедеценијских записа и незаборавних кота на мапи личних сусрета са оностраним и оностраним, стварним или имагинарним појавама и бићима, настала књига пред нама, под наоко обичним а заправо врло необичним називом *Тако се прича*. Синтагма која има изразитост идиома – *Тако се прича* – упечатљив је пример феномена који су руски књижевни теоретичари стила назвали онеобичавање обичног. Крајње обичне речи *причати тако*, у међусобном садејству, кроз посредовање помоћне речце *се*, творе идиом необичног значења. Утисак зачудног већ наговештавају саставни елементи овог израза: *прича се* у свакодневном говору не поимамо као неутралан информативан (технички) исказ већ перципирамо као најаву нечега необичног. Тај утисак појачава прилог *тако* и додатно наглашава посебан однос објекта приче (*прича се*) према реалности. Другим речима, оно што се прича можда јесте а можда није истина. Суптилност овог наслова је у томе што се подразумева ауторитет причаоца (*мудре главе из народа*). Није реч о сумњи у озбиљност казивача и његов однос према истини; сумња у истину уздиже се на вишу раван – збивања су каткад толико чудна, чак натприродна, да ни причалац ни слушаоци нису сигурни да ли је то истина или плод нечије бујне маште, или је то закувала нека нечиста сила, можда и сам Ђаво.

Задржали смо се на наслову да подсетимо читаоце на такође важан увид књижевних теоретичара да је наслов књиге битан зато

што је то структурално повлашћено место у тексту и што обично оваплоћује и значењски кључ, примарну коту главне значењске матрице.

Као што је знатижељно разгранат и жанровски разноврстан, Раонић је свестран и на пољу скупљања фолклорног блага свог завичая – књига је обимна, има 360 страна великог формата, а чини је низ поглавља, од којих наводимо главне носиоце њених садржаја и значења: *Разне народне приче; Шаљиве народне приче; Наднаравно у народној причи; Еротске народне приче; Пјевни пјевко – народне пјесме и око њих; Тако се каже – народне изреке и пословице, узречице и фразе, клетве и заклетве и сличне „у обичај узете ријечи“; Рјечник; Фото албум.* Но овај, иако импозантан садржај, ни симболично не предочава величину Раонићевог подухвата – одељак *Рјечник*, рецимо, код већине приређивача књига ове врсте садржи само непознате или мање познате речи, а овде је књига у књизи, са скоро сто страна! Но, пођимо редом, по композиционом следу.

Књигу отвара збирни метафорични наслов *Једна глава стотину језика*, посвећен причама, које су са разлогом стављене на почетак. Народне приче су драгоцене штиво и фолклористима свих врста, од проучавалаца митова и легенди одређене средине до етнопсихолога, и читаоцима свих узраста и поетичких афинитета. Према постоје извесни поетички обрасци који одликују народне умотворине, од изрека до прича и песама, разноликост у оквиру свих ових жанрова је толико велика да је сасвим прикладан и тематско-значењски индикативан наслов који је Раонић употребио. Први одељак овог четвороделног корпуса – *Разне народне приче* – већ насловом нам сугерише тај велики тематско-поетички распон.

Да бисмо осетили импресивност те ширине, довољно је од четрдесет три наслова навести само неколико: *Народна видарка, Змија на ћедилу, Легенда о косцу, Које ће кољено платити, Мајстор и сиромаш, Ракију је ђаво измислио, Избируља, Њива ђаволу предала, Женити га, смирити га...* Већ из овог малог узорка увиђамо да су ту напоредо приче бајколиких и реалистичких интонација; приче о давним, легендарним временима до фабулираних данашњих конкретних збитија.

За истраживаче фолклора драгоценни су тематски супстрати и древни а још живи наративи, као и изворна лексика – пред нама је врело речи и израза који сежу до крајњих дубина памтивека а још зраче не само изворном свежином и племенитом патиниом протеклих времена, већ и значењском ширином и дубином, носећи у себи и хо-

ризонталу и вертикалу свеколиког искуства. И читаоцима је то важан састојак доживљаја, али оно што је њима посебно драго – приче су и чисто литерарно, саме по себи, високе вредности – то су развијене, неке и разубијене нарације, са ликовима који спајају у себи и драж необичног и типске одлике средине и времена; са контрастима између ликова као носилаца радње и средине која оличава дух времена. Живописан стил, са речником-временсловом, а пре свега динамична драматургија казивања и уверљиво дочарана више или мање драматична, каткад и потресна збитија из разних времена, плене пажњу читалаца као да емитују савремена узбудљива збивања. Дах прохујалих времена у читалачком доживљају је само додатна драж, буђење сећања на новију или старију традицију из нашег колективно несвесног, из таме заборављања, било самим протоком времена, било, што је наш вечни усуд, спољним, насилним запретавањем нашег личног и националног бића. Као што су мајсторски обликоване реалистичке приче, прожете историјским и политичким увидима, тако су читалачки изазовне и приче које спајају онострано и онострано, реално и имагинарно, стварност и машту...

Наредни одељак овог великог корпуса носи више но сугестиван наслов – *Шаљиве народне приче*. Сувишно је рећи да је то већ тематски узев посланица за читаоце, но посебна вредност и ових прича, као и свих народних умотворина, је у њиховом сазнајном потенцијалу – колико успевају да у нама оживе ретроспективу сећања и свести о свом личног и колективном идентитету. А веома успевају, и изворним представљањем садржаја и мајсторским умећем казивања.

И наслов наредног одељка речито говори о врсти заступљених прича – *Наднаравно у народној причи*. Са двадесет једном причом уверљиво нам је дочаран спољни мозаик народног виђења, боље рећи наслута, натприродног и његов унутарњи, душевни израз. Натприродно није, подсетимо се, синоним нестварног или немогућег – то је бескрајна област, сав космички и душевни простор који није податан нашим виделима, нашим скромним опажајно-сазнајним могућностима разабера света и свог места у њему. Ево наслова неколико прича у овој корпи: *У сватовима ђавољим бити; Газда Јово и једна вјештица; Глас мртве мајке; Чудовиште у воденици; Сан је истина...* Можда последњи наслов најбоље одређује статус истине у људском доживљају натприродног, бескрај тог бездана у нашем поимању стварности.

Корпус *Еротске народне приче* се насловом такође сам оказује – то је сплет прича које тематизују мушко-женске односе, са пуно

топлине и доброћудног хумора, у широкој гами од реалних и свима својствених прилика и неприлика до необичних и маштом опточених збитија.

Шта рећи о причама ове велике ризнице фолклорних бисера? Неко је мудро уочио да се народне *песме записују*, а *приче – пишу!* Ова статусна разлика између записивача бисера ова два жанра може нам на први поглед изгледати превелика, али није. Песме већ својом ритмичко-мелодијском структуром, метром и римом пре свега, обавезују записивача, дају му прецизан налог. Прича је сасвим друкчији и слободнији жанр; ту је, условно речено, обавезујући само специфични наратив – основна фабула са заплетом/расплетом и носећи субјект(и) – све остало је, ткиво и плетиво приче, на причаоцу, односно записивачу, без чијег дара стварања атмосфере приче и умећа везивања пажње слушалаца, моста између творнице прича и њених потрошача, приче не би ни било. Без чари тог међусобног флуида нема праве приче – зато су добре приче тако ретке и у такозваним великим књижевностима, односно књижевностима великих језика.

Књижевни тумач је дужан да скрене пажњу читаоцу на једну честу заблуду, да постоји стил писање као дисање, писање у једном даху. То је лепа метафора, велики комплимент вештини вођења радње и толикој избрушености стила да не скреће пажњу на себе већ се сав предаје супстанци приче, али у стварности би такав стил – писање како се мисли и осећа – био врло опширан, са безброј дигресија и поштапалица, попут наших свакодневних ћаскања – ми сваког дана опширно причамо са члановима породице, комшијама, познаницима, а кад би се ти километарски спонтани разговори свели на значењску суштину и поетички образац, увидели бисмо да ретко кад досежу вредност иоле вредне и нашим незнанцима занимљиве приче, а основни предуслов ваљане приче је да је занимљива за другог, за непознатог читаоца. Укратко, а то је поента ове теоријске напомене, нема добре народне приче ако и њен записивач и преносилац и сам није добар приповедач! Без тог дара не би могао да буде ни добар одабирач – у народу кола безброј прича у безброј варијанти, врхунски одабир може сачинити само врхунски уметник или књижевни тумач са запретаним даром писца, са капацитетом високог књижевног умећа у себи. А Раонић у себи оваплоћује тај симбиотички дар – и поузданог тумача и врсног писца приповедача.

Циклус *Пјевни пјевко*, иако га чини само неколико обичајних песама, садржи читав низ топоса и идиома драгоцених за разумевање духа средине и његовог истрајавања у традицији. Ево наслова

песама: *Пјесме са сијела и за све срећне прилике; Момци у колу; Бевојке и момци натјевавају се; Бевојке у колу и мимо кола; Игра шећера; Игра шећера или Игра ливадице.*

Сублимирано искуство на још разуђенијој мапи предочено нам је у наредном одељку књиге – *Тако се каже*, са два жанровски и значењски упутна поднаслова *Народне изреке и пословице; Узречице и фразе, клетве и заклетве и сличне „у обичај узете ријечи“*. Просторно ограничење књижевног приказа не дозвољава нам да се достојно посветимо овој раскошној спрези искуства и ума, мудрих увида и вржаве духовитости.

Иако је, дословно речено, све у овој књизи драгоцено и претешко је у том погледу степеновати вредност одељака – сви су неизоставни чиниоци усмене и укупне културе једне средине и много шире – попут кругова на води распростиру се далеко на све стране, усудио бих се рећи да је најдрагоценији део ове књиге, круна ове пребогате ризнице, одељак какав из садржаја и не слутимо – док је код других истраживача фолклора и махом научника свих врста речник више пратеће штиво, помоћ у разабиру давних или специфичних, уже стручних текстова, овде је *Рјечник* и есенцијално језгро и естетски врхунац. Пред нама, у свој раскоши данашњих и рељефној мапи свих претходних значења, дефилију речи које живот значе, *речи врата* и *речи прозори* у свеколику и садашњост и прошлост, речи на ћилиму свеколиког времена људског. На готово стотину страна Раонић нам дочарава значења не само непознатих и мало познатих већ и најпознатијих речи! Откривамо кафкијански невероватно, да премало разумемо и своје свагдање речи! Иако смо их упили у свој опажајно-сазнајни видокруг још као деца, увиђамо – из волшебних Раонићевих описа – да су и речи које свакодневно казујемо далеко ширих и разуђенијих, често и унутар себе супротстављених, а каткад и парадоксалних значења. Све речи наш казивач нам је дочарао као динамичну твар; речи живе у свом времену и значењски се шире да би сачувале у себи прошлост и уједно могле да приме и неизвесну будућност. Раонић нам дочарава историјат језика, изворна значења и потоње мене речи и израза, читавог језичког блага, пратећи њихов живот од њиховог рађања из онома топеје и исконске експресивности митова и легенди до савремених метафора и модерне иронијске дистанце. То нису уобичајена, техничка објашњења, ређање чињеница у времену и простору; то су, речено језиком теорије, супстанцијално-компаративна тумачења – објашњења речи из митолошке, историјске, социо-психолошке... перспективе, оне која најадекватније осветљава одређену реч од

њеног настанка до њених данашњих значењских нијанси. То су, са сазнајног становишта, микро-есеји, али по супстанцијалној и поетичкој артикулацији – приче о речима! Свака реч је прича за себе и прича о себи.

Аутор ових редака, бавећи се и философијом језика, змогао је толико смелости да у историју идеја лансира тезу да није реч већ да је прича основна јединица људског разумевања света. Другим речима, ми перципирамо и поимамо појаве у контексту, у одређеном милеу, у завичајном времену и простору, ослоњени на претходна искуства и знања у разабиру тајни нових појава. Шта је то ако није нова прича, ослоњена на претходне?

Књига *Тако се прича* је непресушно врело не само за етнологе и лингвисте већ за све знатижељнике које занима традиција, мајка садашњости и будућности. Зоран Раонић нам узорним зналачким прегнућем и врхунским књижевним умећем предочава језичко благо свог завичаја, али не сувим језиком чињеница као апстрахованих јединица стварности и нашег разабире животних тајни, већ кроз живот речи у свеколикој појавности, кроз речи које одсликавају своју предметност, кроз речи које нам предочавају и саме себе и стварност у којој обитавају и о којој сведоче од памтивека. Раонићев *Рјечник* је, иако завичајни (локални), и речник читавог нашег језика, па и много шире. Попут река и мора, и језици су спојени токови људског споразумевања и разумевања света. Није хиром случаја већ из склада срца и ума рођено хуманистичко начело *Један смо род*. А суматраиста Црњански каже: *Наш осмех може изазвати радост чак на Суматри... Цео свет је у вези...*

ЗАВИЧАЈНА ХРОНИКА У МИЛОЗВУЧЈУ НОСТАЛГИЈЕ

Радован Ристовић, *Мионица мог детињства*,

Гора прес, Београд, 2017.

Иако стилски на међи књижевности и публицистике, и зато крајње разговетна, а због одувек атрактивне и сентиментом прожете завичајне тематике чита се у једном даху, нова Ристовићева књига – *Мионица мог детињства* – генолошки и поетички је врло особена. То је међужанр који у себи сажима одлике читавог низа жанрова. Најпре се доима као верна хроника Мионице, пишчевог завичаја. Но већ наслов заварава – завичајни круг је овде много шири, обухвата и низ околних градова и села, тако да је ово у знатној мери и регионална хроника, у распону дужем од пола столећа.

Писана у првом лицу, из наизменичне двоструке диоптрије – детета које призива своје изворне доживљаје и визуре човека такозваног трећег доба, који прави вертикалу укупног сећања – ова књига, огрлица од мноштва златних дуката, има и обрис романескне структуре, поетички се преливајући из развојног романа (*Bildungsroman*), у роман ретроспективе не само сопственог животног тока већ и преплета судбина читаве мреже генеалошких стабала завичајног круга у најширем смислу речи. Читалачка асоцијација на развојне романе попут Гетеовог *Вилхелма Мајстера* и *Зеленог Хајнриха* Готфрида Келера није случајна: и у Ристовићевој књизи су раст и сазревање многих описаних личности текли у знаку неразумевања, не ретко и трагичних сучељавања са друштвеном средином.

Ја-форма, међутим, даје хроничним записима и извесну лирску ноту, дах и дух емпатије према свима у видном пољу меморије, емпатије која зрачи између редова ове обимом невелике књиге, али великог тематско-значајског радијуса. А пошто – јер обухватају и ратна и такође врло опасна поратна времена – Ристовићев записи често говоре о увек блиском не само губитку слободе већ и живота, књига има и драмску напетост. Писана у динамичном ритму – музичари би употребили реч *vivaçe*, синонимију животног и живахног – са обиљем дијалогских пасажа и са упечатљивим визуелним призорима, књига је и изазован пред-сценарио за маратонски ТВ-серијал.

Посебну вредност књиге чине њен језик и стил иако језички пуристанци то неће запазити у првом утиску. Они ће као ману перципирати локализме, архаизме и страницизме, но они су овде у функцији евокације духа времена, прави бисери хронике, и то у двоструком смислу: као непосредни сведоци и уједно као субли-

мати (језичко-значењски топоси) времена у којима су се користили, од којих неки имају и статус знака препознавања. У модерној информатици локални идиомати и идиолекти нису само фрагменти мозаика одређеног доба, они су битни репери за поимање и духовне мапе времена, а неки од њих откривају корене и генезу митологема и идеологема своје епохе.

У исту вредносну скалу спадају и фолклорне синтагме и идиомати – попут рукотворина домаће радиности, и ови аутентични језички обрасци су есенцијалан творбени чинилац етнолошке мапе одређене средине, супстанцијалан део њеног идентитета. Писац је толико веран говору средине да није стилско-граматички очистио ни говор својих савременика – они би, веристички представљени какви јесу, испали уштогљени да им је у уста стављен нормативни граматички модел. Говорећи као деца свог ужег и ширег завичаја, као и свог радног и професионалног миљеа, описане личности су и језички особене – и језик је део њихове специфичности. Тако ће и непатворен говор Ристовићевих савременика у будућности бити изворно сведочанство нашег језичког општења, много верније и социо-психолошки плодотворније од важећих књишких стандарда.

Говор је овде не само општи вербални простор но и чувар и тумач традиције – у Ристовићевој књизи старе синтагме и идиомати веома нам помажу да боље сагледамо традиционалне обичаје и њихове неисцрпном снагом мита или верским заносом освештане манифестације – ритуале, већ и да дубље и шире појмимо занате и сва друга искуствена знања одређеног доба и средине. Занатлије су некад биле узорни обрасци пословног морала и професионалне етике. Почасна лента „Мајстори су први људи“ с тешком муком се стицала и само непрестаним трудом се задржавала. Није реч о томе да су то људи *посебног кова*, како су свој имиџ најављивали творци новог, идеалног (такозваног бескласног) друштвеног система, а на делу се обрукали и пред Богом и пред народом. У природној подели рада, где свако ради оно што најбоље уме и оно што дели судбину друштвених потреба (*начело понуде и потражње*), етика рада није мотивисана само личним моралом појединца већ превасходно ефектом радног учинка. Ако би, примера ради, неки кројач или обућар правило робу нижег квалитета, остајао би са све мање муштерија, док најзад не би могао да заради ни за воду!

У низу наративних фрагмената, занимљивих и узбудљивих, каткад и трагичних прича, пред нашим очима се одвија велика драма и пишчевог живота, и живота његових рођака, и колективне судбине ширег завичаја, па чак и, с обзиром на у свим правцима ра-

суге животне путање главних ликова ове веристичке драме, добијамо и слику наше најшире друштвене заједнице. А пошто се писац као дете или младић дружио и са наше горе лишћем које се потом виноло међу светске великане, имамо пред собом и глобалне репере и хоризонте. Другим речима, како се то у жаргону модерне информатике и њој сагласне естетике каже: писац говори локално, а мисли глобално.

Ристовићева књига је и својеврсно сведочанство наших историјских и политичких потреса читавог протеклог века. Знамо оквирну истину о великим ратовима – Првог и Другог балканског, Првог и Другог светског – знамо неизмерну кривицу свих завојевача, али врло мало знамо о политичким гресима и злочинима наших вођа и других главешина – или прећутаним или лажно описаним као обрачун са такозваним унутарњим непријатељима и ликвидираним у име народа. Тој историји коју пишу победници наш хроничар је посветио велику пажњу, осветливши у кратким афористичким записима многе наоко само личне и породичне трагедије, а у суштини – јер су у тим егзекуцијама убијене хиљаде виђених и за друштвени берићет драгоцених људи – интелектуалаца, уметника, пословних људи највишег калибра, узорних домаћина... У неким местима побијена је читава елита.

Ристовић је верно, са акрибијом интелектуалца који је тражење и обелодањивање истине осећао као дуг према свом завичају, описао многе сегменте друштвеног живота, од историје и политике до спорта и разоноде. Посебном љубављу зраче његови текстови о шаху, коме је и сам посветио велики део свог живота. Ти текстови су права ода чаролији шаховског умећа, симфонија о древној игри милиона. Писац је имао двоструку мотивацију за своје усхићење – своју бескрајну љубав према шаху, доведену до животне вокације, и импозантну, готово фантастичну околност да је његов завичајни град са широм околином био и завичај многих наших шахиста, неких и са врхунском, светском каријером...

Ако можемо фрагментарне приче ове по много чему импресивне ризнице знања и сећања да назовемо записима, то би били записи у оптималном смислу тог појма. Запис као траг духа времена и дело узорне свести и савести је слика опчињености нашег ока и духа, лик нашег усхита што је нешто такво какво је. У исто време, запис је дух и дах завичаја у бескрају света, зрак нашег погледа на лице времена.

Пажљив читалац ће и сам увидети да, упркос пригодности текстова ове врсте и на овом месту, књига пред нама заслужује све изречене оцене и похвале, као и да аналитички нису обухваћени ни осветљени сви њени аспекти и домени. Толико је крцата темама и мотивима.

САДРЖАЈ

ПОРТРЕТИ АФОРИСТИЧАРА

САВО МАРТИНОВИЋ	7
ЗОРАН СТАНОЈЕВИЋ	17
РАДМИЛО МИЋКОВИЋ	21
ЗОРАН Т. ПОПОВИЋ	27
ДЕЈАН МИЛОЈЕВИЋ	42
ЂОРЂЕ ОТАШЕВИЋ	47
СЛАВОМИР ВАСИЋ	51
ВЛАДИСЛАВ ВЛАХОВИЋ	55
НИНУС НЕСТОРОВИЋ	60
ДЕЈАН ТОФЧЕВИЋ	63

О АФОРИЗМИМА, САТИРИЧНИМ ПРИЧАМА И РОМАНИМА

Ратко Божовић: <i>О значају српског сатиричног афоризма</i>	69
Жарко Требјешанин, <i>Мач, штит и мелем</i> (Сатира из психолошке визуре)	75
Драган Ускоковић: <i>Приче; Prevedene priče</i>	78
Бојан Љубеновић, <i>Писма из Србије</i>	85
Драгутин Минић Карло, <i>Мала ревизија историје</i> (приче)	90
Веселин Лари Мишњић, <i>Тахикардија таксиманија</i> (роман)	95
Момчило Стојановић, <i>Краљ и дворска луда</i> (приче)	100
Весна Денчић, <i>Слике умноженог значења</i> (критике и прикази)	103
Великани мале форме	106
Милован Витезовић, <i>Витешки кодекс</i> (афоризми)	110
Слободан Симић, <i>Долазак истине</i> (афоризми)	116
Мирослав Средановић, <i>Крстареће мисли</i> (афоризми)	120
Митар Ђерић Лаки, <i>Домино дефект</i> (афоризми)	124
Миле Ђорђијоски, <i>Трагачи за парадоксима</i> (антологија афоризама разних народа)	127
Вукоман Бошковић, <i>Афоризми</i>	132
Миљурко Вукадиновић, <i>Воденица сапуница</i> (афоризми)	136
Милутин Ђуричковић, <i>Скица о афоризмима</i>	139
Милорад Зебић, <i>Мисли</i>	142
Блага и Оливер Јанковић, <i>Духовитост је дрскост која је стекла образовање</i> (афоризми)	147
Саша Јовичић Екс, <i>Ништа није добро</i> (афоризми)	151
Миљивоје Јозић, <i>Елита паразита</i> (афоризми)	154
Милен Миљивојевић, <i>Нама не свиће ни кад устанемо</i> (афоризми)	158
Дејан Миличић, <i>Подвала лудости</i> (афоризми и кратке прозе)	162
Мијо Мирановић Гроф, <i>Афоризми о политици и еротичи</i>	165

Драгослав Мишић, <i>Слобода зуцкања</i> (афоризми, пародије, епиграми)	169
Мишнићеви афоризми као микро-нарације	173
Јово Николић, <i>Дух материје</i> (афоризми)	175
Душан Пуача, <i>Прометеј је побегао</i> (афоризми)	178
Горан Радосављевић, <i>Таштина таштина</i> (афоризми)	182
Срђан Симеуновић, <i>Изабрани афоризми у три књиге и понеки стих</i>	186
Зоран Трбић Зорт, <i>Чист рачун – позитивна нула</i> (афоризми)	190
Дара Трифковић, <i>Афограми</i>	195
Ненад Ђорилић, <i>Мене сте нашли</i> (афоризми)	198
Живан Филиповић, <i>Сто година у име народа</i> (афоризми)	201

АНТОЛОГИЈЕ АФОРИЗАМА

Александар Чотрић, ВЕЛИКО У МАЛОМ, антологија руских афоризама	209
Александар Чотрић, ТРН И РУЖА, антологија бугарских афоризама	220
Александар Чотрић, ПОЉСКИ ПУТ, антологија пољских афоризама	233
Александар Чотрић, МЕД И ОТРОВ, антологија румунских афоризама	249
Драган Огњановић, ГОДИНЕ ЗАПЛЕТА, антологија српских афоризама након пада Берлинског зида	254

О ЕСЕЈИМА, О ПРИЧАМА И РОМАНИМА, О ПЕСМАМА

Милутин Дедић, <i>Светлост у тами векова</i>	
(Осам векова аутокефалности српске цркве)	265
Тајна Ршумовићеве популарности (поводом 80 година живота)	270
Дуња Душанић, <i>Фикција као сведочанство</i> српска књижевност о Првом светском рату)	272
Мирко Магарашевић, <i>Црњански</i> (романсирана биографија)	276
Дејвид Норис, <i>Духови круже Србијом</i> (огледи о савременој српској ратној прози)	283
Мирјана Поповић Радовић, <i>Тајна маргиналног</i>	288
Невена Бошњак Чолић, <i>Човек који је двапут живео</i> (приче)	292
Жарко Вучинић, <i>Пух Борђе и духови Трифтарара</i> (роман за децу)	297
Андрејана Дворнић, <i>Лутак</i> (роман)	301
Милорад Живановић, <i>Ако те не дочекам</i> (приче и песме)	306
Александра Сана Зубић, <i>Selena</i> (роман)	311
Светлана Матић, <i>Писма Мини Караџић</i> (виртуелна писма)	316
Бранимир Митровић, <i>Говор душе</i> (приче)	320
Јеврем Петковић, <i>Прескочена генерација</i> (роман)	324
Илија Родић, <i>Животопис</i> (роман)	329
Иван Сокач, <i>Бродови</i> (песме и кратке прозе, вишејезично издање)	332
Милан Тодоров, <i>Пристаниште</i> (роман)	339
Милан Тодоров, <i>Редослед једноставних ствари</i> (роман)	343
Персида Лакић Рузмарин, <i>Лепота душе из дубине искуства</i> (песме)	347

Небојша Лапчевић, <i>Берачи памука</i> (песме)	352
Мирко Магарашевић, <i>Оде и покуде</i> (сатиричне песме)	357
Игор Миљковић, <i>Песме из дубине</i>	361
Милован Петровић Веркин, <i>Опрост</i> (песме)	367
Љиљана Сапунџић, <i>У невиду</i> (песме)	371
Зоран Раонић, <i>Тако се прича</i>	376
Радован Ристовић, <i>Мионица мог детињства</i> (завичајна хроника)	387

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

821.163.41-

ТЕОФИЛОВИЋ, Витомир, 1943-

Књижевни Есеји : о афоризмима, о романима, о пес-
мама /

Витомир Теофиловић. - Београд : Геа, 2020 (Београд :
Геа). - 387 стр. : 21 cm

Тираж 200.-

ISBN

COBISS.SR-ID